

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

ESKİ TÜRKÇEDE AVCILIK TERİMLERİ

Rıza TUNCEL

Doktora Tezi

Ankara, 2023

ESKİ TÜRKÇEDE AVCILIK TERİMLERİ

Rıza TUNCEL

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

01/06/2023

Rıza TUNCEL

¹Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir
*Tez danışmanın önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Emine YILMAZ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

01/06/2023

Rıza TUNCEL

TEŞEKKÜR

Çalışmanın hazırlanma sürecinde sabır ve hoşgörüyle katkı sağlayan ve öğrencisi olmaktan mutluluk duyduğum değerli hocam Prof. Dr. Emine Yılmaz'a teşekkürü borç bilirim. Tez izleme komitelerindeki destekleri ve katkıları için Prof. Dr. Bülent Gül ve Doç. Dr. Duygu Özge Gürkan'a, savunma sınavında değerli eleştirilerde ve katkılarda bulunan hocalarım Prof. Dr. Sema Aslan Demir ve Dr. Öğr. Üyesi Hasan İsi'ye teşekkürlerimi sunarım. Şimdiye kadar edindiğim bilgi birikimine katkı sağlamış tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım. Son olarak sağladıkları manevî destek dolayısıyla sevgili aileme ve değerli dostlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

TUNCEL, Riza. *Eski Türkçede Avcılık Terimleri*. Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Bu çalışmanın amacı eski Türk diliyle yazılmış eserlerdeki söz varlığından hareketle, eski Türk topluluklarında avcılık faaliyetiyle ilgili birikimi ortaya çıkarmaktır. Çalışmada, konunun daha bütüncül bir şekilde anlaşılabilmesi için eski Türkler hakkında bilgiler veren yabancı kaynaklardan, Türklerin çizdiği düşünülen kaya resimlerindeki sahnelerden, ilgili dönemden izler barındıran Türklere ait mit ve destan gibi anlatılardan, Türklerin inançlarından da bahsedilmiştir.

Bu çalışmada, ilk olarak Eski Türkçe dönemine ait eserler taranmış ve eserlerde geçen av ve avcılıkla ilgili kelimeler tespit edilerek kendi aralarında çeşitli konulara göre tasnif edilmiştir.

Çalışmada avcılıkla ilgili tespit edilen sözcüklerin yer aldığı eserlerin transkripsiyonuna sadık kalınmıştır.

Belirlenen avcılık terimlerinin daha bütüncül bir şekilde anlaşılabilmesi için eski Türk topluluklarının sosyal, iktisadî, dinî hayatlarına, bu hayat tarzlarında bulunan farklılıklara ve bunların avcılıkla olan karşılıklı etkileşimlerine de dikkat edilmiştir.

Orhon, Uygur ve Kırgız dönemi kağanlık yazıtları, Budist ve Maniheizt Uygurlara ait metinler ile ilk İslamî dönem Türkçe eserler taranarak avcılıkla ilgili terimler belirlenmiş, bu terimler çeşitli etimolojik sözlüklerde de incelenmiştir. Terimleri günümüzle ilişkilendirerek kültürel devamlılığı da gösterebilmek için gerek duyulduğu takdirde çağdaş Türk lehçelerinin sözlükleri de göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Eski Türkçe, Av, Avcılık, Avcılık Terimleri, Sözvarlığı.

ABSTRACT

TUNCEL, Riza. *Hunting Terms in Old Turkic*. PhD. Dissertation, Ankara, 2023.

The aim of this study is to reveal the knowledge of hunting in the old Turkic societies, based on the vocabulary in the texts written in the old and middle period Turkic languages. In the study, foreign sources that provide information about the old and middle period Turkic societies, the scenes in the pictographs thought to be drawn by the Turks, the narratives such as myths and epics belonging to the Turks with traces from the relevant period, and the beliefs of the Turks also mentioned in order to understand the subject in a more holistic way.

In this study, firstly the texts belong to the old Turkic period scanned and the words related to hunt and hunting in the texts determined and classified according to various subjects among themselves.

In the study, the transcription of the texts in which the words identified about hunting are included.

In order to understand the terms of hunting in a more holistic way, attention paid to the social, economic and religious lives of the old and middle period Turkic societies, the differences in their lifestyles and their interactions with hunting.

Terms related to hunting will be determined by scanning the inscriptions that belongs to the Orkhon, Uighur and Kyrgyz Khanate period, Uighur texts belongs to Buddhist and Manichaeian societies and the first Turkic writings of the Islamic period; and these terms examined in various etymological dictionaries. Dictionaries of contemporary Turkic dialects also considered in order to show cultural continuity by associating the terms with present.

Key Words

Old Turkic, Hunt, Hunting, Hunting Terms, Vocabulary.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
I. Konu ve Amaç	1
II. Yöntem	2
III. Veritabanı.....	3
III.I. Runik Harfli Kağanlık ve Beylik Yazıtları	3
III.I.I. Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları.....	3
III.I.II. Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları.....	4
III.I.III. Dağlık Altay Bölgesi Eski Türk Yazıtları.....	4
III.II. Eski Uygur Dönemi Eserleri	4
III.III. Karahanlı Dönemi Eski Türk Eserleri.....	7
IV. Eski Türk Avcılık Terimleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar.....	7
V. Kısaltmalar	9
1. BÖLÜM: ESKİ TÜRKLERDE AVCILIK	11
1.1. Bir Faaliyet Alanı Olarak Av ve Avın Eski Türklerin Hayatındaki Yeri	11
1.2. Tarihi Kaynaklara Göre Eski Türk Avcılığı.....	17
1.2.1. Çin Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık.....	17

1.2.2. Bizans ve Geç Batı Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık.....	25
1.2.3. Türkçe Kaynaklara Göre Eski Türklerde Avcılık:	25
1.2.4. Arap-Fars Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık:	25
2. BÖLÜM: ESKİ TÜRKÇEDE AVCILIK TERİMLERİ	30
2.1. Avla İlgili Genel Adlar.....	30
2.1.1. ab/av/aw	30
2.1.2. aḡ/eḡ	44
2.1.3. quṣ	49
2.2. Avla İlgili Genel Eylemler	50
2.2.1. abla-/avla-/awla-	51
2.2.2. aḡdı-	56
2.2.3. aḡla-/eḡle-	57
2.2.4. eḡer-/eter-	60
2.2.5. ilin-/ılın-	62
2.2.6. keyikle-	65
2.2.7. qow-/quw-	67
2.2.8. kuṣla-/quṣla-	69
2.2.9. meḡle-	72
2.2.10. ölür-	72
2.2.11. saḡcın-	77
2.2.12. tut-/tud-	80
2.2.13. tuzakla-	85
2.3. Avcı Anlamındaki Terimler	85
2.3.1. abçı/avçı/awçı	86
2.3.2. agçı	90

2.3.3. balıkçı/balıqçı	91
2.3.4. çivgaçı	93
2.3.5. eñçi/añçı	95
2.3.6. ederçi/iderçi/eterçi/iterçi/üterçi	97
2.3.7. izçi	99
2.3.8. keyikçi	100
2.3.9. kişçi	103
2.3.10. kuşçı/quşçı	105
2.3.11. meñçi/mañçı	108
2.3.12. toñuzçı	109
2.3.13. torçı	110
2.3.14. tuzakçı/tuzaqçı	111
2.4. Aktif Av Aletleri	114
2.4.1. ok/oq/oğ	115
2.4.2. tüwek	117
2.4.3. üçleç	119
2.4.4. ya/yay	121
2.5. Pasif Avcılık Alet, Yöntem ve Ürünleri	122
2.5.1. av/ağ	122
2.5.2. çanka	126
2.5.3. ırgag	128
2.5.4. izdeñ	129
2.5.5. kapgan	130
2.5.6. körp	133
2.5.7. meñ	135

2.5.8. saçratgu	139
2.5.9. sürgü	141
2.5.10. tor	144
2.5.11. tuzak/tuzaq	149
2.5.12. yapgak	154
2.5.13. yipek	155
2.6. Av Yerleri.....	157
2.6.1. awlak	157
2.6.2. kuşlag	158
2.6.3. sagır	159
2.6.4. simek	162
2.7. Avda Yardımcı Hayvanlar	164
2.7.1. at	165
2.7.2. barak	168
2.7.3. esri	170
2.7.4. ıt/it	172
2.7.5. kırguy	179
2.7.6. quş	182
2.7.7. küzen	183
2.7.8. laçın	184
2.7.9. suñkur	188
2.7.10. taygan	189
2.7.11. togan	194
2.8. Avı Yapılan Hayvanlar	196
2.8.1. adıg	196

2.8.2. amga/ımg	200
2.8.3. as, az	203
2.8.4. balık/balıq	207
2.8.5. bars	210
2.8.6. böri	213
2.8.7. bugu	218
2.8.8. elik	221
2.8.9. ıwıq/ıwık	224
2.8.10. irbis/irbiç	227
2.8.11. kaz/qaz	229
2.8.12. kekük	231
2.8.13. kéyik/géyik	232
2.8.14. kiş	242
2.8.15. korday/qorday	245
2.8.16. kökmek	247
2.8.17. kulan/qulan	248
2.8.18. kuş/quş	251
2.8.19. muyğaq	254
2.8.20. sıgun/sıgun	256
2.8.21. tabışgan/tavışgan/tawışgan	258
2.8.22. tağı	261
2.8.23. teke	262
2.8.24. tilkü	265
2.8.25. tiyiñ	269
2.8.26. toğlıç	271

2.8.27. toғuz	272
2.8.28. toy	277
2.8.29. turna	278
2.8.30. yuғaq	281
2.8.31. yügdik	283
SONUÇ	285
DİZİN	292
KAYNAKÇA	297

GİRİŞ

I. KONU VE AMAÇ

Avcılık, toplayıcılıkla birlikte insanoğlunun en eski geçim faaliyetlerinden biridir. Bu araştırmanın konusu temelde bir geçim faaliyeti olan, bunun yanısıra ticaret metası, önemli bir yan ürün kaynağı, bir inanç uygulaması ve savaş provası olma gibi özellikler de gösteren eski Türk avcılık faaliyetinin dil merkezli olarak incelenmesidir. Oldukça eski bir geleneğe sahip olan avcılık, topluluklarda sosyal ve iktisadî hayatı düzenleyen önemli bir unsur olmuş ve zamanla avcılığa bakışta birtakım değişiklikler meydana gelmiştir.

Tezimizin kapsamı avcılık ve avcılığın karşılıklı olarak etkileşimde bulunduğu hayat alanlarıyla sınırlıdır. Tezimizde kullanacağımız kaynaklar ilk olarak eski Türk yazılı metinleri olup yazılı olmayan dönemler konusunda ise mit, destan gibi anlatılardan, eski Türkler tarafından yapıldığı düşünülen kaya resimlerinden, çeşitli sebeplerle eski Türklere dikkat etmiş, onlar hakkında bilgiler vermiş diğer toplumların yazdıklarından faydalanılacaktır. Tezde, eski Türk avcılığı bu genel çerçevede eylem-özne-yer-amaç-nesne (elde edilen ürün)-araç dizisi içinde ele alınıp incelenecektir.

Bu çalışmanın amacı eski Türk dönemi metinlerinden yola çıkarak Türk avcılığını tasvir etmek ve avcılık terimlerini belirlemektir. Araştırma, eski Türk hayatındaki avcılığın yerinin, av ve avcıyla ilgili genel terimlerin, avı yapılan hayvanların, avcılığın yapılış amaçları ve şekillerinin, avcılıkta kullanılan aletlerin, avcılıktan elde edilen yan ürünlerin ve bunların olası kullanım alanlarının belirlenmesini hedeflemektedir. Araştırma, eski Türk avcılığının bütüncül bir şekilde ortaya konabilmesi için, avcılık terimlerinin, avcılık faaliyetlerinin yapılış amacındaki değişikliklerin ve bu değişikliklerin sebeplerinin, avcılığın Türk sosyo-kültürel ve iktisadî hayattaki yerinin belirlenmesini hedeflemektedir. Kültürel devamlılığı bölmek amacıyla yer yer eski Türk avcılık terimleri çağdaş Türk dilleriyle de ilişkilendirilecek ve böylelikle değişimin boyutları ve süregelen devamlılık daha net ortaya konmaya çalışılacaktır.

II. YÖNTEM

Çalışmada, araştırmanın konusu olan avcılığa dil açısından bakılacak, temel olarak dil verilerinin sağladığı bilgilerden yararlanılacaktır. Avcılığın ve avcılıkla ilişkili olan terimlerin bilinmesi; av hayvanlarından ve avlanma biçimlerinden yola çıkılarak Türk coğrafyası içerisindeki hayvanların ve avı yapılan hayvanlardan elde edilen ürünlerin tanınması; avcılık faaliyetinin gerçekleştirilmesindeki temel nedenler ve bunların değişiminin ortaya konması amacıyla avcılıkla ilgili eserler de göz önünde bulundurulacak ve avcının bakış açısıyla da av faaliyetine bakılmaya çalışılacaktır.

Konuyla ilgili olan veritabanındaki metinlerden avcılıkla ilgili kelimeler belirlenecek, terimlerin avcılıkla ilgili olan anlamlarının geçtiği bölümler dikkate alınacaktır. Terimlerin bütün semantik özellikleri ortaya konmaya çalışılacak, mümkün olduğunda etimolojik açıklamalar da yapılacaktır. Etimoloji değerlendirmelerinin ve denemelerinin de bazı terimlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı muhakkaktır. Bunun yanında kelimelerin zaman içerisinde gösterdikleri ses ve yapı değişimleri de gösterilmeye çalışılacaktır.

Terimler avcılık faaliyetindeki işlevlerine göre incelenecektir. Her avcılıkla ilgili terim, bu faaliyetin içinde yer alacaktır.

Terimler yalnızca dil yönünden incelenmeyecek, avcılığın sosyo-kültürel yönü hakkında da değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır. Böylelikle insanlık tarihi kadar eski olan ve insanlık tarihindeki önemli birtakım değişikliklere ayak uydurarak değişen avcılık ve onun Türk kültür tarihindeki yeri daha bütüncül bir şekilde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Eski Türkçe metinlerden elde edilen veriler; bahsedilen dönem Türk hayatına dair bilgi veren yerli ve yabancı kaynaklar, Türklerin hatıralarını barındıran sözlü unsurlar, bahsedilen döneme ait arkeolojik bulgular, yine aynı döneme ait petroglifler hesaba katılarak değerlendirilecektir.

Eski Türkçe avcılık terimlerinin geçtiği bağlamların metinde rahat bir şekilde bulunabilmesi için terimlerin alfabetik olarak sıralandığı bir dizin oluşturulmuştur.

III. VERİTABANI

Eski Türklerin avcılık faaliyetlerini tam olarak anlamlandırmak için kaya resimlerine dair incelemeler ve eski Türklerden bahseden tarihî kaynaklar da çalışmanın korpusuna dâhil edilmiştir. Özellikle Doğu Türk Kağanlığı döneminden önceki eski Türklerle ilişkilendirilen siyasi teşekküllerin avcılık faaliyetleri için; bu teşekküllere ait yazılı kaynak kalmadığından, kaya resimleri, tarihî kaynaklar ve komşu dillerden ve Türk dillerinden hareketle yapılan yeniden yapılandırılmalar korpusa dâhil edilmiştir. Eski Türkçe döneminde ise, artık yazılı kaynaklar bulunabildiği için bunlar ve bunları inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Doğrudan bu yazılı kaynaklara dair yapılan çalışmalara ek olarak, Eski Türkçe döneminin sözcük varlığını yansıtan çalışmalardan da (EDPT, OTWF vs.) faydalanılmıştır. Yazılı kaynakların transkripsiyonunda kullanılan *ä* harfi yerine *e*, *e* harfi yerine *é* kullanılmıştır.

III.I. Runik Harfli Kağanlık ve Beylik Yazıtları

Türk diline ait en eski yazılı veriler olan Doğu Türk ve Uygur kağanlığı dönemine ait Runik harfli yazıtlar, araştırmamız veritabanına dâhil edilmiştir. Çalışmamızda bengtütaşlara yazılan metinler incelenmiştir. Runik harfli kağanlık yazıtları, yazıtların bulunduğu bölgelere göre ayrıma tâbi tutulmuştur. Bu metinleri ele alan atlaslar ve çalışmalar, çalışmanın veritabanına dâhil edilmiş ve incelenmiştir. Ayrıca, yeri geldiğinde arkeolojik verilerden, kaya resimlerinden ve tarihî kaynaklardan destek alınmıştır. Bu konuda özellikle Şirin'in *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* adlı çalışmasından yararlanılmış, gerekli görüldüğünde diğer pek çok çalışma da göz önünde bulundurulmuştur.

III.I.I. Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları

MoYaz. = Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

III.I.II. Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları

Yenisey bölgesi eski Türk yazıtlarında geçen 𐰆 ve 𐰇 harfinin okunuşu konusunda genel temayüle uyulmuş ve Aydın, Alimov ve Yıldırım'ın (2013) ν olarak okudukları bu harfin b okunuşu çalışmamızda tercih edilmiştir.

YenYaz. = Aydın, E., Alimov, R., Yıldırım, F. (2013). *Yenisey–Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara: BilgeSu.

III.I.III. Dağlık Altay Bölgesi Eski Türk Yazıtları

Dağlık Altay bölgesi eski Türk yazıtlarında geçen 𐰆 ve 𐰇 harfinin okunuşu konusunda genel temayüle uyulmuş ve Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal'ın (2012) ν olarak okudukları bu harfin b okunuşu çalışmamızda tercih edilmiştir.

Tıbıkova, L. N. Nevskaya, İ. A. Erdal, M. (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskiy Gosudarstvennyy Universitet.

A = Mozioglu, E. (2015). *Runik Harfli Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

III.II. Eski Uygur Dönemi Eserleri

Koço ve Turfan Uygurlarından kalma, Budist ve Maniheizt dönem olarak değerlendirilen döneme ait yazılı metinler taranmış; gerekli görüldüğünde arkeolojik verilere, minyatür çizimlerine ve tarihî kayıtlara yer verilmiştir.

IB = Tekin, T. (2013). *Irk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı* (E. Yılmaz ve N. Demir, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Bang, W., Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfan-Texte III*. Berlin: De Gruyter.

Gabain A. von. (1931). *Uigurica IV*. Berlin: De Gruyter.

Bang, A. v. G. ve Rachmati G. R. (1934). *Türkische Turfantexte VI. Das Buddhistische Sūtra Sekiz yükmek*. Berlin: De Gruyter.

AYS X = Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

İKP = Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Kalpli Prens Öyküsü* (V. Köken, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kaya, C. (1994). *Altun Yaruk: giriş-metin-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Man. I = Le Coq, A. von. (1911-1912). *Türkische manichaica aus chotscho I*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.

Man. II = Le Coq, A. von. (1919). *Türkische manichaica aus chotscho II*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.

Man. III = Le Coq, A. von. (1922). *Türkische manichaica aus chotscho III: Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayıq*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.

ZDMG 139/2 = Shimin, G., Klimkeit, H. J., Laut, J. P. (1989). Die Geschichte der drei Prinzen: weitere neue manichäisch-türkische Fragmente aus Turfan. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 139, 328-345.

Shimin, G., Laut, J. P., Wilkens, J. (2005). Fragmente der uigurischen "Dasakarmapathavadanamala" aus Hami (Teil 1). *Ural-Altäische Jahrbücher*, 19, 72-121.

Shogaito, M. (1998). *Daśakarmapathavadanamala*. Kyoto: Nakanishi Printing.

Shogaito, M. (2003). Uighur Manuscripts in St. Petersburg: *Chinese Texts in Uighur Script and Budist Uighur Texts*. Tokyo: Graduate School of Letters Kyoto University.

Maytr. = Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II. Maytrisimit. Burkancıların Mehdîsi maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.

TT I = Bang, W., Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfan-Texte I*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

TT II = Bang, W., Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfan-Texte II*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

TT III = Bang, W., Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfan-Texte III*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

TT IV = Bang, W., Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfan-Texte IV*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

TT V = Bang, W., Gabain, A. von. (1931). *Türkische Turfan-Texte V*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

TT VI = Bang, W., Gabain, A. von., Rachmati, G. R. (1934). *Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz yükmäk*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

TT VII = [Arat] Rachmati, G. R. (1936). *Türkische Turfan-Texte VII*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

TT VIII = Gabain, A. von. (1931). *Türkische Turfan-Texte VIII*. Berlin: Akademie Verlag.

TT IX = Gabain, A. von., Winter, W. (1958). *Türkische Turfan-Texte IX*. Berlin: Akademie Verlag.

TT X = Gabain, A. von. (1959). *Türkische Turfan-Texte X*. Berlin: Akademie Verlag.

Uig. I = Müller, F. W. K. (1908). *Uigurica I*. Berlin: Verlag der Königl Akademie der Wissenschaften.

Uig. II = Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Verlag der Königl Akademie der Wissenschaften.

Uig. III = Müller, F. W. K. (1922). *Uigurica III*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Uig. IV = Gabain A. von. (1931). *Uigurica IV*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

HA = Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

III.III. Karahanlı Dönemi Eski Türk Eserleri

Karahanlı döneminden kalma, İslamî dönem eserleri incelenmiştir. Bu eserlerden DLT halk nezdinde kullanılan avcılık yöntemlerine; özellikle pasif avcılığa da yer vermesi bakımından dikkat çekicidir. KB'de ise, eserin devlet yönetim kademesine yönelik yazılması nedeniyle, daha çok yönetici sınıfın bir prestij ve hoş vakit geçirme uğraşı olarak gördüğü aktif avcılık biçimleri yer almaktadır. Bu dönemde yazılan Kur'an tercümelerinde ise, İslam dinine göre avcılığın yerine dair bilgiler verilmiştir.

DLT = Ercilasun, A. B., Akkoyunlu Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

KB I = Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

KB II = Arat, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KB III = Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndex* (K. Eraslan, O. F. Sertkaya ve N. Yüce, Haz.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

TİEM 73 Kök = Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v-235v 2)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

TİEM Ünlü = Ünlü, S. (2004). – *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

RKT = Ata, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi: Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Rylands nüshası): giriş-metin-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. - XIII. Yüzyıllar)* (H. İ. Usta ve E. Amanoğlu, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

AH = Arat, R. R. (2006). *Atabetü'l-Hakayık/Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

IV. ESKİ TÜRK AVCILIK TERİMLERİYLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Eski Türk avcılık terimleriyle ilgili başvurulabilecek ilk kaynak, Clauson'un 1968 yılında *Asiatische Forschungen* adlı dergide çıkardığı "Some old Turkish words connected with hunting" başlığını taşıyan makalesidir. Clauson bu çalışmasında, eski Türklerin avladıkları hayvanlara; *tor*, *tuzak*, *oğrī tuzak* ve *yapğak* pasif avcılık araç adlarına; *āv*, *an/en*, *men* gibi av faaliyetiyle ilgili genel kelimelere ve "avcı" anlamındaki kelimelere; çeşitli aktif av alet adlarına; *sağır* av alanı adına ve avda kullanılan bazı yardımcı hayvan adlarına yer vermiştir.

Eski Türk avcılık terimleriyle ilgili önemli bilgiler veren bir diğer kaynak Zieme'ye aittir. Zieme'nin 2016 yılında *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* dergisinde çıkardığı "Some Data on Old Uigur Traps" başlıklı makalesi, dikkat çekicidir. Bu makalede Zieme, öncelikle Berlin'de bulunan Turfan Koleksiyonuna ait Mainz 50 kodlu metni yeniden yorumlamış ve *çivgaçı* kelimesinin "avcı" anlamına gelen bir kelime olmadığını, bu kelimenin aslında "hırsız" anlamına geldiğini belirtmiştir. Ardından Zieme, *tuzak*, *körp*, *kapgan*, *sürgü* ve *yipek* gibi çeşitli eski Uygur tuzak adlarıyla ilgili açıklamalarda bulunmuş ve çeşitli avcı adlarının bulunduğu U 2971 (T II S 53) metnini yorumlamıştır.

Şen'in 2007 yılında yayımlanan *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü* adlı doktora tezi, konumuzla ilgili değerlendirilebilecek bir diğer çalışmadır. Bu çalışmada Şen, Eski Türklerde avcılıkla ilgili meslek adlarını, avlanan hayvanın türüne göre ve avda kullanılan malzemenin türüne göre ayırmıştır. Bu tasnife göre, avlanan hayvanın türlerine göre avcılığın alt başlıkları olarak, kaçan avcılığı, uçan avcılığı ve yüzen avcılığı verilmiştir. Avda kullanılan malzemeye göre verilen alt başlıkta ise, çeşitli tuzak adlarından oluşturulan meslek adlarına yer verilmiştir. Böyle bir ayırım yapılması, av sırasında her hayvanın kaçma eylemi gösterme olasılığının bulunmasından, kullanılan malzeme yalnızca pasif avcılıkta bulunmadığından dolayı sorunlu görünmektedir.

Naskali ve Altun editörlüğünde 2008 yılında yayımlanan *Av ve Avcılık Kitabı*, Türk kültüründe avcılıkla ilgili çeşitli incelemeleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu incelemelerden özellikle Şirin'in *Göktürk Yazıtlarında Av*; İlhan ve Şener'in *Dîvânu Lugat'it Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılık* isimli çalışmaları, avcılık terimleri hakkında bilgiler barındırması açısından dikkat çekicidir.

Bayat'ın 2009 yılında, *Acta Turcica* dergisinde yayımlanan “Sosyo-Ekonomik Bağlamlı Avdan Bozkır Eğlence Avlarına Geçiş” adlı makalesi, konuyla ilgili yapılan bir diğer çalışmadır. Burada Bayat, kolektif olarak gerçekleştirilen bozkır avıyla daha çok bireysel bir nitelik gösteren orman ve dağ bölgesinde gerçekleştirilen avlar arasında bir geçiş olduğunu belirtmiştir. Burada Bayat'ın geçişten kastı, zamanla gerçekleşen bir geçiş değil; paradigmatik ve sentagmatik olarak gerçekleşen, avın toplumun zihninde ve pratikte yaşadığı dönüşümdür. Bayat'a göre av faaliyeti, daha dinî özellikler gösteren ekonomik bir faaliyet olmaktan çıkıp, zamanla bir eğlence aracı ve savaş pratiği ifade eder biçime gelmiş; öte yandan geçim işlevine sahip olmayı da sürdürmüştür. Ancak Bayat'ın bu dönüşüme dair verdiği örnekler; özellikle daha eskicil bir biçimi yansıttığını düşünerek verdiği dinî-ritüel özellikler gösteren ve eğlence-fıkra anlatılarına dönüşen av faaliyetleri konusunda gösterilen örnekler daha yakın zamana aittir ve bu durum, bahsi geçen Türk topluluklarında daha geç bir dönemde gerçekleşmiş olan bir durumdur. Eski Türklerde ritüelistik bir av anlayışı olduğuna dair izler, açıkçası çok da belirgin değildir ve sayıca oldukça azdır. Bahsi geçen çalışmada ayrıca, bozkır avının aynı zamanda bir savaş taktiği olduğu ve süre avlarının belli kurallara göre gerçekleştirildiği bilgisi de bulunmaktadır.

Genç'in 2015 yılında yayımladığı *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası* adlı çalışmasının “Avcılık ve Balıkçılık” adlı başlığında, DLT'de bulunan eski Türk avcılığına dair bilgiler yer almaktadır. Kilisli Rifat'ın neşrine ve Besim Atalay'ın tercümesine başvurularak hazırlanan çalışmada; DLT'de yer alan avcılıkla ilgili bilgiler, “avlanma usul ve vasıtaları”, “av hayvanları ve diğer vahşi hayvanlar” ile “balıkçılık” alt başlıklarında incelenmiştir. Bu alt başlıklarda, DLT'de yer alan avla ilgili temel kavramlar, süre avları, avda kullanılan yardımcı hayvanlar ve nasıl kullanıldıkları, avda kullanılan aletler ve avı yapılan hayvanlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

V. KISALTMALAR

Çuv.: Çuvaşça

ET: Eski Türkçe

ffye: fiilden fiil yapım eki

fiye: fiilden isim yapım eki

ifye: isimden fiil yapım eki

iiye: isimden isim yapım eki

KÇ: Kül İç Çor

Mac. Macarca

MÖ: milattan önce

MS: milattan sonra

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

yy.: yüzyıl

1. BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDE AVCILIK

1.1. BİR FAALİYET ALANI OLARAK AV VE AVIN ESKİ TÜRKLERİN HAYATINDAKİ YERİ

Güncel Türkçe Sözlük'te (2005, s. 147) *av* kavramı “1. Karada, denizde, gölde veya akarsularda evcil olmayan hayvanları vurma veya yakalama işi. 2. Bir hayvanın bir başka hayvanı yemek için yakalaması. 3. Bu yollarla yakalanan hayvan.” şeklinde açıklanmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, çeşitli yöntemlerle vahşi bir hayvanın yakalanma/öldürülme faaliyetine av denmektedir. Av faaliyeti, insan harici canlıların da gerçekleştirdiği bir eylemdir. Eski Türkçede insanın ve hayvanın başka bir vahşi hayvanı avlaması anlamında bir ayrımın olduğu gözlenmiştir. Eski Türkçede, vahşi bir hayvanın avlanması anlamında *añ* kelimesi kullanılmış; *ab* kelimesi ve türevleri bu şekilde bir kullanıma sahip olmamıştır. Ancak, *añ* kelimesinin, insanların avlanma faaliyeti için de kullanıldığı örnekler mevcut olmuştur.

İnsanın avcılık faaliyetinin sebepleri ve bu faaliyetin ortaya çıkışı üzerine çeşitli görüşler mevcuttur. Speth'e göre, yakın zamana kadar büyük (kolektif) hayvan avcılığının temel sebebi, mümkün olan en az çabayla yüksek kalite yiyeceği (et), gruplar hâlinde dolaşan hayvanların avlanmasıyla, çokça elde etme çabası olarak görülmüştür. Ancak daha yakından bakıldığında bu teorinin eksik kaldığını savunan Speth; büyük hayvan avcılığının, “evde bulunan aileye yemek getirmenin bir yolu olarak değil, erkeklerin eş ve ittifak ortakları olarak değerlerini, becerilerini, güvenilirliklerini ve uygunluklarını göstermelerinin bir yolu olan maliyetli bir sinyal verme yöntemi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiş olabileceğini” belirtmiştir (2010, s. x). Avcılığın sebepleriyle ilgili diğer alternatif açıklamalar; gösteriş yapmak ya da grup içi cömertlik göstermek (Gurven vd., 2000) olabilir. Speth kendisinin öne sürdüğü ya da yukarıda öne sürülen ihtimallerin doğrulanması durumunda, büyük hayvan avcılığının aileye yiyecek sağlama ve beslenmeye yönelik olarak değil; sosyal, demografik ve politik güçler elde etmeye

yönelik olduğunun ortaya çıkacağını belirtmiştir. O, bu görüşünü, büyük hayvan avının harcanan enerji ve bu faaliyetin riskleri (avı yakalayamama da dâhil) düşünüldüğünde, avdan başka faaliyetlerle elde edilecek besin faydalarından daha maliyetli olduğunu ifade ederek desteklemiştir (2010, s. x).

Eski Türklerde avlanma faaliyetinin sebepleri çeşitli farklılıklar göstermektedir. Tabii ki, hangi Türk topluluğunun avcılığından ve hangi zaman dilimindeki avcılık faaliyetinden bahsedildiği de önemlidir. Eski Türklerde avcılığın, avcılık faaliyetinin gerçekleştirilme amacına göre, besin, ticaret metası, ilaç, prestij elde etme, inanç-ritüel gerçekleştirme ve erginlenme töreni sebebiyle gerçekleştirildiğine rastlanabilir:

Besin:

Tonyukuk Yazıtı-Güney 8

k(e)yi(k) yiyü : t(a)b(i)şg(a)n y(e)yü ol(u)rur (e)rt(i)m(i)z : bod(u)n bog(u)zı : tok (e)rti
(Şirin, 2016, s. 638)

“(Çoğay’ın kuzey yamaçlarında ve Kara Kum’da) av hayvanı ve tavşan yiyerek otururduk. Halkın boğazı toktu.”.

KB 5374

sıgun muyğağ erse suqaq ya twıq

saña yim tükemez ay edgü qılıq (Arat, 2007, s. 534)

“Erkek ve dişi dağ keçileri, ak geyik veya sarp kaya geyikleri, bunlar senin için tükenmez bir yiyecek, ey iyi tabiatli.” (Arat, 1998, s. 386).

Ticaret Metası:

KB 5367 ve *kişçi* “avcı” kelimesinin varlığı:

Ajun tezgınür ilde arqış yorıp

ağı çuz tiyiñ kiş alır sen tirip (Arat, 2007, s. 534)

“Kervanların diyâr-diyâr gezerek, dünyayı dolaşır; sen ipekli ve sırmalı kumaşlar ile sincap ve samur kürkleri toplarsın.” (Arat, 1998, s. 385).

Prestij elde etme:

6. Uybat (YE 98)

<...> *ölürtüm kök böri kar<a> as bugu ölürtüm*

“<...> öldürdüm. Bozkurt, kara kakım (ve) Sibiryaya panteri? öldürdüm.” (Yıldırım vd., 2013, s. 188).

KB 5376

Böri tilkü arslan adığ ya toņuz

Seniñdin qutulmaz ölüir awda tüz (Arat, 2007, s. 534).

“Kurt, tilki, arslan, ayı veya domuz hiçbiri senin elinden kurtulamaz, hepsini de avlar öldürürsün.” (Arat, 1998, s. 386).

İnanç-Ritüel:

Khutuk-ula yazıtında bir geyik çiziminin üstünde runik harflerle *yagıç* “kurban, adak” yazısının bulunması ve Bay-bulun I yazıtında yer alan ifade:

Kadaşım erin eņleyü yogladıñ<ız> ...

“akraba(lar)ım erleriyle avlanıp, yoğ töreni yaptınız, ...” (Yıldırım vd., 2013, s. 112-113).

Erginlenme Töreni:

Kül İç Çor Yazıtı

18. *[kü]l (i)ç çor : y(e)ti y(a)şına : y²g²r² : öl(ü)rti : tok(u)z : [y(a)]şı[ña] : (a)z(i)gl(i)g : toņ(u)z : öl(ü)rti* : (Şirin, 2016, s. 647) “Kül İç Çor yedi yaşında ceylan öldürdü, dokuz yaşında azılı domuz (vahşi domuz) öldürdü.”

Eski Türklerde avcılığın daha farklı biçimlerde tasnif edilebileceği de düşünülebilir. Eski Türklerde avcılık, kullanılan yöntemlere göre, aktif ve pasif avcılık olarak ikiye ayrılmış bir şekilde tasnif edilebilir. Aktif avcılıktan kasıt; av faaliyetinde avcının daha aktif bir rol alarak iz sürme, kovalama ve öldürme süreçlerini içeren biçimde, bir silah yardımıyla avını öldürmesidir. Pasif avcılıktan ise, tuzak adı verilebilecek bir düzenekle, avcının doğrudan katılımı olmadan avın ölü ya da diri olarak ele geçirilmesini anlamaktayız (Jambalova, 1991, s. 28). Aktif ve pasif avcılık arasında bir zıtlık olmadığını, bu iki tür avcılığın bir spektrumun iki noktası olduğunu ve bazı

avlanma yöntemlerinin, bu iki tarzın birbirine geçmiş bir karmaşıklığı yansıttığını hatırlatmak gereklidir. Örneğin bir avcılık biçiminde, aktif avcılık faaliyeti daha belirgin olabilir. Ancak bu faaliyet aynı zamanda pasif avcılık özelliklerine de sahip olabilir. Çalışmada, aktif özelliklerin ağır bastığı avcılık biçimleri aktif avcılık faaliyeti çerçevesinde; pasif avcılık özelliklerinin ağır bastığı avcılık biçimleri pasif avcılık faaliyeti çerçevesinde değerlendirilecektir:

Aktif Avcılık Biçimleri:

1. Del Uul Yazıtı

2. *(e)lig (e)r b¹(?)içw̄(n²?) : t²w̄l¹wk : çy¹ (a)lpın : (a)ltm(i)ş : kul(a)n öl(ü)rtim : (a)ltı t(e)be öl(ü)rt(ü)m : y(e)g(i)rmi bōr[i] öl(ü)rt(ü)m* (Şirin, 2016, s. 658).

“Elli er (kişi) [av için] ... Alp ile altmış kulan öldürdüm, altı deve öldürdüm, yirmi kurt öldürdüm.”

Begre (YE 11)

10. *Yeti böri öldürdüm e barsıg kökmekig ölürmedim e*

“yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibiry panteri öldürmedim.” (Yıldırım vd., 2013, s. 45-46).

U IV 34, 57

53 ... *bir oğurda ol dntipali ilig alp qatağ awçı erenleri alp-a-ğut-ları birle arıg simekte awqa atlanıp bardı. Ülügsüz sansız keyiklerig awlap ölürdi* (Gabain, 1931, s. 34).

“Bir zamanlar kral Dantipāla, cesur, güçlü avcıları ve kahramanlarıyla avlanmak için ormana gitti. Sayısız geyik öldürmüştü.” (Gabain, 1931, s. 35).

Pasif Avcılık Biçimleri:

DLT 111

(ilin-) keyik tuzakka ilindi

“av tuzağa takıldı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 100).

DLT 601

kuş tōrka meñ üçün ılınur

“kuş, içindeki yem için tuzağa takılır. Bu, rızık ararken birinin sevmediği bir duruma düşmesi hâlinde söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 493).

Ava katılan kişi sayısına göre eski Türklerde avcılık faaliyeti, bireysel ve toplu avcılık olarak ikiye ayrılabilir. Toplu avcılığın özel bir türü olarak da *royal hunt* (soylu avı) denen av faaliyetinden bahsedilebilir.

Bireysel Avcılık:

Eski Türkçe metinlerde, avcının bireysel olarak avlandığı özellikle vurgulanmamıştır. Ancak inceleme kısmında yer alan avcılıkla ilgili metinlerden bazılarının bireysel avcılığı yansıttığını düşünmemizi engelleyecek herhangi bir veri de yoktur. Dahası bazı kaya resimlerinde tek bir avcının bulunduğu av sahneleri mevcuttur (Resim 1). Dolayısıyla inceleme kısmında yer alan ve toplu avcılığa gönderme yapmayan bazı örneklerin bireysel avcılığı da yansıttığı düşünülebilir.

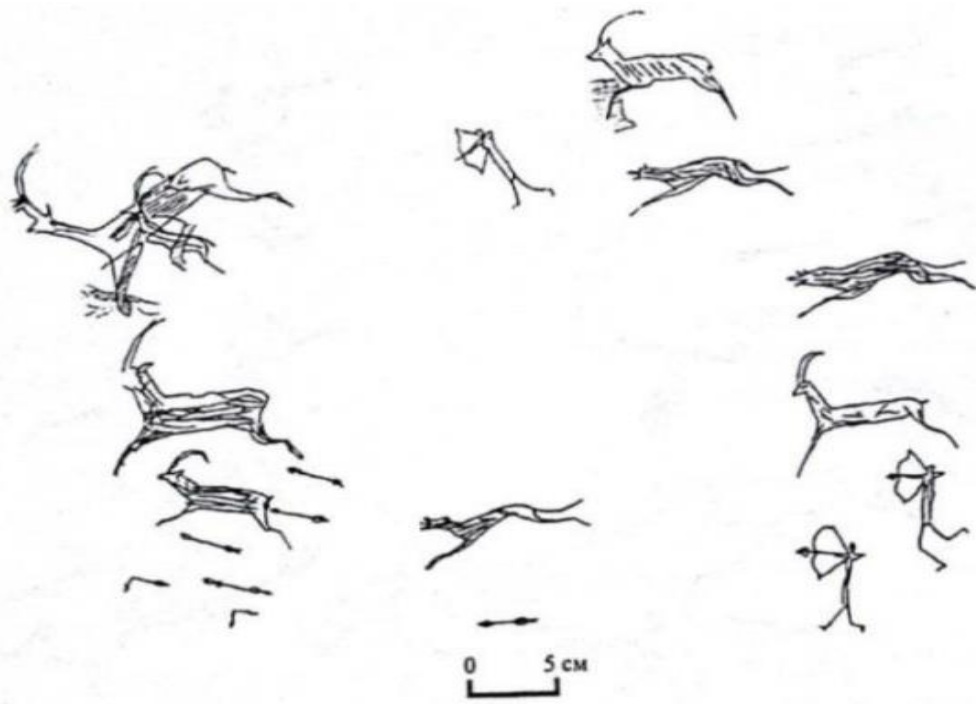
Resim 1. Bireysel av sahnesi. Tamgalı Vadisi VI-VIII. yüzyıl (Rogojinskiy, 2011, s. 202; İbekeyeva, 2015, s. 129).

Toplu Avcılık (Soylu Avı):

Eski Türklerden kalma metinlerden başka, onlardan kaldığı düşünülen kaya resimleri de eski Türklerin toplu avcılık faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir (Resim 2, Resim 3).

Resim 2. Yaya ve atlı avcıların gerçekleştirdiği toplu av. Eşkiölmez Dağları VI-VIII. yüzyıl (Baypakov vd., 2005, s. 188; İbekeyeva, 2015, s. 138).

Resim 3. Yaya avcılarının av köpekleri yardımıyla gerçekleştirdiği toplu dağ keçisi avı. Eşkiölmez Dağı VI-VIII. yüzyıl (Baypakov vd., 2005, s. 188; İbekeyeva, 2015, s. 153).

Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmuş. Kara kamag süsi ögirer tir.

Anca bilişler: Edgü ol (Tekin, 2013, s. 26).

“Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013, s. 33).

1.2. TARİHİ KAYNAKLARA GÖRE ESKİ TÜRK AVCILIĞI

Eski Türklerin avcılığı konusunda bilgi edinebileceğimiz yegâne kaynak, sadece onlardan kalan yazılı metinler değildir. Bunun yanında, Eski Türkler ya da onlarla ilişkilendirilen halklara dair yabancı kaynaklar tarafından verilen bilgiler de Eski Türklerin avcılık faaliyetlerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu bölümde Çin, Bizans ve geç Batı ve Arap-Fars kaynaklarından eski Türk avcılığıyla ilgili edinilebilecek bilgilere yer verilecektir. Eski Türklerin kendilerinden kalan yazılı veriler zaten terimler değerlendirilirken hesaba katılacağı için bu bölümde bu konunun üzerinde durulmamıştır.

1.2.1. Çin Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık

Eski Türklerin tarih sahnesine çıktığı bölgedeki bozkır kültürünün oluşumunda Xsiung-nular önemli bir yere sahiptirler. Bölgede bulunan Türk boylarının, oluşumuna katkı sağladıkları ve bir siyasi unsur etrafında birleştikleri ilk imparatorluk olarak Hsiung-nulardan söz edilmektedir (Golden, 2017, s. 71). Bu yüzden Kafesoğlu, “Büyük Hun Devleti”ni daha sonraki Türk devletlerine örnek teşkil eden ilk Türk siyasi teşekkülü saymaktadır (2016, s. 61). Bu sebeple, Hsiung-nuların bünyesinde bulunan boyların avcılık faaliyetlerine dair verilen tarihî bilgiler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Kabaca MÖ 206-m.s. 23 tarihlerini kapsayan Çin tarihlerinden Han Shu’da (Wilkinson, 2013, s. 711) yer alan Hsiung-nu (Hun) monografisi (94A) 3743/1’de Hsiung-nularla ilgili şu bilgi verilmiştir:

Su ve otlakları izleyerek hareket ederlerdi. Surlarla çevrili [bir] şehirleri, sürekli oturdukları [bir] yer ve tarım yapmak gibi [bir] uğraşları yoktu. Ancak, yine de herkesin kendine ait [bir] toprağı bulunurdu. Yazışma-çizişmeleri yoktu, sözlü olarak andlaşma yaparlardı. Erkek çocuklar koyuna binerek kuş ve farelere ok atar, biraz büyüyünce tilki ve tavşanları avlayıp [bunların] etini yerlerdi. Askerleri yay çekeabilen güçlü, zırlı süvarilerdi. Âdetlerine göre, normal zamanlarda hayvancılıkla uğraşır, yabanî hayvan avcılığı yaparlardı... (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2020, s. 1).

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle, Hsiung-nuların konar-göçer bir hayat yaşadıkları ve başlıca geçim kaynaklarının hayvancılık olduğu açıkça görülmektedir. Erkek çocukların kuş ve fare avladıklarına dair bilgi, eski Türklerin bozkırda hayatta kalmayı öğrenmeleri ve belki de *er at* alma geleneğiyle ilişkilendirilebilir, kanaatindeyiz. Dolayısıyla buradan, eski Türklerde görülen bu geleneğin köklerinin Hsiung-nulara kadar dayandığına dair bir çıkarım yapılabilir. Erken çocukluk yaşlarında bu gibi küçük hayvanları avlayarak can alma alıştırmaları yapan çocuklar; biraz daha büyüdüklerinde, daha büyük hayvanları avlayarak erginliklerini ispat etme hakkına erişmişlerdir. Böylelikle çocuk gerçekleştirdiği büyük avla, ergenlik çağına girdiğini ispat etmiş, yetişkinlik adı alma ve evlenme hakkı elde etmiş olur (Roux, 1994, s. 182). *Er at* alabilmek için yapılan tek şey av faaliyeti (ilk av) gerçekleştirmek değildir, başka bir insanla yapılan mücadeleler de kişinin *er at* almasını sağlayabilirdi. Roux’a göre, “ilk büyük Türk yazıtlarında” adına anıt dikilen kişilerin askeri faaliyetlerine, küçük mezar yazılarında ise ölünün topluma faydalı olduğu yönüne, özellikle avlarına yer verilir (2005, s. 86). Tabii ki konar-göçerlerin bu kadar erken yaşta at binme, avlanma gibi hususlarda talim yapmaya başlamaları, yaşayış tarzlarıyla doğrudan ilişkili olup, gelecekte bu hayat tarzına uyum sağlama gibi pratik bir amaç da taşımaktaydı. Metnin sonunda onların geçim kaynaklarıyla ilgili verilen hayvancılıkla uğraştıklarına ve yabanî hayvan avcılığı yaptıklarına dair bilginin, Hsiung-nular için avcılığın neredeyse hayvancılıkla eşdeğer bir öneme sahip olduğuna işaret ettiği düşüncesindeyiz.

Han Shu’nun Hsiung-nu (Hun) monografisi (94A) 3749/5’te aşağıdaki bilgiler yer almaktadır:

“Mo-tu onlardan cins [bir] at çalıp kaçarak [ülkesine] geri dönmüştü. T’ou-man onu çok güçlü ve cesur bularak on bin atının komutanlığına getirmişti. Bundan sonra, Mo-tu öten oklar yaptırarak atlılarını okçu olarak eğitmiş ve [şöyle] emretmişti: “Öten okumu attığım yere [ok] atmayanların başı kesilecektir.” [Sonra] ava çıkarak öten okunu attığı [yere] nişan almayanların derhal başını uçurtmuştu. Bundan sonra, Mo-tu cins atını oklamış, yanındakilerin bazıları [bu hedefe] ok atmaya cesaret edemeyince hemen [onların] başını vurdurmuştu. Kısa bir süre sonra, yeniden öten okunu sevdiği eşine atmış, etraftakilerin bir kısmı korkup ok atmaya cesaret edemeyince onların da başını vurdurmuştu. Kısa bir zaman sonra, Mo-tu ava çıktığında öten okunu Ch’an-yü’nün cins atına atınca çevresindekilerin

hepsi de [aynı hedefi] vurmıştu. Böylece Mo-tu yanındakilere güvenebileceğine kanaat getirmiş ve babası T'ou-man'la birlikte ava çıktığında, T'ou-man'a ok atınca çevresindekilerin hepsi de [onu] izleyip Tou-man'ı hedef alarak öldürmüşlerdi. Sonra, [Mo-tu] üvey annesini, kardeşini ve kendisine itaat etmeyen ileri gelenleri öldürtmüştü. Böylelikle Mo-tu kendini Ch'an-yü ilân ederek başa geçmişti [MÖ 209]" (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, s. 6).

Mo-tu'ya dair verilen yukarıdaki bilgilerde sıklıkla ava çıkma motifini görmekteyiz. Askerleriyle çıktıkları avlarda (belki de örtük olarak orduyu disipline etme amacıyla) onların sadakatlerini ölçen Mo-tu, en sonunda çıktıkları bir av sırasında babası T'ou-man'ı öldürmüş ve Hsiung-nuların başına geçmişti. Buna benzer bir örneğe, eski Türk kaynaklardan olan KB 2583'te av sırasında hükümdarların ve beylerin hayatlarının riske girdiği uyarısının yapılmasıyla rastlamaktayız. DLT'de *sagır* denen, kağanın öncülüğünde yapılan bu tür süreklilikli avları, hükümdarı entrika ve vahşi hayvan saldırılarına açık hâle getirmekteydi.

Han Shu 3772/1'de, Çin imparatorunun kendine yolladığı elçiyi cezalandıran Ch'an-yü'nün, Han ülkesine saldırmayı istemediği; askerlerini dinlendirip, av faaliyeti ile okçuluk talimleri yapıp, Çin'e evlilik yoluyla iyi ilişkileri sürdürme teklifinde bulunduğu yazılmıştır (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, s. 30). Anlaşılacağı üzere av, Ch'an-yü için bir askeri talim anlamı taşımaktadır ve barış zamanlarında av faaliyeti orduyu hazır tutma amacıyla da gerçekleştirilmektedir.

Han Shu 3784/1'da verilen bilgiye göre, MÖ 77 yılında Hsiung-nular 3.000'i aşkın atlıyla Wu-yüen'i yağmalamışlar, ardından da onbinlerce atlıyla Çin'in kuzey sınırlarına yakın bir bölgede av faaliyeti gerçekleştirmişlerdir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, s. 44). Burada da görüldüğü gibi Hsiung-nularda bazen av ve yağmalama faaliyetleri iç içe geçmekte, yağmalama faaliyetini yiyecek açısından destekleme amacıyla av faaliyeti de gerçekleştirilmektedir.

Han Shu 3788/1'de Hsiung'nu Sol Büyük Chü-ch'ü ve Hu-lu-tzu Beyinin ayrı ayrı on biner atlıyla, Hsiung-nu güney sınırlarında avlanırken karşılaştıklarını ve Han sınırlarına baskın (yağma) düzenleme kararı aldıklarını yazmaktadır (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, s. 48-49). Dolayısıyla bu örnekte de Hsiung-nularda av faaliyeti, adeta yağma faaliyetinin öncüsü ya da bu faaliyetin bir tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Han Shu 3789/1'da MÖ 60 yılında Ch'an-yü 100.000'i aşkın atlıyla sınır boyunda av faaliyeti yürüttüğü ve ardından da sınırı aşarak yağma faaliyetine girişmek istediği

yazılmıştır (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, s. 50). Hsiung-nuların çok sayıda atıyla gerçekleştirdikleri bu harekâta av faaliyeti ve yağma faaliyetini birlikte düşündüklerine yeniden rastlamaktayız.

Han Shu 3801/1’de, Hu-Han-yeh Ch’an-yü’nün ve takipçilerinin belli bir güce eriştiği ve politik bir güç olarak kendilerine güvenmeye başladıkları bilgisi, nüfuslarının artması ve sınırlarında av hayvanlarının bitip tükenmesi bilgisine paralel olarak verilmiştir. Verilen bilginin alt metninde, bölgenin av hayvanlarını sömürerek nüfusunu ve gücünü arttırıp halkını besleyebilen Hu-Han-yeh Ch’an-yü’nün, Chih-chih’e karşı kendine güvenmeye başladığı bilgisi bulunmaktadır:

“[Han] Ch’ang [ve Chang] Meng, Ch’an-yü’nün halkının çoğaldığını, sınırlarında av hayvanlarının bitip tükendiğini, Ch’an-yü’nün [artık] kendisini koruyabileceğini ve Chih-chih’dan korkmadığını görmüşlerdi.” (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, s. 59).

Han Shu 3803/5’te Han sarayının Saray Koruması Ying’in, imparatora; Hsiung-nuların Chou ve Ch’in hanedanları dönemlerinden beri kendilerine saldırdığını, Han hanedanı kurulduktan sonra da bu saldırılardan çok zarar gördüğünü söylediği yazmaktadır. Ying, Han Shu’ya göre şu şekilde konuşmasını sürdürmüştür:

“... kuzeyde Liao-tung’a kadar uzanan sınırlarımızın ötesinde bulunan Yin Dağının, doğu batı [mesafesi] 1000 li’den (~415 km) fazla olup [burada] geniş otlak ve ormanlar [ile] çok sayıda av hayvanı bulunmaktadır. Esasen Mo-tu Ch’an-yü bu bölgeye dayanarak ok ve yaylarını yapıyor, akınlar düzenliyordu; burası ona ait [bir] yerd.” (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, s. 63).

Yukarıda verilen bilgiden hareketle, bahsi geçen yerin, verilen özellikleri düşünüldüğünde, Mo-tu Ch’an-yü’ye ait bir avlak olabileceği düşünülebilir. Verilen bilgilere, bölgenin geniş otlaklara sahip olduğu ve bölgede orman bulunduğu bilgisi de eklenmiştir. Bölgede av hayvanı bulunmasının sağlayacağı besin desteği de göz önünde bulundurulduğunda; bölgenin, adeta yapılacak yağma akınları için doğal bir üs hâline geldiği düşünülebilir. Bu çıkarım, Hsiung-nuların av ve yağma faaliyetlerini sıklıkla birlikte gerçekleştirmeleriyle de örtüşür. Buna ek olarak bu bölgede ok ve yay üretilebilecek orman varlığının da vurgulanması bu düşüncüyü desteklemektedir.

Dolayısıyla sınır boyundaki bu tarz bölgelere av faaliyeti için çıkıldığında; bu faaliyete ek olarak, yağma faaliyeti hazırlığı da yürütülmüştür.

Av faaliyeti, Birinci Türk Kağanlığında da günlük hayatın bir parçası olmuş ve önemli bir geçim faaliyeti olmayı sürdürmüştür. Divitçioğlu Çin yıllıklarında geçtiğini belirttiği “(İşbara Kağan) Hong-şo ile Toy-şo yöreleri arasında avlanma izni istedi. Çin İmparatoru ona müsaade verip kendisine şarap ve yiyecek yolladı.” ifadesine dayanarak, Birinci Köktürk Kağanlığı döneminde avcılığın önemsendiğini dile getirmiştir (2005, s. 194). Divitçioğlu, Türklerin göçebe çobanlık yanında avcılığı da (ve vargısal olarak toplayıcılığı) iktisadi bir faaliyet olarak yürüttüklerini, Çin kaynaklarının, Tonyukuk’un Bilge Kağan’a söylediğini not ettiği “(Çinlilere) karşı direnmemizin nedeni yerleşik olmayıp, su ve otlak peşinde göçmemiz ve avcılık yapmamızdır.” sözlerine dayanarak ifade etmiştir (2005, s. 194).

Golden, Uygurların Orhon ve Doğu Türkistan bölgelerinde kürk ticareti konusunda kesinlikle aracı, belki de ilk üretici olarak rol oynamış olduklarını ifade etmektedir. Golden, ayrıca Uygur samurunun Çin’de meşhur olduğu bilgisine de yer vermektedir (Golden, 2017, s. 183). Uygurların; genel olarak da eski Türk topluluklarının, kürk ticaretinin birinci üreticileri olduğu düşünülebilir. Zira Eski Türkçede, *kiş* “samur” + *-çi* (meslek yapma) ekiyle tanımlanan *kişçi* “avcı” kelimesinin varlığı, eski Türklerin kürk ticareti konusunda da ilk üretici olduğunu göstermektedir. Bu toplulukların aynı zamanda aracı olmaları da hiç azımsanmayacak bir ihtimaldir.

Çin elçisi Wang Yen-te, Uygurların Kao-ch’ang (Hoço) şehriden bahsederken, zengin insanların at [eti] yediklerini, geri kalanların ise sığır [eti] ve yaban kazı yediklerini; şehrin halkının, samur kürkü postu, Po-tieh (keçe) ve Hsiu-wen hua-jui pu (çiçek motifleriyle işlenmiş elbise) imal ettiğini yazmıştır. Burada, şehrin zengin olmayan sakinlerinin yediği hayvanlar arasında yaban kazının da bulunması ve şehirde samur kürkü postunun imal edildiği bilgisinin avcılık açısından dikkat çekici dolaylı bir delil olduğunu düşünmekteyiz (İzgi, 1989, s. 57-58).

Wang Yen-te Kao-ch’ang sakinleriyle ilgili, onların at üstünde giderken, çeşitli canlı varlıklara yay çekerek ok attıklarını ve buna aynı zamanda Jang-tsai (Gökten gelecek kötülükler için kurban etme) dediklerini ifade etmiştir (İzgi, 1989, s. 61). Burada bahsedilen faaliyetin avcılık olduğunun ve bu faaliyetin, Tengricilik inancıyla da

uyumlu görünen bir çeşit inanç sebebiyle yapıldığının düşünülebileceği kanaatindeyiz. Ne yazık ki buna dair bir örneğe eski Türklerden kalan yâdigarlarda rastlanmamıştır.

Taşagıl, Çinli casus Ch'ang Sun-sheng'in, ilk defa 580 yılında Ch'ien-chin prensesin gelin olarak Türk Kağanlığına gönderildiğinde, elçi Yü-wen Sheng-ch'ing'in yardımcısı olarak Türk ülkesine geldiğini yazmıştır. Bu casusun Türk Kağanlığına gönderilen heyette yer almasının esas nedeni, bu kişinin oldukça iyi bir nişancı olması ve bu maharetini kullanarak Türklerle daha kolay yakınlaşabileceği düşüncesi idi. Gerçekten de Taspar Kağan, Çin'den gelen bu heyetten yalnızca Ch'ang Sun-sheng ile yakınlık kurmuş, bu sebeple onu yılsonuna kadar alıkoymuştu. Bu dönemde İşbara ile yakınlık kurmayı başaran Ch'ang Sun-sheng, İşbarayla çok kere ava gitmiş, nişancılık konusundaki hünerlerini sergilemiştir. Bir av sırasında bir okla iki yırtıcı kuşu vurması İşbarayı oldukça etkilemiş, bu olaydan sonra İşbara, çocuklarına, kardeşlerine ve ileri gelen devlet adamlarına onunla dostluk kurmalarını ve ondan nişancılık öğrenmelerini tembihlemiştir. Türklerin beğenisini ve güvenini kazanan Ch'ang Sun-sheng, çıktığı avlar sırasında onlar hakkında edindiği pek çok bilgiyi ülkesine geri döndüğünde Çin imparatoruna bir rapor olarak sunmuştur (Taşagıl, 2012, s. 36). Taşagıl'ın aktardığı bu bilgilerden, Türk Kağanının ve yönetici çevresinin avcılığa ve atıcılığa oldukça önem verdiği ve bu sebeple Çinli casusa güvendikleri görülmektedir. Çıktığı av faaliyetlerinde kağan ve çevresiyle ilişkiler kuran ve Türk ileri gelenlerinin birbirleriyle ilişkilerini gözlemleyen bu casus, onların coğrafyasını da öğrenmiştir. Dolayısıyla buradan, av faaliyetinin bir sosyalleşme zamanı ve yetenek gösterme vesilesi olarak algılandığı ve casusluk faaliyeti kapsamında Türkleri etkilemek ve güven kazanmak amacıyla kullanıldığı çıkarımı yapılabilir.

İşbara 587 yılında Heng ile Tai eyaletleri arasındaki bölgede avlanma izni için oğlunu Çin'e elçi olarak göndermiştir. Çin imparatoru bu isteği kabul etmiş, İşbara da bunun üzerine bu bölgede ava çıkmıştır. Bahsi geçen avda, bir günde on sekiz geyik öldüren İşbara, bunlardan bir kısmını İmparator Wen'a sunmuştur (Taşagıl, 2012, s. 48). Burada İşbara'nın, Çin'de bulunan bölgelerde av istemesinin iki nedeni olabilir. Bunlardan biri, kendi ülkesinde kıtlık yaşayan İşbara'nın, av hayvanının bol bulunduğu bilindiği bu bölgelerden elde edeceği yiyeceklerle halkını doyurma isteği olabilir. Diğer ise, bu sınır bölgelerinde, daha sonra gerçekleştirilmesi düşünülen yağma akınlarına bir hazırlık

yapma ve Çin'e güç gösterme isteği olabilir. Özellikle tahıl gibi tarım ürünlerinde yerleşiklerle (Çin) yapılacak olan ticarete büyük önem veren konar-göçerler için (Türk Kağanlığı) bu ticaretin var olması, ürünlerin sayı ve kaliteleri konar-göçerlerin gücü ile doğru orantılıydı (Jagchid ve Symons, 1989, s. 14). Dolayısıyla ticaret hakkı ve ticarettten karlı çıkmak için göçerlerin güç gösterisi sergilemeleri gerekliydi. Güç gösterisi için adeta askeri harekât niteliği taşıyan avların ve ardından gerçekleştirilen yağmaların düzenlenmesi bu düşünceyle uygunluk göstermektedir. Bu görüşü destekleyen bir diğer husus, İşbara'nın av faaliyetinin ardından, avladığı geyikleri Çin imparatoruna hediye olarak göndermesi olabilir. Ancak bu hediye, avlanma izni veren Çin imparatoruna bir jest olarak da yorumlanabilir.

Tardu 582 yılı sonunda Çin imparatoru Wu-te'ye elçi yollamış, imparator elçiyi onurlandırmak için sarayında bir av düzenlenmiştir. Av sırasında Çin generallerinden Ts'ui P'eng, imparatorundan aldığı emirle çatıda bulunan bir güvercini attığı okla vurmuş, bu durum da Tardu'nun elçisini oldukça etkilemiştir. Yurduna dönen elçi Ts'ui P'eng'den övgüyle bahsetmiş, Tardu'da merak uyandırmıştır. Bunun üzerine Tardu imparatorundan Ts'ui P'eng'i kendisine yollamasını istemiştir. Bunun üzerine Batı Türk Kağanlığına gönderilen Ts'ui P'eng'in atıcılık konusundaki maharetleri, Tardu tarafından av faaliyeti düzenlenerek sınanmış, beğenilen Ts'ui P'eng uzun süre Tardu tarafından alıkonulduktan sora ülkesine dönebilmiştir (Taşağıl, 2012, s. 86-87). Buradan da anlaşılacağı üzere, av konusunda maharet gösteren usta nişancılar, Türkler tarafından ilgi görmüş ve ülkelerine davet edilmişlerdir. Tabii ki Çin imparatorları, Türklerin avcılığa ve nişancılığa önem verdiklerini gözlemlemişler ve onları etkilemek için özellikle iyi avcıları ve nişancıları elçilik heyetlerinde görevlendirmişlerdir.

Siyasi karışıklıkların üzerine iklim problemleriyle gelen kıtlığın da eklenmesiyle Türk kağanlarından İl Kağan 630 yılının başlarında kontrolü kaybetmiştir. Tam da bu sırada halkına yiyecek elde etmek için Çin'in kuzeyindeki Demir Dağı'na ava giden İl Kağan (630 başı) pusuya düşmüş, bir müddet kurtulmayı başarsa da yakalanarak Çin başkenti Ch'ang-an'a götürülmüştür (Taşağıl, 2012, s. 193). Bu tarihî kayıt vasıtasıyla avcılığın Türkler için kıtlık dönemlerinde önemli, belki de tek geçim kaynağı olduğu; kağanın da öncülük etmesiyle yiyecek elde etme temelli bir avcılık faaliyeti gerçekleştirildiği tanıklanmaktadır. Burada dikkat çekici bir diğer unsur da, av faaliyeti sırasında

hükümdarların saldırıya açık durumda olmaları, av sırasında düşman saldırılarına uğrama ihtimalleridir.

Yakalandıktan sonra Ch'ang-an'a getirilen İl Kağan, son derece üzgün olduğu için Çin İmparatoru onu teselli etmek için, geyiği bol olan Kuo eyaletine vali olarak atamak istemiştir. Ancak İl Kağan'ın bu teklifi kabul etmemesi üzerine, İl Kağan'a sol muhafız generalliği ünvanı ve avlanabileceği bir arazi verilmiştir (Taşağıl, 2012, s. 199-200). Buradan avcılık faaliyetinin, Çin yöneticileri tarafından, Türklerin ayırıcı özellikleri, yaşantılarının doğal bir parçası ve neşe kaynakları sayıldığı çıkarımı yapılabilir. Çin tarafından ele geçirilen ve son derece üzgün olan İl Kağan'a neşelenmesi için sürekli avcılık yapabileceği arazilerin önerilmesi de bu sebeple olmalıdır.

656 yılında büyük bir kış olduğu ve Çin ordusunun yiyeceğinin azaldığı bir dönemde, Çinli general Su Ting-fang, Türk kağanı Ho-lu'ya büyük bir saldırı planlamıştı. Ho-lu'nun merkezine yaklaşan Çin ordusu, Ho-lu'nun halkının bu seferden habersiz bir şekilde ava çıktığını öğrenmiş ve bunu avantaj olarak değerlendirmişti (Taşağıl, 2012, s. 258). Bu tarihî örnek av faaliyetinde hükümdarların tehlikeye açık durumda olduklarına işaret eden diğer bir olaydır. Dede Korkut boylarında da bu durumun net bir örneğine rastlanmaktadır. Uşun Koca Oğlu Segrek boyunda Oğuzların ava düşkünlüğünün farkında olan Kara Tekür, onlara tuzak kurmak için av hayvanlarının bol olarak bulunduğu bir kuru oluşturmuş ve buraya gelen yiğitlere baskın yaparak pek çok yiğidi öldürüp Egrek'i esir almışlardır (Ergin, 2019, s. 199-200). Kısacası bu boy, eski Türk döneminden çok daha sonra kaleme alınmış olsa da, av faaliyeti sırasında avcılarının maruz kaldıkları olası dış tehlikelere dair konar-göçer toplulukların bilinçaltını yansıtması bakımından değerlidir.

T'ang hanedanının Türkleri hâkimiyeti altına aldığı dönemde, bu hanedana bağlı olan A-hsi-lan ve Chia-chie-ssu-t'ai ve daha başkaları isyan edip Türk ülkesine geri dönmüşlerdi. Bunun üzerine, Türklerin kültürlerini değiştirmek için, Çin'e teslim olan ailelerin silahları toplandı. Sonra da ok ve yayla avlanmaları yasaklandı. Bu duruma itiraz eden ve bundan şikâyetçi olan Türklere, daha sonra silahları geri verilmişti (Taşağıl, 2012, s. 344). Bu örnekte T'ang hanedanının avlanmayı adeta Türk hayat tarzının doğal bir parçası saydıkları ve avlanmalarını yasaklayarak kültürlerini değiştirmeyi hedeflediklerini düşünebiliriz.

Eski Türklerin avcılığına dair bir diğer tarihî kanıt da, Çinli seyyah Hu Ch'iao'un 10. yy.'da ormanda yaşayan avcı-balıkçı Shan-yü Türklerinden bahsetmesiyle tanıklanmaktadır (Chavannes, 1897, s. 406-407). Böylelikle, Shan-yü Türklerinin bu yy.'da avcılık, özellikle de balıkçılık yaptığını, bahsi geçen seyyahın verdiği bilgi sayesinde tanıklamaktayız.

1.2.2. Bizans ve Geç Batı Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık

Hunların avlanmaya düşkün ve başka hüneleri bulunmadığını belirten Jordanes, Hunların Karadeniz'in kuzeyine gelmelerini, Hun avcılarının bir geyiğin peşinden bu bölgeye girmesi ve bu bölgeye hayran olmalarıyla bağdaştırmıştır (Mierow, 1915, s. 85-86).

Jordanes tarihinde, Türklerle ilişkilendirilen, Karadeniz-Hazar bozkır bölgelerinde bulunan Acatziria boyunun tarım uygulamalarını bilmediğinden; hayvancılık ve avcılık faaliyetiyle geçindiklerinden bahsetmiştir (Mierow, 1915, s. 60).

1.2.3. Türkçe Kaynaklara Göre Eski Türklerde Avcılık:

Eski Türklerin avcılığı hakkında bilgi veren Eski Türkçe eser parçalarına ikinci bölümde yer verilmiştir.

1.2.4. Arap-Fars Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık:

Şeşen, İslâm coğrafyacılarının Türkler ve Türk ülkeleriyle ilgili kayıtlarını incelediği çalışmada, kaynakların çoğunda Türklerin ekonomisinin avcılığa ve hayvancılığa dayandığını ifade etmiştir (2017, s. 29).

Mahmûd el-Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd ve Ahbârü'l-ibâd* adlı eserinde, Türkistan bölgesindeki halkın geçim kaynağının yağma yapma, geyik veya kuş avlama olduğunu yazmıştır (Şeşen, 2017, s. 145). Yine aynı eserde, iki dağ arasında bulunan *Hatlâm* adında meşhur bir Türk şehriden bahsedilmiş; her sene belli bir dönemde, üç

günlüğüne bu şehre çok miktarda av hayvanının geldiği bilgisi verilmiştir (Şeşen, 2017, s. 147).

İbn Hassûl, *Tafzîlû'l-etrâk alâ sâiri'l-ecnâd* adlı eserinde, Türklerin yağmayı, kaçan bir geyiği veya yaban eşeğini takip etmeyi en rahat hayat tarzı olarak gördüklerini yazmıştır (Şeşen, 2017, s. 274).

İbn Hurdâdhbih'in *Kitâb al-masâlik wa al-mamaâlik* adlı eserine dayanan Allsen, Dokuzuncu yüzyıl Türkistan'ında Tarâz/Talas yakınlarında siyah sülün avlamaya adanmış bazı doğal alanların (preserve) bulunduğunu belirtmiştir (Allsen, 2006, s. 19). Bu gibi avlak olarak adlandırabileceğimiz alanlardan eski Türk ve Çin kaynakları da bahsetmiştir.

Golden, Al-Balhî'nin Kırgız ülkesinden gelen ürünler arasında kürkü de saydığını yazmıştır. Dolayısıyla, Kırgız Kağanlığı döneminde, Kırgızların bazı hayvanları kürkleri için avladıkları ya da avcı toplumlardan bu tür kürkleri aracı olarak temin ettikleri düşünülebilir (2017, s. 195). Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*'da Dokuz Oğuzlardan Kırgızlara giden yol üzerinde, *Membeklû* dağına yakın bir bölgede, bozkırlar, pınarlar ve av yerlerinin bulunduğunu; *Membeklû* dağında samur, sincap, misk geyiği, ağaçlar ve av hayvanlarının bulunduğunu yazmıştır. Yine aynı kaynakta, *Membeklû*'dan Gökemen'e kadarki bölgede otlakların, sulak alanların ve av hayvanlarının bol olduğu bilgisi verilmiştir (Şeşen, 2017, s. 81). Konar-göçer eski Türklerin temel geçim kaynağının hayvan yetiştiriciliği ve avcılık olduğu bilgisiyle birlikte değerlendirildiğinde, sulak alana, evcil hayvan beslenebilecek otlaklara ve av hayvanlarının bolluğuna çekilden dikkat önemlidir.

Golden; Ya'kubî'nin *Kitâb al-Buldân*'da, kendi ülkelerine sahip ve birbiriyle sıklıkla savaşan Türkistân bölgesindeki devletlerden bahsederken, bunların halklarının çoğunlukla yabani av hayvanı eti yediklerini de eklediğini belirtmiştir (2017, s. 207).

Hudûd'ül-alem'de Karluk boylarının geçim faaliyetinin hayvancılık, tarım ve avcılık olduğu bilgisi yer almaktadır (Golden, 2017, s. 209; Şeşen, 2017, s. 70). Bahsedilen zenginliklerden kürkün, Karlukların avcılıkla uğraşan boylarının zenginliği olarak düşünülebilir.

Yine *Hudûd'ül-alem*'de, Kimeklerin ticari mallarının “samur kürkü ve koyun” olduğu bilgisi (Golden, 2017, s. 215; Şeşen, 2017, s. 72) bulunduğu Golden; samur kürkü ticaretinin Kimek devletleşmesini doğuran en önemli unsur olabileceğini belirtmiştir. Ancak o, Kimeklerin bu ürünü doğrudan kendilerinin üretmediğini; bu ürünü Sibiryâ bölgesinde yaşayan Ural halklarından, onları sömürerek elde ettiklerini düşünmektedir. Bu kürklerin ticari olarak alıcıları ise, Kuzey Avrasya'da bulunan İslam dünyasıydı (2017, s. 216). Kimeklerin samur avcılığı yaparak, bu hayvanın kürklerini kendilerinin elde etmiş olma ihtimalleri de akılda bulundurulmalıdır. Bu konuyla ilgili, daha önce de bahsedildiği üzere; *kişçi* “avcı” kelimesinin varlığı, Türk topluluklarının samur kürkü üretiminde yalnızca aracı olarak değil, avcı olarak da bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla bu Türk boy birliğinin özellikle samur avcılığında ve avdan elde edilen ürünlerin işlenmesinde bir uzmanlığa sahip olduğu düşünülebilir. Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr* adlı eserinde Kimakların (Kimekler) yerleştikleri yerin sulak bir araziye komşu, ağaçların ve avın bol olduğu bir bölge olduğunu; Kimeklerin kökenine dair bir anlatı çerçevesinde, besinlerinin av eti olduğunu; elbiselerinin samur, sincap, kakım kürkünden yapıldığını yazmıştır (Şeşen, 2017, s. 77). Bu boyun av hayvanlarının samur ve kakım olduğunu ayrıca ifade edilmiştir (Şeşen, 2017, s. 79). İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştâk fî ihtirâkı'l-âfâk*'da Kimeklerin yaşadığı Bencâr şehrinin dağlık bölgelerinde kaplan, panter, pars, yalğaç ve kürklü hayvanların avlandığı bilgisini vermektedir (Şeşen, 2017, s. 107).

Hudûd'ül-alem'e göre Oğuzların zenginlikleri arasında küçük miktarda av hayvanları da sayılmıştır. Burada av miktarından “küçük” olarak bahsedilmesinin sebebi; yine aynı eserde, Oğuzların yerleşik hayatından bahsedilmesiyle ilgili olabilir (Golden, 2017, s. 221; Şeşen, 2017, s. 72). Yerleşik hayat ve onun getirdiği geçim stratejilerinin farklılaşması, Oğuzlarda avcılığın geçim stratejisi olma konusunda geriye düşmesine sebep olmuş olabilir. İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştâk fî ihtirâkı'l-âfâk* adlı eserinde Harizm gölü kıyısında bulunan avcılarının evlerinin ve köylerinin olmadığını yazmıştır (Şeşen, 2017, s. 105). Dolayısıyla burada bulunan boyun konar-göçer olduğu ve bu tür bir ekonomiyi, avcılık faaliyetiyle desteklediği çıkarımında bulunabiliriz.

İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştâk fî ihtirâkı'l-âfâk*'da, Oğuzların hâkimiyet bölgesinde bulunan Margâ nehrinin sazlıklarında ve ağaçlıklarında pars bulunduğu ve bu hayvanın

kürkünün çok değerli olduğu bilgisine yer vermiştir. Bahsi geçen nehirde çok sayıda hayvan avlandığını ifade eden İdrîsî, avlanan hayvanın kürklerinin Rum ve Ermeniyeye bölgelerine ihraç edildiğini eklemiştir. Bahsi geçen nehirin koruluklarında altın sarısı bir renge sahip tilkilerin bulunduğu ve nadir olan bu hayvanların kürklerini başka bölgelere ihraç etmenin yasak olduğu belirtilmiş, bu kürkün hükümdarlar için bir statü sembolü olduğuna değinilmiştir. Yine aynı eserde, Oğuzlara ait boyların bulunduğu Gargûn gölü çevresindeki halkın, yiyeceklerini bu göldeki balıklardan elde ettikleri yazılmıştır (Şeşen, 2017, s. 115). Tilki kürkünün hükümdarlar için statü sembolü olması, avcılığın statü ile ilişkisini dolaylı olarak göstermesi açısından önemlidir. Tabii ki hükümdarlar bu tilkiyi kendileri avlamıyor olabilirler. Ancak bu avdan elde edilen son ürünü almaları, nadir olana sahip olma ayrıcalığından dolayı statüyü kendilerine getirmiştir. Böylelikle bu hayvanı avlayan avcılarının da dolaylı olarak prestijli sayıldığı ve bu hayvanın avlanması için önemli bir motivasyon sağladığı düşünülebilir.

İbn Rusteh ve Gerdizî, Hazarların gelişmiş bir ticarete sahip olduklarından; özellikle sansar kürkünün Hazarlar için önemli bir yeri olduğundan ve bunu para yerine kullandıklarından bahsetmiştir (Golden, 2017, s. 265). İbn Rüste, Bulgarlar için de bu durumun geçerli olduğunu yazmıştır (Şeşen, 2017, s. 45). Gerdizî, *Zeynü'l-ahbâr*'da Hazarlar ile Peçenekler arasındaki yolda pınarların ve sulak alanların olduğu bir bölgenin bulunduğunu, bu bölgenin kuş ve âhû gibi her çeşit av hayvanlarını barındırdığını kaydetmiştir (Şeşen, 2017, s. 85).

İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştak fi ihtirâkı'l-âfâk*'da Hazarların besinlerinin pirinç ve balık olduğunu yazmıştır (Şeşen, 2017, s. 113). Dolayısıyla bu bilgiyle Hazarlarda balık avcılığının varlığı dolaylı olarak tanıklanmaktadır.

İbn Fağlân, Bulgarların, bağlı oldukları Hazar kağanına her hane başı bir samur kürkü ödenmesinin istendiğinden bahsetmiştir. Dolayısıyla Bulgarların da samur kürkü ticaretinde ve belki de üretiminde katkısı olduğu düşünülebilir (Golden, 2017, s. 266).

Mukaddesî, Bulgarlardan Hazarlara giden ticari mallar arasında samur, sincap ve kakım kürklerini; sansar, tilki, kunduz, tavşan ve keçi derisini; balık tutkalını ve dişini ve kunduz esansını saymıştır. Golden, Bulgarların bahsi geçen kürklerin ticareti konusunda aracı olduğunu; bu malları Fin-Ugor halklarından elde ettiklerini düşünmüştür (2017, s.

266-267). Ancak, bu hayvanların avcılığı konusunda Bulgarların da katkısının söz konusu olabileceği akılda bulundurulmalıdır.

İbn Havkal, *Sûretü'l-arz* adlı eserinde, Hazarlar vasıtasıyla diğer ülkelere giden kunduz derilerinin, Bulgar, Rus ve Kiev tarafındaki nehirlerden elde edildiği bilgisini vermiştir (Şeşen, 2017, s. 164). Ancak; Ebû Hâmid el-Endelüsî el-Gıranâtî, *Tuhfetü'l-elbâb* adlı eserinde, Bulgarların kunduz derilerini Veysuvâ (Vîsû) adındaki bir şehirden aldıklarını kaydetmiştir. Yine aynı eserde kürk konusunda, Kırgız sincaplarının, Bulgar samurlarının, Hazar tilkilerinin, Herat pelikanlarının, Dokuz Oğuz kamâkumlarının meşhur olduğu bilgisi yer almaktadır (Şeşen, 2017, s. 177).

Ebû Hâmid el-Endelüsî el-Gıranâtî, *Tuhfetü'l-elbâb* adlı eserinde Volga Bulgar halkının soğuğa dayanıklı olmasının nedenini; bu halkın bal, kunduz ve sincap eti yemesine bağlamıştır (Şeşen, 2017, s. 178). Dolayısıyla kunduz ve sincap avından yalnızca deri ve kürk elde edilmemiş, bu hayvanlar besin elde etmek için de avlanmıştır.

Hudûd'ül-alem'de Dokuz Oğuz (Uygurlar) Ülkesi ve nahiyelerinden bahsedilirken; siyah, kırmızı ve çizgili tilki kürkleri, gri sincap, samur, kakım, kürklerinin İslam ülkelerine buradan geldiği yazılmıştır (Şeşen, 2017, s. 67). Aynı kaynaktan, Dokuz Oğuz köylerinden İgracerd'de vahşi hayvanlar ve karacaların bolca bulunduğu; bu dağdan İslam ülkelerine karaca boynuzu getirildiği de belirtilmiştir (Şeşen, 2017, s. 68).

Hudûd'ül-alem'de Küseym köyünün Kırgızlara bağlı olduğu, bu köyün halkının dilinin Halluğların (Karluk) diline, giyimlerinin Kimaklara benzediğinden bahsedilmiş; bu köyün halkının kürk, misk ve hutüv (boynuz) temin etmek için avlandığı yazılmıştır (Şeşen, 2017, s. 69).

İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk fî ihtirâkı'l-âfâk*'da Halaç Türklerine ait olan Hayham kalesinin çevresinde bulunan su dolu hendekte bol miktarda balık bulunduğunu ve bu balıkların şehir halkı tarafından avlandığını yazmıştır (Şeşen, 2017, s. 108).

2. BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE AVCILIK TERİMLERİ

2.1. AVLA İLGİLİ GENEL ADLAR

Vahşi hayvanların farklı nedenlerle, çeşitli araç ve yöntemler kullanılarak yakalanması ve öldürülmesi faaliyeti “av” olarak nitelendirilmektedir. Eski Türkçede bu faaliyeti en geniş kapsamda *ab/av/aw* adı karşılamış ve bu ad yalnızca insanların avcılık faaliyeti için kullanılmıştır. *aŋ* kelimesi insanların avlanması anlamından başka vahşi hayvanların diğer hayvanları avlaması için de kullanılmıştır. Eski Türkçede kuş avı ya da yırtıcı kuş yardımıyla yapılan avlanma ise *quş* adıyla karşılanmıştır. Bu bölümde Eski Türkçede av faaliyetini ifade eden *ab/av/aw*, *aŋ* ve *quş* terimleri incelenmiştir.

2.1.1. **ab/av/aw** “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”

İlk Türkçe: **āb* “av” (EDAL, s. 512).

Ana Türkçe: **āb* “av” (TDBUÜ, s. 171).

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *ab* “av”, YenYaz. *av* “av”.

Eski Uygur Türkçesi: HA (*a*)*b* (runik yazıyla), *av* “av; avlanma”, *av avla-* “avlamak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *av* “Oğuzlarda av” ve *āw ~ aw* “Türklerde (ölçünlü Türkçede) av”, KB *aw* “av”, TIEM 73 Kök *aw* “av”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

EDAL yazarlarına göre kelimenin Tunguz, Moğol, Türk ve Japon dillerinde dengi bulunmaktadır ve Moğolca varyant Türkçeden alıntı değildir (2003, s. 513).

DTS’de *av* maddesi “av” şeklinde anlamlandırılmıştır. *Av* kelimesiyle birlikte, kelimenin *av avla-* “avlanmak” ve *av yer* “av yeri” kullanımlarına da yer verilmiştir (s. 68b).

Räsänen çalışmasında Eski Türkçe **āb* kelimesinin **hāb* şeklinden geliştiğinden şüphelenmiş, kelimenin Eski Uygurca döneminde *ab* ve *aw* şekillerinde “av” anlamıyla bulunduğunu ifade etmiştir. Kelimenin Yazılı Moğolca dengi olarak *aba* “kuş avı” kelimesini göstermiş ve Moğolca kelimenin de **pāba* şeklinden gelişmiş olabileceğine işaret etmiştir (1969, s. 1a).

Clauson *av* faaliyetiyle bağlantılı olan bazı Eski Türkçe kelimeleri incelediği makalesinde; *āv* kelimesinin soyut bir ad olarak “av” anlamına geldiğini ifade etmiştir. *Āv avlā-* deyiminin, “ava gitmek” anlamına geldiğini; ancak bazen, somut bir anlama gelecek bir şekilde, *keyik* kelimesinin daha geniş anlama sahip bir varyantı olarak, “vahşi hayvan (oyun)” anlamına gelecek bağlamda bulunduğunu belirtmiştir (1968, s. 13). Clauson, EDPT’de *āv* kelimesini orjinal olarak, somut bir nesneyi ifade edecek bir biçimde “vahşi oyun (vahşi hayvan)” şeklinde anlamlandırmış, ancak kelimenin en erken dönemden itibaren soyut olarak “vahşi oyun avı (vahşi hayvan avı)” için de kullanıldığını belirtmiştir. Buna ek olarak Clauson, bu kelimenin; aynı anlama sahip olan *aŋ* kelimesinin kullanıldığı Kuzeydoğu grubu haricinde bütün modern Türk dillerinde bulunduğunu dile getirmiştir. XI. yy. sonrası itibarıyla bazı dillerde *v > w* fonetik değişiminin yaşandığına değinen Clauson, bazı modern Türk dillerinde ise *aw* kelimesinin, *āğ* “ağ”ı temsil ettiğini hatırlatmıştır. Clauson Karahanlı Türkçesi döneminde *āv* kelimesinin temel olarak “avlanma” anlamının yanı sıra “avda yakalanmış (avlanmış) olan hayvan” anlamında da kullanıldığını tespit etmiş ve Kaşgarlı’nın “Türkler “avlanmayı *āw*, onlar (Oğuzlar ve ilişkili boylar) *āv* şeklinde söylerler” şeklinde yaptığı açıklamayı hatırlatmıştır (1972, s. 3b).

Şçerbak çalışmasında Eski Türkçe *ab ~ av* ile Orta Moğolca ve Yazılı Moğolca *aba* “sürek avı” kelime ve türemelerini bir paralellik olarak düşünmüş; kelimenin Türkçe olduğuna kanaat getirerek, Moğolca tarafından fonetik olarak özümsemediğini belirtmiştir (2019, s. 94).

Vámbéry etimolojik çalışmasında Çağatay Türkçesi *ag* “ağ”; Kırgızca *au*, *av* “ağ, tuzak, ilmik” kelimelerinin, *bag* kelimesinin ilk foneminin düşmesiyle oluştuğunu ifade etmiş;

av “av” ile *ag* “ağ”, “ilmek” kelimesini karşılaştırmış ve bu kelimeler arasında bağlantı kurmanın mümkün olduğunu düşünmüştür (1878, s. 6).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *aw* “kuşavı” ve Yazılı (Ortak) Moğolca *aba* kelimelerini Genel Türkçe *ab* kelimesiyle karşılaştırmıştır (1935, s. 19).

Poppe Yazılı Moğolca *aba* “sürek avı” kelimesi ile Türkmençe *āv* “av” ve Eski Türkçe *ab* (= *āb*) “av” kelimelerini karşılaştırmıştır (1960, s. 97).

Sevortyan öncelikle *av/aw* kelimesinin geçtiği tarihî ve çağdaş Türk dillerini vermiş, ardından sunulan verilerden hareketle, kuzeydoğu bölgesinin dillerinde *āv ~ av ~ ab* vb. kelime köklerinin olmadığını ifade etmiştir. Bu dillerin “av” anlamını “Moğol” tarzında, *aŋ* “canavar”, “vahşi hayvan” kelimesi ve türevleriyle (Altayca *aŋdār(t)* (<*aŋ-da-*), Hakasça *aŋnāni* (<*aŋ-na-*) ve Tuvaca *aŋnīr* (<*aŋ-ni-* <*aŋ-dı-*)) dile getirdiğini belirtmiştir. *Av*, *ağ* vb. kelime ve türevleriyle ilgili; “avlama”, “yakalama” ve “ağ”/“tuzak” anlamlarının temelde karmaşık bir anlamsal bağlantıyla birleştirildiğini ifade etmiştir (1974, s. 62-64).

Kelimenin Moğolca karşılığı olan *aba* terimiyle ilgili Jagchid ve Hyer, bu terimin Moğol tarzı kolektif avcılık faaliyeti için kullanılan özel bir terim olduğunu, buna karşın; bireysel avcılık faaliyetlerinin *ang* terimiyle ifade edildiğini belirtmişlerdir (2018, s. 28).

Tenişev Leksika’da, bazı Türk dil ve ağızlarında *ab ~ aw* (>*ow*>*uw*>*ū*) “sürek avı” kelimesi ile *aw ~ ağ* “kuş avlamak için kullanılan ağ/balık ağı” > “ağla avlanma” kelimesinin eşleştiğini belirtmiştir. Kelimenin Moğol dilindeki paralellere yer veren Tenişev; Mançu-Tunguz dillerindeki paralelliklerin, SSTMYa I 7’de belirtilmesi de, Moğol kaynağına geri döndüğünü ifade etmiştir (s. 417-418).

Tietze’nin çalışmasında Türkiye Türkçesi *av* maddesi “avlanan hayvan; avlama işi” şeklinde açıklanmış ve kelimenin Eski Türkçede *āv* şeklinde olduğu belirtilmiştir (TETTL I, s. 386).

Stachowski Türkiye Türkçesi *av* kelimesini “1. av; 2. vahşi, av” şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin gelişimini, Türkmençe *āv* < **āw* < Genel Türkçe **āb* şeklinde tasarlamıştır (2019, s. 67).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Kelime runik harfli kağanlık yazıtlarında $(a)b$ şeklinde tanımlanmaktadır. Kelimenin Kül İç Çor yazıtındaki örnekte soyut bir kavram olan “av”dan daha çok “av hayvanı, avı yapılan hayvan” anlamında kullanıldığı; kelimenin bahsi geçen yazıtta $(a)bl(a)$ -eyleminin nesnesi olacak bir biçimde, $(a)b (a)bl(a)$ - şeklinde geçmesi de göz önüne alınarak düşünülebilir. Kül İç Çor’un av sırasında $r^2ml^2I t(e)g$ olduğu yazılmış, bu sebeple yiğitliği övülmüştür. Buradaki cümleyi Clauson-Tryjarski (1971) “When he went hunting, he was like a swift horse (?)” şeklinde, r^2ml^2I harf grubunu “swift horse (?)” olarak anlamlandırmıştır. Tekin (1968) harf grubunu *erem ele* şeklinde okumuş, kelimenin geçtiği cümleyi “in hunting he resembled a huge hawk (or, eagle?)” şeklinde, harf grubunu “a huge hawk (or, eagle?)” olarak anlamlandırmıştır. Ayrıca Kül İç Çor’un avcılığının övülmesinden önce *süñ(ü)ş : bols(a)r : ç(e)r(i)g it(e)r (e)rti* şeklinde savaş sırasında asker yönetmesi bilgisi verilerek savaşçılığının da vurgulanması, savaş ve aktif avcılık faaliyetlerinin (özellikle de kolektif av/halka avı) yakınlığı düşünüldüğünde, dikkat çekicidir. Av faaliyetinin başlıca geçim kaynağı olduğu zamanlarda, toplu hâlde avcılık yapmanın avantajlarını ve yöntemlerini keşfeden insanların, daha sonra av ve düşman arasında anoloji kurarak toplu avlarda keşfettikleri uygulamaları savaş faaliyetlerine de yansıtmiş olmaları akla yatkındır. Bu anolojiye göre avdan et, kürk, deri, kemik vs. elde edilirken savaşta öldürülen düşmandan, onun mal varlıkları elde edilmiş olur. Bu gibi av ile savaş arasında kurulan anoloji, öldürülen düşmanın ve avın öte dünyada kendini öldürene hizmet etmesi gibi inançlarda da kendini gösterecek ve savaş ile av faaliyetlerinin paralellliğini vurgulayacaktır.

Savaş ve av faaliyetlerinin konar-göçer topluluklar tarafından benzer şekilde anlaşılmasını Roux şu şekilde açıklamıştır:

Savaş yalnızca öldürmek ve şiddet gibi ilkel içgüdülerin doyurulması için değil -bunlar karşılıklarını av sanatının zevklerinde bulur- iki rakip grubun ekonomik rekabeti sonucunda birbirlerinin mal varlıklarını ele geçirme isteğinden patlak verir. Av ile savaşı karşılaştırsak avın amacı avcı için besinini sağlamaktır, savaşta fethetme duygularıyla hareket edenlerin amacı komşunun zenginliklerinden başka kadınlarını, kölelerini almaktır ve daha önemlisi öldürülen düşmanların ötedünyaya hizmetçileri olacağını bilirler. Rekabete dayalı düşmanlığa gelince bu duygunun ifadesini de, av sırasında yalnızca ortak bir ava saldırmakla yetinmeyip göçebenin sürüsüne de saldıran vahşi hayvanların av özelliklerinde buluruz (2005, s. 96).

9. $(e)rti : süñ(ü)ş : bols(a)r : ç(e)r(i)g it(e)r (e)rti : (a)b (a)bl(a)s(a)r : r^2ml^2I : t(e)g (e)rti ...$ (Şirin, 2016, s. 646).

“... idi. Savaş olduğunda asker yönetir idi. Avlandığında r^2m^2I gibi idi...”.

Kelime bir diğer runik harfli kağanlık yazı olan 3. Del Uul yazıtında, yine $(a)b$ şeklinde geçmiş ve genel olarak “av” faaliyetini ifade eden bir şekilde kullanılmıştır. Kelime bu bağlamda datif eki alarak $k(e)l-$ eylemine bağlanmıştır. Bu durum, burada bahsedilen av faaliyetinin başka birisi tarafından düzenlendiğini ve adına yazıt dikilen kişinin bu faaliyete katıldığını düşündürebilir. Ancak bağlamın öncesinin net bir şekilde okunamaması daha belirgin bir çıkarım yapmamızı engellemektedir.

1. tIw 2. $içIy^2l^2wnIk'$: $k'IIt'k'?$ kut (?) 3. $k'wz$ iç : $irk(i)n$: $bolm(a)d(i)m(i)z$: $(a)bka$ $k(e)lt(i)m(i)z$ (Şirin, 2016, s. 658).

“... İç İrkin olmadık. Ava geldik.”.

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Kelime, Yenisey bölgesi yazıtlarından Hemçik-Çırgakı yazıtında ab şeklinde geçmektedir. Metinden avda yardımcı olarak atların da kullanıldığı tanıklanmıştır.

4. *aşnuki atlarım eşintim abga ben er altı yüz tamk<a> at* 5. *say t'eg sarig altunum ik gerçin eg[ri tev]em agı yüder tanyım*

“Önceki atlarımı koşturdum. Ava (giderken) bindiğim altı yüz damgalı atım, 5. Çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım, semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim, ipekli kumaşlar taşıyan taylarım.” (Yıldırım vd., 2013, s. 109-110).

Yine aynı yazıtta ölen kişinin iyi bir avcı olduğu, kendi ağzından $abda$ *gëyik at<d>ım kanı ergey* şeklinde bir hayıflanma olarak dile getirilmiştir. Ab bu bağlamda av faaliyetin genel adı olarak kullanılmış, avlanma anlamında ise *gëyik at-* eylemine yer verilmiştir. Burada geçen *gëyik* kelimesi ise “geyik ya da vahşi hayvan” anlamıyla kullanılmış olabilir. $At-$ eylemi, av faaliyetinin ok ya da mızrak gibi bir araçla gerçekleştirildiği çıkarımını yapmamızı sağlamaktadır. Yani *gëyik at-*, burada “geyik (yabani hayvan) avlamak, ok (vb. fırlatmalı bir silah) vasıtasıyla geyik (yabani hayvan) avlamak” gibi düşünülmelidir.

Ayrıca ölen kişinin varlıkları arasında avladığı hayvanların da sayılması, av hayvanlarının da adeta ölen kişinin zenginliği gibi algılandığını düşündürmektedir. Belki de burada totemizmin izleri görülüyor olabilir. Öldürülen hayvanın gücünü ya da

koruyuculuğunu elde etme gibi inançlar, totemizmle ilişkilidir. Dolayısıyla bu hayvanları avlamış; onların koruyuculuğunu ve gücünü elde etmiş olan avcı, bunların ölüm karşısında kifayetsiz kaldığını anlatmış olabilir. Esin günümüzde yaşayan ve oldukça eski motifler barındırıyor olabileceğini düşündüğü destanlarda ve göçebelerin diğer eserlerinde; MÖ binli yıllarda yaşamış *er*'lerin av sahnelerinden, bu av sahnelerinde vurulan hayvanların kurban ve ongun görünümüne geldiğinden bahsetmektedir: “Ongun, kurban, veya *totem* (ata sanılan ongun) mâhiyetindeki hayvanlar, her yerde aşağı-yukarı aynı cinsden, at, geyik, dağ keçisi, boğa, kaplan, kurt, su kuşu, yırtıcı kuş gibi motiflerdi. Bazen, belki göçebelerin dînî inançlarından dolayı, zoomorfik motifler, efsânevî bir vecheye bürünerek, hayâlî, muhtelit azâlî mahlûklar ortaya çıkıyordu” (1978, s. 5). Belki de aşağıdaki metinde; ölen kişinin ağzından, avda öldürdüğü hayvanlar ve onların güçlerinden, kişinin ölümünü engellemek gibi bir yardım beklendiği; bu yardım gelmediği için hayal kırıklığıyla dile getirilmiş olabilir.

7. başça barım yaşça y²il²ki esizim e avda geyik at<d>ım kan²<ı> ergey

“Çok sayıda varlığım, (olgunluğa erişmiş) at sürülerim! Avlarda vurduğum yaban hayvanları! Hani nerede (şimdi onlar)?” (Yıldırım vd., 2013, s. 109-110).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Uygur dönemi runik harfli metinlerden olan IB 63'te kelime *ab* yazımıyla datif (yönelme) eki almış şekilde, *ün-* “çıkmaq; yükselmek, doğrulmaq” eylemine bağlanmıştır. Metinde “ava çıkmak” olarak anlamlandırılabilir olan bu kullanımın ardında; yaşam alanından özellikle av için ayrılmış bir bölgeye çıkış, gidiş kastedilmiş olabileceği kanaatindeyiz. Metne göre avlanan *kanlık süsi* “hanın ordusu”dur. Burada *elik kiyik* “erkek karaca”nın yakalanması, akuzatif eki almış olan *elik* kelimesinin *tut-* eylemine bağlanmasıyla ifade edilmiştir. IB'de yer alan bu faldan hareketle, kağanın ordusuyla ava çıktığını, yani bireysel avlanmanın dışında; kolektif ve adeta askerî nizamda bir avcılık faaliyetinin gerçekleştirildiğini tanıklamaktayız. Moğolcada *aba* kelimesinin bu tür bir avcılık faaliyetini dile getirecek şekilde uzmanlaştığı bilinmektedir (bireysel avcılık faaliyeti için *ang*) (Jagchid ve Hyer, 2018, s. 28). Bu durum, Eski Türkçede de böyle bir ayırım olup olmadığını düşünebilir. Ancak Eski Türkçede *ab* kelimesinin bu şekilde özelleştiğini düşünmek için elimizde yeterli veri yoktur. *Ab* kelimesi Eski Türkçe için, daha çok genel olarak av faaliyetini ifade eden bir

kelime olarak; bazen de avlanan hayvanı ifade edecek biçimde kullanılmıştır. Ayrıca, falda özellikle hanın eliyle erkek karacayı yakaladığının bildirilmesi, eski Türklerde avla ilgili önemli bir inanca işaret ediyor olabilir. Kanın eski Türkler için kutsallık ifade ettiğine değinen Roux, incelediğimiz örnekte avı kağanın başlatmış olabileceğini, böylelikle kağanın tüm sorumluluğu üzerine aldığını yazmıştır. Avlanan hayvanın elle tutulması da, özellikle bu hayvanın kanının akıtılmadığının bildirilmesine bağlanmıştır. Böylelikle hayvanların iyeleri kızdırılmamış, onlara saygısızlık yapılmamış olur (1994, s. 181-182). Roux'un bu görüşünün ardında, hayvanların da insanlar gibi boylar şeklinde örgütlendiğine dair Altay halklarının inancı yatmaktadır (2005, s. 92, 94). İnsanları ve hayvanları buldukları topluluğun bir parçası olarak düşünen Roux, insan ve hayvanların boy şeklinde örgütlenmeleri neticesinde kan davası kurumunun bu iki grup topluluklarında ortaya çıktığını ifade etmiştir (2005, s. 95-96). Yani tıpkı insan toplulukları arasında olduğu gibi, hayvan topluluklarında da, kendilerine ait bir bireyin öldürülmesi, bir öç vesilesi olur (2005, s. 98). Çeşitli sebeplerle avlanma ihtiyacı duyan insan toplulukları, kendi toplulukları adına av faaliyetinin sorumluluğunu yükleyecekleri bir kişiye ihtiyaç duyarlar (2005, s. 103). Bu sorumluluğu alan kendilerini yöneten kişilerden başkası değildir, çünkü Roux'un cümleleriyle "monarşinin yararlarından biri de budur, birey ve halk kendisini yönetenin arkasında silinir. Ona büyük bir yetki bırakırlar, ama böylece büyük bir sorumluluk da yüklerler." (2005, s. 110) şeklindedir.

Hanın avlanması için özel olarak ayrılan alana *sagır* dendiğini de burada tanımlamaktayız. Bahsi geçen avlak alanda, avlanma nesnesi olarak *elik kiyik* "erkek karaca" bulunmaktadır. *Ab*'in başarıyla sonuçlanması, hanın askerleri için (*Kara kamağ süsi*) bir sevinç (*ögir-*) sebebi olmuştur. Handee'ye göre avcı için avda başarı, tatmin olma duygusunun sebeplerinden yalnızca biridir. Modern dönem avcıları üzerine yapılan bir anket çalışmasında av faaliyetinden alınan tatminin; diğer avcılarla sosyalleşme, kaçış, doğa sevgisi, yiyecek elde etme, atış becerisini gösterme vs. gibi sebepleri de vardır (1974, s. 104-113). İncelediğimiz metinde de bahsi geçen sevinmenin sebepleri; avda başarı, kağana bir armağan (av) sunma, ordu olarak bir başarı gösterimi, askerlerin uyum göstermesi vs. olabilir.

Kanlılık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmuş. Kara kamağ süsi ögirer tir.

Anca biliñler: Edgü ol (Tekin, 2013, s. 26).

“Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013, s. 33).

Uig. III 55/17’de *av* “avı yapılan hayvan” kelimesi *avla-* “avlamak” eylemiyle birlikte kullanılmıştır:

telim öküş yıl ay ertdi uzatı biz av avlamaqa // a iterle/// tiyür biz

“yıllar aylar geçmiş, uzun süre avcılık yapmışız.” (Müller, 1922, s. 55).

U IV 34, 57’de kelime *aw* şeklinde “(genel manada) av” faaliyetinin adını ifade edecek şekilde geçmiştir. Bağlama göre av yapılan yerin *arığ simek* “orman (ikileme)” olduğu anlaşılmaktadır. Bu yer özellikle kağana avlanması için ayrılmış bir bölge olabileceği gibi, av hayvanının çok olduğu düşünülen alalade bir bölge de olabilir. Ancak, bahsi geçen av faaliyeti; kağanın askerleriyle, adeta bir askerî harekât düzeninde gerçekleştirilen avlardandır. Dolayısıyla bu yerin, kağana özel tahsis edilen bir av bölgesi; avlak olma ihtimali daha kuvvetlidir. Bu avda atın da yardımcı olarak kullanıldığı bilgisi, *atlanıp bar-* “ata binerek, atla gitmek” ibaresinden çıkarılmaktadır ve bu ibare ormanlık bölgelerde de atın av faaliyetine yardımcı olarak kullanıldığına delildir. Metinde avın nesnesi *keyik* “geyik” tir. Metinde bahsedilen diğer avda ise, avın nesnesi olarak *sıgun* “erkek geyik; maral” yer almaktadır. Kağanın, özellikle son derece nadide olarak tarif edilen *altun önglög körgeli körtle sıgun* “altın renkli, çok güzel bir maral”ı avlamak istemesinin ardında; nadir olan şeye önemli ve seçkin kişilerin sahip olacağı düşüncesi yatmaktadır. Bunun da altında prestij edinme ve gösterme çabası yatmaktadır.

53 ... *bir oğurda ol dntipali ilig alp qatağ awçı erenleri alp-a-gut-ları birle arığ simekte awqa atlanıp bardı. Ülügsüz sansız keyiklerig awlap ölürdi. Adın bir arığda altun önglög körgeli körtle sıgun bar erdi. Yılqı yüz-in arz-ı-lar teg amrılmış köngülög tüz-ün yawaş. Alqu sıgun-larda keyikler-de adruqraq biş yüz sıgun-lar-ning yırçisi iligi begi erdi. Ötrü ol dntipali ilig alqu alpağutı birle keyik awlap yortup anıng arasın ta ol biş yüz sıgun-larnı körüp //p awlap altı tegirmi-leyü t/...* (Gabain, 1931, s. 34).

“Bir zamanlar kral Dantipāla, cesur, güçlü avcıları ve kahramanlarıyla avlanmak için ormana gitti. Sayısız geyik öldürmüştü. Başka bir ormanda altın rengi bir maral vardı, çok güzel görünüyordu; bir hayvan gibi bir görünüme sahipti, (ama) aynı derecede barışçıl bir yapıya sahipti, asil ve yumuşaktı; Tüm marallardan ve geyiklerden daha mükemmel, beş yüz maralın lideri ve kralı. O kral Dantipāla ve tüm kahramanları peşinden koşarken, o beş yüz maralı gördüler...” (Gabain, 1931, s. 35).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime KB 2125’te *aw* şeklinde tanıklanmaktadır ve aşağıdaki örnekte bu kelime “av hayvanı, avı yapılan hayvan” anlamında bulunmaktadır.

Bu himmet mürüvvet bile barsa çaw

Bolur beg tileki yorır ötrü aw (Arat, 2007, s. 229).

“Bey himmet ve mürüvvet ile şöhret bulursa, dileğine erişir ve av ayağına gelir.” (Arat, 1998, s. 160).

KB 2583’te avcılık faaliyetinin hava ve kara hayvanlarının avlanmasına göre *quş* ve *aw* olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda, kara avı faaliyetinin adı olarak *aw*; kuş avı faaliyetinin adı olarak *quş* kelimesinin kullanıldığını tanıklamaktayız. Burada geçen *quş* ifadesinin, “yırtıcı bir kuş yardımıyla yapılan av” anlamında olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Eğer durum böyle ise, avcılık faaliyeti bu metinde, yırtıcı kuş yardımıyla ve yırtıcı kuş yardımı olmaksızın gerçekleştirilen av faaliyeti olarak düşünülmüş demektir. Ancak burada ilk ihtimal; avcılık faaliyetinin hava ve kara hayvanlarının avlanmasına göre ikiye ayrılmış olma ihtimali daha olası görülmektedir. Bu görüş, TIEM 73’te av faaliyetinin avlanan hayvanın bulunduğu ortama göre; deniz ve kara avı olarak ikiye ayrıldığı *teñiz awı - yazı awı* “deniz avı - ova (kara) avı” gibi bir örneğe dayanarak desteklenmektedir. Yani, görüldüğü üzere, eski Türklerde avın ayırımında düşünülen kıstas; avda yardımcı olarak kullanılan hayvanlar değil, avı yapılan hayvanın bulunduğu ortam (kara, hava ve su) olmuştur. *Aw* ve *quş* kelimeleriyle dile getirilen kara hayvanı avı ve kuş avı sırasında, tıpkı askerî harekâtlarda olduğu gibi at kullanıldığını görmekteyiz. Atın avda kullanımını (*at öze*), avcının avladığı hayvanla arasındaki hız farkını kapatmasını sağladığı için, avcılık açısından oldukça önemlidir (Polat, 2008, s. 56). Ayrıca metinden, eski Türk

kültüründe, kuş avı ve kara hayvanı avının neredeyse orduyla sefere çıkmak kadar tehlikeli olarak görüldüğünü öğrenmekteyiz. Türk kültüründe Maodun'un babasını MÖ 209'da av sırasında öldürüp Xiong-nu konfederasyonunun başına geçerek bu konfederasyonun ilk *shanyu*'su (imparatoru) olması, avın devlet liderleri için tehlikelerine (Allsen, 2006, s. 207) dair ilk tarihî örneklerden olup av faaliyetinin darbe yapma zamanı olarak seçilebildiğini de göstermektedir (Allsen, 2006, s. 208). Avın tehlikeli olarak görülmesinin sebebi, av hayvanlarının vahşiliği ve av kazaları olabileceği gibi, bir takım entrikalar da olabilir. Bu bağlamda, askerî harekât ile av faaliyetinin birlikte anılmasının da, eski Türk kültüründe bu iki faaliyetin yakın olarak görüldüğüne ve algılandığına işaret ettiği kanısındayız.

qalı tuşsa beglerke yanluq haşa

tuşar at öze quşta awda süde (Arat, 2007, s. 271).

“Eğer beylere bir felâket ve belâ gelirse, bu avda, kuş avında veya seferde hareket esnâsında gelir.” (Arat, 1998, s. 192).

KB 3602'de *aw* kelimesinin, “av hayvanı” anlamında mı “av faaliyetinin genel adı” anlamında mı kullanıldığı net değildir. Ancak bu örnekte “av hayvanı” anlamı ön plana çıkarılabilir. Kelimenin geçtiği beyitten önceki yerler de göz önünde bulundurulduğunda, aşağıda av köpeğinin ava hazırlanma sürecinden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Av köpeğinin avlardan önce özellikle aç bırakıldığı, böylelikle köpeğin av faaliyetinin ardından; av hayvanından alacağı pay veya verilecek ödül sebebiyle daha istekli koşmasının sağlanmış olduğu çıkarımı yapılabilir.

qarın toğsa awqa yügürmez bolur

iğisi tilekinçe barmaz turur (Arat, 2007, s. 362).

“Karnı doyarsa, ava koşmaz olur; sâhibinin arzusuna göre hareket etmez, yerinde durur.” (Arat, 1998, s. 262).

KB 5376'da *aw* kelimesi av faaliyetinin genel adı olarak; özellikle de yırtıcı kara hayvanı avı için kullanılmıştır. Bu örnekte avlandığı bildirilen *böri*, *tilkü*, *arşlan*, *ağığ* ve *toņuz* yırtıcı, insanlar için tehlikeli olabilecek hayvanlar olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda, bu tür hayvanların avlanmasının özellikle prestij edinme ya da korunma amacıyla gerçekleştirildiği çıkarımı yapılabilir. Böylelikle bu hayvanları

avlayan kişinin savaşçılığı, öldürme kabiliyeti de övülmüş olmaktadır. Konstantinov vd. epik anlatıların döneminin ideallerini yansıttığını ve bu ideallere toplum tarafından saygı duyulduğunu dile getirmiştir. Onlara göre Türk askerleri bu epik anlatılar idealinde eğitilmiş, böylelikle kendilerini bu anlatılardaki kahramanlarla özdeşleştirmek istemişlerdir. Bu ortaklıkların, Orta Çağ'ın epik anlatılarıyla kesin olarak tanıklanan görsel kaynaklar (kaya resimleri) arasındaki benzerliği açıklamakta yeterli olacağını belirtmişler; yazılı kaynakların da buna işaret ettiğini ifade etmişlerdir (2016, s. 15). Aşağıdaki metin de bu duruma işaret eden örneklerdendir. Avlanan hayvanların kaçması ise *qutul* “kurtulmak” (Arat, 1979, s. 295) kelimesiyle dile getirilmiştir.

Böri tilkü arslan adığ ya toņuz

Seniñdin qutulmaz ölüir awda tüz (Arat, 2007, s. 534).

“Kurt, tilki, arslan, ayı veya domuz hiçbiri senin elinden kurtulamaz, hepsini de avlar öldürürsün.” (Arat, 1998, s. 386).

KB 6366'nın bağlamından, *quş* “kuş” ve *it* “köpek”in avda kullanımına ve bu hayvanların eğitimine dair bilgiler tanıklanmaktadır. Arat tarafından “yolunu sıkı bir murâkabe altında bulundurmazsan, kuş avını yakalamaz.” (Arat, 1998, s. 456) şeklinde aktarılan *yolın qısmasa quş meñin edlemez* cümlesinde yolu kısan alıcı kuş, yolu kısılan *meñ*, yani “yiyecek, av” olmalıdır. Bu bağlamadan, alıcı kuşların (*quş*) avlarını (*meng*) yakalamak için onların yolunu kısıtıkları, onları bir şekilde kısıtılarak avladıkları bilgisi edinilebilir. *edle-* eylemi KB'de “hürmet etmek, değer vermek, ehemmiyet vermek, aklına getirmek, tesir etmek” şeklinde anlamlandırılmıştır (Arat, 1979, s. 142-143). Ancak aşağıda geçen *quş meñin edlemez* yapısında bu eylemin “takip etmek, peşinden gitmek” anlamına geldiğini, dolayısıyla *quş meñin edlemez* cümlesinin “kuş avı kovalamaz.” şeklinde aktarılabilceğini düşünmekteyiz. Av köpeklerinin eğitiminin bir parçası olarak ise, onların şişmanlatılmamaları; özellikle av öncesi doyurulmamaları bilgisi aşağıdaki beyitte yer almaktadır. Köpeklerin aç bırakmanın sebebi, aç olan köpeğin avdan parça alması ya da başka bir ödül beklentisi olabilir. *Aw avla-* eylemi burada yine tanıklanmaktadır. Bu ve benzeri yapılarda *aw*'ın “av hayvanı” anlamına daha yakın olduğunu düşünmekteyiz.

Yolın qısmasa quş meñin edlemez

Semiz bolsa it toq awın awlamaz (Arat, 2007, s. 630).

“Kuş yolunu kısıtlamasa avını yakalamaz; köpek tok ve şişman olursa, avlamaz.”

Kuş ve köpekten av faaliyetinde faydalandığına dair bir diğer örnek; KB 6368’dir. Burada kuşun avlamada yardım ettiği hayvan *ördek*, köpeğin *as* olduğu yazılmıştır. *Aw* kelimesi bu bağlamda genel olarak av faaliyetinin adı olarak kullanılmıştır.

quşu awlamasa bir ördek yas ol

ıtıñ qoğsa awın yası bir as ol (Arat, 2007, s. 630).

“Kuşun avlamazsa, bunun zararı bir ördektir; köpeğin avını bırakırsa, zararı nihâyet bir kakımdır.” (Arat, 1998, s. 456).

KB 6536’da avın, hava avı (*quş*) ve kara avı (*aw*) olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Bu beyitteki bağlamdan, dolaylı olarak ağ kullanılarak kuş avlandığı çıkarımı yapılabilir (*arkun* avı kuş avına benzetiliyor ve buradan, kuş avının da ağla yapıldığını anlıyoruz). Hava avcılığını ve kara avcılığını ifade eden *quş* ve *aw* kelimeleri, datif eki olarak *awın-* ve *sewin-* eylemlerine bağlanmışlardır. Bunların yanı sıra, avı elden kaçırma anlamında kullanılan *küret-* eylemi ise; av faaliyeti kapsamında kovalamacaya atıf yapmaktadır. Dolayısıyla burada ağ yardımıyla gerçekleştirilen avlanma faaliyeti, pasif avcılığa değil; aktif avcılığa atıf yapıyor olmalıdır. Yani avcı, eline aldığı ağla avı kovalamakta ve ağ avladığı hayvanın üzerine atarak onu yakalamaktadır. Bu bağlamla ilgili son olarak, avlanma faaliyetinin psikolojik yönüyle ilgili bir bilgi edinmekteyiz. Buna göre av faaliyeti özellikle beyler için *awınma* ve *sewinme* vesilesidir.

Neçe quşqa awqa awındım sewindim

Uçar quş teg arqun ağımda kürettim (Arat, 2007, s. 645).

“Nice kuş ve geyik avı ile avundum, sevindim; uçan kuş gibi, cins atları ağımdan kaçırdım.” (Arat, 1998, s. 469).

DLT 27’de kelimenin Türklerde (Karahanlı Türkleri) *āw*, Oğuzlarda *av* şeklinde bulunduğu yazılarak Türk dillerindeki farklı telaffuzuna dikkat çekilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 12).

DLT 53’te *āw* kelmesine *beg awka çıktı* “Bey avlanmaya çıktı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 38) cümlesi örnek olarak verilmiştir. Bu örnekte ava çıkma

eylemini *beg* “bey” gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla eski Türk devlet yöneticilerinin de av faaliyeti gerçekleştirdiği bir kez daha tanıklanmaktadır. Buna ek olarak; *aw* kelimesinin avlanma faaliyetinin adı anlamında kullanıldığı, bu kelimenin datif ekiyle birlikte *çık-* eylemine bağlandığı tanıklanmaktadır. *Çık-* yardımcı eyleminin kullanılmasının nedeni, beyin yaşam alanının merkez olarak algılanması ve avlanmak için merkezden dışarıya, belki de özel olarak ayrılmış bir av alanına doğru hareket etmesi olarak düşünülebilir. Eski Türklerde bahsedilen av için ayrılan, insanların günlük yaşam alanı içinde düşünülmeyen (belki de potansiyel av hayvanlarını ürkütmek için) alanların bulunması da, bu eyleminin tercih edilmesinin ardındaki neden olabilir.

DLT 146’da *aw* kelimesinin geçtiği bir diğer örnek, *beg aw awladı* “bey av avladı.” cümlesidir. Burada *aw* “avı yapılan hayvan” anlamında kullanılmıştır. DLT’deki bu örnekte yine av faaliyetini gerçekleştiren kişi *beg* “bey”dir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 127).

DLT 257’de *aw* kelimesinin geçtiği son örnek şu atasözünde geçmektedir: *suburganda ew bolmas topurganda aw bolmas*. Bu atasözünün anlamı şu şekilde verilmiştir: “eski mezarlıklarda canlılar için ev olmaz; yumuşak topraklı yerlerde de av olmaz. Onlar (av hayvanları) sulak ve münbit yerlerde bulunurlar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 225). Burada av hayvanlarının bol olarak bulunduğu yerlere dair eski Türklerin gözlemleri ve bilgisi tanıklanmaktadır. Buna göre av hayvanları yumuşak topraklı yerlerde bulunmamakta, sulak ve münbit yerlerde bulunmaktadır. Bunun ardında yatan sebep ise, tabii ki bu canlıların varlıklarını sürdürebilmek için su ve besine ihtiyaç duymalarıdır. Çorak arazide (yumuşak topraktan kasıt bu olmalıdır) bu hayvanların yiyebileceği besin ve içebileceği su oldukça kısıtlıdır. Bundan dolayı av hayvanları, canlılığın sürdürülmesi için son derece önemli olan sulak ve verimli yerlerde bulunmaktadır.

Karahanlı Türkçesi dönemindeki Kur’an tercümelelerinden TIEM 73’te kelime, *aw* şeklinde ve genel olarak av faaliyetini ifade edecek bir anlamda bulunmaktadır. Aşağıda yer alan metinlerde, İslam inancı gereği ihrama girildiği zaman avın yasak olduğu belirtilmiş ve ihram dışında iken helal sayılan hayvanlara yer verilmiştir:

TIEM 73 79r/9

helâl qılındı silerke silerke tilsiz yulqılar (9) meger ol kim uqılır siler üze helâl qılmağalı awnı siler iħrām tutmuş erken. ... qaçan helâlqa çıqsa siler ötrü awlanlar (Kök, 2004, 74).

“İhram tutmuşken avı helal kılmadığı sizler tarafından anlaşıldığı takdirde size dilsiz hayvanlar helal kılındı.”

TİEM 73 91v/8

ay anlar kim kertgündiler sınağay oq silerni tañrı nerse birle (9) awdın tegse añar eligleriñiz süñüleriñiz belgürtür adrar tañrı kim qorqar örtüglüg birle. [92r/1] kim teñde keçse anda keğin añar ol ağırtıǵlı qın (Kök, 2004, s. 86).

“Ey iman edenler! Tanrı sizi avdan eliniz ve süngülerinizin meydana getirdiği (size düşen) payla sınayacaktır. Tanrı gizlice korkanı ayırır. Biri haddini aşarsa (ona) elem verici ceza.”

ay anlar kim kertgündiler öldürmeñler (2) awnı siler iħrām tutar erken. kim öldürse anı silerdin uğrayu anıñ yanutı öldürmiş meñizlig ... (Kök, 2004, s. 86).

“Ey iman edenler! İhram tutarken avı öldürmeyin. Sizden onu kasten öldürenler onun hükmünü öldürmüş gibi ...”

Yine aynı metinde aşağıda verilen parçada helal hayvanlar sayılmış, avda yardımcı hayvan kullanarak avlanmanın helal olduğu belirtilmiştir. *Aw* kelimesi bu bağlamda *awlağlılardın* kelimesinin kökü olarak yer almıştır. Bu bağlamda *awlağlılar* kelimesi, “avlayanlar, avlayan (hayvanlar)” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Dolayısıyla *awlağlılardın eterçiler* kelime grubu “avlanan hayvanlardan takip edenler, takip ederek avlanan hayvanlar” şeklinde aktarılabilir. Buradan kasıt; avda avlanan hayvanı takip ederek, bazen de onu yakalayarak avcıya yardım eden hayvanlar olmalıdır.

... ayǵıl helâl qılındı silerke arıǵlar ol kim (6) öǵretse siler awlağlılardın eterçiler öǵretü siler anlarqa anıñdın kim öǵret(t)i silerke tañrı (7) yeñler anıñdın kim yemedip yıǵıp tut(t)ılar siler üze yāđ qılıñlar tañrı atını anıñ üze. (8) (Kök, 2004, s. 75)

“De ki: “Allah’ın size öğrettiğini onlara, avcı hayvanlara, öğreten avcılarının avlattığı temiz (nimetler), size helal kılındı. Sizin için yemeyip yığıp tuttuklarından yiyin. Onun üzerine Allah adını anın.”.

TİEM 73’te yer alan aşağıdaki metinde avcılık faaliyeti deniz ve kara avı olarak ikiye ayrılmış olarak bulunmaktadır. Buna göre geçim kaynağı olarak görülen deniz avı helal sayılmakta; kara avı ise, ihramda bulunulduğunda haram sayılmaktadır:

hālāl qılındı silerke teñiz awı anıñ aşı erinç ol silerke yoruğlılarqa. (7) harām qılındı silerke yazı awı tutaşı siler iħrām tutar erken (Kök, 2004, s. 86).

“Deniz avı sizlere helal kılındı, o sizlere ve yolculara yiyecektir. Sizlere yazı (kara) avı ihram tutmaya devam ederken haram kılındı.”.

2.1.2. aŋ/eŋ “av, vahşi hayvan”

İlk Türkçe: **āŋ* “vahşi oyun/hayvan” (EDAL, s. 306).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: Orhon Yazıtları *aŋ* “av hayvanı, yiyecek” ?, *A aŋ* “av hayvanı, av faaliyeti”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *eŋ* “ganimet, av avlanan hayvan (s./bk. Moğolca *ang*)”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *aŋ* “yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş” (ve ? *aŋdı*- “hile yapmak” ve ? *aŋıt* “angut, ördeğe benzer kırmızı renkli bir kuş”), KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *eŋ* kelimesi, *eŋ meŋ* ikilemesi içerisinde “1. doğal kaynak vs., 2. av, 3. ganimet” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 174b).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca *aŋ~eŋ* kelimesini “vahşi” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin Yazılı Moğolca dengini *aŋ* “av eti, vahşi hayvan”, “av” olarak vermiştir. Ayrıca *aġ* “ağ” kelimesine işaret etmiştir (1969, s. 20 b).

Clauson, çalışmasında kelimesinin ön sıradan ünlüyle *eŋ* şeklinde sadece Irk Bitig’de “vahşi oyun (hayvan)” (ancak bunun için *āv* kelimesinin beklendiğini) ya da, daha genel olarak “yemek (genellikle *āš*)” anlamıyla kullanılmış olabilecek bir şekilde geçtiğini belirtmiştir. Bu kelimenin Moğolca *aŋ* “vahşi oyun (hayvan)” kelimesiyle ilişkisinin belirsiz olduğuna değinen Clauson, Moğolların kendilerine ait “vahşi oyun (hayvan)” anlamına gelecek bir kelimeye sahip olmaları gerektiği için bu benzerliğin muhtemelen tesadüfi olduğunu dile getirmiştir. Clauson’a göre Kuzeydoğu (Türk) dillerinin çoğunda ve Kuzeymerkez dillerinden olan Kırgızcada bulunan *aŋ* “vahşi oyun (hayvan)” kelimesi şüphesiz Moğolca alıntı bir kelimedir (1972, s. 166 a). Ayrıca Clauson *aw* maddesinden bahsederken, *āv* kelimesinin başlangıçta “vahşi oyun (hayvan)” anlamında bulunduğunu, ancak en erken dönemden itibaren soyut olarak “vahşi hayvan avı” için de kullanıldığını belirtmiştir. Kuzeydoğu lehçeleri hariç neredeyse bütün Türk dillerinde ya da dil gruplarında eş anlamlı olarak *ang* (*eng*, v.b.) kelimesinin bulunduğunu ifade etmiştir (1972, s. 3b).

Dybo çalışmasında kelimenin Eski Uygurcadaki ön sıralı telaffuzunun nedenini; kelimenin ön sıralı telaffuza sahip başka bir kelimeyle (*meŋ*) ikileme şeklinde kullanılmasına bağlamıştır. Kelime kökünün **ag* “ağ, (kuş ve küçük hayvanları yakalamak için ipe yapılan) tuzak” kelimesi ve **aŋ* “akıl” kelimesinin türevleriyle kontaminasyona (*bulaşma*) uğradığını dile getiren Dybo’ya göre, kelimenin modern Türk dillerindeki şekillerinin bir kısmı (Sibirya’da) Moğolca’dan geri alıntı olabilir. Dybo, kelimenin Türk dili dışındaki paralelleri olarak Ana Altayca **aŋun* “yabanî toynaklı”, Moğolca **(h)oġuna* “erkek dağ antilopu”, Ana Mançu-Tunguzca **anaŋ* “dağ koyunu” (< **anami* “geyik” kelimesinin etkisi altında?) kelimelerini göstermiştir. Buna ek olarak **geyik* ve **aŋ* kelimeleri arasındaki farka değinen Dybo; **geyik* kelimesinin Ana Türkçe için yeniden yapılandırılmasının “yiycek için avlanma nesnesi olarak vahşi toynaklı hayvan” şeklinde olmasının daha uygun olacağını, **aŋ*’ın basitçe “canavar, vahşi hayvan” anlamına geldiğini belirtmiştir. Her iki kelimenin de bulunduğu ve aralarında anlam farkının olduğu durumlarda, *keyik*’in bir gıda (besin) hayvanı (örneğin, bir toynaklı cinsi) ve **aŋ*’ın (avlanma konusu da dâhil olmak üzere) genel olarak vahşi

hayvan anlamına geldiğini; veya *keyik* kelimesinin genel olarak vahşi bir hayvan için kullanıldığını ve **aη*'in canavar, esas olarak bir yırtıcı anlamında olduğunu dile getirmiştir. Bir Türk dilinde bu kelimelerden yalnızca birinin yaşadığı durumlarda, var olan kelimenin genellikle her iki anlamı da üstlendiğini belirtmiştir. Oğuz grubu dillerinde **aη* kelimesinin yansımalarının, hem “av” hem de “oyun (vahşi hayvan)” anlamına gelen **ab* “av” kelimesinin yansımalarıyla kontaminasyona (kirlenmeye) uğradığını, **keyik* kelimesinin yansımalarının ise toynaklı (hayvan) anlamına geldiğini belirtmiştir (2013, s. 145-146).

EDAL yazarları kelimenin Ana Altayca kökenini **āηu* “vahşi oyun (hayvan)” şeklinde tasarlamış; kelimenin Altay dillerindeki denkliklerini Ana Tunguzca **aηa-*; Ana Moğolca **(h)oyuna*; Ana Türkçe **āη* olarak düşünmüştür. Şorca *aηny*, Hakasça *aynyx* “samur avlamak için kullanılan ağ” kelimelerinin ise *aη* kökü ile **ag* “ağ” kökünün kontaminasyonu sebebiyle oluştuğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca kelimenin, denklik dışında da Türkçeden Moğolcaya *aη* şeklinde geçtiğini ve Altay dilleri içinde batı izoglosu (izole sözcüğü) olarak bulunduğunu belirtmişlerdir (2003, s. 306).

Ramstedt, Genel Türkçe *aη* “canavar, vahşi oyun (hayvan) avı” kelimesi ile Yazılı (Ortak) Moğolcada aynı anlama geldiğini belirttiği *aη* ve bu kökün türemeleri olan *aηna-* ve *aηla-* “avlanmak” ve Tunguzca *aη-an* “ren geyiği çiti” (< *aη* “canavar”) ve Korece *anh*, *an* “iç, içeri, orta” kelimelerini karşılaştırmıştır (1957, s. 119).

Sevortyan çalışmasında *aη* kelimesinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde “1. oyun, avlanan herhangi bir hayvan, av nesnesi, 2. canavar, 3. geyik, 4. av, ganimet (hayvan), 5. Yakutların vahşi hayvanları avladığı çit” gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir. Genel Türkçe *aη* ile Moğolca *ang/an(g)* “hayvan, yaban hayvanı avı; av” (Lessing, 2017, s. 78) kelimelerinin biçimsel ve anlamsal olarak türdeş olduğunu belirten Sevortyan; Ramstedt Einf.’deki görüşten hareketle, Moğolcada “canavar/oyun” ve “av, avlama” anlamları için ortak leksem *ang* iken, Türk dillerinin büyük çoğunluğunda “av” anlamına gelen *ab* > *av* kelimesinin çok erken izole edildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, *ang* “av”, “(vahşi hayvan) avı” anlamına gelen kelimenin bazı Türk dillerinde daha sonra gelişen bir biçim olan *ağ* ve *āğ* (ve görünüşe göre **āη*) şeklinde de korunduğunu; eski Türk metinlerinin dilinde ise, aynı kök *eη*'in damak biçiminin belirli

bir dağılıma sahip olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, kelimenin ön damak paraleli olan *eη şeklinin de bulunduğunu belirtmiştir (1974, s. 152-153).

Tenişev Genel Türkçe aη “av, oyun (vahşi hayvan)” kelimesinin kaynaklarda oldukça geç ve dahası sadece Uygur ve Çağatay dönemi eserlerinde tanıklandığını; kelimenin, Güney-Batı grubunun dillerinde zayıf bir şekilde temsil edildiğini belirtmiştir. Moğol dillerinde kelimenin, tek heceli aη köküne karşılık geldiğini ifade eden Tenişev; bütün bu gerçeklerin, aη’ın Moğol dillerinden Türkçeye ödünç alındığı varsayımının temeli olduğunu dile getirmiştir. Tenişev, Ramstedt Einf. I 119’da yer alan aηan “geyik için çitle çevrili bir yer” kelimesinin Evenki aηa- “kazmak” (SSTMYa I, 1975, s. 45-46) kelimesiyle ilgili olduğunu belirtmiş; bu nedenle “oyun “vahşi hayvan” anlamına gelen kelimenin, Türk-Moğol aη **“gözetleme, gözlem, takip” > “gözetleme nesnesi” > “oyun (vahşi hayvan)”* şeklinde gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir (2001, s. 417).

Bayat, Şor ve Tofalar (Karagas) dillerinde aη kelimesinin vahşi ya da vahşi hayvan anlamlarına geldiğini belirtmiş, eski orman ya da tayga coğrafi alanlarında gerçekleştirilen av faaliyetlerinin sosyo-ekonomik bağlamı olduğunu ve ay kültüründen kaynaklanmış olabileceğini ifade etmiştir. Buradan hareketle Bayat, fonetik açıdan çok da sağlam olmayan ve yeterince delillendirilemeyen bir şekilde Türkçe ay “ay” kelimesi ile aη “vahşi, vahşi hayvan” kelimelerini ortak bir köke götürme girişiminde bulunmuştur (2009, s. 2).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Chen Hao’nun anlamlandırması doğru kabul edilirse; aη kelimesi Bilge Tonyukuk yazıtının Güney I. kısmının 8. satırında “vahşi hayvan” anlamıyla geçmektedir. Ayrıca bu tarz bir okuma bağlama da uygun düşmektedir. Zor durumda kalan Bilge Tonyukuk, kendini ve halkı, etrafında avcı kuşların uçtuğu av hayvanları olarak tasvir etmiş olabilir. Ancak Eski Türkçede uçuk şeklinde bulunan ve “kuş” anlamına gelen bir kelimeye henüz rastlanmamıştır:

8. *kéyik yéyü, tabışğan yéyü olurur ertimiz. bodun boğzi tok erti. yağımız tegre uçuk teg erti; biz aη teg ertimiz* (2021, s. 158).

“We settled down, eating wild game and hares. People’s throats (i.e. stomachs) were full. Our enemies were like birds around us; we were like wild animals.” (2021, s. 174).

Altay Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Altay bölgesi yazıtlarından Mendur-Sokhon II yazıtının E. R. Tenişev (1966, s. 263; 2006, s. 140-143)¹ ve Tıbıkova vd.’nin (2012, s. 133)² okuması kabul edilirse; bu yazıtta da *aŋ* kelimesine rastlanmaktadır. Ancak kelimeyi avlanma bağlamında değerlendiren Tenişev olmuş; Tıbıkova vd. okunamayan kısımlar sebebiyle kelimeyi anlamlandırmamışlardır. D. D. Vasilyev’in (2013, s. 60) okumasında ise bu kelime yer almamaktadır. Tenişev’in okumasını kabul edersek; adına bengü taş dikilen kişinin av faaliyetine er(ler)iyile çıktığını anlamaktayız. *Aŋ aç-* eylemi “avlanmaya başlamak” olarak anlamlandırılmıştır. *Aŋ* bu yapıda vahşi hayvan ya da av faaliyetinin genel adı olarak da düşünülebilir.

Mendur-Sokhon II (A 10)

E. R. Tenişev³ metni şu şekilde değerlendirmiştir:

Erim alıpan aŋ açıpan il edim.

“Yardımcıları alıp avlanmaya başyalıp, devlet malım.” (1966, 263; Mozioglu, 2015, s. 311-313).

Aynı yazıtın aynı satırlarını L. N. Tıbıkova, İ. N. Nevskaya ve M. Erdal’in⁴ okumasına göre değerlendirecek olursak av faaliyetlerinin; özellikle toplu olarak gerçekleştirilen av faaliyetlerinin çevreleme hareketiyle gerçekleştirildiğini bildirilen tarihî kaynaklar da düşünüldüğünde uygun görünmektedir. Ancak bu okuma girişimi, okunamayan işaretler nedeniyle tamamlanmamıştır ve bundan dolayı bağlam tam olarak anlaşılammamaktadır.

2. (e)b(i)r // b(ê)r [...]p(a)n aŋ aç(i)p(a)n ...

“çevrelemek/vermek ... aşarak ...”.

¹ https://www.altay.uni-frankfurt.de/runika_1.htm (bk. MENDUR-SOKKON II [A-10] yazıtı).

² https://www.altay.uni-frankfurt.de/runika_1.htm (bk. MENDUR-SOKKON II [A-10] yazıtı).

³ https://www.altay.uni-frankfurt.de/runika_1.htm (bk. MENDUR-SOKKON II [A-10] yazıtı).

⁴ https://www.altay.uni-frankfurt.de/runika_1.htm (bk. MENDUR-SOKKON II [A-10] yazıtı).

Kelimenin geçtiği bir diğer örnek Altay bölgesi yazıtlarından İnegen I yazıtıdır. L. N. Tıbıkova vd. kelimeyi (a)η şeklinde okumuşlar ve “av hayvanı” şeklinde anlamlandırmışlardır. Yazıtta yemek için av hayvanına sahip olmanın bir üstünlük sayılması bilgisinin verilmesi, avcılığın önemli bir geçim kaynağı olarak görüldüğünün bir göstergesi olarak düşünülebilir.

İnegen I (A 85)

L. N. Tıbıkova, İ. N. Nevskaya ve M. Erdal’ın Okuması⁵ (Mozioglu, 2015, s. 60-64).

... (a)s(t)ga (a)η (a)sl(t)k(é)v ...

“... yemeye/yemek için av hayvanı (sahip olmak) bir üstünlüktür (kazançtır), ev ...”

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Irk Bitig’de bulunan aşağıdaki parçada ava çıkan, yırtıcı bir hayvan olan *bars keyik* “vahşi pars”tır. Bu hayvanın başka bir hayvanı avlama faaliyeti *eη meη* (*eηke meηke*) ikilemesiyle verilmiştir. Clauson, *bars*’ın aramaya çıktığı yiyeceğin *eη*, *keyik*’in *meη* olduğunu; *meη*’in normalde “kuş yemi” anlamına geldiğini; ancak bu bağlamda *keyik*’in yediği otlar anlamına gelecek şekilde geçtiğini düşünmüştür. Dolayısıyla, bu bağlamda *eη* Clauson’a göre, leoparın (*bars*) yiyeceği olan vahşi hayvanlar olmalıdır (1968, s. 13). Tekin’in anlamlandırmasında ise, *bars keyik* birleşik bir yapı olarak “vahşi pars” anlamına gelecek şekilde kullanılmış olmalıdır (2013, s. 30). Bahsi geçen bağlamın devamında geçen *eηin meηin bulmuş* ifadesi, avlanılan hayvana atıfta bulunmuş olabilir. Yani kelime, datif (yönelme) eki almış ilk ikilemede vahşi hayvanın av faaliyeti, akkuzatif (yükleme) eki almış ikinci örnekte ise avı yapılan hayvan anlamında kullanılmış olabilir.

31. *bars keyik eηke meηke barmış. Eηin meηin bulmuş* (Tekin, 2013, s. 22).

“(Bir) kaplan avlanmaya gitmiş. Avını bulmuş.” (Tekin, 2013, s. 30).

2.1.3. quş “kuş avı, alıcı kuş yardımıyla gerçekleştirilen av”

⁵ https://www.altay.uni-frankfurt.de/runika_1.htm (bk. INEGEN I [A-85] yazıtı).

Kelimenin Eski Türkçe ve önceki dönemlerdeki durumuna ve etimolojisine dair bilgiler 2.8.18. *kuş* “kuş” bölümündedir. Burada yalnızca *kuş* kelimesinin Eski Türkçede “kuş avı” anlamındaki kullanımlarına yer verilmiştir.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

KB 2583’te *quş* kelimesi “kuş avı” ya da “avcı kuş yardımıyla yapılan av” anlamıyla tanımlanmaktadır. Bağlamda av ve kuş avı faaliyetleri sırasında beylerin güvenlik zaafiyeti yaşayabilecekleri konusunda bir uyarı yapılmıştır (Bağlamla ilgili tamamlayıcı bilgi için bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”)

qalı tuşsa beglerke yanluq hağa

tuşar at öze quşta awda süde (Arat, 2007, s. 271).

“Eğer beylere bir felâket ve belâ gelirse, bu avda, kuş avında veya seferde hareket esnâsında gelir.” (Arat, 1998, s. 192).

KB 6536’da *quş* ilk beyitte *aw* kelimesiyle kuşut olarak kullanılmıştır ve iki kelime de datif (yönelme) eki alarak *sewin-* eylemine bağlanmıştır. Bundan dolayı burada *quş* kelimesini “kuş avı, hava avı” olarak anlamlandırmaktayız. *quş* kelimesi ikinci beyitte ise genel manada “avı yapılan kuş”u ifade etmek için kullanılmıştır (bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan” ve 2.3.4.7. *ağ* “ağ”).

Neçe quşqa awqa awındım sewindim

Uçar quş teg arqun ağımda kürettim (Arat, 2007, s. 645).

“Nice kuş ve geyik avı ile avundum, sevindim; uçan kuş gibi, cins atları ağımdan kaçırdım.” (Arat, 1998, s. 469).

2.2. AVLA İLGİLİ GENEL EYLEMLER

Avcılık faaliyetinin nasıl gerçekleştirildiğinin anlaşılmasında, bu faaliyetin gerçekleşme ve gerçekleştirilme şeklini ifade eden eylemler önemli bir yere sahiptir. Bu bölümde genel olarak +*IA-* ifye eklenerek oluşturulan eylemler ile av ve tuzaklama faaliyetinin doğal bir sonucu olan “tutmak”, “yakalamak maksadıyla yavaşça yaklaşmak”,

“tuzaklamak”, “öldürmek”, “yakalanmak”, “kovalamak” gibi anlamlara gelen eylemler incelenmiştir.

2.2.1. **abla-/avla-/awla-** “avlamak” [< *ab/av/aw* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan” +*la-* (ifye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *abla-* “avlamak”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *avla-* “avlamak; etrafını çevirmek, bir araya toplamak, etrafını sarmak”, *avlaguluk yer* “av yeri, avlak”, *avlap al-* “etrafını sarmak” ve *avlamak* “avlama”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *awla-* “avlamak”; *awlal-* “avlanmak”; *āwlan-* “kendisi için avlanmak” ve *awlat-* “avlamak için emir vermek, avlatmak”, KB *awla-* “avlamak”, TİEM 73 Kök *awla-* “avlamak” ve *awlan-* “avlanmak, ava çıkmak”; RKT *awla-* “avlamak” (*awlağlı it quşları* “av için kullanılan kuş ve köpek”); AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *avla-* eylemi “1. avlamak. 2. (ağ yardımıyla) yakalamak” şeklinde anlamlandırılmıştır (1969, s. 70b). *Avlat-* eylemi “avlamaya zorlamak; av düzenlemek” şeklinde (1969, s. 70b), *avlan-* eylemi de “avlanmak” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 70b).

Clauson, avcılıkla bağlantılı olan Eski Türkçe bazı kelimeleri incelediği makalesinde, *avla-* eyleminin geçişli bir eylem olduğu için, “(bir şeyi) avlamak” değil; “ava gitmek” anlamına geldiğini ifade etmiştir (1968, s. 13). Clauson EDPT’de *avla-* eyleminin *āv* kökünden türediğini ifade etmiş, eylemi “vahşi oyun (hayvan) avlamak” şeklinde anlamlandırmıştır. Buna ek olarak eylemin çağdaş Türk dillerinin ya da dil gruplarının

hepsinde bazı fonetik değişikliklerle bulunduğunu belirtmiştir (1972, s. 10b). *Avlat-* biçiminin, *avla-* eyleminin ettirgenlik eki almış hâli olduğunu dile getirmiş ve eylemi “(birisine) avlanmayı emretmek” şeklinde anlamlandırmış; *avlan-* biçiminin *avla-* eyleminin dönüşlülük eki almış hâli olduğunu ifade etmiştir (1972, s. 11a).

Tietze çalışmasında *avla-* maddesini “avla meşgul olmak” şeklinde anlamlandırmış, Clauson’a (EDPT, s. 10) dayanarak kelimenin Eski Türkçede *avla-* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir. Bunun yanında kelimenin *av* ismine *+IA-* isimden eylem yapan morfemin gelmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir (TETTL I, s. 393).

Erdal çalışmasında *av+la-* eylemini “vahşi oyun (hayvan) avlamak” şeklinde anlamlandırmıştır. DTS’de alıntılanmış olan örneği varsayım olarak değerlendiren Erdal, EDPT’de iki ana başlıkta verilen bu biçimin tek bir ana başlıkta verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı şekilde tüm Uygur kanıtlarının toplandığı UW madde başındaki “çevrelemek” ifadesi de Erdal’a göre yanlış yorumlanmıştır (1991, s. 432).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Eylem runik harfli yazıtlarından Kül İç Çor’da (ya da Küli Çor) (KÇ 9) *(a)bl(a)-* şeklinde tanıklanmaktadır. Bahsi geçen yazıtta *(a)bl(a)-* eyleminin nesnesi olarak *(a)b* kelimesi kullanılmış ve böylece *(a)b (a)bl(a)-* şeklinde bir yapı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kül İç Çor’un avcılığının övülmesinden önce *süñ(ü)ş : bols(a)r : ç(e)r(i)g it(e)r (e)rti* şeklinde savaş sırasında asker yönettiğinin bildirilmesiyle savaşçılığının da vurgulanması, savaş ve aktif avcılık faaliyetlerinin yakınlığı düşünüldüğünde dikkat çekicidir.

9. ... *(e)rti : süñ(ü)ş bols(a)r : ç(e)r(i)g : it(e)r (e)rti : (a)b (a)bl(a)s(a)r r²ml²I : [ermeli] teg (e)rti ...*

“Savaş olduğunda askeri tanzim ederdi, av avladığında hızlı koşan at(?) gibiydi.” (User, 2016, s. 519 ve 646).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Uig. III 55/17’de *avla-* “avlamak” eylemi *av* “avı yapılan hayvan” kelimesiyle birlikte geçmektedir:

telim öküş yıl ay ertdi uzatı biz av avlamaqa // a iterle/// tiyür biz

“yıllar aylar geçmiş, uzun süre avcılık yapmışız.” (Müller, 1922, s. 55).

U IV 34, 57’de kelime *awla-* şeklinde “avlamak” anlamıyla bulunmaktadır. Metinde *ölür-* eylemi, *avla-* eyleminin gerundium (zarf-fiil) eki almış hâliyle birlikte tanıklanmaktadır. Öldürme, avlamanın doğal bir sonucu olduğu için, *avla-* burada ardışıklık dile getiren bir gerundiumla kullanılmış olabilir (Bağlamı tam anlamak için bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “(genel manada) av faaliyeti; avı yapılan hayvan”).

53 ... *bir oğurda ol dntipali ilig alp qatağ awçı erenleri alp-a-ğut-ları birle arığ simekte awqa atlanıp bardı. Ülügsüz sansız keyiklerig awlap ölürdi. Adın bir arığda altun önglüg körgeli körtle sıgun bar erdi. Yılgı yüz-in arz-ı-lar teg amrılmış köngülüğ tüz-ün yawaş. Alqu sıgun-larda keyikler-de adruqraq biş yüz sıgun-lar-ning yırçisi iligi begi erdi. Ötrü ol dntipali ilig alqu alpğıtı birle keyik awlap yortup anıng arasında ol biş yüz sıgun-larnı körüp //p awlap altı tegirmi-leyü t/...* (Gabain, 1931, s. 34).

“Bir zamanlar kral Dantipāla, cesur, güçlü avcıları ve kahramanlarıyla avlanmak için ormana gitti. Sayısız geyik öldürmüştü. Başka bir ormanda altın rengi bir maral vardı, çok güzel görünüyordu; bir hayvan gibi bir görünümüne sahipti, (ama) aynı derecede barışçıl bir yapıya sahipti, asil ve yumuşaktı; Tüm marallardan ve geyiklerden daha mükemmel, beş yüz maralın lideri ve kralı. O kral Dantipāla ve tüm kahramanları peşinden koşarken, o beş yüz maralı gördüler...” (Gabain, 1931, s. 35).

Daśakarmapathāvadānamālā metninde (Mz. 756 ön yüz 196-199) geyiklerin av sırasında içerisine düştükleri korku durumu anlatılırken av alanını ifade eden *avlaguluk yēr* tamlamasında *avla-* eylemine rastlanmıştır. Metinde *avlaguluk yēr* ibaresi datif eki olarak *teg-* “varmak, ulaşmak” eylemine bağlanmıştır.

*avçı keyikçi [...]*L’R *avlaguluk yērke te[gip] keyikle[gülük ...] yavlakünün kık(ı)rışup ala[kırışıp...]* (Elmalı, 2016, s. 65).

“Avcı ... avlanacağı yere ulaşip ava başlayacağı (zaman hayvanlar) dehşet verici bir sesle bağırişip çağırarak.” (Elmalı, 2016, s. 229).

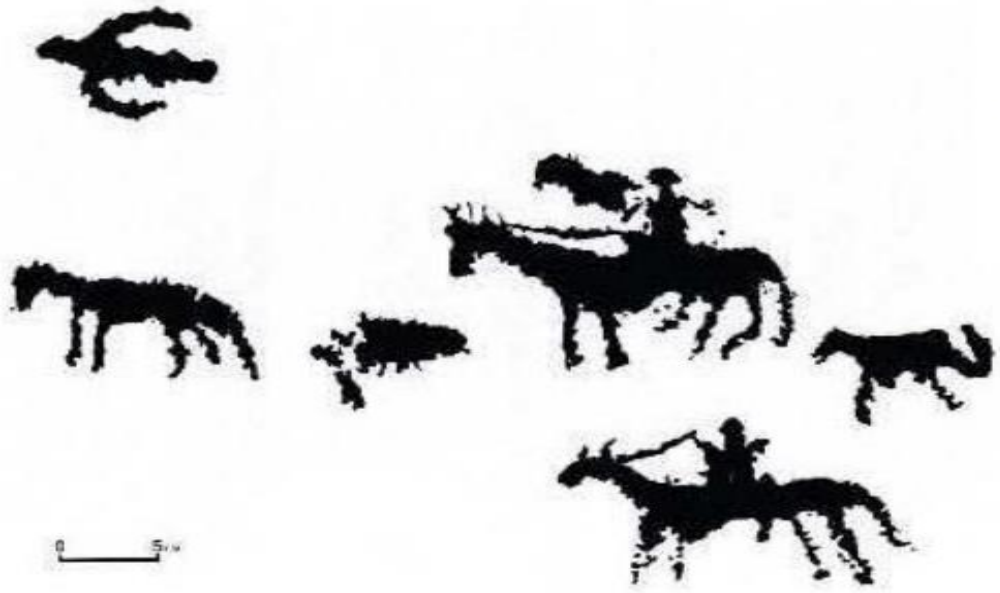
Karahanlı Dönemi Eserleri:

Eylem DLT 136’da, faktitif (ettirgenlik) eki almış hâliyle, *awlat-* şeklinde tanıklanmaktadır. Bu bağlamda *awla-* eyleminin nesnesi *ıwık* “ceylan”dır.

ol maña ıwık awlattı

“O, bana ceylan vb. şeyleri avlattı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 119).

DLT 212’deki şiirde eline avcı kuş alıp küheylana binmiş bir şekilde, dağ geçisine (avlanma) maksadıyla yetişen; vahşi hayvanları, tazıları onların (vahşi hayvanların) üzerine salarak avlayan; yine tazılar yardımıyla tilki yakalayan bir avcı tasvir edilmiştir. Tabii ki burada tasvir edilen avcı, esasında eski Türk kültüründe ideal alp tipinin de bir yansıması olarak görülebilir. Alp, savaşlarda kahramanlık göstermesi gereken kişi olduğu gibi, iyi bir avcı da olmalıdır. Bu şiirde verilen bilgiler; kaya resimleri, destan anlatıları ve yazılı kaynaklarla da uyuşan ideal avcı tipini göstermektedir. Buna göre bozkır avcısı, aktif av sırasında, avla olan hız, güç, görüş vb. farkını kapatmak için; kuş, köpek, at gibi hayvanları ustalıkla kullanan avcıdır (Resim 4). Bu bağlamda, *çagrı alıp* ibaresinde *al-* eyleminin tercih edilmesinin nedeni, bahsi geçen kuşun av bölgesine, avcının kolunda taşınmasına dayanıyor olabilir. Bu şiirde avcı, avını gözden kaçırmamak için *arkun* “küheylan”dan da faydalanmıştır. Şiirde av faaliyetinin nesnelere olarak *keyik* “vahşi hayvan” ve *tilkü* “tilki” yer almaktadır. Şiirde avcılık açısından dikkat çeken bir diğer unsur da *tilkü* avında *taygan* “tazı” kullanıldığının tanıklanmasıdır. Özellikle değerli kürkü için avlandığı bilinen tilkinin kürküne zarar vermeyecek şekilde bu hayvanı yakalamak avcı için oldukça zor bir iştir. Bu zorluğun üstesinden gelmek için bozkır avcıları özel olarak eğittikleri köpekleri tilki avında kullanmışlardır. Böylelikle eğitilmiş olan bu köpekler, tilkinin kürküne zarar vermeden; büyük ihtimalle onu boğazlayarak yakalamaktadır. Şiirde *taygan*’ı tilkiye kovalatmak, belki de *taygan* yardımıyla avlanmak anlamında *taygan ıd-* terimi kullanılmıştır. Şiirde av faaliyetinin diğer nesnesi olan *keyik* “vahşi hayvan” kelimesi, eksiz bir şekilde *awla-* eylemine bağlanmış bulunmaktadır.

Resim 4. Alıcı kuş, köpek ve at yardımıyla gerçekleştirilen bir av. Arharbulak Vadisi, Karatau sıradağları VI-VIII. yüzyıl (İbekeyeva, 2015, s. 230).

çagrı alıp arkun münüp arkar yeter

awlar keyik taygan ıdıp tilkü tutar

Şiirin açıklamasını, Ercilasun ve Akkoyunlu'ya göre, Kaşgarlı şu şekilde yapmaktadır: “Adamın avlanmasını tasvir ederek diyor ki: Eline çakır kuşunu alıp küheylana binerek dağ geçisine erişir. Vahşi hayvan ve tilkileri de ince belli, sarkık kulaklı köpeklerle (tazılarla) yakalar.” (2014, s. 182).

RKT’de İslam inancı gereği köpek ve kuş yardımıyla avlanan hayvanın helal sayıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu bağlamda *awlağlı it quş* yapısı “avlayan (av için kullanılan) köpek ve kuş” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Eylem, bu metinde *awla-* şeklinde, *-Xgll* partisip (sıfat-fiilinin) gövdesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamdan ayrıca, av için eğitilmiş köpek ve kuşların, av faaliyetinde kullanıldığı ve bu hayvanlar yardımıyla av faaliyetini gerçekleştiren ya da bu yardımcı hayvanları eğiten kişinin adı olarak *üterçi* kelimesinin kullanıldığı bilgisini edinmekteyiz.

RKT 27/18a2=5:4

Helâl qılındı sizke arığlar, ol kim öğrettiñiz awlağlı it quşlardın üterçiler (Ata, 2004, s. 236).

“Size temiz (nimetler) helal kılındı. Avlayan köpek ve kuşlardan avcılar...”.

RKT’de olduğu gibi TİEM 73’de de eylem *awla-* şeklinde ve partisip (sıfat-fiil) olarak geçmektedir.

TİEM 73 79v/9

qaçan helālqa çıqsa siler ötrü awlanlar (Kök, 2004, s. 74).

“... Helal olduğunda avlayın.”.

(helal kılınanlar sayılıyor) ... *ayğıl helāl qılındı silerke arıqlar ol kim (6) ögretse siler awlağlılardın eterçiler ögret siler anlarqa anıñdın kim ögret(i)i silerke tañrı (7) yeñler anıñdın kim yemedip yığıp tut(t)ıılar siler üze yāđ qılıñlar tañrı atını anıñ üze* (Kök, 2004, s. 75).

“De ki: “Allah’ın size öğrettiğini onlara, avcı hayvanlara, öğreten avcılarının avlattığı temiz (nimetler), size helal kılındı. Sizin için yemeyip yığıp tuttuklarından yiyin. Onun üzerine Allah adını anın.”.

2.2.2. **añdı-** “yakalamak için hile yapmak, tuzak kurmak; etrafını sarmak” [*< añ* “av” +*dı-* (ifye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *añdı-* “hile yapmak”, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *añdı-* maddesi “(av ya da vahşi hayvanı) gözetlemek, gizlice bakmak, pusmak”, şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 47a).

Clauson çalışmasında *aḡdı-* maddesini “(biri/bir şey için) pusuya yatmak, pusuda beklemek” şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin bazı çağdaş Türk dillerinde yaşadığını belirtmiştir (1972, s. 180a).

Tekin eylemin *aḡ* “av” isim köküne dayandığını, bu isme +*dl-* ifye eklenerek oluşturulduğunu ifade etmiştir. Bu eke *ū* “uyku” > *udı-* “uyumak” eyleminde de rastlandığına değinen Tekin, *aḡdı-* eylemini “av için pusuya yatmak” olarak anlamlandırmıştır (Tekin, 2003, s. 86).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Eylem DLT 157’de *aḡdı-* şeklinde bulunmakta ve şu örneklerde geçmektedir:

awçı keyikni aḡdıdı “avcı ceylana hile yaptı, onu elde etmek için gizlendi.” ve *ol anı aḡdıdı* “o, onu elde etmek için hile yaptı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 136).

Yukarıdaki örneklerden ilkinde *aḡdı-* eylemi avcılık faaliyeti kapsamında tanıklanmaktadır ve “hile yapmak” ya da “yakalamak için gizlenmek” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu bahiste avlanan hayvan *keyik* “ceylan”dır. Dolayısıyla *aḡdı-*, avcının kendini avdan gizleyerek hayvanı avlamak için uygun anı kollama prensibine dayanan av faaliyetine atıf yapan bir eylemdir.

2.2.3. **aḡla-/eḡle-** “(insan için vahşi bir hayvanı/yırtıcı bir hayvan için başka bir hayvanı) avlamak” [< *aḡ/eḡ* “av, vahşi hayvan” +*le-* (ifye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. *eḡle-* “(vahşi hayvan) avlanmaya çıkmak”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *eḡle-* ~ (*e*)*ḡl(e)-* “ganimetin yolunu gözlemek, avlanan hayvanları gözlemek, (bir şeyin) peşinden gitmek, araştırmak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *eñle-* kelimesi *eñle- meñle-* ikilemesi içerisinde “ava çıkmak” şeklinde anlamlandırılmıştır (175a).

Clauson eserinde *eñle-* kelimesinin *eñ* kökünden türediğine değinmiş; çeşitli Kuzeydoğu Türk dillerinde kelimenin *añna-/añda-* şeklinde bulunduğunu ve bu şekillerin *eñ* şeklinden gelişmiş olmasından ziyade; Moğolca *añna-* kelimesinden alıntı gibi görüldüğünü belirtmiştir (1972, s. 186a).

Erdal çalışmasında *eñle-* kelimesini “vahşi hayvan aramak” olarak anlamlandırmış, kelimenin IB’de yalnızca bir defa geçtiğini yazmıştır. Irk Bitig metnindeki *eñ* ve türevlerinin, kelimenin ön sıradan seslerle telaffuz edildiğini gösteren bir delil olduğunu ifade etmiştir. Uygurca’da *eñçi* ve *eñen-* (*-(X)n-* ekiyle yapılan eylemler arasında) kelimelerinin, muhtemelen (diğer başka durumlarda olduğu gibi) ikinci ses biriminin okuyucu tarafından *n* olarak okunduğundan emin olmak için iki elif harfiyle yazıldığını belirtmiştir. Bunun, Uygurcada şüphesiz *eñ* kelimesinin de yazılışı olduğunu, Moğolca *añ* ve *añçi* kelimelerinin yazımının belirgin durumlarda olduğunu ve Moğolca leksemelerin daha sonra Kuzey-Doğu Türk dillerine ödünç alındığını dile getirmiştir. Ayrıca EDPT’nin, Türkçe ve Moğolca leksemeler arasındaki benzerliği tesadüfi olarak kabul etmekte hatalı olduğunu ve kelimenin yazımlarının, ödünç almanın yönü ve şekliyle ilgili değerli kanıtlar taşıdığını belirtmiştir (1991, s. 435-436).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Yenisey yazıtlarından Bay-bulun I yazıtında kelime *eñle-* şeklinde “avla-” anlamıyla tanıklanmaktadır. Bahsi geçen yazıtın bağlamından, ölen kişi için yapılan yoğ töreninde av faaliyetine yer verildiği, bu av faaliyetinin ölen kişinin akrabaları tarafından yapıldığı, bu tarz bir avlanma faaliyetinin *eñle-* eylemiyle ifade edildiği çıkarımını yapabiliriz.

Galata, ölen kişilere ve Gök Tanrı’ya geyik ve yabani at gibi hayvanların kurban olarak avlandığını, bu hayvanların cenaze törenine katılanlarca yendiğini ifade etmiştir. Orta Asya’da MÖ 1000’li yıllardan ve Birinci ve İkinci Türk Kağanlığı devrinden kalma

mezar yazılarında ve mezarlarındaki hayvan tasvirlerinde yer alan hayvanların kurban edildiğini düşünmektedir (2020, s. 40).

Ana Türklerle ilişkili olduğunu düşündüğü Chouların (MÖ 1059-249) güz mevsiminde, kaplana benzetilen hükümdarlarıyla çıktıkları avda geyik avlandığını ve bu avın atalara kurban olarak değerlendirildiğini ifade eden Esin; özellikle av olarak geyiğin seçilmesinin sebebini, bu hayvanın kutlu olan bir dağın otunu yemesi dolayısıyla ölümsüzlük sahibi olduğu inancı olarak görmüştür. Esin'in Granet'ten (1959) aktardığına göre; avcının avı, aynı zamanda onun ongunu da olmaktadır. Avlanan hayvanın ruhu, avcıya geçmekteydi (1978, s. 39). Ayrıca, Tryjarski ve Hamilton'un okumasına ve anlamlandırmasına göre; Khutuk-ula yazıtında bir geyik çiziminin üstünde runik harflerle *yagiç* "kurban, adak" yazısının bulunması; eski Türklerde av faaliyetinin, cenaze merasiminin bir parçası olduğu düşüncesini destekler görmektedir (1975, s. 178-182). Khutuk-ula yazıtında bulunan bu ibare, Bayat'ın bahsettiği sosyo-ekonomik bağlama sahip olan ve ritüelistik özellikler gösteren avcılık anlayışına dair bazı unsurların, bozkır avcısı olan eski Türkler tarafından henüz unutulmadığını gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir (2009, s. 4-5).

Eski Türkçe döneminden daha sonra yazıldığı düşünülmesine rağmen arkaik birtakım özellikler barındırdığına kuşku olmayan Dede Korkut boylarından Begil Oğlu Emre boyunda bir toy yiyeceği olarak av etinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla av faaliyetinin gerçekleştirilme nedenleri arasında toy ya da yoğ benzeri toplantılar da olabilir.

Kısacası, özellikle cenaze merasimi ve geçiş törenlerinde avcılığın sosyo-ekonomik bir takım özelliklerini ve inanç uygulamalarını, bozkır avcısı olan eski Türkler de miras alabilmiştir. Roux'un fikri, bu konuya farklı bir yaklaşım da sunabilir. Buna göre, tıpkı yenilen savaşçıların öldükten sonra kendini öldüren savaşçıya hizmet edeceği inancı gibi, avlanan hayvanların da kendilerini öldüren ya da ölen bir savaşçıya hizmet etmesi için öldürülen hayvanların avcıya ya da uğruna av yapılan kişiye hizmet edeceği inancı olabilir (2005, s. 101-102).

Kadaşım erin eñleyü yogladın<ız> ...

"akraba(lar)ım erleriyle avlanıp, yoğ töreni yaptınız, ..." (Yıldırım vd., 2013, s. 112-113).

Khutuk-ula taş yazıtından hareketle yapılacak çıkarımdan, Birinci ve İkinci Türk Kağanlığına mensup boylardan en azından bazılarının cenaze töreni sırasında geyik de kurban ettikleri düşünülebilir (Hamilton ve Tryjarski, 1975, s. 171-182).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime IB 49’da *eñle-* şeklinde, yırtıcı bir hayvanın (*bars* “kaplan”) başka bir vahşi hayvanı (*kiyik* “vahşi hayvan”) avlaması anlamıyla; *meñle-* eylemiyle ikileme oluşturarak geçmektedir. Metnin ilerleyen kısmında, *bars* tarafından avlanan *keyik*’in *amga* “yaban keçisi” olduğu belirtilmiştir.

bars kiyik eñleyü meñleyü barmış (Tekin, 2013, s. 24) .

“bir kaplan avlanmaya gitmiş.” (Tekin, 2013, s. 32).

2.2.4. eğer-/eter- (eter-<üter-<üterçi) “takip etmek, kovalamak; avlamaya çıkmak”

İlk Türkçe: **eder-* “takip etmek” (EDAL, s. 580).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *eder-* “takip etmek, ... arkasından gitmek, ... peşinden koşmak, (bir şeyi) elde etmeye gayret etmek, izlemek, (bir şeye) çabalamak, (bir işe) el koymak; tutunmak, yapışmak, ... dalmak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *eğer-* “izini takip etmek; avlamaya çıkmak” ve *eğergeren* “avını aramayı âdet hâline getiren; devamlı hakkını arayan”, KB *eğer-* “takip etmek, kovalamak”, TİEM 73 Kök *eğer-* “izlemek, peşinden gitmek”, RKT *eğer-* “takip etmek, peşinden gitmek”, AH *eğer-* ve *eter-* “aramak”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *eder-/eğer-* maddesi “aramak, kovalamak, takip etmek” şeklinde anlamlandırılmış (1969, s. 164a), kelimenin *iter-* şeklinde de bulunduğu belirtilmiştir. Bunun yanında *iter-* kelimesinin *it-* eyleminden türediği ifade edilip kelime “itmek, sürmek” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 215b).

Räsänen çalışmasında **eder* maddesini “takip etmek” olarak anlamlandırmış, kelimenin Eski Uygurca döneminde *ider-*, *iter-* “takip etmek” ve KB’de *ider-* “çabalamak” şeklinde ve anlamında bulunduğunu belirtmiştir (1969, s. 36).

Clauson çalışmasında *eğer-* maddesini “izlemek, takip etmek” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin öncelikle avın izini sürmek (peşisıra gitmek) veya bir düşmanı kovalamak; dolayısıyla daha belirsiz bir şekilde “takip etmek” anlamına geldiğini belirtmiştir. Buna ek olarak kelimenin az sayıda çağdaş Türk dilinde yaşadığını tespit etmiştir (1972, s. 67a).

EDAL yazarları kelimeyi Altay dilleri içinde batı izolesi (western isogloss) olarak nitelemiş, kelimenin orjinal anlamının “sıraya sokmak” olduğunu, tüm diğer anlamların buradan kolaylıkla çıkarılabileceğini belirtmiştir (2003, s. 580).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Eylem, DLT 81’de *eğer-* eyleminin örneği olarak verilen *men anı eğerdim* “ben onun izini takip ettim.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 91) cümlesinde geçmektedir. Bu örnekten hareketle, belki de, avcılık faaliyeti çerçevesinde *eğer-* eyleminin “avın izini sürmek” anlamına sahip olabileceği tasarlanabilir.

DLT 224’te *eğer-* eylemi, eklendiği eyleme “-mak için, -mek için” anlamı katan, sebep bildiren *-gAll gerundium* (zarf-fiil) (Ercilasun, 2014, s. 240) ekiyle birlikte, avcılık faaliyeti çerçevesinde geçmektedir. Eylem, *takagu* kelimesine örnek olarak verilen şu atasözünde geçmektedir: *Yazıdaki süwlin eğer geli ewdeki takagu içginma* “Sülün avlamaya çıkıp da evdeki tavuğu elden kaçırma.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 194). Bu örnek atasözünde, *eğer-* eylemi açıkça “avlanma” anlamında kullanılmıştır. Avı yapılan hayvan *süwlin* “sülün”; sülünün avlandığı yer de *yazı* “ova, düzlük”tür. Benzer şekilde *yawaş kişi* kullanımına örnek olarak verilen şiirde de *süwlin* ve *eğer-* kelimeleri birlikte yer almıştır:

DLT, 449

koldaş bile yaraşgıl karşıp adın üdürme

bek tut yawaş takagu süwlin yazın ederme

“Bir adamla beraber olursan ona saygılı ol. İşlerde ona uy; ona karşı gelme. Başkasını ondan üstün tutma. Eğer kaçacağını hissedersen evdeki tavuğu koru; dışarıda sülün arama.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 352-353).

DLT’deki bir diğer örnek, DLT 89’da *bu it ol keyikni eğergen* “bu köpeğin âdeti devamlı avını aramaktır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 80) şeklinde geçmektedir. Bu örnekte *eğer-* eylemi avcılık faaliyeti içinde, yardımcı bir hayvan kullanımını gösteren bir bağlamda geçmiştir. Bu bağlamda *keyik*’i “vahşi hayvan” kovalayan (*eğer-*) *it* “köpek”tir.

2.2.5. **ilin-/ılın-** “takılmak, yakalanmak” [< *il-* “(bir şeyi, el/kanca/ilmekle) yakalamak” –(X)n- (ffye) (dönüslü ve edilgen çatı eki)]

İlk Türkçe: *il-* “bir şeye tutunmak (asılı olmak)” (EDAL, s. 605).

Ana Türkçe: **il-* “ilmek, iliştiirmek” (TDBUÜ, s. 182).

Ana Bulgarca: **il-* “asmak, eklemek” → **il-* {-*ik-* ekiyle} > *illik-* | Mac. *illik* [illik] “bir şeye uygun olmak, yaraşır olmak, sığdırmak” | p1372/c1448 *illyk* [illik], c1456 *ilet vona* [ill-ett vönâ] (WOT, s. 453) ve **jalım* “bir tür balık ağı” (> Macarca *gyalom* [d’âlom]) (WOT, s. 364).

Eski Doğu Türkçesi: WOT **yalım* “bir tür balık ağı” (WOT, s. 364).

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *ilin-* “yapışmak, bağılı olmak (Sanskritçe *saj-* ve *prasaj-*’ın da eş değeri), takılmak (→ *yilin-*)”, *ilin- adkan-* “yapışmak ve tutmak”, *ilin- amra-* “... –ya bağılı olmak ve sevmek”, *ilin- yapşın-* “yapışmak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *ilin-* “tuzağa takılmak, esir düşmek”, KB *ilin-* “yakalanmak, tutulmak, kapılmak, kaptırmak”, TİEM –, RKT *ilin-* “tutulmak”, AH *ilin-* “yakalanmak, tutulmak”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *ilin-* kelimesi “1. bağlanma (eklenme), eğilim gösterme 2. yakalanmak, tutulmak” şeklinde anlamlandırılmış ve kelimenin *il-* eyleminden türediği belirtilmiştir (s. 208a).

Clauson *ilin-* maddesini “(bir şeye) yakalanmak; ilinmek; asılmak” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin *il-* eyleminin dönüşlü ve edilgen çatı (sıklıkla pasif olarak kullanılmıştır) eki almış hâli olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak kelimenin Çağdaş Türk dillerinin ya da dil gruplarının hepsinde, bazı anlam genişlemeleriyle bulunduğunu belirtmiştir (1972, s. 148b).

Erdal çalışmasında *il-in-* eylemini “bir şeye ya da bir şey tarafından yakalanmak” şeklinde (1991, s. 602), *ilin-tür-* eylemini “birini ya da bir şeyi yakalatmak” şeklinde anlamlandırmıştır (1991, s. 820-821).

Şçerbak çalışmasında Eski Türkçe *il-* ile Orta Moğolca *ölgü-* ve Yazılı Moğolca *elgü-* ~ *ölgü-* “ilmek, iliştmek” eylemlerini bir paralellik olarak düşünmüş; Moğolca kelimedeki ek unsurun, Türkçe kelimenin Moğolca tarafından morfolojik olarak özümsemesi nedeniyle meydana geldiğini belirtmiştir (2019, s. 117).

Tietze *ilin-/ilün-* “takılmak, ilişmek” eyleminin, *il-* eyleminin dönüşlülük eki almasıyla oluştuğunu yazmıştır (TETTL III, s. 578).

EDAL yazarları kelimenin Tunguzca, Moğolca ve Türkçe denklige sahip olduğunu düşünmüşler, kelimenin kökenini Ana Altayca *ĩōle* “(bir şeye) asılı olmak, kancaya asmak” olarak tasarlamışlardır. Moğolca kelimenin Türkçeden alıntı olduğu fikrinin (Şçerbak, 1997, s. 120) olanaksız olduğunu, Türkçe şeklin beklenmedik bir daralmalı hâlde bulunduğunu (**ēl-* yerine **īl-*); ancak Doerfer’in kategorik reddine rağmen (TMEN II, s. 214) Altayca etimolojinin hâlâ olağan görüldüğünü belirtmişlerdir (2003, s. 605).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

TT III D 260 6’da kelime *ilin-* şeklinde, dinî bağlamda geçmektedir. Burada geçici zevkler adeta ağ ya da ipe yapılmış bir tuzağa benzetilmiştir:

50-51 ... *ertimlig mengike ilinmişke eşsiz könî nomuğ nomlatingız*

“Gerçek doktrini, geçici zevklere tutunanlara eşit olmadan vaaz ettin.” (Bang ve Gabain, 1930, s. 188-189).

TT III D 260 5’te de *ilin-* eylemi partisip (sıfat-fiil) eki almış şekilde *atqağ* “ayak” kelimesine bağlanmıştır ve avcılık faaliyetiyle ilgili olarak kullanılmamıştır:

127-128: *yanturtunguz ayıg qılınçtın yafşurmuş ilinmiş atqağ-tın barqu yoluğ bilmedin* “onları günahtan ve dünya sevgisinden mi çevirdin? Yürünecek yolu bilmeden.” (Bang ve Gabain, 1930, s. 196-197).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Eylem KB 4824’te *ilin-* şeklinde ve datif (yönelme) eki almış *tuzaq* kelimesiyle birlikte geçmektedir. *İlin-* eylemi ip ya da ağ kullanarak yakalanmaya işaret ettiği için, burada bahsedilen tuzağın ip ya da ağ kullanılarak oluşturulan bir tuzak olduğunu düşünebiliriz. Ancak burada bir pasif avcılık aracı olan tuzak, biraz da dini bir göndermeye sahip olacak biçimde, bir benzetme unsuru olarak yer almaktadır:

Bu dünya işi bek tuzaqçı turur

tuzaqqa ilinme sini berkitür (Arat, 2007, s. 482).

“Bu dünya işi sağlam bir tuzaktır; tuzağa düşme, seni sımsıkı yakalar.” (Arat, 1998, s. 348).

DLT 111’de *ilin-* eylemi yine datif (yönelme) eki almış *tuzak* kelimesiyle birlikte “tuzağa yakalanma, takılma” anlamıyla geçmektedir. Bu cümlede özne, yani tuzağa takılan *keyik* “av”dır. Yani bahsi geçen örnekte *keyik*, av hayvanı; avı yapılan hayvan anlamında kullanılmıştır. Avı yapılan hayvanın özne olarak verilmesine koşut olarak, burada ve benzer örneklerde *il-* eyleminin dönüşlü ve edilgen çatı eki almış hâli tercih edilmiştir. Bu kullanım tuzaklar söz konusu olduğunda oldukça yaygındır. Bu tarz bir kullanım, Mason’un “tuzak hayvanların kendilerini hapsedmeleri, yakalatmaları ya da öldürmeleri amacına yarayan bir icattır.” şeklindeki tanımına uygun görünmektedir (1900, s. 657). Bu eylemin dönüşlü ve edilgen çatı eki almış hâlinin avcılık

terminolojisinde bulunmasının ardında, özellikle pasif avcılık yöntemlerinin kullanıldığı avlarda, avlanan hayvanın da av faaliyetine katkı sağladığının düşünülmesi olabilir. Roux, “av hayvanının ancak kendisi ölmek isteyince avlanabildiği inancı”nın evrensel olduğuna değinmiştir (2005, s. 98). Bu algılayışa göre, av hayvanı tuzağa yakalanarak, av faaliyetinin bir parçası olmuştur. Hatta bu algılayışın ardında, avla ilgili tabular ve av faaliyetinde avlanan hayvanın da sorumlu olarak görülerek sorumluluğun paylaşılması istenmesi ve av iyelerinin gazabından korunma isteği de bulunuyor olabilir:

(ilin-) keyik tuzakka ilindi

“av tuzağa takıldı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 100).

DLT 601’de kelime, *meḡ* “kuş yemi” kelimesi açıklanırken geçmektedir. İfade, Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) tarafından *ilin-* şeklinde okunmuştur. Bu örnekte tuzak yardımıyla avı yapılan hayvan *kuş*’tur. Kuş yakalamaya yarayan tuzağın adı olarak ise *tōr* kelimesi kullanılmış; bu kelime, “takılmak, yakalanmak” anlamındaki *ilin-* eylemine datif (yönelme) ekiyle bağlanmıştır. Bu örnekte yakalamak maksadıyla *kuş*’u *tōr*’a yöneltmek için *meḡ* “kuş yemi” kullanıldığı bilgisi tanıklanmaktadır:

kuş tōrka meḡ için ilinur

“Kuş, içindeki yem için tuzağa takılır. Bu, rızık ararken birinin sevmediği bir duruma düşmesi hâlinde söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 493).

AH 456’da *ilin-* eylemi vokalle başlayan bir ek aldıktan sonra orta hece vokalini yitirmiş bir biçimde geçmektedir. *Tuzaq*, *ilin-* eylemine datif (yönelme) ekiyle bağlanmıştır ve tuzağa yakalanan geyiktir. *İlin-* eyleminin anlam katmanları gereği, burada bahsi geçen tuzağın ip ya da ağ kullanılarak yapılmış olduğu çıkarımı yapılabilir.

qaḡa birle ilnür tuzaqqa elik (Arat, 2006, s. 76).

“Geyiği tuzağa düşüren kaderdir.” (Arat, 2006, s. 98).

2.2.6. **keyikle-** “yabani hayvan avlamak” [< *keyik* “geyik, vahşi hayvan” +*le-* (ifye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *keyikle-* “yabani hayvan avlamak” ve *keyiklemek* “avlama”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Eski Uygur Türkçesinde rastlanan ve “yabani hayvan avlamak” anlamına gelen eylem, *keyik* “geyik, vahşi hayvan” kelimesine +*IA-* ifye eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime Turfanda bulunan Maniheist Uygurlara ait Üç Prens Hikâyesi’ne ait bir fragmanın 2. sayfasında (arka yüz, 75-80. Satırlar) yer almaktadır (ZDMG 139/2). Açık bir şekilde *keyik* adına gelen +*IA-* isimden eylem yapım ekiyle oluşturulan bu eylem; metinde *ke[yik]* *keyikle-* “vahşi hayvan avlamak” şeklinde, *ab abla-* yapısını çağrıştıracak biçimde tanıklanmıştır.

yme üçünç tigin [inçe] tidi .. bir tün bu tağda [] inçe saqınt(ı)m m(e)ning ü[çün] ne b(e)lgürgey kim tek ke[yik] keyikleyür men q(a)ltı em[geklik] kişilerçe .. tünle [] (ZDMG, s. 336-337).

“Ve üçüncü prens [şunu] dedi: Bir gece bu dağda [] şunu düşündüm: “Acı çeken insanlar gibi vahşi hayvanları avladığım için benim için ne olacak (belirecek)? Geceleyin []” (ZDMG, s. 339).

Daşakarmapathāvadānamālā metninde (Mz. 756 ön yüz 196-199) geyiklerin av sırasında içerisine düştükleri korku durumu anlatılırken av alanını ifade eden *keyiklegülük yer* tamlamasında *keyikle-* eylemine rastlanmıştır.

*avçı keyikçi [...]*L’R *avlaguluk yerke te[gip] keyikle[gülük ...] yavlakünün kık(ı)rışıp ala[kırışıp...]* (Elmalı, 2016, s. 65).

“Avcı ... avlanacağı yere ulaşıp ava başlayacağı (zaman hayvanlar) dehşet verici bir sesle bağıışıp çağışıarak...” (Elmalı, 2016, s. 229).

2.2.7. **qow-/quw-** “kovmak, sürmek”

İlk Türkçe: **kob-* “to follow, chase (kovmak, takip etmek)” (EDAL, s. 560-561).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *kov-* “kovalamak, avlamak; sürmek, itmek; birisini sıkmak”, *kov-* *yeder-* “kovalamak 2, avlamak 2”, *kova agtur-* “koyalayarak yukarı çıkarmak, yukarı avlamak”, *kova eder-* “kovalamak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *kow-* “kovmak, kovalamak”, KB *qow-* “kovmak, sürmek”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *qov-* maddesi “1. sürmek, kovalamak; 2. takip etmek” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 461b).

Şçerbak (1970, s. 196) kelimenin kökenini **kog-* “sürmek, takip etmek” şeklinde tasarlamıştır.

Clauson çalışmasında *kov-* (? *kōv-*) maddesini “takip etmek, kovalamak, peşinden gitmek” ve “sıkıntı vermek; zulmetmek” gibi buna benzer bazı genişlemiş anlamlara sahip bir kelime olarak değerlendirmiştir (1972, s. 580b).

ESTYa VI yazarları, VGAS’da kelimenin kökenine dair **guw-* < **gub-* (s. 24) ve **qub-* (s. 137) şeklindeki açıklamaların Moğol verilerine dayanarak oluşturulduğunu; bunun Türk dillerindeki malzemeye göre yanlış olduğunu belirtmiştir. Moğolca *guji-*, *guju-* “istemek, talep etmek” ve Türkçe *qog-* “sürmek, takip etmek” kelimelerini birleştirmeye dayalı yaklaşımda fonetik ve anlamsal zorlukların da ortaya çıktığını ifade eden

yazarlar, Türkçe *qoğ-* “sürmek” kelimesinin Evenkice *gog-* “samur avlamak?; kürklü bir hayvanı avlamak”, Evence *gobža-* “bir hayvanı sürmek...” (SSTMYa I, 1975, s. 157) kelimesine daha yakın olduğunu dile getirmiştir (1984, s. 8).

Vámbéry, Çağatay Türkçesinde kelimenin *qoy-* “sürmek, avlamak” varyantının bulunduğunu yazmıştır (1867, s. 321).

Poppe, Osmanlı Türkçesi *qov-/qoğ-* “kovalamak” kelimesi ile Yazılı Moğolca *guju-* < **guji-* < **gubi-* “istemek, yalvarmak” kelimelerini karşılaştırmıştır (1960, s. 49). Çalışmasının bir yerinde Eski Türkçe *quw-* “kovalamak, yakalamak”, *quwla-* “avlamak, kovalamak” kelimelerinin **guw-* < **gub-* kökünden (1960, s. 24); diğer bir yerinde Eski Türkçe *quw-* < **qub-* < **gubī-* “kovalamak, yakalamak” (1960, s. 137) kökünden geliştiğini ifade etmiştir.

Ramstedt, çalışmasında yer alan Kalmukça *gūxo* “istemek” madde başında Genel Türkçe **qow-* > *qoğ-*, *quğ-*, *qō-*, *qū-* “kovmak” kelime ve türevlerine de yer vermiştir (1935, s. 156b).

Räsänen çalışmasında kelimenin kökenini Ana Türkçe **kog* “avlamak, kovmak” olarak tasarlamış, kelimenin Türkçeden Kalmukçaya *χōla* “(öküze/ü) bağlamak, dehlemek, sürmek” (KWb 192) şeklinde geçtiğini ifade etmiştir. Poppe’yi referans göstererek, kelimeyi Yazılı Moğolca *quyu* < **qubi* “istemek, yalvarmak” kelimesiyle karşılaştırmıştır (1969, s. 275 a-b).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *kovmak* ~ diyal. *goğmak* maddesini “kovmak” şeklinde anlamlandırmış, Şçerbak 1970 ve ESTYa VI’ya katılarak, kelimenin kökeninin Genel Türkçe **kog-* kelimesine dayandığını düşünmüştür (2019, s. 230).

Tietze Türkiye Türkçesi *kov-/koğ-* “def etmek; takip etmek, kovalamak” eyleminin Eski Türkçe *kov-*’tan geliştiğini ifade etmiştir (TETTL IV, s. 345).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

AYS X 374’te *kov-* eyleminin *-(t)-* ettirgenlik eki almış hâli şu bağlamla bulunmaktadır:

... üç kögürçgen aṭayı laçınka kovitur erken birisi tutsukup ikegüsi korkınçlıg ozar bolur tep (Gulcalı, 2021, s. 170).

“... üç güvercin yavrusu (bir) doğan tarafından avlanırken/kovalanırken birisi yakalanıp (diğer) ikisi korkup kaçıyordu.” (Gulcalı, 2021, s. 268).

Bu bağlamda avcı bir kuş adı olan *laçın* “doğan” datif ekiyle avlanma/kovalama anlamı taşıyan *kovit-* eylemine bağlanmıştır ve *laçın*’ın avladığı hayvan, metinde bir başka kuş olan *kögürçgen* “güvercin”dir.

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 2381’de Mağrur kahramanın (*küwez alp*) ordu sevketmesi, şâhinin (*laçın*) kuş (*quş*) kovmasına/avlamasına (*qow-*) benzetilmiştir. Tabii ki bu ve buna benzer örnekler, eski Türk topluluklarının bazı yırtıcı hayvanları neden kişi adı olarak kullandıklarını da açıklamaktadır. Yırtıcı ve öldürmede son derece başarılı olan bu gibi hayvanlar; savaşçılığın oldukça önemli olduğu eski Türk toplumunda, büyük bir dikkatle takip edilmiştir. Hatta bu hayvanlardan ilham dahi alınmıştır, denebilir. Yırtıcı hayvanların avlarıyla ve birbiriyle olan mücadelesinin bozkır sanatının önemli motiflerinden olduğu da bilinen bir gerçektir. Metinde *qow-*, avlamak maksadıyla avın peşinden gitmek anlamına sahiptir:

Küwez alp sekirtip çerig sürse bat

Laçın quş qowar teg töker qanları (Arat, 2007, s. 252).

“Mağrur kahraman seyirterek, sür’atle ordusunu sürer; kuşlara saldırması gibi, hücum eder ve kanlar döker.” (Arat, 1998, s. 177).

AKT’de *quw-* “Kovalamak, izini sürmek” eylemi *hemze oq tüşürüb ol kiyikni quwdı* (27b,1 8) “Hamza ok atarak o geyiği kovaladı.” örneğinde geçmektedir. Geyiğin (*kiyik*) Hamza tarafından ok atılarak kovalanmasının maksadı, tabii ki de avlanmak olmalıdır. Metinde *kiyik* kelimesi *quw-* eylemine akuzatifle (nesne eki) bağlanmıştır (Borovkov, 2002, s. 182).

2.2.8. **kuşla-/quşla-** “kuş avlamak; alıcı kuş yardımıyla avlanmak” [< *kuş* “kuş” +*la-* (ifye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *kuşla-* “kuş avlamak”, YenYaz. *kuşla-* “kuş avlamak”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *kuşla-* ~ *kuşl(a)-* “av kuşuyla avcılık yapmak, kuş avlamak (av kuşu hakkında denilir), *kuşlagu kuş* “yetiştirilmiş av kuşu, avcı kuşu”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *kuşla-* “kuş avlamak” ve *kuşlat-* “kuş avlatmak”, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *quşla-* maddesi “avlamak” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 471a). Buna ek olarak da *quşlat-* eyleminin *quşla-*’dan türediği belirtilmiştir (s. 471a).

Clauson çalışmasında *kuşla-* maddesinin *kuş* kelimesinden türediğine değinmiş, eylemi “kuş avlamak” şeklinde anlamlandırmıştır (1972, s. 673a). Bunun yanı sıra *kuşlat-* eyleminin de *kuşla-* eyleminin ettirgenlik eki almış hâli olduğunu ifade etmiştir (1972, s. 673b).

Erdal *kuş+la-* kelimesini “kuş avlamak” şeklinde anlamlandırmış; EDPT’de kelimenin IB, DLT ve Kıpçak kaynaklarında bulunduğu bahsedildiğini ve Maitr 5 r25’te geçtiğini ifade etmiştir (1991, s. 441).

Tietze Türkiye Türkçesi *kuşla-* “kuş avlamak” eyleminin *kuş +la-* isimden eylem yapım ekiyle oluştuğunu belirtmiştir (TETTL IV, 412).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Abakan (YE 48) yazıtının 7. ve 8. satırlarında avcılığa dair atıftan önce, ölen kişinin erdemli olduğu, nam saldığı ve ünvan aldığı belirtilmiş; ardından *tokuz elig* (49) yaşına kadar altmış kişiyi ve ordu başında bulunan bir generali öldürdüğü ifade edilmiştir.

Hemen bunun ardından ölen kişinin avcılığına dair atıfta bulunan kısımlar başlamaktadır. Kuş avlamak (ya da yırtıcı kuşlarla avlanmak) anlamına gelen *kuşl(a)-eylemine* paralel olarak aynı yazıtın 8. satırında *(a)lp kuşçı (a)bçı tüş(ü)rg(e)k (e)rt(i)η(i)z* ibaresinde *kuşçı* kelimesi yer almaktadır. Metinde ölen kişinin avladığı kuşun *turñ(a)* “turna” olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ölen kişiden namı bir avcı olması dolayısıyla ondan, *kuşçı* “kuş avcısı”, *(a)bçı* “avcı” ve *tüş(ü)rg(e)k* “(attığımı) düşüren” şeklinde bahsedilmektedir.

7. *togd(a)y : turñ(a)sı : (a)rtz(u)n : kuşl(a)d(a)çı : b(i)lge tutuk : yok : (a)rtzun : (a)lp k²wg²b²n² ol(u)ru k(a)ltı.*

8. *y(e)ti urı ogl(u)η(u)zka : bökm(e)d(ü)k : k(a)η(i)ç(i)m : (a)lp kuşçı (a)bçı tüş(ü)rg(e)k (e)rt(i)η(i)z* (Şirin, 2016, s. 671).

“Toğday turnaları çoğalsın (onları) avlayacak Bilge Tutuk (artık) yok.” (Şirin, 2016, s. 185).

“Yedi erkek evladına doymamış babacığım! Cesur kuş avcısı, yaban hayvanı avcısı! Usta avcı idiniz!” (Şirin, 2016, s. 185-186).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Maytr. 25’te kelime *quşlağu* (*quş+la-ğu*) şeklinde bulunmaktadır. *Quşlağu quş* ibaresi “avlanan kuş” şeklinde anlamlandırılabilir. Avın hedefi olan kuş *kögürçgün* “güvercin”dir. Dolayısıyla kelime bu bağlamda, vahşi bir kuşun, diğer bir kuşu avlaması anlamıyla geçmektedir.

24 ... *anıη ara bir quşlağu quşqa qovıtmış kögürçgün muñka tarqqa tegip şariputri arħantnuη köligesiηe sıqıntı inçe ök*

“(24) ... bu (25) arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen (26) bir güvercin yorgun ve bitkin (27) bir hâlde Şāriputranın (28) gölgesine sığındı, ...” (Tekin, 1976, s. 192).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime DLT 15/8’de +*lA-* isimden fiil yapım ekini açıklamak için örnek olarak verilmiştir: *bēg kuşladı* “bey kuş avladı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 8). Örnekte *kuşla-* kelimesi “kuş avlamak” anlamıyla bulunmaktadır. Kuşu avlayan kişi ise bu örnekte *beg* “bey”dir.

2.2.9. **meñle-** “(vahşi hayvan) avlanmaya çıkmak, yiyecek aramak” [< *meñ* “av, yiyecek” +*le-* (ifye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –

Eski Uygur Türkçesi: HA *m(e)ñl(e)-* (< *m(e)ñ+l(e)-*) (runik harfli) “av için pusuya yatmak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *meñlen-* (metinde kuş için) “tane toplamak, yem toplamak” ile *meñlet-* (metinde kaz için) “yem yedirtmek”, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Clauson çalışmasında *meñle-* eyleminin *meñ* kelimesinden türediğine değinmiş ve kelimeyi “aramak ya da almak” şeklinde anlamlandırmış; *meñlet-*, *meñlen-* gibi türemelere de işaret etmiştir (1972, s. 769b).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eylemin Eski Türkçe metinlerde geçtiği bağlamlar için 2.3.2.2. *añla-/eñle-* “avla-” maddesine bakınız.

2.2.10. **ölür-** “öldürmek” [< *öl-* “ölmek” -*ür-* (ffye) (faktitif (ettirgenlik) eki)]

İlk Türkçe: **öl-* “1 ölmek 2 (**öl-tür-*) öldürmek” (EDAL, s. 1049).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: **ölür-* “öldürmek” (> Çuvaşça *vëler-*) (WOT, s. 1102).

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *ölür-* “1. öldürmek 2.bodunu tümüyle veya kısmen ortadan kaldırmak, soykırım yapmak 3. (savaş sırasında düşman boyların kağanlarını, yabgularını, şadlarını ve askerlerini) öldürmek 4. hayvan avlamak”, YenYaz. *ölür-* “öldürmek”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *ölür-* “öldürmek” ve *ölürmek* “öldürme”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *öldür-* “öldürmek”, KB *öldür-* “öldürmek”, TİEM 73 Kök ve TİEM Ünlü *öldür-* “öldürmek” ve *öltür-* “öldürmek”, RKT *öld(ü)r-* “öldürmek” ve *öltür-* “öldürmek”, AH *öl-* “ölmek”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

EDAL yazarları kelimenin Altay dillerinde batı (grubu) izole kelimesi olarak bulunduğunu ifade etmiş, Nostratik paralelleri için (Ural. **welV* vs.) MSSNYa 367’ye bakılması gerektiğini belirtmişlerdir (2003, s. 1049).

DTS’de *öl-* kelimesi “ölmek” olarak anlamlandırılmış; *öldür-* kelimesinin *öl-*’ten türediği belirtilmiştir (s. 383a-b).

Räsänen çalışmasında Eski Türkçe *öl* kelimesini “ölmek” şeklinde anlamlandırmış, Macarcada kelimenin dengi olarak *öl* “öldürmek” kelimesini göstermiştir (1969, s. 371a).

Clauson çalışmasında *öl-* maddesini “ölmek” olarak anlamlandırmış; Türkü’de (Eski Türkçe) kelimenin genel bir kullanıma sahip olduğunu, ancak yüksek rütbede birisi için kullanılmadığını belirtmiştir (1972, s. 125b-126a).

Erdal çalışmasında, TT IV A 56-61’da geçen “*toñuzçı balıqçı keyikçi ‘eñçi tuzakçı boltumuz erser, torçı, çıvgaçı, kuşçı, eğerçi, uçugma, bagrın yorigma tunl(ı)glarig ölürgüçi boltumuz erser*” metin parçasından bahsederken, +*çI* ekli meslek adlarının gerçekleştirdikleri meslek eylemlerinin *ölürgüçi* şekliyle dile getirildiğini ifade etmiştir. Bu meslekleri, işleri icra eden kişilerin yaptıkları iş avlanmadır (1991, s. 111-112). Erdal ayrıca *öl-ür-* eylemini “öldürmek” şeklinde anlamlandırmıştır (1991, s. 718).

Vámbéry çalışmasında Uygurca *öl-* eylemini “ölmek, öldürmek” şeklinde anlamlandırmıştır (1878, s. 54).

Sevortyan, farklı Türk dillerinde bulunan *öl-* “ölmek” eyleminin tarihî şekillerinin geçişlilik bakımından tarafsızlığa sahip olduğunu ve bu tarafsızlığı koruyabildiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, Vámbéry’nin *öl-* “ölmek” kelimesiyle birlikte “öldürmek”ten de bahsetmekte haklı olduğunu belirtmiştir. Bu görüşle bağlantılı olarak, Macarcada *öl-* kelimesinin “öldürmek” olarak anlamlandırılmasının mümkün olduğunu ve bu nedenle kelimenin Macar diline çok uzun zaman önce girdiğini belirtmiştir. Buna ek olarak, *öl-* eylem kökünün, diğer Türkî (Türki) kökler gibi, nispeten uzun bir süre Moğol dillerinin karşılık gelen biçimleriyle karşılaştırıldığını ifade etmiştir (1974, s. 525-527).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

KÇ 18’de adına bahsi geçen yazıt dikilen Kül İç Çor’un hayatının önemli anları vurgulanmaktadır. Bu önemli anlar arasında yedi ve dokuz yaşında öldürdüğü (avladığı) hayvanların da yer alması dikkat çekicidir. Kül İç Çor yedi yaşında $y^2g^2r^2$ “ceylan”, dokuz yaşında $(a)z(i)gl(i)g : to\eta(u)z$ “vahşi domuz” öldürmüştür. Yazıtta *ölür-* eylemi bu bağlamda avlanma faaliyeti anlamında kullanılmıştır. User’in (2008, s. 36-37) bu avlanma faaliyetinin eski Türklerde görülen *er at* alma geleneğiyle ilgili olabileceği fikrine katılmaktayız. Kül İç Çor’un bahsi geçen hayvanları öldürdüğünde kaç yaşında olduğunun bildirilmesi, onun artık bu yaşlarında bahsi geçen hayvanları avlayabilecek yetenekte ve yiğitlikte olduğunun; erişkinliğe geçtiğinin vurgulanması anlamına gelmektedir ve bu durum avdan bahsedilmesinin nedeni olmalıdır. Buna ek olarak bu av faaliyetinden hemen sonra Kül İç Çor’un savaşçılığı da övülmektedir. Bu durum, savaş ve av faaliyetlerinin Eski Türkler tarafından birbirine yakın faaliyetler olarak düşünüldüğüne işaret eden bir diğer örnek olarak ele alınabilir (*er at* alma, savaş ve av faaliyetleri arasındaki ilişki için bk. s. 15-16). Bu görüşü destekler bir biçimde Esin, savaş ve av sahnelerinin, eski Türk (VI-VIII. yy.) sanatının temel konuları olduğunu yazmıştır (1978, s. 110).

Er at alma geleneğinin bir yansımasına, yazılış tarihi olarak Eski Türkçe dönemine ait olmayan, ancak bu geleneğin çeşitli açılardan sürdüğü *Oğuz Kağan Destanı*’nda ve *Dede Korkut* boylarında da tanıklanmıştır. Oğuz Kağan Destanı’na göre Oğuz’un sığır çobanlığı yapıp at bindiğinin bildirilmesinin ardından vahşi hayvanlar avladığı ve yiğit olduğu yazılmıştır. Yaşadığı bölgede insanlara zararı dokunan bir canavarı avlayan

Oğuz, bu kahramanlığının ardından evlenme hakkını elde etmiştir (Ağca, 2019, s. 67-77). Oğuz'un ikinci eşini bir av sırasında bulması (Ağca, 2019, s. 79-80) da ilgi çekicidir. Dede Korkut boylarından Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek boyunda Pay Püre'nin oğlu ad almak için ava çıkmış, başına gelen maceralar sonrasında düşman öldürüp kan dökmüş ve Bamsı Beyrek adını almıştır. Ardından ad alma töreninin bir parçası olarak askerlerle birlikte ava çıkılmıştır (Ergin, 2019, s. 65-68). Dolayısıyla bu boyda av, hem ad koymanın öncesinde hem de sonrasında gerçekleştirilmiş bir faaliyet olarak bulunmaktadır.

KÇ 18. satır

[kü]l (i)ç çor : y(e)ti y(a)şına : y²g²r² : öl(ü)rti : tok(u)z : [y(a)]ş[ı]ya : (a)z(i)gl(i)g : toñ(u)z : öl(ü)rti : (Şirin, 2016, s. 647).

“Kül İç Çor yedi yaşında ceylan öldürdü, dokuz yaşında yabani domuz öldürdü.”

öl(ü)r- eylemi 1. Del Uul yazıtının 2. satırında avlama anlamıyla tanıklanmaktadır. Bu satırdaki avcılıkla ilgili kısmı “Çy¹ Alp ile (ya da Çy¹ halkından, bodunundan alp(ler) ile) altmış kulan, altı deve, yirmi kurt öldürdüm.” şeklinde aktarabiliriz. Yani burada birisiyle birlikte yapılan avlardan ve öldürülen hayvanlardan bahsedilmektedir. Metinde, ölen kişinin Çy¹ halkından alp(ler) ile avlandığı özellikle bildirilmiştir. Bu da bize, bu halktan kişilerle avlanmanın adına mezar taşı dikilen kişi için önemli olduğunu ya da ölen kişinin kendisinin Çy¹ halkından olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca avlama faaliyeti, bu faaliyetin öldürme eylemini kapsamı dolayısıyla ölür- eylemiyle karşılanmıştır. Öldürülen hayvanlardan ikisi yırtıcı olmayan, diğeri yırtıcı olan bir hayvandır. Dolayısıyla ölür- eyleminin burada yırtıcı olan bir hayvanı avlama anlamında özelleştğini düşünmemiz yersiz olur. Metinde öldürülen hayvanların sayıları da verilmiştir. Buradan hareketle, adına mezar taşı dikilen kişinin öldürüldüğü belirtilen hayvanların, bu kişinin hayatı boyunca öldürdüğü hayvanlar ve sayıları olduğu çıkarımı yapılabilir.

1. t(e)ñri k(a)n(i)m : ig(i)t(t)ük(i)n : buñ(u)m yok :

2. (e)lig (e)r b¹(?)içw(n²?) : t²wl¹wk : çy¹ (a)lpın : (a)ltm(i)ş : kul(a)n öl(ü)rtim : (a)ltı t(e)be öl(ü)rt(ü)m : y(e)g(i)rmi bör[i] öl(ü)rt(ü)m (Şirin, 2016, s. 658).

“Kutsal (yüce) kağanım himaye ettiği için (kağanımın himaye etmesinden dolayı) sıkıntım yok.” (Şirin, 2016, s. 144).

“Elli er (kişi) [av için] ... Alp ile altmış kulan öldürdüm, altı deve öldürdüm, yirmi kurt öldürdüm.”.

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Yenisey yazıtlarından Begre (YE 11) yazıtında *öl(ü)r-* ve eylemin olumsuz şekli *öl(ü)rm(e)-* geçmektedir. Avcılık bağlamından önceki cümlelerde, ölen kişinin aralarından ayrıldığı aile bireyleri sayılmış, ardından Çin kağanına elçiliğe gittiğinden bahsedilmiş ve *er erdemi* için bu elçilik seferinden elde ettiği kazanımlara yer verilmiştir. Avcılıkla ilgili olan kısımda ise, ölen kişinin *y(e)ti böri* öldürdüğü, *b(a)rs* ve *kökm(e)k* öldürmediği yazılmıştır. Avlanan hayvanın öldürüldüğü, sayısı da verilerek ifade edilmiştir. Öldürüldüğü belirtilen kurt ve kurdun öldürüldüğü sayı (yedi) Türk-Moğol anlayışına göre kutsaldır. Buradan hareketle Roux bu metinde bahsedilen av faaliyetinin bir ritüele ya da ilk ava ait olduğunu; öldürülen hayvanın, öldürülen insanlar gibi ölümden sonra avcıya/savaşçıya hizmet edeceği inancına dayanabileceğini ifade etmiştir (2005, s. 102). Buna karşın ölen kişinin avlamadığı (*öl(ü)rm(e)-*) hayvanlara da (*b(a)rs* ve *kökm(e)k*) yer verilmesi dikkat çekicidir. User, bu örnekte *bars* ve *kökmek*'in öldürülmemesinin sebebini, bu hayvanların töz olmasına dayandırmıştır (2008, s. 36). Diğer bir yorum olarak da; bu gibi belli hayvanların avlanmadığının bildirildiği yazıtlar ile av sahnesi içeriği barındıran kaya resimlerini adeta paralel olarak düşünmek ve av sahnesinin yazılması ve çizilmesini, avlanan hayvanın temsilen onayını almak; böylelikle bu hayvanın ve koruyucu ruhlarının avcıya musallat olmasını engellemek isteği şeklinde yorumlanabilir. Tabii ki bu gibi anlatılar ve çizimler, gerçekçi bir şekilde, bir av sahnesinin yansıması da olabilir (Roux, 1994, s. 180).

10. *Yeti böri ölürdüm e barsıg kökmekig ölürmedim e* “yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibiryaya panteri öldürmedim.” (Yıldırım vd., 2013, s. 45-46).

Ölür- eyleminin avcılık faaliyeti bağlamında kullanıldığı bir diğer örnek de 6. Uybat (YE 98) yazıtıdır. Eylem bu yazıtın 6. satırında geçmektedir. Bu yazıtta *kök böri* “bozkurt”, *kar<a> as* “kara kakım” ve *bugu* “Sibiryaya panteri?”nin (*bugu* geyik türü bir hayvan da olabilir, öyle ise bu saldırgan bir hayvan değil) avlandığına dair bilgi bulunmaktadır. Bu hayvanlardan bozkurt ve Sibiryaya Panteri yırtıcı olduğu için bunların

avlanması korunma, prestij elde etme, ender avlanan bir yırtıcının postunu vs. ele geçirme ya da güç gösterisi gibi nedenlerden olmuş olabilir. Kara kakım ise özellikle kürkü için; dolayısıyla ekonomik bir nedenle avlanmış olabilir. Avlamak anlamında burada kullanılan terim, *ölür-* eylemidir. Öldürülen hayvanların sayıları bu mezar taşında özellikle belirtilmemiştir.

<...> *ölürtüm kök böri kar<a> as bugu ölürtüm* “<...> öldürdüm. Bozkurt, kara kakım (ve) Sibiryaya panteri? öldürdüm.” (Yıldırım vd., 2013, s. 188).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

U IV 34, 57’de *ölür-* eylemi, *avla-* eyleminin gerundium (zarf-fiil) eki almış hâliyle birlikte tanıklanmaktadır. Öldürme, avlamanın doğal bir sonucu olduğu için *avla-* burada ardışıklık dile getiren bir gerundium ekiyle kullanılmış olmalıdır (Bağlamı tam anlamak için bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “(genel manada) av faaliyeti; avı yapılan hayvan” ve 2.3.2.5. *abla-/awla-* “avlamak”).

Ülügsüz sansız keyiklerig awlap ölürdi (Gabain, 1931, s. 34).

“Sayısız geyik öldürmüştü.” (Gabain, 1931, s. 35).

2.2.11. **sançın-** “mızraklanmak, kargı, mızrak vb. aletle avlanmak” [< *sanç-* “mızraklamak, kargı, mızrak vb. aletle avlamak”-(X)n- (ffye) (dönüslü ve edilgen çatı eki)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *sançın-* “mızraklanmak, kargı, mızrak vb. aletle avlanmak”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *sanç-* ~ *s(a)nç-* “delmek, sokmak, delik açmak, saplamak, şişlemek; paramparça etmek; (düşman) yenmek; sancımak, batarcasına bir ağrı hissetmek”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *sanç-* “(düşman vb.lerini) bozguna uğratmak” ve *sanç-* “(bıçak vb. bir şey) batırmak, saplamak”, KB *sanç-* “sançmak, dürtmek, vurmak”, TIEM Ünlü *sançıl-* “saplanmak, yenilmek, dağılmak”, AH *sançıl-* “batmak”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS yazarları *sanç-* kelimesini “batırmak, saplamak, delmek” şeklinde anlamlandırmışlardır (s. 483-484).

Räsänen çalışmasında *sanç-* maddesini < **sañ-ş* kökenine dayandırarak Eski Türkçe *sanç-* kelimesini “mızrakla dövüşmek, kesmek” şeklinde anlamlandırmıştır. Yazar, Eski Uygurca *say-* “delmek” kelimesini de bu köke (<< *sañ:*) dayandırmıştır (1969, s. 400 b).

Clauson çalışmasında *sanç-* maddesini “(mızrakla) delmek, delmek” şeklinde anlamlandırmış, tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki hâllerine yer vermiştir (1972, s. 835b).

ESTYa VII’de, eylemde görünen –ç morfeminin *yanç-* “basmak, ezmek”, *sanç-*, (**munç-* > Yakutça *mus-* “toplamak, toparlamak, bir araya getirmek”) gibi birkaç kelimedede tanıklandığı belirtilmiştir (s. 208).

Tenişev kelimenin etimolojisinin belirsiz olduğunu ifade etmiştir (2001, s. 577).

Eren sözlüğünde Türkiye Türkçesi *sancak* başlığı altında bu kelime, *sanç-* eylemine gönderilmiş ve bu kelime “batırmak, saplamak” şeklinde anlamlandırılmıştır (1999, s. 355).

Tietze, *sanç-* “batırmak, saplamak, sançmak” eyleminin Eski Türkçede de aynı şekilde bulunduğunu ifade etmiştir (TETTL VI, s. 136).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Şirin kelimeyi avcılıkla ilgili kılış eylemleri arasında saymış, “mızraklanmak, kargı, mızrak vb. aletle avlanmak” şeklinde anlamlandırmıştır (2016, s. 519). Eylem Tehtiin Gol 1 yazıtında *s(a)nç-* şeklinde yer almıştır. Bahsi geçen yazıtı Battulga vd. *irb(i)çe (e)rip s(a)nç(i)ntı* şeklinde okumuş ve “kar leoparı yakalandı (avlandı) ve mızraklandı.”

olarak anlamlandırmıştır (2006, s. 7). Şirin ise bu okumaya; *er-* eyleminin anlamlarının semantik aşamalarını “erişmek, yetişmek” > “(canlılar için) büyüüp gelişmek” > “(dinsel inanışta) kendini Tanrıya adayarak insanüstü aşamaya ulaşmak” şeklinde göstererek, bu kelimenin “yakalan- (avlan-)” anlamlarına sahip olmadığını düşündüğü için karşı çıkmıştır. Bu bağlamdaki *er-* eyleminin ikinci anlam katmanında olduğunu düşünen Şirin, yazıtın ilgili kısmını *irb(i)ç er(i)p s(a)nç(ı)ntı* olarak okumuş ve cümlenin “Kar leoparı büyüüp (yetişip) mızraklandı (avlandı).” şeklinde anlamlandırılabilceğini ifade etmiştir (2016, s. 146-147). Dolayısıyla bu yazıtta özne, avı yapılan hayvan, yani *irbiç*’tir. Bu sebeple avlanma anlamında terim olarak da dönüşlü bir eylem olan *s(a)nç(ı)n-* kullanılmıştır. Bu bağlamda avlanma anlamındaki eylemden anladığımız kadarıyla, avlanma işi mızrak ya da benzeri bir delici silahla gerçekleştirilmiş olmalıdır. Battulga vd.’nin okuması kabul edilirse, *irb(i)ç er(i)p* kelimelerinden av işinin korunma maksatlı gerçekleştirildiği çıkarımı yapılabilir. *İrbiç*’in yırtıcı bir hayvan olması da bu fikri destekleyebilir. Kısacası, burada bu vahşi tabiatlı hayvanın mızrak ya da benzeri bir silah kullanılarak, muhtemelen korunma ya da prestij edinme maksatlı avlandığının tanıklandığını düşünebiliriz. Mızrak tarzı bir silahla yapılan avcılığa Doğu Kazakistan’da bulunan Abralı bölgesindeki bir kaya resminde rastlanmaktadır. Ancak bu kaya resminde avı yapılan hayvan kar leoparı değil geyiktir (Resim 5).

Resim 5. Mızrakla geyik avında bir atlı. Abralı, Doğu Kazakistan bölgesi VI-VIII. yüzyıl (İbekeyeva, 2015, s. 241).

Tehtiin Gol 1

irb(i)ç er(i)p s(a)nç(i)ntı

“Kar leoparı büyüyüp (yetişip) mızraklandı (avlandı)/kar leoparı yakalandı (avlandı) ve mızraklandı.” (Şirin, 2016, s. 660; Battulga vd., 2006, s. 7).

2.2.12. **tut-/tud-** “tutmak, yakalamak”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *tut-* “1. tutmak 2. yurt tutmak 3. (il) varlık sürdürmek 4. denetim altına almak 5. savaşa yakalamak 6. (at sözüyle) adını almak 7. (kü sözüyle) adı duyulmak 8. (Türk teñri) kağan, katun ve kaganın diğeri aile bireylerini korumak”, YenYaz. *tut-* “tutmak, yakalamak”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *tut-* “tutmak, kapmak, yakalamak, almak, algılamak, kavramak, püf noktasını bilmek; ...”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *tut-* “tutmak, almak; yakalamak; alıkoymak”, KB *tut-* “tutmak”, TİEM 73 Kök *tut-* “tutmak”, TİEM Ünlü *tut-* “tutmak, almak, çıkarmak, helak etmek, cezalandırmak, akid yapmak, andlaşmak”, RKT *tut-* “1. tutmak, almak, yakalamak, ...”, AH *tut-* “tutmak”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *tut-* maddesi “1. tutmak; tutunmak; 2. almak, kapmak, ele geçirmek; 3. avlamak, yakalamak, ele geçirmek, ...” olarak anlamlandırılmıştır (s. 591a-b).

Räsänen çalışmasında Eski Türkçe *tut-* maddesini “kavramak, tutmak, ele geçirmek, almak” olarak anlamlandırmış, Ramstedt’e (KWb, s. 404) katılarak kelimenin Yazılı (Ortak) Moğolca dengi olarak **tod*, **totu*; *tod-qa* “tutmak”; *tod-qar* “engel” kelimelerini göstermiştir (1969, s. 502a).

Clauson çalışmasında *tut-* maddesini “tutmak, kavramak, ele geçirmek” vb. olarak anlamlandırmış, kelimenin deyimsel anlamlarla bazen tüm Türk dillerinde ve dönemlerinde bulunmasının olağan olduğunu ifade etmiştir. Erken dönem Osmanlı Türkçesindeki kelime başı *d-* fonemine başka bir yerde rastlanmadığını belirtmiştir (1972, s. 451a-b).

Ramstedt, Kalmukça *totχvχv* “tutmak, alıkoymak için aramak” kelimesinin kökeninin **tod-* ve **totu-* şekline geri götürülebileceğini tasarlamış; kelimenin Genel Türkçe karşılığı olarak da *tut-* “tutmak, yakalamak, kavramak” eylemini vermiştir (1935, s. 404).

Tietze çalışmasında Türkiye Türkçesi *dut-/tut-* maddesini “(geçişli fiil olarak) elle kavramak; elde bulundurmak; elden bırakmamak” olarak anlamlandırmış, eylemin Eski Türkçede *tut-* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir (TETTL II, s. 457-458).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *tutmak* maddesini “ele geçirmek, yakalamak” olarak anlamlandırmış, kelimenin Genel Türkçe **tut-* şeklinden geliştiğini belirtmiştir (2019, s. 333a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

El-Bajı (YE 68) yazıtının 18. satırında *adıg* “ayı” kelimesi akuzatif (yükleme) eki almış olarak *tut-* eylemine bağlanmış vaziyette tanıklanmaktadır. Yıldırım vd. (2013, s. 154) kelimenin geçtiği bağlamı “Dağdaki kara ayların ellisini yakaladım.” şeklinde aktarmışlardır. Ancak *elig* kelimesinin Eski Türkçede “el” ve “elli” olarak anlamlandırılabilir olması ve bu bağlamda kelimenin “el” şeklinde okunması bağlama daha çok uyuyor görünmektedir. Bu yoruma göre *elig* kelimesi üzerine $+(X)n$ instrumental (vasıta) eki almıştır. Dolayısıyla bu bağlam “Dağdaki kara ayıyı elle tuttum.” şeklinde de düşünülebilir. *Tut-* eyleminin bu bağlamda kullanılmış olması, ayının bir tuzak yardımıyla ya da bizzat avcı tarafından bir hamleyle yakalandığını, tutulduğunu düşündürmektedir. Bu tarzda bir avcılık faaliyetinin amacı, avcıya prestij katması, *er erdemi* kazandırması olabilir. Metnin bir üst ve alt satırlarında bunu düşündürecek bilgiler de yer almaktadır. Ayının elle yakalanmasının ardında, Roux’un kan akıtma korkusu olarak nitelendirdiği, inanç kökenli bir korku da yatıyor olabilir. Roux, Türkler ve Moğollar tarafından kutsal sayılan kanın akıtılmasından, av sırasında da kaçınıldığı durumlara örnek olarak, hanın bizzat eliyle avını yakaladığı IB 63’ü ve köpekle tilki kovalandığının ve taş atarak yaban domuzunu kovalandığının yazılı olduğu DLT 435’i göstermiştir (1994, s. 181).

18. *tagdaki kara adıgıg eligin tut[dum]* (Yıldırım vd., 2013, s. 153).

“Dağdaki kara ayıyı elle tuttum.”

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

AYS X’da *tut-* eylemi insanın avcılık faaliyeti çerçevesinde değil de, *laçın*’ın beslenmek için avlanması anlamıyla tanıklanmıştır. Metinde yakalanmak anlamıyla

geçen *tut-* eylemi, *-suk-* geçişli pasiflik (edilgenlik) ekiyle (transitive passive formative) kullanılmıştır.

373. ... üç kögürçgen atayı laçınka kovitur erken birisi tutsukup ikeğüsi korkınçlıg ozar bolur tep (Gulcalı, 2021, s. 170).

“... üç güvercin yavrusu (bir) doğan tarafından avlanırken/kovalanırken birisi yakalanıp (diğer) ikisi korkup kaçıyordu.” (Gulcalı, 2021, s. 268).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 212’de bulunan şiirde vahşi hayvanları, tazıları onların (vahşi hayvanların) üzerine salarak avlayan; yine tazılar yardımıyla tilki yakalayan bir avcı tasvir edilmiştir. Bu şiirde *tilkü*’nün avlanması, *tut-* eylemiyle dile getirilmiştir. Bunun nedeni, *tilkü* maddesinde de değinildiği üzere; tilkinin kürkü için avlanması ve dolayısıyla, kürküne zarar vermeme amacıyla, kürkünün delinmeden avlanmasının istenmesi olabilir.

çagrı alıp arkun münüp arkar yeter

awlar keyik taygan ıdıp tilkü tutar

Şiirin açıklamasını, Ercilasun ve Akkoyunlu’ya göre Kaşgarlı şu şekilde yapmaktadır: “Adamın avlanmasını tasvir ederek diyor ki: Eline çakır kuşunu alıp küheylana binerek dağ keçisine erişir. Vahşi hayvan ve tilkileri de ince belli, sarkık kulaklı köpeklerle (tazılarla) yakalar.” (2014, s. 182). Ancak burada *keyik awlar*’ı bir cümle, *taygan ıdıp tilkü tutar*’ı da bundan ayrı bir cümle olarak yorumlamak mümkün olabilir. *Awla-* ve *tut-* eylemlerinin ikisinin de geniş zaman eki almış olmaları ve bir yukarıdaki dizede *yet-* eyleminin de bu durumla uyumlu olması, bunları ayrı cümleler olarak düşünebileceğimize işaret ediyor olabilir. Bu yorum doğruysa, *taygan*’ın *keyik* “vahşi hayvan” avında değil de *tilkü* tutmakta kullanıldığı çıkarımı yapılabilir. Aksi hâlde, Ercilasun ve Akkoyunlu’nun aktarımı doğruysa; *taygan*’dan *keyik* “vahşi hayvan” ve *tilkü* “tilki” avında faydalandığı bilgisi tanıklanmaktadır. Kara hayvanı avınlarında kullanılan, beli ince ve kulakları sarkık olarak tasvir edilen bir köpek türü olan *taygan*’ın, avlanmak istenen hayvanı kovalayarak yorma, etrafını sararak istenen bir yöne doğru yönlendirme, gerektiğinde onu tutup avcıya getirme gibi işlevleri olduğu düşünülebilir.

KB 5375'te beylere ve hükümdarlara hitap edilerek; halkının ya da ona hizmet edenlerin; beylere ve hükümdarlara, *qulan* “yaban eşeği”, *tağı* “tağı, dişi yabaneşeği”⁶ ve *kök teke* “boz geyik” gibi hayvanları yakalayıp (*tut-*) getireceklerinden bahsedilmektedir. Burada adı geçen hayvanların (*qulan* “yaban eşeği”, *tağı* “tağı, dişi yabaneşeği” ve *kök teke* “boz geyik, erkek dağ keçisi”⁷) avlanması/yakalanması, *tut-* eylemiyle ifade edilmiştir. Bu metinde bahsi geçen avcılığın motivasyonu, halkın ya da hükümdara hizmet eden çevrenin; hükümdarın övgüsüne mazhar olmak, belki de ondan çeşitli hediyeler almak olabilir. Böylelikle hükümdar, bazı değerli ürünler (kürk gibi) elde edebilmekte; halk ya da hükümdara hizmet eden kimseler de hükümdarın dikkatini çekebilmekte ve sarayda nüfuz kazanabilmektedirler. Hükümdarların saraylarında avcılıkta usta kişileri avlarında kendilerine eşlik etmeleri için bulundurdıkları ve bu kimselerin hükümdara yakın olup sarayda önemli yer edinebildikleri bilinen bir gerçektir (Allsen, 2006, s. 85).

qulan ya tağı tut tağı kök teke

tutup keldürürler sana ay böke (Arat, 2007, s. 534).

“İster yaban eşeği veya tağı, ister boz geyik olsun, ey pehlivan, bunları, yakalayıp, sana getirirler.” (Arat, 1998, s. 386).

TİEM 73 79v/9'da yer alan aşağıdaki parçada helal hayvanlar sayılmış, avda yardımcı hayvan kullanarak avlanmanın helal sayıldığı belirtilmiştir. Metinde, helal sayılan hayvanların, avcı hayvanlar tarafından yakalanmaları *tut-* eylemiyle ifade edilmiştir. Önemli olan ise, yakalanan hayvanların, avda yardımcı olan hayvanlar tarafından yenmemesidir.

... aygıl helâl qılandı silerke arıqlar ol kim (6) öğretse siler awlağlılardın eterçiler öğret siler anlarqa anıñdın kim öğret(t)i silerke tañrı (7) yeñler anıñdın kim yemedip yığıp tut(t)ılar siler üze yâđ qılıñlar tañrı atını anıñ üze. (8) (Kök, 2004, s. 75).

⁶ Tezcan, Clauson'a dayanarak kelimenin “dişi yabaneşeği” olarak anlamlandırılması gerektiğini düşünmüştür (1981, s. 61).

⁷ Tezcan, Clauson'a dayanarak kelimenin “erkek dağ keçisi” olarak anlamlandırılması gerektiğini düşünmüştür (1981, s. 62).

“De ki: “Allah’ın size öğrettiğini onlara, avcı hayvanlara, öğreten avcılarının avlattığı temiz (nimetler), size helal kılındı. Sizin için yemeyip yığıp tuttuklarından yiyin. Onun üzerine Allah adını anın.”.

TİEM 73’te ihramdayken haram sayılan kara avı (*yazı awı*), görüleceği üzere; *yazı awı tut-* olarak ifade edilmiştir. Burada *tut-* eylemi; geniş zaman eki ve *erken* gerundiumuyla (zarf) oluşturulmuş bir birleşik gerundium (zarf-fiil) ekini alarak kullanılmıştır.

ḥālāl qılındı silerke teñiz awı anıñ aşı erinç ol silerke yoruğlılarqa ḥarām qılındı silerke yazı awı tutaşı siler iḥrām tutar erken (Kök, 2004, s. 86).

“Deniz avı sizlere helal kılındı, o sizlere ve yolculara yiyecektir. Sizlere yazı (kara) avı ihram tutmaya devam ederken haram kılındı.”.

2.2.13. **tuzakla-** “tuzak kurmak” [< *tuzak* “tuzak” +*la-* (ifye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *tuzaklamak* “tuzak kurmak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Eylem *tuzak* kelimesine +*la* ifye eklenerek oluşturulmuştur.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Kelimeye taranan metinlerden yalnızca Wilkens sözlüğünde rastlanmış ve bundan dolayı kelimenin geçtiği bağlama örnek verilememiştir.

2.3. AVCI ANLAMINDAKİ TERİMLER

Av faaliyetinin gerçekleşmesi, tabii ki bu konuda irade gösteren bir failin olmasına bağlıdır. Dolayısıyla “avcı”, “tuzakçı” kavramlarını ifade eden kelimeler incelemede önemli bir konuma sahiptir. Bu bölümde yer alan bütün terimler *isim + çI* iye şeklinde oluşturulmuştur. Bu formülde yer alan isimler av anlamına gelen temel kelimeler, avı yapılan ya da genel manada vahşi hayvanı ifade eden hayvan adları, tuzak adı ya da tuzağın yapıldığı malzeme adı ve iz sürmeyle ilgili adlardır.

2.3.1. **abçı/avçı/awçı** “avcı” [< *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”+ *çI* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. *abçı* “avcı” (User, 2016, s. 719).

Eski Uygur Türkçesi: HA *avçı* “avcı (s./bk. Moğolca *abaçin*, Orta Moğolca *abaçi*)”, *avçı eren* “avcı”, *avçı keyikçi* “avcı”, *avçı keyikçi eren* “avcı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *awçı* “avcı” ve *avçı* “avcı”, KB *awçı* “avcı”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *avçı* maddesi “avcı” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 69a).

Clauson çalışmasında *avçı* kelimesinin *āv* kelimesinden türediğini ifade edip kelimeyi “avcı” şekilde anlamlandırmıştır. Kelimenin çağdaş Türk dillerinin (ya da dil gruplarının) hepsinde çeşitli fonetik değişimlerle birlikte bulunduğunu belirtmiştir (1972, s. 6a).

Erdal çalışmasında *+çI* ekiyle oluşturulan isimlerin genellikle aktiviteyi gerçekleştireni (fail) temsil eden aktivite adlarından türetildiğine değinmiş, *av+çI* kelimesini “avcı” olarak anlamlandırmıştır (1991, s. 111).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Abakan (YE 48) yazıtında, adına mezar taşı yazılan kişinin avcılığına dair atıfta bulunan kısımlar 6. satırla başlamakta, yazıtın 8. satırında *k(a)η(i)ç(i)m : (a)lp kuşçı (a)bçı tüş(ü)rg(e)k (e)rt(i)η(i)z* cümlesi yer almaktadır. Bu cümle “Babacığım! Alp, kuş avcısı, (kara hayvanı) avcı(sı), (ok attığını) düşüren idiniz.” şeklinde aktarılabilir kanısındayız. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus *alp*’lık kavramıyla birlikte, avcılıkla ilgili olan faaliyetlerin de sayılmasıdır. Yani eski Türklerin düşünce hayatında, alplık kavramı avcılıkla da yakından ilişkilidir denebilir. Ancak, burada *alp* kelimesi pekiştirme anlamıyla bulunan bir durumda ise; bu metin parçası, yukarıdaki yoruma destek olamaz ve cümle “pek (iyi) kuş avcısı, (kara hayvanı) avcı(sı), (ok attığını) düşüren idiniz.” şeklinde anlamlandırılabilir. Metinde kuş avcıları için *kuşçı*, kara hayvanı avcıları için *(a)bçı* kelimesi kullanılmıştır. Dolayısıyla avcılık faaliyetinin hava ve kara avcılığı olarak ikiye ayrıldığını bu örnekle bir kez daha görmekteyiz (Bağlamla ilgili tamamlayıcı bilgi için bk. 2.3.4. *kuşla*- “kuş avlamak; alıcı kuş yardımıyla avlanmak”).

8. *y(e)ti urı ogl(u)η(u)zka : bökm(e)d(ü)k : k(a)η(i)ç(i)m : (a)lp kuşçı (a)bçı tüş(ü)rg(e)k (e)rt(i)η(i)z tolku t(a)şka b(e)ηkü tik(e)r m(e)n yita* (User, 2016, s. 671).

“Yedi erkek oğlunuza doymadınız, babacığım! Alp, kuş avcısı, avcı, (attığını) düşüren (birisi) idiniz. Ebdî yazıt taşı dikerim. Ne yazık!”

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

U IV 34, 57’de kelime *awçı* şeklinde geçmiştir. Hükümdarın yanına aldığı *awçı erenler* “avcı askerler (nökerler)”in, *alp* “alp” ve *qatağ* “güçlü” kelimeleriyle nitelenmeleri; ardından *alp-a-güt-lar* “kahramanlar, alplar”ın da bu ava katıldıklarının bildirilmesi; avcılık ve alplık kavramının yakınlığını göstermesi açısından ilgi çekicidir (Bağlamı tam anlamak için bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “(genel manada) av faaliyeti; avı yapılan hayvan”, 2.3.2.5. *abla-/awla-* “avlamak” ve 2.3.2.10. *ölür-* “öldürmek”).

53 ... *bir oğurda ol dntipali ilig alp qatağ awçı erenleri alp-a-güt-ları birle arığ simekte awqa atlanıp bardı. Ülügsüz sansız keyiklerig awlap ölürdi.* (Gabain, 1931, s. 34)

“Bir zamanlar kral Dantipāla, cesur, güçlü avcıları ve kahramanlarıyla avlanmak için ormana gitti. Sayısız geyik öldürmüştü.” (Gabain, 1931, s. 35).

Kelime İKP metninde “avcı” anlamına gelen kelimelerin sıralandığı I. ve II. kısımda *awçı* şeklinde, *b-v* arası foneme işaret eden harfle yazılmıştır.

I. ... *emeri tınlıg-larıg quşçı keyikçi balıqçı awçı tor-çı tuzaqçı* II. *bulup ayıg qılınç qılur .. tınlıg-larağ ölüür.*

“... sayısız canlıları bulan kuşçular, geyik avcıları, balıkçılar, avcılar, ağ ile kuş tutanlar, tuzakla kuş tutanlar, onları bulup kötü işler yapıyor, canlıları öldürüyorlar.” (Hamilton, 2015, s. 11).

Kelime, Tuğuşeva'nın Kao-ch'ang (Turfan) Uygurlarına ait olduğunu düşündüğü, SI 2 Kr 17 ve SI Kr IV 256 numaralı mektupta geçmektedir. Mektupta, mektubun yazıldığı kişi, Basml saldırılarına karşı uyarılmakta ve bazı tedbirler alması istenmektedir. Bu tedbirlerden birisi de avcı ve çiftçilerin saklanabileceği bölgelerin oluşturulmasıdır: *y(e)me kidin öndün balıg-lar(i)g av-çı-ıg tariğ-çı-ıg anı-n qodunu yiçini saql(a)nu turğu qıl-ıñ* (1971, s. 176) “Ayrıca gerideki ve öndeki (Batı ve Doğu) şehirleri, avcıları ve çiftçileri, onunla (o şekilde); titiz bir biçimde, temkinli davranarak saklanmalarını sağlayın.”. Bu bağlamda ilgi çekici olan; şehirlerin, avcıların ve tarımcıların uyarılmasının istenmesidir. Buradan hareketle Kao-ch'ang (Turfan) Uygurlarının avcıları ve tarımcıları şehirlî nüfus içerisinde saydığı çıkarımı yapılabilir. Özellikle bu iki grup mesleğin uyarılmasının nedeni; bu meslek gruplarının Uygurlarda ekonominin desteklenmesi için öneme sahip olduğu ve bu iki meslek grubunun şehrin güvenli bölgelerinin dışında çalıştığı için olmalıdır.

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 43'te *ağıg* “ayı” kelimesi açıklanırken, *awçı* kelimesinin de içerisinde geçtiği, avcılık bağlamında değerlendirilebilecek bir atasözüne yer verilmiştir: *awçı neçe al bilse ağıg ança yöl bilir* “Avcı avlanmak için ne kadar hile yolu bilirse ayı da kaçmak için o kadar yol bilir. İki dâhi karşı karşıya geldiği zaman bu söz kullanılır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 30). Aynı atasözü *tew* kelimesini örneklendirmek için DLT 167'de kullanılmış, ancak metinde *tew* kelimesi yerine *āl* kelimesi kullanılmıştır: *avçı neçe āl bilse ağıg ança yöl bilir* “Avcı ne kadar hile ve kandırmaca biliyorsa, ayı da kaçmak için o kadar yol bilir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 144). Bu atasözünde, avlanma işini yapan fail *awçı* ~ *avçı* “avcı”, avcının avlanma yöntemi *al* ~ *āl* “hile”

şeklinde geçmektedir. Avcının hedefi ise *adıg* “ayı”dır ve ayının kaçış yöntemi *yol* “yol, yöntem” kelimesiyle verilmiştir.

Kelime, DLT 157’de *aḡdı-* kelimesinden bahsedilirken örnek olarak verilen *awçı keyikni aḡdıdı* “avcı ceylana hile yaptı; onu elde etmek için gizlendi.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 136) cümlesinde *awçı* “avcı” şeklinde, cümlenin öznesi olarak geçmektedir. İlgili cümlede avcının hedefi *keyik* “ceylan”; “hile yapmak; (bir şeyi) elde etmek için gizlenmek” anlamına gelen *aḡdı-* eylemine, akuzatif (yükleme) ekiyle bağlanmıştır. Cümleye göre avcının avlanma yöntemi, hile yapmak ve gizlenmek gibi eylemleri içermektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 136).

Kelime, DLT 214’te *karga* kelimesi açıklanırken verilen örnekte *awçı* şeklinde geçmektedir. Burada *awçı*, kuş avcılığı anlamına gelen bir şekilde kullanılmış; yani kuş avcılığını da kapsamıştır. Avcının (bir kuş türü olan) *karga*’yı avlamada araç olarak *tuzak* kullandığı görülmektedir. Cümleye göre avcılar *karga*’yı tuzağa çekmek için, tuzağa *meḡ* “yem” koymakta; dolaylı olarak yaptığımız çıkarıma göre, kendini de, kurtuğu tuzak düzeneğini harekete geçirmek için gizlemektedir. Yani burada bahsedilen tuzak, avcının da tuzağın yanında bulunduğu, tuzak düzeneğini kendinin harekete geçirecek bir şekilde kurduğu bir düzenek şeklinde olabilir.

karga kalı bilse muḡın ol buz sokar

awçı yaşıp tuzak tapa meḡke yakar

“karga mihnet ve açlık hissederse buzu bile gagalar. Avcı kendini sakladığı takdirde, (karga) yemi görünce aldırmadan tuzağa bile girer.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 184).

KB 2628’den başlayarak elçinin sahip olması gereken özellikler sayılmış, KB 2635’te *quşçı* ve *awçı*’lık konusunda başkalarına üstün gelmesi gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla burada da avcılık faaliyeti kuş avcılığı (ya da kuş yardımıyla avlanma) (*quşçı*) ve kara hayvanı avcılığı (*awçı*) olarak ikiye ayrılmış şekilde düşünülmüştür. Elçilerin aynı zamanda iyi avcı olmasının faydalı olabileceği fikri, kuşkusuz ki Çin elçisi Ch’ang Sun-sheng’nin Birinci Türk Kağanlığı kağanlarından Taspar ve özellikle İşbara’yı avcılık ve nişancılığıyla etkilediği örnekte (Taşağıl, 2012, s. 36), tanıklanmıştır. Hükümdarlar sürek avlarında iyi avlanan kişilere ödüller verebilmekte,

onları saraylarına almak isteyebilmektedirler (Allsen, 2006, s. 88). Ayrıca elçi, bu özelliğiyle diplomatik ilişki kurulmak istenen hükümdarla daha yakın bir bağ kurabilir ve bu durum elçiye avantaj sağlar.

Çögenke keğ erse atar erse oq

Yime quşçı awçı ajunda ozuq (Arat, 2007, s. 276).

“Cirit oyununda mâhir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir.” (Arat, 1998, s. 195).

KB 3004’te kelime *awçı* olarak tanıklanmıştır.

qamuğ teprenigli asıgqa yorır

asığ bolmasa awçı ewde qarır (Arat, 2007, s. 310).

“Bütün uğraşan insanlar menfaatleri uğrunda koşarlar; bir menfaati olmasa idi, avcı evinde ihtiyarlayıp giderdi.” (Arat, 1998, s. 221).

KB 3601’de *awçı* kelimesi *it* kelimesinin niteleyicisi göreviyle bulunmaktadır. Dolayısıyla *awçı it* “av köpeği” anlamına gelmektedir. Bahsi geçen beyitin avcılık faaliyeti açısından yorumu, 2.3.6.5. *it, it “it, köpek”* maddesi altında yapılmıştır.

Tükel awçı it teg et özke baqın

Semiz bolsa bilmez idisi haqın (Arat, 2007, s. 362).

“Vücûda bak, tam bir av köpeği gibidir; semirirse, sâhibinin hakkını tanımaz.” (Arat, 1998, s. 262).

2.3.2. **agçı** “ağ kuran avcı” [< *ag* “ağ” + *çt* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *agçı* “ağ kuran avcı” ve *agçı* “kişi adının bir bölümü”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelimenin Eski Uygurcada avcılık bağlamında kullanımına Zieme'nin okuduğu Lotus Sutra'ya ait Eski Uygurca U 2971 (T II S 53) fragman parçasında rastlanmaktadır. Buna göre kişinin yakın durmaması, ilişkide bulunmaması gereken kişiler sayılmış; bunlar arasında çeşitli avcı ve tuzakçı adları da yer almıştır. Zieme, *agçı* “ağcı” kelimesine sözlüklerde rastlanmadığını; kelimenin *ag* “ağ” kökünden türediğini belirtmiş ve kelimenin metinde *tuzak* kelimesiyle birlikte bulunduğu dikkat çekmiştir (2016, s. 316-317). Kelimenin avcılık bağlamında geçtiği yegane kaynak bu fragman parçasıdır ve bu metinden *agçı*'ların ne gibi tuzaklar kullandığıyla ilgili detaylı bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu konuda yapabileceğimiz çıkarım; Zieme'nin de belirttiği gibi, kelimenin *tuzakçı* ve *izçi* kelimeleriyle birlikte geçmesi olabilir. İzciliğin tuzakçılıkla ilgisi de bu bağlamda düşünülebilir. *Tuzakçı* ya da *agçı* kişilerin, tuzaklarını kurmadan önce iz sürmeleri ve tuzaklarını bu izlerden elde ettikleri bilgiye göre kurmaları son derece anlaşılabilir bir durumdur. Ya da burada bahsedilen izcilik, tuzakçılıkla tamamen ayrı; avın izini sürerek gerçekleştirilen bir aktif avcılık biçimi de olabilir.

(2)... *kaç(a)n yaguk turmaz al(i)m bėrim tutmaz yme k(a)çan n(e)ŋ tu[zakçı] [ap yme] izçi ap yme agçı ap yme koy yigidgüçi yme olar birle [] [] dtaçı ap ymä keyikçi ap yme kuş tutaçı ap yme ...*

“... ayrıca; tuzakçılarla, izcilerle, ağcılarla, koyun besleyenlerle ve [], avcılarla, kuş avcıları ile ... yakın durmazlar, iş (alış veriş) yapmazlar.” (Zieme, 2016, s. 316).

2.3.3. **balıkçı/balıqçı** “balıkçı, balık avcısı” [< *balık* “balık” + *çı* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *balıkçı* “balıkçı (s./bk. Moğolca *balıǵçı*)”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

TT IV 56-60’da avcı anlamına gelen birçok kelimeyle birlikte *balıkçı* kelimesi de yer almıştır ve kelimeyi Erdal (1991, s. 112) ve Clauson (1972, s. 396a) “balıkçı, balık avcısı” şeklinde anlamlandırmaktadır.

56-60 ... *toñuzçı balıkçı keyikçi ‘eñçi tuzakçı boltumuz erser...* (Bang ve Gabain, 1930, s. 8 ve Erdal, 1991, s. 111-112).

“Yaban domuzu avcısı, balıkçı, yaban avı avcısı, tuzakçı olduysak...” (Erdal, 1991, s. 111-112).

Kelime Altun Yaruk 602/6’da, gölet oluşturarak balık avlayan avcıları ifade edecek bir biçimde kullanılmıştır. Bu avlanma yöntemine göre balıkçılar; sığ akan bir ırmağın içerisine taş koyarak bir set çekerler ve suyun akış yönünü değiştirirler. Suyun daha önce aktığı kısmında ise bir gölet oluşur. Irmak çok sığ ise bu gölet de oluşmaz. Göletin oluşmadığı durumda kaya altları gibi su canlılarının bulunma ihtimali olan bölgelerde bu canlılar toplanır. Gölet oluştuğu durumda ise, bu göletten daha rahat bir şekilde balık avlanabilir. Bahsi geçen bağlamda “balık avlamak” anlamında *balık tart-* ifadesi kullanılmıştır. Kullanılan *tart-* eyleminden hareketle, balık tutma işinin bir ağı yardımıyla yapıldığı düşünülebilir.

Ol ögüz kıdıgınta üküş telim balıqçı kuvragı yığılıp balık tartgu simekin kılurlar erti .. anın ol ögüz suv-ıning berü bo kölke kelgülik tog agzın yimirip suvug öngi kemişmiş-lerin körti (Kaya, 1994, s. 318).

“O ırmak kıyısında çok kalabalık bir balıkçı topluluğu yığılıp balık tutmaya yarayan gölü yapıyorlardı. O sırada, o ırmağın beri, bu göle akan bent ağzını doldurup suyun önünü değiştirenleri gördü.”.

Kelime *Abhidharmakosabhasya-tika Tattvartha*'nın Eski Uygur Türkçesi versiyonunda tanıklanmaktadır. Kelimenin bağlama göre *balıkçı kişi*'nin *balık tud-* “tutmak” için *toor* adı verilen balık ağından faydalandığı yazmaktadır. Metinde *tor*'un suya atılması, bırakılması anlamında *toor yad-* deyiimi kullanılmıştır.

ken bar erti balıqçı kişi anıñ san miñ balık tudgu tıtagında basa toor yadıp (Shogaito, 1991, s. 180).

“Sonra balıkçı kişi vardı. O binlerce balığı tutmak için ağ serip...” (Şen, 2007, s. 51).

2.3.4. **çivgaçı** “kuşu tuzak kullanarak yakalayan kuş avcısı” [< *çivga “bir tür kuş tuzağı” +çı (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *çivgaçı* “kuşu tuzak ile yakalayan kuş avcısı (veya: hırsız)”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Clauson çalışmasında *çivgaçı* kelimesinin yalnızca (?) Güneybatı Osmanlı Türkçesinde ve XX. yy. Anadolu ağızlarında (*çivka*, *çivgar*, *çivkar*, vs. şeklinde) yaşadığını ve

kelimenin *çivğā* kelimesinden türediğini ifade etmiştir. Clauson, *çivğā* kelimesinin “zayıf, güçsüz”; “inek boynuzu”; “sıska; enayi, salak” vs. gibi geniş bir anlam alanına sahip olduğuna değinmiş; *çivğaçı* kelimesinin geçtiği bağlamda, kelimenin açık bir şekilde kuş yakalamayla ilgili olarak bulunduğunu, muhtemelen ince çubukların gergin bir şekilde kullanılmasıyla oluşturulmuş bir çeşit tuzağı ifade ettiğini kaydetmiştir (1972, s. 396a).

Zieme, Budist anlatı geleneğini göz önünde bulundurarak, kelimenin geçtiği bağlamın, on iki günahın (*Kṣanti kılmaṅ nom*) anlatıldığı Abhidharma yazınına ait olduğunu düşünmüştür. Bu metnin ilgili kısmında, Eski Uygurca kelimelere karşılık gelen orijinal kelimelere yer veren Zieme, *çivgaçı* kelimesinin “hırsız” anlamına gelen kelimeye karşılık olması gerektiğini düşünmüştür. Böylelikle kelimenin kuş tuzakçılığıyla ilgili bir bağlamda görülmesine karşı çıkmış, kelimenin DLT 214’te geçen *çuwga* “hızlı posta ulaklarının yolda aldığı ve sonrakini buluncaya kadar bindiği at” kelimesiyle ilgisini sorgulamıştır (2016, s. 310-313). Zieme her ne kadar şüphelerinde haklı olsa da, metnin aslındaki sıralamayla Türkçe metindeki sıralama arasında önemli uyumsuzluklar vardır. Pekala “hırsız” anlamına gelen kelime, burada atlanmış olabilir. Aynı metnin bir başka ifadesi olan Mainz 50’nin ön yüzünde de “hırsız” anlamına gelen bir kelime yer almamış; aksine tuzakçı ve avcı adları sıralanmıştır (2016, s. 313).

Eren çalışmasında *çivgin* maddesini “ağaç sürgünü, filiz” olarak anlamlandırmış, kelimenin *çiv-* “(ağaç) filiz vermek” + *-gin* şeklinde oluştuğunu ifade etmiştir. Dankoff’un, bu kelimenin bir varyantı olan *şivgin* kelimesinin Ermeniceden alıntılandığına dair görüşünün düzeltilmeye açık olduğunu belirtmiştir (1999, s. 91a).

Tietze Anadolu Ağızlarında *civga/civga* “dik ve sivri; ince ve uzun ağaç; sığır boynuzu” kelimesinin Eski Türkçe *çivğaçı* kelimesiyle ilgili olduğunu düşünmüştür (TETTL II, s. 85).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

TT IV 56-60’ta avcı anlamına gelen birçok kelimeyle birlikte *çivgaçı* kelimesi de yer almıştır ve kelime Erdal’a (1991, s. 112) ve Clauson’a (1972, s. 396a) göre “(tuzak kullanan) kuş avcısı” anlamıyla tanıklanmıştır. Clauson’un kelimeyle ilgili

açıklamalarını da hesaba katarsak; *çivgaçı*'ların, ince çubukların gergin bir şekilde kullanılmasıyla oluşturulmuş bir çeşit tuzak yardımıyla kuş avlayan kişiler olduğunu söyleyebiliriz (Clauson, 1972, s. 396a).

56-60 ... *toñuzçı balıkçı keyikçi 'eñçi tuzakçı boltumuz erser, torçı, çivgaçı, kuşçı, eğerçi, uçugma, bagrın yorigma tnl(i)glarıg ölürgüçi boltumuz erser...* (Bang ve Gabain, 1930, 8 ve Erdal, 1991, s. 111-112).

“Yaban domuzu avcısı, balıkçı, yaban avı avcısı, tuzakçı olduysak, uçan ve sürünen yaratıkları öldüren ağcı (ağ ile yabani hayvan yakalayan), yabani kuş avcısı ya da izci (av izi takip eden, av peşinden giden) olduysak.” (Erdal, 1991, s. 111-112).

2.3.5. **eñçi/añçı** “avcı” [< *añ/eñ* “av, vahşi hayvan” + *çI* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *eñçi* “avcı (s./bk. Moğolca *angçi(n)*)”, *eñçi eren* “avcı”, *eñçi meñçi keyikçi* “avcı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *añçı* maddesi “vahşi oyun (hayvan) avcısı” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 46b).

Clauson çalışmasında *añçī* maddesinin *añ* (*eñ*) kelimesinden türediğini ifade ederek kelimeyi “avcı” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin Eski Uygurcada nadir olarak bulunduğunu, ama bu şekilde telaffuz edildiğini dile getirmiştir. Kelimenin Moğolcada *añçi* şekline alıntı olarak bulunduğunu, bazı Kuzeydoğu dillerindeki ve Kuzeymerkez

dillerinden Kırgızca, Kazakçadaki hâlinin, Genel Türkçeden miras mı kaldığının, Moğolcadan geri alıntı mı olduğunun açık (belli) olmadığını belirtmiştir (1972, s. 173a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

TT IV'te “avcı” anlamına gelen birçok kelimeyle birlikte *eñçi* kelimesi de yer almıştır. Kelime bu metinde Erdal'a (1991, s. 112) ve ve Clauson'a (1972, s. 396a) göre *keyikçi* kelimesiyle birlikte ikileme olarak “vahşi oyun (hayvan) avcısı” anlamıyla tanıklanmıştır.

56-60 ... *toñuzçı balıkçı keyikçi 'eñçi tuzakçı boltumuz erser...* (Bang ve Gabain, 1930, 8 ve 1991, s. 111-112).

“Yaban domuzu avcısı, balıkçı, yaban avı avcısı, tuzakçı olduysak...” (Erdal, 1991, s. 111-112).

Kelime TT IV'tekine paralel olarak düşünebileceğimiz, Mainz 50'nin ön yüzünde; adeta ardından sıralanan çeşitli tuzakçı adlarının genel adı olarak, onları kapsar biçimde yer almaktadır:

(11) ... *añçı-lar erser : k(a)ltı* (12) *yol kezip tuzak urdaçı-lar : körp kaz* (13) *-daçı-lar kapgan urguçı-lar : sürgü* (14) *tikgüç-i-ler yipek tartdaçı-lar erür*

“Avcılar; yol takip edip tuzak atanlar (yerleştirenler), tuzak çukuru kazanlar, sürgü dikenler ve ip gerenlerdir.” (Zieme, 2016, s. 313).

Burkancı metinlerden olan Maytr. 75/5'te çok sayıda geyik öldürmüş olan avcılarının cehennemde çektikleri ızdıraptan bahsedildiği bir kısımda, avcı anlamında *añçı mañçı keyikçi* üçlemesi kullanılmıştır (Metinle ilgili tamamlayıcı bilgi için bk. 2.3.3.1. *keyikçi* “avcı, geyik avcısı” ve 2.3.3.8. *meñçi* “avcı”).

kiçig tamularda toğmış erürl(er) kim yime ol örtlüg yalınluğ torlar içinte yörgenmiş emgeklig tınlıg-lar erserler .. olar öñre ajunta añçı mañçı keyikçi ertiler .. sansız tümen keyik- -lerig ölürdi-ler ertiler .. (Tekin, 1976, s. 140-141).

“Küçük cehennemlerde doğmuşlardır. Ve bu alevli ağlar içinde sarılmış, ızdıraplı yaratıklara gelince, bunlar evvelki âlemde (ajun=Sanskritçe *gati*) avcı idiler. Sayısız geyikleri öldürmüşler idi.” (Tekin, 1976, s. 248).

2.3.6. **ederçi/iderçi/eterçi/iterçi/üterçi** “kuş avlayan; yırtıcı bir kuş yardımıyla avlanan/sürek avında yer alan; hayvanı avlamaya veya avlanana getirmeye alıştıran, yetiştiren, öğreten avcı” [< *eter/iter-* “takip etmek” –*t* (fiye) +*çi* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *ederçi* “avcı (sürek avı)” ve *iterçi* (?) (Clauson, 1972, 69b-70a).

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *edertçi* “ileri giden, akıncı, kovalayan (?)”, TİEM 73 Kök *eterçi* “hayvanı avlamaya veya avlanana getirmeye alıştıran, yetiştiren, öğreten, avcı” ve *eder-* “izlemek, peşinden gitmek”, RKT *üterçi* “av için kullanılan hayvan, köpek vs.”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Gabain ve Bang TT IV’te kelimenin *quşçı* kelimesiyle birlikte, bir ikileme oluşturduğunu ifade etmişler; kelimenin *itelgü*, *itelgi* “Falco sacer” kelimeleriyle karşılaştırılma ihtimalini sorgulamışlardır (1930, s. 17).

DTS’de *iterçi* maddesi “şahinci” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 215b).

Clauson çalışmasında *iterçi* maddesinin okunuşunun bu şekilde açıklanamaz olduğunu, kelimenin belki de *ederçi* şeklinde okunması gerektiğini, böylelikle *eder-* eyleminden türemiş olabileceğini ifade etmiş ve kelimeyi “avcı” şeklinde anlamlandırmıştır (1972, s. 69b-70a).

Erdal, TT IV A 57’deki *ederçi* kelimesinin *eder-t+çi* şeklinden geliştiğini, kelimenin bu hâlinin /t/ ve/ç/ fonemlerinin ortaklaşması, birleşmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir. Bu duruma kanıt olarak KB 2395’te aynı anlamla geçen *edertçi* kelimesini göstermiştir (1991, s. 115).

Şen +çI ekinin yalnızca isimlere geldiğini ifade ederek, Clauson'un görüşüne karşı çıkmıştır (2007, s. 46).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

TT IV'te "avcı" anlamına gelen birçok kelimeyle birlikte *eğerçi* kelimesi de yer almıştır ve kelime Erdal'a göre "iz sürücü/izci" (1991, s. 112), Clauson'a göre "avcı" (1972, s. 396a) anlamıyla tanıklanmıştır. Kelimenin anlamı ve metinde *torçı*, *çivgaçı* ve *kuşçı* kelimeleriyle birlikte geçmesi göz önünde bulundurulduğunda; *eğerçi*'nin kuş avlayan, avcı kuşla kuş takip eden avcılar için kullanılmış olabileceğini düşünebiliriz.

56-60 ... *toñuzçı balıkçı keyikçi 'eñçi tuzakçı boltumuz erser, torçı, çivgaçı, kuşçı, eğerçi, uçugma, bagrıñ yorigma tınl(i)glarıg ölürgüçi boltumuz erser...* (Bang ve Gabain, 1930, 8 ve Erdal, 1991, s. 111-112).

"Yaban domuzu avcısı, balıkçı, yaban avı avcısı, tuzakçı olduysak, uçan ve sürünen yaratıkları öldüren ağcı (ağ ile yabani hayvan yakalayan), yabani kuş avcısı ya da izci (av izi takip eden, av peşinden giden) olduysak..." (Erdal, 1991, s. 111-112).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime KB 2395'te *eğertçi* şeklinde (Arat, 2007, s. 253) ve avcılık faaliyeti bağlamı dışında, savaş sırasında "ileri giden" (Arat, 1998, s. 178) "savaş sırasında düşmanı takip eden" anlamıyla tanıklanmıştır. Bu anlam, avcılık bağlamında bu terimin takip eylemini içeren bir biçimde avlanan avcılarını ifade etmek için kullanıldığı görüşünü desteklemektedir.

Karahanlı Türkçesi dönemindeki Kur'an tercümelelerinden TİEM 73'te aşağıda verilen parçada helal hayvanlar sayılmış, avda yardımcı hayvan kullanarak avlanmanın helal sayıldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda kullanılan *eterçi* kelimesi, Kök tarafından "hayvanı avlamaya veya avlanana getirmeye alıştıran, yetiştiren, öğretene, avcı" şeklinde anlamlandırılmıştır (2004, s. 374).

... *ayğıl helâl qılındı silerke arığlar ol kim (6) öğretse siler awlağlılardın eterçiler öğret siler anlarqa anıñdın kim öğret(t)i silerke tañrı (7) yeñler anıñdın kim yemedip yığıp tut(t)ılar siler üze yâđ qılınlar tañrı atını anıñ üze* (Kök, 2004, s. 75).

“De ki: “Allah’ın size öğrettiğini onlara, avcı hayvanlara, öğreten avcılarının avlattığı temiz (nimetler), size helal kılındı. Sizin için yemeyip yığıp tuttuklarından yiyin. Onun üzerine Allah adını anın.”.

2.3.7. **izçi** “izci, avın izini süren” [< *iz* “iz” + *çi* (iiye)]

İlk Türkçe: **īz*/**īz* “iz, karık” (EDAL, s. 592-593).

Ana Türkçe: **īz* “iz” (TDBUÜ, s. 183).

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: A *iz* “ayak izi, iz, işaret; yol”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *izçi* “hayvan izi okuyucu, izci”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *iz* ~ *iz* “iz, nişan”, TİEM Kök ve TİEM Ünlü *iz* “iz, yol”, AH *iz* “iz”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Räsänen çalışmasında kelimenin kökünü **īz* olarak tasarlamış ve bu kökün de **īz* şeklinden geliştiğini düşünmüştür (1969, s. 175).

Clauson çalışmasında *īz* (? *īz*) kelimesini “ayak izi, iz, işaret (yol)” olarak anlamlandırmış ve kelimenin KB 4411’deki yazımından (*iz+ıġ* “akuzatif eki”) hareketle, kelimenin aslında *īz* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir (1972, s. 277).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *erĕn* “çizgi; çizgili, alacalı; resim” ve Yazılı (Ortak) Moğolca *erijen* kelimelerinin **ere*, *eri* “saban izi, karık” şekillerinden geliştiğini ifade etmiş; bu şekiller ile Türkçe *iz* “iz” ve Mançuca *iren* “su yüzeyindeki dalgalar” kelimelerini denkleştirmiştir (1935, s. 124).

Poppe Yazılı Moğolca *ir* “keskin kenar” ve *irmeg* < **irmek* “kenar, keskin kenar” kelimeleri ile Mançuca *iri* “kenar” ve Türkçe *iz* “iz” kelimelerini karşılaştırmıştır (1960, s. 81).

Şçerbak, kelimenin Türkmen ve Yakut dillerindeki şekillerine dayanarak; kelimeyi *īz “iz” olarak yeniden yapılandırmıştır (1970, s. 50).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelimeye avcılık bağlamında, Eski Uygurcada Lotus Sutra’ya ait Eski Uygurca U 2971 (T II S 53) fragman parçasında rastlanmaktadır. Buna göre kişinin yakın durmaması, ilişkide bulunmaması gereken kişiler sayılmış; bunlar arasında çeşitli avcı ve tuzakçı adları da yer almıştır. Zieme, kelimeye EDPT’de ve diğer Eski Uygurca sözlüklerde rastlanmadığını ifade etmiştir (2016, s. 316). Kelimenin avcılık bağlamında geçtiği yegane kaynak bu fragman parçasıdır ve kelime bu metinde *tuzakçı* ve *agçı* kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. *Tuzakçı* ya da *agçı* kişilerin, tuzaklarını kurmadan önce iz sürme faaliyeti yaptığı ya da iz sürme konusunda uzman avcıları (*izçi*) kullanmış olabilecekleri düşünülebilir. Tuzak kurulacak yerin seçimi tuzakçılar için oldukça önemli bir karardır ve bu konuda karar verebilmek avlanmak istenen hayvanın doğada bıraktığı izlerin ve davranışlarının iyi anlaşılmasına; yani izinin iyi bir şekilde sürülmesine bağlıdır.

(2)... *kaç(a)n yaguk turmaz al(i)m bërım tutmaz yme k(a)çan n(e)η tu[zakçı] [ap yme] izçi ap yme agçı ap yme koy yigidgüçi yme olar birle [] [] dtaçı ap ymä keyikçi ap yme kuş tutaçı ap yme ...*

“... ayrıca; tuzakçılarla, izcilerle, ağcılarla, koyun besleyenlerle ve [], avcılarla, kuş avcıları ile ... yakın durmazlar, iş (alış veriş) yapmazlar ...” (Zieme, 2016, s. 316).

2.3.8. **keyikçi** “avcı, geyik avcısı” [< *keyik* “geyik, vahşi hayvan” + *çi* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *keyikçi* “avcı”, *keyikçi eñçi* “avcı”, *keyikçi er* “avcı”, *keyikçi eren* “avcı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TIEM Ünlü *keğik* “geyik”, RKT *keyik* “vahşi hayvan, yırtıcı hayvan”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *keyikçi* kelimesi “vahşi hayvan avcısı” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 295a).

Clauson çalışmasında *kéyikçi* kelimesini “vahşi oyun (hayvan) avcısı” olarak anlamlandırmış, kelimenin *kéyik* kelimesinden türetildiğini belirtmiştir (1972, 755b).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelimenin eski Uygur dönemi eserlerinden Köñül Tözin Ukıtdaçı Nom XXVII 351-XXVIII 364’da geçen hâli ve yorumu için bk. 2.8.10. *kéyik/géyik* “yabani hayvan”.

Maytr. 58/54’te avcı, avcı kişi (adam) anlamında *keyikçi er* kelimelerinin birlikte kullanıldığı tanıklanmaktadır.

bir keyikçi er erdi ... (Tekin, 1960, s. 116).

“Ve bir de (54) avcı vardı ...” (Tekin, 1960, s. 234).

Burkancı metinlerden olan Maytr. 75/5’te çok sayıda geyik öldürmüş olan avcıların cehennemde çektikleri ızdırapdan bahsedildiği bir kısımda, avcı anlamında *añçı mañçı keyikçi* üçlemesi kullanılmıştır. Avcı anlamına gelen bu kelimelerle birlikte metinde, *añçı mañçı keyikçi*’lerin hedefinin *keyik* “geyik” olduğu, avlama faaliyeti anlamında *ölür-* eyleminin kullanıldığı görülmüştür.

kiçig tamularda toğmış erürl(er) kim yime ol örtlüg yalınlig torlar içinte yörgenmiş emgeklig tınlıg-lar erserler .. olar öñre ajunta añçı mañçı keyikçi ertiler .. sansız tümen keyik- -lerig ölürdi-ler ertiler .. ol tıtağın anta ölüp tamuda toğdı-lar .. tamudın qurtulup amtı bu ört-lüg torların yörgenmiş etüzlüg kiçig tamularda toğmış erürler munta toğup sıgun muyğaq başlıg imğa teke adğırağ suqağ başlıg tamuğluğ tınlıglar

kelip üç adrı süjün olarnı oqsuz teginçsiz öz qonuqra sançarlar tartarlar emgek-lerinte auu tiser arıçı muş tise... (Tekin, 1976, s. 140-141).

“Küçük cehennemlerde doğmuşlardır. Ve bu alevli ağlar içinde sarılmış, ızdıraplı yaratıklara gelince, bunlar evvelki âlemde (ajun=Sanskritçe gati) avcı idiler. Sayısız geyikleri öldürmüşler idi. Bu sebepten orada olup cehennemde doğdular. Cehennemden kurtulup şimdi bu alevli ağlarda çevrilmiş, (herhangi bir) vücutları (olduğu hâlde) küçük cehennemlerde doğmuşlardır. Burada doğduktan sonra geyik başlı, dağ keçisi, teke, erkek geyik, beyaz geyik başlı (olan) cehennemlik yaratıklar gelip üç cevherli mızrakları ile (=Sanskritçe trişūla) bunları gelişi güzel kendi yakınındaki komşusuna vururlar, çekerler. ızdırapları yüzünden “vayy” deseler...” (Tekin, 1976, s. 248).

Maytr. 78/29’da avcılar yaptıkları işin adı olarak *keyikçi* kelimesini kullanmışlardır. Maytr. 75’teki gibi, avcılarının (*keyikçi*) avladıkları hayvan anlamında *keyik* kelimesine yer verilmiş, bu kelime genel manada av hayvanlarını dile getirecek şekilde tanıklanmıştır. Metnin bu kısmında, hayvanları avlamak (öldürmek) anlamında *öñi qıl-*, av amacıyla yaralamak anlamında *balıq başlıq qıl-* yapısının tercih edildiğine tanıklık edilmiştir.

biz öñre keyikçiler erdimiz erüş öküş keyik-lerig isig özlerinte öñi qıltımız sansız tümen keyiklerig balıq başlıq qıltımız ... (Tekin, 1976, s. 145).

“... biz vaktiyle avcı idik. Birçok geyik öldürdük. Sayısız av hayvanlarını vurup yaraladık...” (Tekin, 1976, s. 250).

İKP’de “avcı” anlamına gelen kelimeler sıralanırken, *keyikçi* kelimesine de yer verilmiş; kelime Hamilton tarafından “geyik avcısı” şeklinde anlamlandırılmıştır (2015, s. 11). Kelime, *keyik* “vahşi hayvan, geyik” kelimesine sabit, alışkanlık hâline gelmiş ya da profesyonel olan faaliyetlere atıfta bulunan +çI (Erdal, 1991, s. 111) eki eklenmesiyle oluşturulmuştur. Burada Budist öğretisi gereği canlıları öldürmek kötü bir eylem olduğundan, avcılarının bu inanç gereği günah işlediklerinden bahsedilmektedir.

I. ... *emeri tınlıg-larıg quşçı keyikçi balıqçı awçı tor-çı tuzaqçı* II. *bulup ayıg qılınç qılur .. tınlıg-larağ ölürür.*

“... sayısız canlıları bulan kuşçular, geyik avcıları, balıkçılar, avcılar, ağ ile kuş tutanlar, tuzakla kuş tutanlar, onları bulup kötü işler yapıyor, canlıları öldürüyorlar.” (Hamilton, 2015, s. 11).

Uygur metinlerinden olan *Daşakarmapathavadanamala*'da *anta ötrü raştramuki atlıg keyikçi ol arıgta barıp tor tuzak yaratdı* (Shogaito, 1998, s. 62) “Bunun üzerine Raştramuki adlı avcı o ormana varıp tuzak kurdu.” (Şen, 2007, s. 35) ibaresi geçmektedir. *Keyikçi* terimi burada pasif avcılık bağlamında; pasif avcılıkla uğraşan kişiyi ifade etmek için kullanılmıştır. *Keyikçi*'nin kullandığı pasif avcılık düzenekleri *tor* ve *tuzak* olarak gösterilmiş; bu iki düzeneğin kurulumu *yarat-* eylemiyle ifade edilmiştir.

Hami'de bulunan Uygurca *Daşakarmapathavadanamala* metin parçasında (335-337), kelime şu bağlamda geçmektedir: ((*yene özi*)) *sürtmiş süvri t'şl//y balıg //r//dyn ünmiş keyikçini[η] okı üze adak ulra [ur]sukup ...* “Kendisi (Avatâra Kırşna) ...'den çıkan bir avcının okuyla ayağının tabanından vurulduğunda ...” (Shimin vd., 2005, s. 103). Söz konusu bağlamda *keyikçi* aktif avcılık faaliyeti için kullanılmış ve *keyikçi*'nin avlanmada kullandığı alet *ok*'tur.

Kelime, Uig. III 54/5 ve 55/12'de (TOQUZ ON DÖRT PTR) *keyikçi* “(genel manada) avcı” olarak geçmektedir:

anta ötrü brımadati ilig keyikçilerig oğıp

“Bunun üzerine Kral Brahmadatta avcıları çağırılmış,”.

ol keyikçiler ilig beg ning bu muntağ yrlıgın eşidip

“Avcılar, kraldan bu sözleri işittiklerinde.” (Müller, 1922, s. 54-55).

Uig. III 57'de (TOQUZ ON BİŞ PTR) T. III, M. 84-27 arka yüzde *keyikçi er* şeklinde geçmektedir. Dinî bir anlatı olan bu metinde avcı, fil şeklinde bir Buda'yı zehirli okla avlamaktadır:

keyikçi er ağuluğ oqın saplap toşğ[uru]/// tartıp

“Avcı zehirli oku (ipe) koydu, kuvvetle (yayı) çekti.” (Müller, 1922, s. 57).

2.3.9. **kişçi** “samur avcısı” [< *kiş* “samur” + *çi* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *kişçi* “samur avcısı”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *kişçi* maddesi “vahşi hayvan avcısı” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 310a-b).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 2558’de “kuş avcısı” anlamında kullanılan *quşçı*’nın yanında; Arat’ın “avcı” olarak anlamlandırdığı *kişçi* kelimesinin de geçtiği tanıklanmaktadır (1998, s. 190). Ancak bu bağlamda *kişçi*, genel manada “kara hayvanı avcısı” anlamında olmayabilir. Tezcan’ın (1981, s. 50) kelimeyi “samur avcısı” olarak anlamlandırmasına katılarak kelimenin *kiş* “samur” köküne meslek yapma eki getirilerek yapıldığı düşüncesine katılmaktayız. Hayvanın adına ya da genel manada hayvan anlamına gelen kapsayıcı bir ada +çI morfemi eklenerek “spesifik olarak o hayvanı avlayan, avcı” anlamının oluştuğu durumlar bilinmektedir. Sarayda samur kürklerinin rağbet gören ürünlerden olması; bu hayvan avında uzmanlaşmayı gerektirmiş olabilir. Özellikle kürkü için avlanan hayvanların, kürklerinin sağlam bir biçimde elde edilebilmesi için özel bir biçimde avlanmaları gereklidir. Bu durum, bu hayvanları avlayacak ve kürklerini elde edecek avcılarının himaye altına alınmasını gerekli kılmış olabilir. Dolayısıyla *kişçi*’ler saraya bu kürkleri sağlayabilecek olan samur avcıları olmalıydılar.

Yime quşçı kişçi yime oq yaçı

anuq tutsa künde qapuğda tuçı (Arat, 2007, s. 268).

“Doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hâzır bulundurmalıdır.” (Arat, 1998, s. 190).

2.3.10. **kuşçı/quşçı** “kuşçu” [< *quş* “kuş” + *çı* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. Şirin *kuşçı* “kuş avcısı”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *kuşçı* “doğancı, yırtıcı kuşları avda kullanan; kuşçu”, *kuşçı ederçi* “doğancı ve avcı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *quşçı* “kuşçu”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *quşçı* maddesi “1. kuşçu. 2. şahinci” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 471a).

Clauson *kuşçı* kelimesinin *kuş* kelimesinden türediğine değinmiş, kelimeyi “şahinci” olarak anlamlandırmıştır. Bu kelimenin Farsça’da alıntı olarak bulunduğunu, Doerfer TMEN III, s. 548’e işaret ederek ifade etmiştir (1972, s. 671a).

Erdal, TT IV A 56-61’deki pek çok +*çI* ekli şekillerden birinin *kuşçı* olduğuna değinmiş ve bu kelimeyi “kuş tuzakçıları (avcıları)” olarak tercüme etmiştir. Bu bağlamda +*çI* ekinin, üzerine geldiği kök ismi avlayan kimseleri ifade ettiğini belirtmiştir (1991, s. 111-112).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Abakan (YE 48) yazıtında ölen kişinin avcılığına dair atıfta bulunan kısımlar 6. satırla başlamakta; *kuşçı* kelimesi 8. satırda geçmektedir. Alimov bu kelimeyi <u>*kuşça* olarak okumuş ve “anlayışla” olarak anlamlandırmıştır. Bu yazıtta kuş avcıları için

kuşçı, kara hayvanı avcıları için *(a)bçı* kelimelerinin kullanıldığı tanıklanmıştır. Dolayısıyla bu yazıtın yazıldığı bölgedeki kültüre göre, avcılık hava ve kara hayvanlarının avlanmasına göre ikiye ayrılmış vaziyette düşünülmüştür (Metinle ilgili tamamlayıcı bilgi için bk. 2.3.2.3. *kuşla*- “kuş avlamak; alıcı kuş yardımıyla avlanmak” ve 2.3.3.3. *abçı/avçı/awçı* “avcı”).

7. *togd(a)y : turñ(a)sı : (a)rtz(u)n : kuşl(a)d(a)çı : b(i)lge tutuk : yok : (a)rtzun : (a)lp k²wğ²b²n² ol(u)ru k(a)ltı*

8. *y(e)ti urı ogl(u)ñ(u)zka : bökm(e)d(ü)k : k(a)ñ(i)ç(i)m : (a)lp kuşçı (a)bçı tüş(ü)rg(e)k (e)rt(i)ñ(i)z tolku t(a)şka b(e)ñkü tik(e)r m(e)n yita* (Şirin, 2016, s. 671).

“Toğday turnaları çoğalsın (onları) avlayacak Bilge Tutuk (artık) yok.” (Şirin, 2016, s. 185).

“Yedi erkek evladına doymamış babacığım! Cesur kuş avcısı, yaban hayvanı avcısı! Usta avcı idiniz!” (Şirin, 2016, s. 185-186).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime İKP metninde avcılıkla ilgili kelimelerin sıralandığı I. ve II. kısımda *kuşçı* şeklinde geçmektedir. Kelime bu bağlamda Hamilton tarafından “tuzakla kuş tutanlar” olarak anlamlandırılmıştır:

emeri tınlıg-larıg quşçı keyikçi balıqçı awçı tor-çı tuzaqçı bulup ayıg qılınç qılur .. tınlıg-larağ ölüür.

“... sayısız canlıları bulan kuşçular, geyik avcıları, balıkçılar, avcılar, ağ ile kuş tutanlar, tuzakla kuş tutanlar, onları bulup kötü işler yapıyor, canlıları öldürüyorlar.” (Hamilton, 2015, s. 11).

TT IV’te “avcı” anlamına gelen birçok kelimeyle birlikte *kuşçı* kelimesi de yer almış ve kelimeyi Erdal (1991, s. 112) ve Clauson (1972, s. 396a) “yaban kuşçuları, yabani kuş avcıları” olarak anlamlandırmıştır. Dolayısıyla bu metne göre *kuşçı*’lar, yabani kuş avlayan avcılarıdır.

56-60 *torçı, çivgaçı, kuşçı, eğerçi, uçugma, bagrın yorigma tınl(i)glarıg ölürgüçi boltumuz erser...* (Bang ve Gabain, 1930, 8 ve Erdal, 1991, s. 111-112).

“tuzakçı olduysak, uçan ve sürünen yaratıkları öldüren ağcı (ağ ile yabani hayvan yakalayan), yabani kuş avcısı ya da izci (av izi takip eden, av peşinden giden) olduysak, köpek eti satıcısı olduysak, boa yılanı katili olduysak...” (Erdal, 1991, s. 111-112).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB’de beylerden bahsedilen kısımda (KB 2558), beylere *quşçı-kışçı ve oq-yaçı*’ları hazır tutmaları öğütlenmektedir. Bu bağlamda *quşçı* “kuş avcısı” anlamındadır. Dolayısıyla KB 2558’de, kuş avcılığında uzmanlaşmış avcıların; sarayda görevlendirildiği ya da avdan elde ettiklerini saraya veren, bu idurumu bir iş hâline getirmiş kimselerin olduğu tanıklanmaktadır.

Yime quşçı kışçı yime oq yaçı

anuq tutsa künde qapuğda tuçı (Arat, 2007, s. 268).

“Doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hâzir bulundurmalıdır.” (Arat, 1998, s. 190).

KB 2628’den başlayarak elçinin sahip olması gereken özellikler sayılmış, KB 2635’te elçilerin *quşçı* ve *awçı*’lık konusunda başkalarına üstün gelmesi gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla burada da avcılık faaliyeti, kuş avcılığı (*quşçı*) ve kara hayvanı avcılığı (*awçı*) olarak ikiye ayrılmış şekilde düşünülmüştür. Diğer sayılan unsurlardan cirit ve ok atmanın hem savaşa hem de avcılıkla ilgili olması, bu faaliyetlerin yakınlığının hissettirilmesi açısından dikkat çekicidir. Elçilerin aynı zamanda iyi avcı olmasının faydalı olabileceği fikriyle ilgili düşüncemiz ve bu beyitin açıklamasına dair tamamlayıcı bilgiler için bk. 2.3.3.3. *abçı/avçı/awçı* “avcı”.

Çögenke keğ erse atar erse oq

Yime quşçı awçı ajunda ozuq (Arat, 2007, s. 276).

“Cirit oyununda mâhir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir.” (Arat, 1998, s. 195).

KB 4148’de, sarayda yer verilen bazı görevlilerin sıralandığı kısımda, *quşçı*’lar da yer almıştır. Dolayısıyla bu beyit, kuş avcılarının sarayda görevlendirildiğine kanıttır. Bu metin, Karahanlı Devleti döneminde *quşçı*’ların sarayda, dönemin şartlarına göre kurumsallaşmış bir şekilde bulunduğu dair doğrudan bir kanıttır. Sarayda

görevlendirilen *quşçı*'ların yalnızca kuş avcısı olmadığını, aynı zamanda avcı kuş eğiten ve bu kuşlarla yapılacak avlarda devlet liderine yardım eden kişiler de olduklarını hatırlatmakta fayda vardır. Daha kurumsallaşmış olan saray avcılığında, kuş avcılığı, avcı kuşların eğitimini de kapsayacak bir biçimde adeta meslekleşmiştir.

Bir ança yime bar taqı işçiler

Töşekçi ya quşçı yime aşçılar (Arat, 2007, s. 418).

“Döşekçi, kuşçu ve aşçılar gibi, bâzı işçiler daha vardır.” (Arat, 1998, s. 300).

2.3.11. **meñçi/mañçı** “avcı, av arayan” [< *meñ* “av, yiyecek” + *çi* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *meñçi* “avcı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Burkancı metinlerden olan Maytr. 75/5'te çok sayıda geyik öldürmüş olan avcılarının cehennemde çektikleri ıztırapdan bahsedildiği bir kısımda, avcı anlamında *añçı mañçı keyikçi* üçlemesi kullanılmıştır (Metinle ilgili tamamlayıcı bilgi için bk. 2.3.3.1. *keyikçi* “avcı, geyik avcısı”).

kiçig tamularda toğmış erürl(er) kim yime ol örtlüg yalınlıg torlar içinte yörgeñmiş emgeklig tınlıg-lar erserler .. olar öñre ajunta añçı mañçı keyikçi ertiler .. sansız tümen keyik- -lerig ölürdi-ler ertiler .. (Tekin, 1976, s. 140-141).

“Küçük cehennemlerde doğmuşlardır. Ve bu alevli ağlar içinde sarılmış, ızdıraplı yaratıklara gelince, bunlar evvelki âlemde (ajun=Sanskritçe gati) avcı idiler. Sayısız geyikleri öldürmüşler idi.” (Tekin, 1976, s. 248).

2.3.12. **toñuzçı** “yaban domuzu avcısı” [< *toñuz* “domuz” + *çı* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *toñuzçı* “domuz yetiştiricisi (“yaban domuzu avcısı” anlamı terk edilmeli)”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *toñuzçı* maddesi “vahşi domuz, yaban domuzu avcısı” olarak anlamlandırılmıştır (s. 575a-b).

Clauson çalışmasında *toñuzçı* maddesinin büyük bir ihtimalle “domuz yetiştiricisi” anlamına geldiğini, ancak “vahşi domuz avcısı” anlamının da bu kelime için bir alternatif olduğunu ifade etmiştir. Clauson, kelimenin *toñuz* kelimesinden türediğini ve yalnızca bir örnekte (TT IV 8, 56) geçtiğini belirtmiştir (1972, s. 527b-528a).

Kelime *toñuz* hayvan adı ve *+çI* iiye ile oluşturulmuş; ismi geçen hayvanı avlayan kişi anlamına gelen bir kelimedir. Eski Türkçede, bu yapıda avlanan hayvanın adı *+çI* iiye ile oluşturulmuş ve eklendiği hayvanın avcılığını yapan kişiyi ifade eden pek çok kelimeye rastlanabilmektedir.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

TT IV'te "avcı" anlamına gelen birçok kelimeyle birlikte *toñuzçı* kelimesi de yer almıştır ve kelime Erdal'a göre "yaban domuzu avcıları" (1991, s. 111-112), Clauson'a göre "domuz domuz yetiştiricileri" (1972, s. 396a) anlamıyla tanımlanmıştır. Metnin bu kısmının bütününe bakıldığında, "avcı" anlamına gelen pek çok kelimenin sıralandığı görülmüştür. Dolayısıyla, *toñuzçı* kelimesinin de "domuz avcısı" anlamında kullanılmış olması daha olasıdır.

56-60 ... *toñuzçı balıkçı keyikçi 'eñçi tuzakçı boltumuz erser* (Bang ve Gabain, 1930, 8 ve Erdal, 1991, s. 111-112).

"Yaban domuzu avcısı, balıkçı, yaban avı avcısı, tuzakçı olduysak," (Erdal, 1991, s. 111-112).

2.3.13. **torçı** "ağ yardımıyla kuş tutan, kuşbaz" [< *tor* "ağ, tuzak" + *çı* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *torçı* "ağ ile avlayan avcı, torcu".

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS'de *torçı* maddesi *torçı çivğaçı* ikilemesi olarak yer almış, "ağ ya da ağdan yapılma tuzak yerleştiren kişi" şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 578a).

Clauson çalışmasında *torçı* maddesini "(kuş ya da balık) için ağ kuran kimse" şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin yalnızca VIII. yy. Eski Uygurca metinlerinden TT IV 8, 56-7 ve İKP I'de geçtiğini belirtmiştir (1972, s. 534a).

Tietze Türkiye Türkçesi *torçı/torcu* kelimesini “balıkçı” olarak anlamlandırmış, kelimenin *tor* “sık gözlü ağ” +*çi* isimden isim yapım eki alarak oluşturulduğunu ifade etmiştir (TETTL VII, s. 146).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

İKP I’de “avcı” anlamına gelen kelimeler sıralanırken, *torçı* kelimesine de yer verilmiş, kelime Hamilton tarafından “ağ ile kuş tutanlar” şeklinde anlamlandırılmıştır (2015, s. 11). Kelime, *tor* “ağ” kelimesine sabit, alışkanlık hâline gelmiş ya da profesyonel olan faaliyetlere atıfta bulunan +*çI* (Erdal, 1991, s. 111) eki eklenmesiyle oluşturulmuştur. Burada Budist öğreti gereği canlıları öldürmenin kötü bir eylem olduğundan, avcıların bu inanç gereği günah işlediklerinden bahsedilmektedir.

I. ... *emeri tınlıg-larığ quşçı keyikçi balıqçı awçı tor-çı tuzaqçı* II. *bulup ayıg qılınç qılur .. tınlıg-larağ ölürür.*

“... sayısız canlıları bulan kuşçular, geyik avcıları, balıkçılar, avcılar, ağ ile kuş tutanlar, tuzakla kuş tutanlar, onları bulup kötü işler yapıyor, canlıları öldürüyorlar.” (Hamilton, 2015, s. 11).

TT IV’te “avcı” anlamına gelen birçok kelimeyle birlikte *torçı* kelimesi de yer almıştır ve kelime Erdal’a göre “ağcı, ağ ile yabani hayvan yakalayan” (1991, s. 112), Clauson’a göre “ağ ile kuş avlayanlar” (EDPT, s. 396a) anlamıyla tanıklanmıştır. Dolayısıyla *torçı*’lar ağ ya da ipe yapılan bir tuzak yardımıyla vahşi hayvan avlayan kişilerdir.

56-60 *torçı, çıvgaçı, kuşçı, eğerçi, uçugma, bagrın yorigma tınl(ı)glarığ ölürgüçi boltumuz erser...* (Bang ve Gabain, 1930, 8 ve Erdal, 1991, s. 111-112).

“tuzakçı olduysak, uçan ve sürünen yaratıkları öldüren ağcı (ağ ile yabani hayvan yakalayan), yabani kuş avcısı ya da izci (av izi takip eden, av peşinden giden) olduysak,” (1991, s. 111-112).

2.3.14. **tuzakçı/tuzaqçı** “tuzakçı, tuzak kuran” [*tuzaq* “tuzak” +*çI* (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *tuzakçı* “tuzakçı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *tuzaqçı* “tuzakçı, tuzak kuran”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *tuzaqçı* maddesi “ağ yardımıyla avlanan avcı; kuşçu, kuş avcısı” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 594a-b).

Clauson çalışmasında *tuzakçı* kelimesinin *tuzak*’tan türetildiğini ifade etmiş ve kelimeyi “tuzakçı” şeklinde anlamlandırmıştır (1972, s. 574a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime İKP metninde avcılıkla ilgili kelimelerin sıralandığı I. ve II. kısımda *tuzaqçı* şeklinde geçmektedir.

I. ... *emeri tınlıg-larıg quşçı keyikçi balıqçı awçı tor-çı tuzaqçı* II. *bulup ayıg qılınç qılur .. tınlıg-larağ ölüür.*

“... sayısız canlıları bulan kuşçular, geyik avcıları, balıkçılar, avcılar, ağ ile kuş tutanlar, tuzakla kuş tutanlar, onları bulup kötü işler yapıyor, canlıları öldürüyorlar.” (Hamilton, 2015, s. 11).

TT IV’te “avcı” anlamına gelen birçok kelimeyle birlikte *tuzakçı* kelimesi de yer almıştır. Erdal (1991, s. 112) ve Clauson (1972, s. 396a) bu bağlamda kelimeyi “tuzakçı” olarak anlamlandırmıştır. Dolayısıyla *tuzakçı*’ların, tuzak adı verilen düzenek ya da ağ yardımıyla vahşi hayvan avlayan kişiler olduğunu düşünebiliriz.

56-60 ... *toñuzçı balıqçı keyikçi ‘eñçi tuzakçı boltumuz erser, torçı, çivgaçı, kuşçı, eğerçi, uçugma, bagrın yorigma tınl(ı)glarıg ölürgüçi boltumuz erser, it etin satguçı*

boltumuz erser, açag(a)ram yılan ölürgüçi boltumuz erser, luu üntürgüçi yadçı boltumuz erser, [...]larig kınaguçi bukaguçi boltumuz erser... (Bang ve Gabain, 1930, s. 8) ve (Erdal, 1991, s. 111-112).

“Yaban domuzu avcısı, balıkçı, yaban avı avcısı, tuzakçı olduysak, uçan ve sürünen yaratıkları öldüren ağcı (ağ ile yabani hayvan yakalayan), yabani kuş avcısı ya da izci (av izi takip eden, av peşinden giden) olduysak, köpek eti satıcısı olduysak, boa yılan katili olduysak, yılan oynatıcısı olduysak, yağmur taşı sihirbazı olduysak, işkence yapan gardiyan olduysak...” (Erdal, 1991, s. 111-112).

Budist Uygur metninde yer alan aşağıdaki ifadeden, eski Uygurlarda yer belirleme konusunda uzmanlaşmış tuzakçıların da olduğu anlaşılmaktadır. Tabii ki pasif avcılıkla uğraşan her avcının, düzeneğini koyacağı yeri iyi belirlemesi gereklidir. Ancak bazı tuzakların mantığı ve amacı gereği, kurulduğu yerin daha dikkatlice tespit edilmesi gerekebilir. Bu konuda da bazı avcılarının uzmanlaşması önemli olabilir.

orun belgüke tayaklığın tuzakçılarka /// (Shogaito, 2003, s. 296).

“Yer belirlemeye dayalı olarak çalışan tuzakçılara...” (Şen, 2007, s. 55).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 3564’te Eski Türkçede *tuzaqçı*’lıkla ilgili faydalı olabilecek iki bilgiye rastlanmıştır. Bunlardan ilki *tuzaqçı*’nın avına görünmemesi prensibidir. Burada *tuzaqçı*’nın kurduğu tuzak, öyle anlaşılmaktadır ki, *tuzaqçı*’nın da avını beklemesini ve av tuzağa girince, düzeneği kendinin harekete geçirmesi eylemlerini içermektedir. Bunun için metinde *tuzaqçı*’nın kendini, tuzağa düşürmek istediği hayvandan iyi bir şekilde gizlemesinden bahsedilmektedir. Diğer bilgi ise, *tuzaqçı*’nın avını tuzağa çekmek için yem kullandığı ve bu yeme de *meñ* dendiği bilgisidir. *Meñ* avlanan hayvana görünür olmalıdır. Beyitte geçen *saçılmış meñ* ifadesi “saçılmış yem” şeklinde anlamlandırılabilir. Bu beyitte pasif avcılık terimleri, dinî terminolojiye yakın olabilecek bir şekilde, bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Burada geçen *meñ* insanın ilgisini çeken, onu doğru yoldan ayıran; dünyevî unsurları ifade eden bir şekilde kullanılmıştır.

körünmez teg ol bu tuzaqçı saña

bu dünya neñi ol saçılmış meñe (Arat, 2007, s. 358).

“Tuzak kuran her ne kadar sana görünmezse de, onun saçtığı yem bu dünya malıdır.” (Arat, 1998, s. 260).

KB 3564’te yer alan ifadelerle aynı prensipler, yine bir benzetme unsuru olarak, KB 3567’de yer almaktadır. Burada belki farklı bir kullanım olarak, *meğin körkit-* “yemini göstermek” deyiminden bahsedebiliriz. Bu deyim, belki de bir pasif avcılık terimi olarak, “yemi (avlanacak hayvana) göstermek, gösterecek şekilde tuzak düzeneğine yerleştirmek” şeklinde anlamlandırılabilir. Burada kastedilen, yemin, avlanacak hayvana gözükecek, onun dikkatini çekecek şekilde tuzağa konulmasıdır.

tuzaqçı körünmez meğin körkitür

bezenmiş kelin teg köñül yilkitür (Arat, 2007, s. 358).

“Tuzak kuran görünmez, yalnız yemini gösterir; süslenmiş bir gelin gibi, gönülü çeler.” (Arat, 1998, s. 260).

KB 4824’te *tuzaqçı* kelimesi *bek* “sağlam” kelimesi tarafından nitelenmiş, *bek tuzaqçı* kelime grubu *bu dünya işi*’ni nitelemiştir. Yani beyitte *bek tuzaqçı* olan *bu dünya işi*’dir. Beyitteki *tuzaqçı*’nın kurduğu *tuzaq*, kendisine dolanılan/yakalanılan (*ilin-*) bir mekanizmadır. Yani burada bahsedilen *tuzaqçı*, bu mekanizmayı kuran; avını bu tuzağa dolandırarak yakalayan kimsedir. *İlin-* eylemi ise, burada bahsedilen tuzağın ip ya da ağ şeklinde bir mekanizma olduğu bilgisini vermektedir. Bu beyitte pasif avcılık terimleri yine, dinî terminolojiye yakın olabilecek bir şekilde, benzetme olarak kullanılmıştır. Metinde *bek tuzaqçı* olan *bu dünya işi*’ne yakalanmaması konusunda uyarılan, yani avlanan ise insanoğludur.

Bu dünya işi bek tuzaqçı turur

tuzaqqa ilinme sini berkitür (Arat, 2007, s. 482).

“Bu dünya işi sağlam bir tuzaktır; tuzağa düşme, seni sımsıkı yakalar.” (Arat, 1998, s. 348).

2.4. AKTİF AV ALETLERİ

Avcılık faaliyeti bazı antropologlar tarafından, bu faaliyetin gerçekleşme tarzına göre aktif ve pasif olarak tasnif edilmektedir. Av faaliyetinin gerçekleştirilmesi bu iki

yöntemin belli oranda iç içe geçmesiyle de gerçekleştirilebilir. Bu bölümde, eski Türk yazılı kaynaklarında tanıklanan aktif av aletleri olan *tüvek*, *üçleç* ve *ok* terimleri incelenmiştir.

2.4.1. **ok/oq/oğ** “ok”

İlk Türkçe: **ok* “ok” (EDAL, s. 1046).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *ok* “ok”, YenYaz. *ok* “ok; boy, kabile”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *ok/oğ* “ok; (su saati) ibre”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *ok* “ok”, KB *oq* “ok”, TİEM 73 Ünlü *oq* “ok”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Vámbéry çalışmasında, Eski Türkçe *oq* kelimesini *aq*, *ag*, *ek*, *eg*, *ök*, *ög*, *öy*, *uq* ve sözbaşı *y-*’li *yoq*, *yük*, *yik* gibi kelime ve eylem kökleriyle birlikte ele almış; bu kelime ve eylem köklerinin “yüksek, ulu, yükselmek, yığılmak, üzerine binmek” gibi kavramlara, ve ayrıca yükseltmek, saygı duymak, onurlandırmak, övmek, temsil etmek gibi soyut anlamlara da karşılık geldiğini belirtmiştir (1878, s. 6-7).

Poppe çalışmasında Eski Türkçe *oq* kelimesinin **ókı* “ok” şeklinden geliştiğini; bu kelimenin dengi olarak gördüğü Yazılı Moğolca *oki* kelimesinin de **ókı* “sivri uç; tepe yükseklik” şeklinden geliştiğini ifade etmiştir (1960, s. 134).

DTS yazarları kelimeyi Eski Türkçe *oq* “ok” şeklinde anlamlandırmışlardır (s. 368-369).

Räsänen çalışmasında Eski Türkçe *ok* “ok” kelimesine denk olarak Yazılı Moğolca *oki* “tepe, sivri uç” ve Mançuca *oki joro* “kalın ahşap uçlu ok” kelimelerini göstermiştir. Buna ek olarak, Fince *oka*, *oas* “iğne, sivri uç” ve sözbaşı *p-* mümkünse Macarca *fok* kelimelerinin de bu denkliklerle ilgisini sorgulamıştır (1969, s. 359).

Clauson çalışmasında Eski Türkçe *ok* kelimesini “ok” olarak anlamlandırmış, kelimenin çeşitli seremoni ve ritüellerdeki rolünden ötürü, erken dönemlerden itibaren “boy, oymak”, DLT’de “mirastan alınan pay” ve “boy adlarında bir parça” şeklinde anlamlara da sahip olabileceğini belirtmiştir (1972, s. 76).

Tenişev çalışmasında, tarihî ve çağdaş Türk dilleri düşünüldüğünde, kelimenin “ok” anlamının en eski anlamı olduğunu, diğer anlamların bu anlamlardan geliştiğini ifade etmiştir. Kelimenin etimolojisi ise Tenişev’e göre, henüz açıklığa kavuşturulamamıştır (2001, s. 577-578).

Sevortyan çalışmasında, Lobnor Ağzında *oq*- “vur-” eylemini *oq* “ok” kelimesiyle ilişkili görmüş ve *oq/oq*- kelimelerinin eski bir ikiliği yansıttığını ifade etmiştir (1974, s. 437-438).

Ramstedt KWb (s. 284) ve Einf. (s. 141) adlı çalışmalarında Genel Türkçe *oq* “ok” ile Yazılı (Ortak) Moğolca *oki* “tepe, sivri uç” ve Mançuca *oki joro* “kalın ahşap uçlu ok” kelimelerine birlikte yer vermiştir.

Tietze çalışmasında Türkiye Türkçesi *oh/ok* kelimesini “yay ile atılan silah” olarak anlamlandırmış, kelimenin Eski Türkçe *oq* şeklinden geliştiğini yazmıştır (TETTL V, s. 256).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Hemçik-Çırgakı yazıtında yer alan *abda geyik at<d>ım kanı ergey* ibaresinde geçen *geyik at-* yapısı, geyiğin (ya da vahşi hayvanın), ona (bir şey) atılarak avlandığı bilgisine atıf yapmaktadır. Bu atılan cisimin ise, dolaylı olarak yay yardımıyla ok ya da mızrak olabileceği düşünülebilir (Bağlamla ilgili bilgiyi tamamlamak için bk. 2.1.1. *ab/aw /av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”).

AKT’de, avlanma faaliyeti bağlamında geçen *oq* kelimesine eşlik eden eylem *tüşür-* “düşürmek”tir: *hemze oq tüşürüb ol kiyikni quwdı* (27b,1 8) “Hamza ok atarak o geyiği kovaladı.” (Borovkov, 2002, s. 182) (Bağlamla ilgili bilgiyi tamamlamak için bk. 2.2.9. *qow-* “kovmak, sürmek”).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelimenin avcılık bağlamında geçtiği bir diğer örnek Hami’de bulunan Uygurca *Daśakarmapathavadanamala* metin parçasıdır (335-337): ((yene özi)) *sürtmiş süvri t’şl//y balıg //r//dyn ünmiş keyikçini[η] okı üze adak ulra [ur]sukup ...* “Kendisi (Avatâra Krşna) ...’den çıkan bir avcının okuyla ayağının tabanından vurulduğunda ...” (Shimin vd., 2005, s. 103). Bu bağlamda Avatâra Krşna’yı vuran ok bir avcı (*keyikçi*) tarafından atılmıştır. Tabii ki burada avlanan şey, bir hayvan değildir. Ancak avcılarının iyi atıcı olmaları, bu bağlamda av dışı bir sebeple vurgulanmıştır.

Kelime Uig. III’te T. III, M. 84-25 olarak kayıtlı metinde *ağuluğ oğ* “zehirli ok” şeklinde geçmektedir. Metinde zehirli okla avlandığı bildirilen hayvan *yanga* “fil”dir. Metnin çeviri bir metin olduğunu, filin Orta Asya avcılığı için çok da alışıldık bir av hayvanı olmadığını ve zehirli okların Orta Asya avcılığında kullanıldığına dair yeterli destekleyici veri bulamadığımızı hatırlatarak metne yer veriyoruz:

yatuk y-a-sın gorup ağuluğ oğın yurekre urup.

“Güçlü yayı çek, zehirli oku kalbine at.” (Müller, 1992, s. 55).

2.4.2. **tüwek** “Çiğil lehçesinde, söğüt veya bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılarak veya doğrudan doğruya borudan yapılan, içine kurusıkı konan ve serçe vurmakta kullanılan silah” [< **tüw* “yansıma ses” +e- (ifye) –k (fiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *tüwek* “Çiğil lehçesinde, söğüt veya bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılarak veya doğrudan doğruya borudan yapılan, içine kurusıkı konan ve serçe vurmakta kullanılan silah” ve *tüweklik* “nefesle kurusıkı fırlatılarak serçe vurmakta kullanılan silah için hazırlanan dal”, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS yazarları *tüvek* kelimesini “söğüt veya diğer ağaçların kabuğundan yapılmış, kil topları üfleyerek serçeleri vurmak için kullanılan bir boru”; kelimenin türemiş hâli olan *tüweklük* kelimesini ise “serçelere ateş ettikleri tüpleri (boruları) yapmak için tasarlanmış kabuklu bir dal” şeklinde anlamlandırmışlardır (s. 602).

Clauson *tüvek* kelimesini “bir üfleme borusu” olarak anlamlandırmış; Kaşgarlı’nın bu kelimeyle ilgili yaptığı açıklamayı “bir söğüt ağacının kabuğu ya da taze kesilmiş, soyulmuş ve bir trampet şeklinde biçimlendirilmiş bir dal; küçük kuşlar onunla, topaklarla vurulur; ek olarak tüpler (borular) ondan yapılır.” şeklinde açıklamıştır. *Tüweklük* kelimesinin bu kelimedenden türediğini ifade etmiş; kelimeyi “nefesle topak atarak küçük kuşları vurmak için üretilmeye yarayan bir dal” olarak anlamlandırmıştır (1972, s. 439).

Räsänen çalışmasında Orta Türkçe *tüvek* kelimesini “söğüt kabuğundan yapılmış üfleme borusu” şeklinde anlamlandırmış (1969, s. 507), kelimenin Osmanlı Türkçesi *tüfeşk ~ tüfek* şeklinde bulunduğunu ve Farsça *tufang* kelimesinden alıntılandığını belirtmiştir (1969, s. 503).

Stachowski (2019, s. 333) ve Tietze (TETTL VII, s. 178) Türkiye Türkçesi *tüfek ~ tüfenk* kelimesini “tüfek” olarak anlamlandırmış; kelimenin Türkçeye Farsçadan girdiğini belirtmiştir.

Kelime eğer Türkçe ise, yansıma bir kökene sahip olabilir. Buna göre boru üflenirken çıkan sesle kelime arasında bağ kurmak mümkündür.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime DLT 195’te *tüvek* “söğüt veya taze bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılır; içine kurusıkı konarak onunla serçe vurulur. Borudan da yapılabilir.” şeklinde açıklanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 167). Yine DLT 253-254’te *tüweklük* kelimesi “nefesle fırlatmak için hazırlanan dal. Bununla serçe vurulur.” şeklinde anlamlandırılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 223). Kelimeyle ilgili yapılan

etimolojik açıklamalardan anladığımız kadarıyla; özel olarak hazırlanmış bir boru yardımıyla sert ve yuvarlak bir cismin fırlatılmasıyla serçe avlandığıdır. Bu tür üflemlerle bir silahla, pişmiş ya da pişmemiş kilden yapılmış yuvarlak “fırlatılan şeyler”in de atıldığı örnekler, farklı coğrafyalarda bilinmektedir (Jett, 1970, s. 679). Ancak DLT’de *tüweklik* “nefesle fırlatmak için hazırlanan dal” şeklinde açıklanmıştır. Bu açıklamadan, *tüweklik*’in, *tüwek* yardımıyla atılan, fırlatılan; bu amaca yönelik olarak ince ve sivri bir şekilde yontularak hazırlanmış dartlar olabileceği de düşünülebilir.

Jett, bir boru yardımıyla top şekline getirilmiş toprakları fırlatarak avlanma düşüncesinin, alev körüklemeye yarayan borulardan, bir tür fülütten, tütün içme borusundan vs. hareketle, tesadüfen ya da ek bir kullanım düşünülerek ortaya çıkmış olabileceğine değinmiştir. Bu av silahının keşfedilmesi, tamamen tesadüf eseri bir kamışı üfleyen bir kişinin yaratıcılığı neticesine de dayanıyor olabilir (1970, s. 679). Ancak Meanwell vd., Mayapan topluluğu için yaptıkları çalışmada, önce avcılık faaliyetleri çerçevesinde oluşmuş olan bir av borusunun var olması gerekeceğini, metal işlemenin ortaya çıkmasıyla, mantıksal bir genişlemeyle bu ürünün ateş körüklemek için kullanılmaya başlandığını belirtmişlerdir (2020, s. 14-15).

2.4.3. **üçleç** “başları demirle birleştirilen üç çubuktan oluşan ve tavşan vurmak için kullanılan bir alet” [*üç* “üç” + *le-* (ifye) -ç (fiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: **üç* (Räsänen, 1969, s. 518).

Ana Bulgarca: WOT **üç* “üç” (> Volga Bulgarcası *weç*) (WOT, s. 1092).

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *üçleç* “başları demirle birleştirilen üç çubuktan oluşan ve tavşan vurmak için kullanılan bir alet”, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Eski Bulgarca: *veç-əm* (Räsänen, 1969, s. 518).

Etimoloji:

DTS yazarları kelimeyi *üçlüç* olarak okumuş; “tavşan avlamak için demir bir halka (çember) (?) yardımıyla birbirine bağlanan üç çubuktan yapılmış bir tür tuzak” şeklinde anlamlandırmışlardır (s. 622).

Clauson *üçleç* kelimesinin *üç* köküne, nadir olan *+leç* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu düşünmüştür. Bu aleti; mile demir bir yaka yardımıyla birleştirilmiş üçgen şeklinde bir kafaya sahip olan bir ok şeklinde tasavvur eden Clauson; kelimenin DLT’deki tanımının “tavşan vurmakta kullanılan tüysüz bir ok (*al-mi’rāḍ*)”; “bir demir parçasıyla birleştirilmiş üç çubuktan oluşur” şeklinde olduğunu belirtmiştir (1972, s. 26a).

Ercilasun ve Akkoyunlu kelimedede *+lüç* ekinin düşünülemediğini; kelimenin *üç+le-ç* şeklinde oluştuğunu düşünmüşlerdir (2014, s. 46).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime DLT 60’da *üçleç* şeklinde “tavşan vurmak için kullanılan bir alet. Başları demirle birleştirilen üç çubuktur.” anlamıyla tanıklanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 46). Kelimeyi *üçlüç* şeklinde okuyan Atalay “başları bir demirle birleştirilerek üç çubukla yapılan tavşan tuzağı” şeklinde tanımlamaktadır (2006, s. 95). *üçlüç*’ün bir tuzak mı yoksa bir aktif av aleti mi olduğu meselesi, Clauson’un *al-mi’rāḍ* kelimesini “ok” (1972, s. 26a) şeklinde aktarmasıyla çözüme kavuşmuştur. Avlanacak hayvana ve bu hayvanın avlanma amacına göre kullanılan oklarda da bazı değişiklikler yapılmıştır. Kuş ve küçük hayvanların ucu demirden değil de, tahta ya da kemikten oluşan okla avlandığı bilinmektedir (Jambalova, 1991, s. 58). Burada bahsi geçen *üçleç*’in de özellikle “tavşan vurmak için” yapıldığının ve üç çubuktan (yani tahta uca sahip) yapılmış olduğunun bildirilmesi, bu aletin bir aktif av aleti; bir ok olduğunu destekler niteliktedir. Bu türden bir ok ucunun tercih edilmesinin sebebi ekonomik bir değere sahip olabilen tavşanın kürküne zarar vermeme ya da üç çubuğun doğrusal bir çubuktan daha fazla alan kapsayacağı için görece küçük olan avı vurma ihtimalini arttırması olabilir. Diğer ihtimal de burada bahsi geçen aletin mızrak benzeri, üç sivri ucu bulunan bir yapıya sahip olmasıdır.

2.4.4. **ya/yay** “yay”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *ya* “yay”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *y-a/yay* “yay”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *yā* “yay”, KB *ya* “yay”, TIEM –, AH *ya* “yay”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Eski Türkçe *yāy/ya* “yay” kelimesinin **yān* şeklinden geliştiğini düşünen Räsänen, kelimenin Altayistik açısından dengi olarak Tunguzca *nāy* “(mızrak ve oltalar için) uzun, ince, kırılmış sırık” kelimesini göstermiştir. Macarca *ty, tv* “yay” kelimesi ona göre Eski Bulgarca **yiy*’den alıntıdır (VEWT, s. 186).

DTS’de kelime *ya* şeklinde okunmuş ve “yay” olarak anlamlandırılmıştır (s. 221).

Clauson *yā* “yay” (silah) kelimesinin bütün çağdaş dil gruplarında yaşadığını belirtmiş ve kelimenin tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki durumunu yazmıştır (1972, s. 869a).

Doerfer kelimenin Türk dillerinde 13. yüzyıla kadar *yā* şeklinde bulunduğunu, bu yüzyılda *yāy* kelimesinin çoğu durumda *yā*’nın yerini aldığını ifade etmiştir (TMEN IV, s. 122).

ESTYa IV’te kelimenin *yāy* varyantının /y/ genişlemesiyle sonradan ortaya çıktığı (*yā* > *yāy*) belirtilmiştir (s. 74-75).

Stachowski Türkiye Türkçesi *yay* “yay” kelimesinin Genel Türkçe **yā(y)* şeklinden geliştiğini belirtmiştir (2019, s. 356).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime Eski Uygurca dönemi eserlerinden *Köñül Tözin Ukıtdaçı Nom XXVII 351-XXVIII 364* aralığında geçmektedir. Kelimeye, Budaların vaaz edip bıraktıkları ve öğretmenlerden öğrenilen yöntemlerin anlaşılıp düşünülmesinin yeterli olmayacağını; önemli olanın onların davrandığı gibi davranmanın; yani bilgiyi eyleme dökmenin olduğunun örneklenmesi sırasında, dinî bir durumu açıklamak için somut bir analogi olarak avcılık faaliyetine atıfta bulunulmasıyla rastlamaktayız. Bahsi geçen bağlamda *keyikçiler*'in geyiği avladıkları silah *ok* “ok” ve *ya* “yay”dır. Ok ve yayla geyik avlama işi *at*- “atmak” eylemiyle ifade edilmiştir.

inçe k(a)ltı BİR bölük keyikçilerde oza bardaçılar ok birle keyik atıp ol atmış keyikin alıp barıp atmuş okın yasın ol oronta kodup kenki kişilerke inçe tep bitip kodsar bo erser keyik atmış ok ya ol (Yiğitoğlu, 2011, s. 54-54).

“Örneğin bazı avcılardan önden gidenleri, okla geyik avlayıp avladıkları geyiği alarak, attıkları oku ve yayı orada bırakıp sonradan gelen kişilere şöyle yazıp bıraksa: “Bu, geyik vurmuş ok-yaydır...”” (Yiğitoğlu, 2011, s. 68).

2.5. PASİF AVCILIK ALET, YÖNTEM VE ÜRÜNLERİ

Pasif avcılık, daha çok, “tuzak” adı verilen bir mekanizma ya da yöntem yardımıyla avlanmayı ifade etmektedir. Bu bölümde çeşitli tuzak adlarına ve tuzak avcılığının önemli bir parçasını ifade eden, avı tuzağa çekmede kullanılan bir yem adına yer verilmiştir. Bölümde incelenen tuzak adlarından bazıları bir mekanizma inşa etmeyi, bazıları coğrafi çevreyi avantaj olarak kullanabilecek bir şekle sokmayı ve bazıları da her iki yöntemin farklı oranlarda, karmaşık bir biçimde kullanılmasını ifade etmektedir.

2.5.1. av/ağ “ağ”

İlk Türkçe: **āg* “ağ” (EDAL, s. 275).

Ana Türkçe: **āg* “ağ, balık ağı” (TDBUÜ, s. 171).

Ana Bulgarca: —.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *avtakı* “tuzak ağındaki (av)”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *ağ* “ağ”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *av* maddesi “ağ” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 68b).

Clauson çalışmasında *āğ* maddesini “ağ, daha özel olarak avcılıkta kullanılan ağ veya balık ağı” olarak anlamlandırmış; kelimenin Güneydoğu hariç bütün çağdaş Türk dillerinde bulunduğunu, Güneymerkez dillerinde *ağ* ya da *aw* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir (1972, s. 75a).

Ramstedt, Kalmukça *ağ* “kleine Löcher (bacak arasındaki boşluk?), Zwischenraum” kelimesiyle birlikte Şorca, Osmanlı Türkçesi *ağ*; Kırgızca *au*, Altayca *ū* “ağ” kelimelerini de vermiştir (1935, s.2).

Räsänen çalışmasında İbnü-Muhennâ Lûgatinde bulunan *ağ* kelimesini “ağ” şeklinde anlamlandırmış; Osmanlı Türkçesi *awla-* kelimesini “avlamak, ağla yakalamak” olarak bu maddenin altında vermiştir. Kelimenin Moğolca dengi olarak da Kalmukça *ag* “kleine Löcher, Zwischenraum” (> Eski Uygurca *ağ* “bacaklar arasındaki boşluk, ağ”, Kırım Türkçesi *au*) kelimesini göstermiştir (1969, s. 7a).

Sevortyan çalışmasında, Genel Türkçe *ağ* kelimesinin Mançu-Tunguzca *aņa*, *aņğa* “buz balıkçılığı ağı” kelimesiyle karşılaştırıldığını (bk. SSTMYa I, s. 45) belirtmiştir (1974, s. 118).

Tenişev çalışmasında kelimenin Harezmi Türkçesi *örünçük ağı* “örümcek ağı” gibi kombinasyonlarda “ağ” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Tenişev’e göre, Türkmen ağızlarında *āq* ve Özbek ağızlarında *āğ*’daki uzun vokal ikincil olabilir. Tenişev, Türk dillerindeki *aq* varyantındaki *-q* konsonantının sebebinin ise, *aq-* “akmak” eyleminin analogisi olabileceğini ifade etmiştir. (2001, s. 418-419).

Tietze çalışmasında Türkiye Türkçesi *ağ* maddesini “ince iplik örgüsü” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin Eski Türkçe *ag* şeklinden geliştiğini ifade etmiştir (TETTL I, s. 192).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *ağ* maddesini “ağ” şeklinde anlamlandırmış, Tekin’e dayanarak (1995, s. 171) kelimeyi Genel Türkçe **āg* şekline götürmüştür. Türkmencedeki sedalı *-k* foneminin belirsizliğini koruduğunu; Genel Türkçedeki şeklin **āk* olabileceğini ifade etmiştir. Bu belirsizliğe dayanarak kelimenin kökeninin **āk* ~ **āgV* olabileceğini ve zamanla Türkmence dışındaki dillerde **āgV* varyantının genelleşmiş olabileceğini belirtmiştir (2019, s. 54a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

U IV’te bulunan Kral Dandapāla’nın hikâyesinin Hami versiyonunda gerçekleştirilen av faaliyetinde *av* “ağ” kullanıldığı tanıklanmıştır. Bu faaliyet adeta bir ordu nizamında, av alanının bir ağ yardımıyla kuşatılması ve ardından ağla oluşturulan çemberin daraltılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bölgede bulunan ve ağın içine girmemiş olan geyikler de kovalanarak ağ içine sokulmuş ve ağla yakalanmışlardır (*av içine kigürüp a[vlap] aldılar* “Ağ içine sokup yakaladılar.”).

25. sayfanın ön yüzü, 501 06-508 13. satırlar

Ötrü ol dantipali elig han telim üküş başları (P) erti <..> alpı alpagu[tı] birle y<o>rtu barıp (P) ulug av etip bodis(a)t(a)v sıgunug ol beş yüz sıgun[lar] kuvragı birle av içine kigürüp a[vlap] aldılar .. tegirmileyü turup öñi öñ[i] törlüg e<y>rig yavgan ünlerin ok[ı]p kıkır[dı]lar <..> çog{’ı[ların i]nçip /// eşi[dip] (Shimin vd., s. 156).

“Ancak o kral Dandapala’nın çok sayıda (askeri) lideri vardı. Generalleriyle birlikte yola çıktılar, (sürgün avı için) büyük bir ağ kurdular, Bodhisattva geyiği ve onun beş yüz marallık sürüsünü ağa zorladılar ve onları yakaladılar. (Onların) etrafına dizildiler ve (onlara) çok sayıda kaba ve çirkin sesle seslendiler ve kükrediler.” (Shimin vd., 2006, s. 157).

Yukarıdaki metin parçalarından anlaşılacağı üzere bahsi geçen av hanın kalabalık bir asker topluluğuyla, avlak alanının etrafını ağ (ya da bir çit) yardımıyla kuşatarak gerçekleştirdikleri bir avdır. Kuşatılan alanın içinde olmayan civardaki geyikler de, bu ağla kuşatılmış alanın içerisine sürüklenmişlerdir.

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 2834'te *ağ* kelimesi mecaz olarak "tuzak" anlamını ifade eden bir şekilde geçmektedir. Bu beyitte avcılık açısından dikkat çeken unsur, *yağığlığ ağ* "(tuzak olarak) yayılı ağ" kullanımınıdır. Buradan ağın pasif av faaliyetinde yayılarak kullanıldığı çıkarımı yapılabilir.

buğun başlar erke bolur miñ yağı

yağı bolsa kimke yağığlığ ağı (Arat, 2007, s. 295).

"Halkın başında bulunan kimsenin birçok düşmanı olur; kimin düşmanı varsa, ona karşı ağ hazırlanmış demektir." (Arat, 1998, s. 209).

KB 3589'da yine *ağ* kelimesi ile *yağığ* kelimesinin birlikte kullanımına tanıklık etmekteyiz.

bu dñnya yağı ol et öz bir yağı

bu iki yađınıñ yağığlığ ağı (Arat, 2007, s. 360).

"Bu dünya bir düşman, vücut ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın ağı her tarafa yayılmıştır." (Arat, 1998, s. 261).

KB 3637'de *et öz* "vücut" avcıya benzetilmiş, insanın kendisine adeta *tuzağ* ve *ağ* kurarak, onu yakalamayı beklediği izlenimi uyandırılmıştır. Beyitte pasif avcılık terimleri olarak yer alan *tuzağ* ve *ağ* düzeneklerinin yerine yerleştirilmesi anlamında *yağ-* "yaymak" eylemi kullanılmıştır.

et öz bir yağı ol içi sarp yağı

qamuğ yirde yağmış tuzağı ağı (Arat, 2007, s. 366).

"Bu vücut bir düşmandır ve çok çetin bir düşmandır; o her yere tuzak ve ağını yaymıştır." (Arat, 1998, s. 264).

KB 4224'te *ağ* "tuzak" kelimesi ile *yağıl-* "yayılmak" eyleminin birlikte kullanımına tekrardan tanıklık etmekteyiz.

iki tñrlñđ ol kñr yime ol yağı

yağı bolsa erke yağıldı ağı (Arat, 2007, s. 425).

"Düşman da iki türlü olur; bir insanın düşmanı olursa, kendisine tuzak kurulmuş demektir." (Arat, 1998, s. 305).

KB 5273'te *ağ* kelimesi dinî bir mecaz olarak tanıklanmaktadır.

sana bolğa ahır bayat aytığı

bayat aytığı ol yazuqluğ ağı (Arat, 2007, s. 525).

“Sonunda Tanrı sana bunu soracaktır; her günahkâr Tanrının suâl ağına düşer.” (Arat, 1998, s. 379).

KB 5322'de bir kez daha, *ağ* ile *yağıg* kelimesinin birlikte kullanımına tanıklık etmekteyiz.

bu dünya yağı ol bu nefsiñ yağı

bu iki yağının yağıglıg ağı (Arat, 2007, s. 529).

“Bu dünya bir düşmandır, nefsin ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın her yerde tuzağı hâzırdır.” (Arat, 1998, s. 382).

KB 6536'da ağla kuş avlandığı çıkarımını yapmaktayız. Avı elden kaçırma, avda başarısız olma anlamında *küret*- eylemi kullanılmıştır.

Neçe quşqa awqa awındım sewindim

Uçar quş teg arqun ağımda kürettim (Arat, 2007, s. 645).

“Nice kuş ve geyik avı ile avundum, sevindim; uçan kuş gibi, cins atları ağımdan kaçırdım.” (Arat, 1998, s. 469).

2.5.2. **çanka** “yabani hayvanlar için bir tür tuzak (yer adının bir bölümü)”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *çanka* “yabani hayvanlar için bir tür tuzak (yer adının bir bölümü)” ve *çanka süñülüğ* “bir yer adı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *çanka* “avda kullanılan bir çeşit tuzak”, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *çanqa* maddesi “bir tür tuzak” olarak anlamlandırılmıştır (s. 139a).

Clauson çalışmasında *çankā* kelimesinin alıntı olma ihtimali üzerinde durmuş; DLT’de kelimenin tercümesi olarak verilen *al-dāhūr* kelimesinin sıradan sözlüklerde yer almadığını ifade etmiştir. DLT’de geçen *çankā* kelimesinin karşılığı olarak verilen *al-dāhūr* kelimesini Clauson, “bir tür av tuzağı” (*al-mašāyid*) olarak anlamlandırmıştır (1972, s. 425b).

Tietze Anadolu Ağzlarında *canga/çanga* kelimesini “kova, küçük bakraç” şeklinde anlamlandırmıştır (TETTL II, s. 45). Bu kelimenin, *çanka* kelimesinin bir yansıması olma ihtimali üzerine düşünülebilir. Küçük hayvanları yakalamak için kullanılan tuzaklar, kova ve kaba benzer yapıda olabilir.

Söz konusu tuzak adı Moğolca *janggu* kelimesiyle karşılaştırılabilir. Halha Moğolcası ve Buryatçada *zanga*, Ordos diyalektinde *džanğu* şeklinde ve “tuzak, kapan, fare kapanı” anlamında; Kalmukçada *zanğ* şeklinde ve “kuyu çengeli, kancası; düğüm; tuzak” (Sanjeev vd., 2015, s. 61) anlamında bulunan kelimenin anlamsal açıdan ve şeklen Eski Türkçe *çanka* kelimesine benzediği görülmektedir. Moğolca kelime *cegü-* “çekmek, asmak, takmak, kuşanmak, (süs, kılı. vb.) giymek; tuzak veya kapan kurmak” (Lessing, 2017, s. 1217, 1227) eylemiyle birlikte kullanılmıştır. Eylemin bu anlamlarından hareketle bu tuzağın bir tür ilmek ya da ağ yapısına sahip olduğu düşünülebilir. Bahsi geçen Moğolca kelimelerle Samoyed-Ostyak dillerinde bulunan *t’anē/tañu* “tuzak” (Sanjeev vd., 2015, s. 61); İlk Samoyedçe **jâñkâj* “tuzak” > Nganasanca *d’eñguj, d’oñguj* (?) / Orman Nenetsçesi *janķū* kelimeleri arasında da ilgi olduğu düşünülebilir (Janhunen, 1977, s. 35; Mikola, 2004, s. 73). Öyleyse incelenen tuzak adı, oldukça geniş bir coğrafyada bilinen bir pasif avcılık aracının adı olabilir. Türkçe bir kökle açıklanamayan bu tuzak adının, yukarıda verilen Samoyedçe ya da Moğolca kelimelerle ilgisi düşünülebilir.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 215'te *çanka* kelimesi “avda kullanılan bir çeşit tuzak” şeklinde anlamlandırılmış (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 185), tuzak hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir.

2.5.3. **ırgag** “balık avlamak için kullanılan olta” [< *ırga*- “(bir şeyi) sallamak, sarsmak” -*k* (fiye) ?]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *ırgag* “balık avlamak için kullanılan olta” (*ırgag* “sudan buzu çekip buzluğa koymakta kullanılan çengel” ?), KB –, TIEM 73 Kök *ırga*- “sallamak” (?), AH *arka*- “aramak” (?).

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS'de *ırgağ* kelimesi “çengel, kanca” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 220a).

Clauson çalışmasında *ırgāğ* kelimesinin *ırga*- eyleminden türeme bir isim olduğuna, ancak bu iki kelime arasındaki semantik bağın soyut olduğuna değinmiş, kelimeyi “kanca” olarak anlamlandırmıştır (1972, s. 216a).

Erdal'a göre DLT *argag* “balık oltası” kelimesi, *dal* ve *ra* harflerinin yazımının birbirine benzemesinden dolayı yapılan bir yazım hatasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kelimeyi *ırgag* şeklinde transkribe etmek Erdal'a göre yanlıştır. Bu kelimenin esasında *adgag* hatta *adkag* şeklinde olduğuna değinen Erdal, Eski Uygurcada metaforik bir anlamda bulunan *adkaK* “kişiyi yakalayan ve engelleyen yanlış kavramlar” kelimesini de bu kelimenin bir türemesi olarak saymıştır (1991, s. 178).

Tietze çalışmasında Eski Anadolu Türkçesi *irga* kelimesini “çengel, kanca” olarak anlamlandırmış ve Clauson’a atıf yaparak kelimenin Eski Türkçe *irgag*’dan geliştiğini belirtmiştir (TETTL III, s. 527).

Ercilasun ve Akkoyunlu da Clauson’a katılarak kelimenin *irga*- eylemiyle ilgisinin açık olduğunu belirtmiş ve eserde bu kelimedenden sonra gelen ve aynı şekilde yazılan *irgag* “sudan buzu çekip buzluğa koymakta kullanılan çengel” kelimesiyle de ilgili olduğunu eklemişlerdir (2014, s. 72).

Kelime, çağdaş Türk dillerinden Kazakçada *irgak* “kartalın eğitimi sırasında kullanılan salıncak” (Kara, 2008, s. 224) şeklinde, yine avcılık bağlamında ama farklı bir aleti işaret edecek bir biçimde yaşıyor olabilir.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 82’de Kaşgarlı *irgag* kelimesini “balık avlamak için kullanılan olta” olarak anlamlandırmış, ardından aynı yazıma sahip bir diğer kelimenin de “sudan buzu çekip buzluğa koymakta kullanılan çengel” anlamına geldiğini yazmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 72).

2.5.4. izdej “balık avlanan bir çeşit ağ” [< iz “iz” +dXŋ (iiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *izdej* “balık tutmakta kullanılan bir nevi ağ”, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *izdeŋ* maddesi “balık tutma araçlarından biri - özel bir ağ” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 216b).

Clauson çalışmasında *izdeŋ* kelimesinin isimden türetilmiş isim olduğuna değinmiş, Kâşgarlı Mahmud’a dayanarak kelimeyi “balık tutmak için kullanılan bir tür ağ; ince kazıklar suya arka arkaya sabitlenir ve nehrin ortasında boşluk bırakılır ve boşluğun ağzına ağ konur; balık içine girer ve hemen dışarı çekilir.” şeklinde anlamlandırmıştır (1972, s. 281b).

Erdal bütün *+dXŋ* ekli leksemelerin tek heceli köklerden oluşturulduğunu (1991, s. 155), *+dXŋ* ekinin yalnızca kalıntılarının elimize ulaştığını ve ekin artık üretken olmayan bir yapı (morfe) olduğunu ifade etmiştir. Bu ekin, sıklıkla eklendiği isme benzerlikten daha çok bir ekipmana (appurtenance) atıfta bulunan, isimden türetilen isimler oluşturduğunu belirtmiştir. DLT’de geçen *izdeŋ* kelimesinin de balık yakalamak için kullanılan bir tür ağı ifade ettiğini, DLT’de bu kelimenin kullanımının açıklanma şeklinden de bu kelimeyle *iz* “iz” arasında bağlantı kurulabileceğini düşünmüştür (1991, s. 156).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:**Karahanlı Dönemi Eserleri:**

DLT 71’de geçen *izdeŋ* kelimesini Kaşgarlı “balık tutmakta kullanılan bir nevi ağ” şeklinde anlamlandırmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 57).

2.5.5. **kapgan** “yakalayan, kapan, tutan (kimse); yırtıcı kuş; tuzak, kapan” [*< kap-* “kapmak, yakalamak” + *gAn* (fiye)]

İlk Türkçe: **kap-* “1. kapmak, almak 2. ısırma” (EDAL, s. 766).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: **kapkan* “tuzak” *< kap-* “kavramak, yakalamak” (*-gAn* ekiyle) (WOT, s. 490).

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *kapgan* “İlteriş Kağan’dan sonra tahta geçen II. Köktürk Devleti kağanının unvanının niteleyicisi”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *kapgan* “yakalayan, kapan, tutan (kimse); yırtıcı kuş; tuzak, kapan”, *kapgan ur-* “bir tuzak kurmak, kapan kurmak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM 73 Kök *qap-* “kapmak, almak”, TİEM Ünlü *qap-* “kapmak, almak”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Poppe Yazılı Moğolca *qabçi-* “sıkmak, sıkıştırmak” eylemi ve türevleri ile Eski Türkçe *qap-* “tutmak, yakalamak” eylemini karşılaştırmıştır (1960, s. 43-44).

Erdal çalışmasında *kap-* “kavramak, kapmak” eylemi *kapgan* şeklinde leksikalize olduğunda “kapan” ya da “tuzak” anlamına sahip olduğunu ifade etmiştir. Kelimenin bu anlamıyla Maitr. 51/116/174 v5’te *kim yme torın tuzakın kapganın kuşlayu ...* şeklinde geçtiğini hatırlatmış, kelimenin Türkiye Türkçesinde *kapan* şeklinde ve bahsedilen anlamda bulunduğunu dile getirmiştir. Toñ 51 (iki kez), 60 ve 61’de geçen *Kapgan* özel adının da aynı şekle sahip olduğuna şüphe olmadığını, bu özel adın “kapan, ele geçiren” anlamının askerî kalitenin ödüllendirildiği bir toplum için uygun olacağını belirtmiştir. *Kapgan* kelimesinin Eski Türkçede varlığının, Ana Türkçede –*gAn* ekinin hâlihazırda geçişsiz (non-ergative) olduğunu gösterdiğini, bu ekin ürünlerinin, kelimenin kökü geçişli olmasına rağmen etken (agentive) olduğunu dile getirmiştir. *Kapgan* “kapan, tuzak” kelimesinin Eski Uygurcada –*gAn* ekinden türeyerek leksikalize olup araç adı hâline geldiğini belirtmiştir (1991, s. 384-385).

Şçerbak çalışmasında Eski Türkçe *qap-* eylemi ile Orta Moğolca *qabçi-* “ayaklarıyla kısırmak” ve *kabçur* “makas” gibi eylem ve türemelerine yer vermiş; Moğolca şeklin ek almış vaziyette bulunmasını, bu kelimenin Türkçeden alıntılanması nedenine bağlamıştır (2019, s. 129).

EDAL yazarları *qap-* eyleminin yalnızca Batı Altay Dillerinde olduğunu ve kelimenin çeşitli başka kelimelerle bulaşmaya meyilli olduğunu ifade etmişlerdir. Kelimenin, TMEN III, s. 374’teki görüşlere rağmen Ana Altayca için yeniden yapılandırılabilir

olduğunu, Türkçeden Moğolcaya alıntılındığı fikrinin Şçerbak'ın görüşlerine rağmen (1997, s. 133) mümkün olmadığını belirtmişlerdir (2003, s. 767).

Ramstedt Kalmukça *χaptsixp* “(tahta, kısıkaç, el arasında) sıkıkmak, sıkıştırmak” kelimesinin *qab-* eyleminden türediğini belirtmiş ve bu kelimenin geçtiği maddede Genel Türkçe *qap-* eylemine de yer vermiştir (1935, s. 167).

Doerfer, Ramstedt (KWb, s. 167) ve N. Poppe'nin (VGAS, s. 43-44) Genel Türkçe *qap-* kelimesinin Moğolcadaki dengiyle uyumlu olduğuna dair görüşlerini, anlamsal zorluklar nedeniyle reddetmiştir (1967, s. 373-374).

ESTYa V yazarları, *qap-* eyleminin, yansıma bir kökene sahip olduğunu ifade etmiştir. Bazı Türk dillerinde, ikincil bir kök olarak *qarp-/qarpı-* kelimelerinin varlığını vurgulayan yazarlar; kelimenin *qap-* eylemden isim türeten *-an/-ğan/-ğın* ekiyle oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Kelimenin, Türk dilleri için karakteristik olan taban ve ekle oluşturulmuş olmasından hareketle; herhangi bir Türk dilinden Moğolcaya ödünç alındığını belirtmişlerdir (s. 265-266).

Tietze Türkiye Türkçesi *kapan* “avcılıkta kullanılan tuzak” kelimesinin Eski Türkçede *qapqan* olarak bulunduğunu ve *qap-* +*ğan* partisibi (sıfat-fiil) şeklinde oluştuğunu belirtmiştir (TETTL IV, s. 105).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime, Mainz 50'nin ön yüzü 13. satırında, *kapgan* şeklinde kayıtlıdır. Kelimenin geçtiği bağlamda, *kapgan* ile *tuzak*'ın birlikte işlediği eylem *ur-*'dir. Burada bir alet ya da mekanizma yaratma faaliyetine işaret eden *ur-* eylemi, üzerine *-guçı* partisip (sıfat-fiil) ekini almış bir biçimde, “kapan kuran, kapan kurucu” anlamına işaret edecek bir şekilde kullanılmıştır.

(11) ... *añçı-lar erser : k(a)ltı* (12) *yol kezip tuzak urdaçı-lar : körp kaz* (13) *-daçı-lar kapgan urguçı-lar : sürgü* (14) *tikgüçi-ler yipek tartdaçı-lar erür.*

“Avcılar; yol takip edip tuzak atanlar (yerleştirenler), tuzak çukuru kazanlar, sürgü dikenler ve ip gerenlerdir.” (Zieme, 2016, s. 313).

Kelimeye Maitr 51/116/174 v5'te *tor* ve *tuzak* kelimeleriyle birlikte, +(I)n instrumental (vasıta) eki almış bir şekilde rastlanmıştır. *kapgan* ve sayılan diğer iki pasif avcılık aracıyla kuş avlandığı bilgisi tanıklanmıştır.

kim yme torın tuzakın kapganın kuşlayu ... (1991, s. 384-385).

“tor, tuzak (ve) kapan kullanarak kuş avlayarak ...”.

2.5.6. **körp** “çukur, tuzak çukuru”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *körp* “çukur, tuzak çukuru”, *körp kaz-* “çukur kazmak, tuzak çukuru kazmak”, *körpler karımlar* “çukurlar ve hendekler”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Kelime köküne herhangi bir sözlükte rastlanmadığına değinen Zieme, kelimenin kökeni konusunda DLT 635'te yer alan *körple-* eyleminin yol gösterici olabileceğini düşünmüştür. Bahsi geçen metinde *ol kozı körpledi* “o kuzuyu parçaladı ve yandaki bir çukurda ızgara yaptı.” şeklinde yer alan eylem, Zieme'ye göre *körp* köküne dayanmaktadır ve iki kelime de “çukur” ya da “delik” anlamlarına gönderme yapmaktadır. Buradan hareketle Zieme, *körp* kelimesinin anlamının sağlam bir şekilde “çukur” olarak kurulabileceğini düşünmektedir (2016, s. 315). Ancak Clauson bahsi geçen *körple-* eyleminin kökünün *körpe* “genç hayvan” olduğunu düşünmüş (1972, s. 738a), Ercilasun ve Akkoyunlu da bu fikre katılmışlardır (2014, s. 531).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelimenin tanıklandığı tek kaynak, Mainz 50'nin ön yüzü 12-13. satırlarıdır. Bu veri sayesinde, eski Uygurların avcılıkta tuzak çukurlarını kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kelime burada *kaz-* yardımcı eylemiyle birlikte, tuzağa işaret eden başka adlarla birlikte kullanılmıştır. Dolayısıyla kelimenin “tuzak çukuru” şeklinde anlamlandırılması isabetli görünmektedir. Bu bağlamda ifade, *kaz-* eylemi üzerine *-dAçI* partisip (sıfat-fiil) ekini almış bir biçimde, “tuzak çukuru kazarak avlanan tuzakçı” anlamına işaret edecek bir şekilde kullanılmıştır. Tuzak çukuru anlamına işaret eden bir diğer Eski Türkçe kelime DLT 191'de yer alan *ogrı tuzak*'tır. Bu tarz tuzakların hazırlanışı ve kullanılışıyla ilgili bk. Kardash ve Girchenko (2021, s. 64-70) (Resim 6). Jambalova, Sibiryaya için Paleolitik dönemde pasif avcılık için kullanıldığı düşünülen tuzak çukurlarına dair oluşum fikrinin, sürekli avlarında kullanılan doğal tuzaklardan (birtakım doğal yer şekilleri) hareketle ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmiştir. Başlangıçta aktif ve pasif avcılık yöntemlerinin bir karışımının söz konusu olduğunu ifade eden Jambalova, zamanla avcılarının kendilerinin katılmadıkları tuzaklar oluşturduklarını, pasif avcılığın bu şekilde ortaya çıkmış olduğunu ve bu iki avlanma yönteminin günümüze kadar birarada kullanılageldiğini ifade etmiştir (Jambalova, 1991, s. 28).

Resim 6. Batı Sibiryaya bölgesinde Üst Paleolitik dönemden beri rastlanan bir tuzak çukuru inşasının rekonstrüksiyonu (Kardash ve Girchenko, 2021, s. 66).

(11) ... ançtı-lar erser : k(a)ltı (12) yol kezip tuzak urdaçı-lar : körp kaz (13) -daçı-lar kapgan urguçı-lar : sürgü (14) tikgüçi-ler yipek tartdaçı-lar erür.

“Avcılar; yol takip edip tuzak atanlar (yerleştirenler), tuzak çukuru kazanlar, sürgü dikenler ve ip gerenlerdir.” (Zieme, 2016, s. 313).

Tuzak çukurlarının ne şekilde kazıldığına dair Batı Sibirya bölgesinde yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bilgi çalışmamız için kullanışlı olabilir. Buna göre önce 1,5 ila 3 metre arası derinlikte bir çukur kazılır ve kenarları, toprağın çökme ihtimaline karşın kazıklarla desteklenir. Bu tuzak çukurlarından belli bir bölgede yalnızca bir tane olabileceği gibi, seri hâlde çukur sayıları da artabilir. Bazı çukurların dibinde uçları sivriltilmiş kazıklar da bulunmaktadır. Son olarak da bu çukurların üstü, avlanmak istenen hayvanın çukuru fark etmesini engellemek için dallarla ve otlarla kapatılır (Kardash ve Girchenko, 2021, s. 64-66) (Resim 7).

Resim 7. Batı Sibirya bölgesinde Üst Paleolitik dönemden beri rastlanan bir tuzak çukuru inşasının rekonstrüksiyonu (Kardash ve Girchenko, 2021, s. 65).

2.5.7. meŋ “av, yiyecek”

İlk Türkçe: **beη* “bait, bird-seed (yem, kuş yemi)” (EDAL, s. 333).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *meη* ~ *m(e)η* “yemek; yem; ganimet, av avlanan hayvan; yiyecek bir şey, tahıl” (ayrıca: *meηlig* “yemli” ve *Meηlig* ~ *M(e)ηlig* “kişi adının bir bölümü”).

Karahanlı Türkçesi: DLT *meη* “kuş yemi, taneler” ve *meηlen-* “tane toplamak, yem toplamak” ile *meηlet-* “yem yedirtmek”, KB *meη* “yem, kuş yemi”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *meη* kelimesi “1. yemek, kuş yemi; 2. yem, zoka” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 341a-b).

Clauson çalışmasında *meη* (*b-*) kelimesini “kuş yemi, küçük tahıl” ve benzeri şekilde anlamlandırmış; bunun, kelimenin orjinal anlamı olup olmayacağı konusunda tereddüt göstermiştir (1972, s. 766b).

ESTYa VII’de *meη* kelimesi “(balık, vahşi hayvan (canavar) vb. için) yem” olarak anlamlandırılmış, Zemaşerî’de “tuzaklarda kullanılan yem” anlamının verildiği belirtilmiştir (s. 57).

Erdal, *meη+de-* kelimesinin DLT 618’de tanıklandığını, *meη* “kuş yemi, küçük tahıl” kelimesinden başka, *meηle-* “tahıl aramak veya toplamak” kelimesinin de bulunduğunu; ancak *meηde-* kelimesinin “saç yolmak” anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu türemenin, iki eylem arasındaki fiziksel benzerliğe dayandığına değinmiş, DLT’de ayrıca *meηdet-* ve *meηdeş-* türemelerinin de bulunduğunu ifade etmiştir (1999, s. 455).

Räsänen *meη* kelimesinin Eski Uygurcada “yem, av”, KB’de “kuş yemi” anlamıyla bulunduğunu belirtmiştir. O, bu kelimenin Türkçeden Kalmukçaya *meη* “yem” şeklinde geçtiğini düşünmüştür (1969, s. 334).

Ramstedt Kalmukça *meŋ* “ayartma yemi; yem, vahşi hayvan yemi” ve Yazılı (Ortak) Moğolca *meŋ* kelimesiyle birlikte Eski Uygurca *meŋ* kelimesine de yer vermiştir (1935, s. 261).

Tietze Anadolu Ağzlarında bulunan *ben/beŋ* “kuşun yavrusuna taşıdığı yem, yiyecek; oltaya takılan yem” kelimesinin Farsça *ban* “dane” kelimesinden alıntılandığını düşünmüştür (TETTL I, s. 533).

EDAL yazarları KWb 261’e de atıf yaparak kelimenin Yazılı (Ortak) Moğolcaya *meŋ* şeklinde geçtiğini ifade etmiş; sözcüğün Altayistik açısından ilginç bir tek heceli kök olduğunu, Mançu-Tunguzcadaki varyantın, Türkçe kelimenin sonundaki *-ŋ* foneminin bir ek olduğuna işaret ettiğini belirtmişlerdir (2003, s. 333-334).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

IB 31’de bulunan aşağıdaki parçada ava çıkan yırtıcı bir hayvan olan *bars keyik* “vahşi pars”ın başka bir hayvanı avlama faaliyetinin genel adı olarak *eŋ meŋ* ikilemesi tanıklanmıştır. *Eŋin meŋin bulmuş* “avını (yiyeceğini) bulmuş” kısmında ise avlanılan hayvana atıfta bulunulmuştur. Yani kelime, datif (yönelme) eki almış, ilk ikilemede vahşi hayvanın av faaliyeti; akkuzatif (yükleme) eki almış ikinci örnekte ise avı yapılan hayvan anlamında kullanılmıştır.

bars keyik eŋke meŋke barmış. Eŋin meŋin bulmuş (Tekin, 2013, s. 22).

“(Bir) kaplan avlanmaya gitmiş. Avını bulmuş.” (Tekin, 2013, s. 30).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 601’de *meŋ* “kuş yemi” kelimesinin açıklandığı bir örnek bulunmaktadır. Bu örnekte tuzak yardımıyla avı yapılan hayvan *kuş*’tur. Bu örnekte yakalamak maksadıyla *kuş*’u *tör*’a (tuzak) yöneltmek için *meŋ* “kuş yemi” kullanıldığı bilgisi tanıklanmaktadır: *kuş törka meŋ için ilnur*.

“Kuş, içindeki yem için tuzağa takılır. Bu, rızık ararken birinin sevmediği bir duruma düşmesi hâlinde söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 493).

Kelime, DLT 214’te *karga* kelimesi açıklanırken verilen örnekte tanıklanmaktadır. Cümleye göre avcılar *karga*’yı tuzağa çekmek için, tuzağa *meŋ* “yem” koymaktadır.

Metnin bağlamından hareketle; avcının kendini de, kurduğu tuzak düzeneğini harekete geçirmek için gizlediği çıkarımı yapılabilir. Yani burada bahsedilen tuzak; avcının da tuzağın yanında bulunduğu, tuzak düzeneğini kendinin harekete geçirecek bir şekilde kurduğu, içine avını çekmek için yem koyduğu bir düzenek olabilir. Öznesi Ercilasun ve Akkoyunlu tarafından *karga* olarak düşünülen bu cümlede, *awçı*'nın kendini gizlemesi, üzerine *-Ip* gerundium (zarf-fiil) eki alan *yaş-* eylemiyle dile getirilmiştir. *Meñ* “yem” kelimesi *yak-* “(bir yere) yanaşıp yaklaşmak, yaklaşmak; (zaman) yaklaşmak” eylemine datif (yönelme) ekiyle bağlanmış olup, yaklaşan *karga* olarak düşünülmüştür.

karga kalı bilse muñın ol buz sokar

awçı yaşıp tuzak tapa meñke yakar

“karga mihnet ve açlık hissederse buzu bile gagalar. Avcı kendini sakladığı takdirde, (karga) yemi görünce aldırmadan tuzağa bile girer.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 184).

KB 6366'dan, av kuşunun avının *meng* olarak adlandırıldığı bilgisini tanıklamaktayız. Bu beyitte *quş*'un *meñin edle*'mesi “takip etmek, peşinden gitmek” şeklinde bir anlama sahiptir.

Yolın qımsasa quş meñin edlemez

Semiz bolsa it toq awın awlamaz (Arat, 2007, s. 630).

“Yolunu sıkı bir murâkabe altında bulundurmazsan, kuş avını yakalamaz; köpek tok ve semiz olursa, av peşinde koşmaz.” (Arat, 1998, s. 456).

KB 3564'te *tuzaqçı*'nın avını tuzağa çekmek için yem kullandığı ve bu yeme de *meñ* dendiği bilgisi tanıklanmaktadır. Metne göre *meñ*, avlanan hayvana görünür olmalıdır. Beyitte geçen *saçılmış meñ* ifadesi “saçılmış yem” şeklinde anlamlandırılabilir. Bu ifade, *meñ* kelimesinin *saç-* eylemiyle birlikte kullanımına da işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Bu beyitte pasif avcılık terimleri, dinî terminolojiye yakın olabilecek bir şekilde, benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda *meñ*, insanın ilgisini çeken, onu doğru yoldan ayıran dünyevî unsurları ifade eden bir anlamda bir kullanıma sahiptir.

Körünmez teg ol bu tuzaqçı saña

Bu dünya neñi ol saçılmış meñe (Arat, 2007, s. 358).

“Tuzak kuran her ne kadar sana görünmezse de, onun saçtığı yem bu dünya malıdır.” (Arat, 1998, s. 260).

KB 3564’te yer alan ifadelerle aynı prensipler; yine bir benzetme unsuru olarak, KB 3567’de de bulunmaktadır (Kelimenin metinde geçtiği bağlamı tamamlamak ve *meñin körkit-* yapısının değerlendirmesi için bk. 2.3.3.6. *tuzaqçı* “tuzakçı, tuzak kuran”).

tuzaqçı körünmez meñin körkitür

bezenmiş kelin teg köñül yilkitür (Arat, 2007, s. 358).

“Tuzak kuran görünmez, yalnız yemini gösterir; süslenmiş bir gelin gibi, gönülü çeler.” (Arat, 1998, s. 260).

2.5.8. **saçratgu** “bir çeşit tuzak” [< *saç* “yansıma ses” +*rA-* (ifye) –*t-* (ffye (ettirgenlik eki)) –*gU+* (fiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *saçratgu* “bir çeşit tuzak”, KB –, TİEM Ünlü –, RKT –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS yazarları kelimeyi *saçiratgu* şeklinde okumuş ve “kuşları yakalamak için birbirine bağlanmış iki daldan oluşan bir tür tuzak” olarak anlamlandırılmıştır (s. 479).

Clauson Eski Türkçe *saçratğu* kelimesinin *saçrat-* (*saç-* “fışkırtmak, (kıvılcım) uçuşmak, sıçramak” eyleminden türetildiğini ifade etmiştir. Clauson *saçratğu* kelimesini “bir tür tuzak” olarak anlamlandırmış ve bu tuzağın yapılışı ve kullanımıyla ilgili “iki ağaç dalı (belli bir açıyla) birbirine bağlanır ve içinde ilmikler bulunan bir iple bağlanır. Sonra serpilene toprak ve tahılla üzeri örtülür; daha sonra kuş tahılı yemek için konar ve ilmik kuşun boynuna ya da ayağına takılır ve kuş yakalanır.” bilgilerini vermiştir (1972, s. 798b).

Kelimenin kökü olduğu düşünülen Eski Türkçe *saç-* eylemi, Poppe (1960, s. 63), Ramstedt (KWb, s. 423) ve Räsänen (1969, s. 392) tarafından Moğolca ve Orta Moğolca *saçu-* < *saç-u-* “saçmak, (tohum) ekmek” eylemiyle karşılaştırılmıştır.

Erdal Eski Türkçe *saçra-* “sıçramak, fırlamak, (kıvılcım) uçuşmak, fışkırmak vd.” eylemine, +rA yansıma kelimelerden eylem yapan ekten bahsedildiği kısımda değinmiştir. Bu eylemin yansıma bir kökene sahip olabileceğini ifade eden Erdal, kelime kökünün geçişli Eski Türkçe *saç-* “saçmak, serpmek” eylemiyle yakınlığına dikkat çekmiştir (1991, s. 471). Erdal *saçrat-* eylemini *saçra-t-* (< -t- faktitif (ettirgenlik) eki) şeklinde açıklamış ve bu eylemin Eski Uygurca dönemi eserlerinden Maytr.’da da bulunduğunu belirtmiştir (1991, s. 783).

Räsänen çalışmasında Orta Türkçe *saçra-t-* eylemini “sıçratmak”, Orta Türkçe *saçra-t-ğu* eylemini “bir tür şahin” olarak anlamlandırmıştır (1969, s. 392).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 430’da *saçrat-* “sıçratmak” eylemi açıklanırken, Kaşgarlı’nın bu kelimedenden türediğini belirttiği *saçratğu* kelimesi tanıklanmaktadır. Kaşgarlı kelimeyi şu şekilde açıklamıştır: “Tek gövdeye bitişik iki dal (çatal) alınır; iki dalın (çatalın) arası, içinde ilmikler bulunan bir iple bağlanır; toprağa gömülerek üzerine yem atılır. Kuş yemleri yemek için üzerine konar; ilmik onun boynuna veya ayağına takılır; böylece yakalanır.”. Kaşgarlı’ya göre bir tür tuzağı ifade eden bu kelimenin oluşturulma mantığı, odun kesilirken sıçrayan parçalara da benzer bir isim verilmesine dayanmaktadır. Kaşgarlı, kelimeyle ilgili açıklamasına örnek bir atasözü vererek devam etmiştir: *saçratgudın korkmuş kuş kırk yıl adrı yıgaç üze konmas* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 336)

“*Saçratgu*’dan kurtulmuş olan kuş, kırk yıl çatalı ağaç (dalı) üzerine konmaz.”. Kelimenin kökünde bulunan *saçra-* “sıçra-“ eylemi kesilen odun parçalarının sıçramasına değil de, tuzağın sıçrayan bir yapıda olmasına da atıfta bulunuyor olabilir. Gergin bir şekilde hazırlanan tuzaklar hızlı bir “sıçrama” hareketiyle avı yakalayabilir. Kelimenin kökünde bulunan ettirgenlik eki ise sıçratılan bir şeye, yani avlanan hayvana işaret ediyor olabilir. Durum buysa tuzak, yakaladığı hayvanı “sıçratan” bir yapıda olmalıdır. Kaşgarlı’ya alternatif olarak, tuzağın hazırlanışında kuşu tuzağa çekmek için yem atılma hareketine dayanan bir türetme de söz konusu olabilir. KB 3564’te avcılık bağlamıyla yer alan *saçılmış meñ* “saçılmış yem” ifadesi bu görüşü destekleyebilir. Yukarıda hazırlanışı tarif edilen türde olan bir tuzağın karmaşıklığı ve tuzakta kullanılan yemin bir tür tahılı da içermesi, bu tuzağın tarım sonrası bir döneme tarihlenebileceğini düşündürmektedir. DLT’de geçen *saçıratgu* ifadesi, KB 3564’te yer alan ifadeyle birlikte düşünüldüğünde, tarım terminolojisinin (tohum saçmak) avcılık terminolojisine katkı sağladığı da düşünülebilir (avcılık maksadıyla tahıl saçmak):

körünmez teg ol bu tuzaqçı saña

bu dünya neñi ol saçılmış meñe (Arat, 2007, s. 358).

“Tuzak kuran her ne kadar sana görünmezse de, onun saçtığı yem bu dünya malıdır.” (Arat, 1998, s. 260).

2.5.9. **sürgü** “bir tür tuzak veya ağ” [< *sür-* “sürmek, kovmak” -*gU* (fiye)]

İlk Türkçe: **sür-* “sürmek, uzaklaştırmak” (EDAL, s. 1320).

Ana Türkçe: **sür-* “sürmek, uzaklaştırmak” (TDBUÜ, s. 185).

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *sürgü* “bir tür tuzak veya ağ”, *sürgü tik-* “tuzak kurmak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *sürgile-* “yakalamak için kovalamak”, KB *sür-* “sürmek, kovmak, sürgün etmek; devam etmek”, TİEM 73 Kök *sür-* “kovmak, sürgün etmek,

uzaklaştırmak, yüzdürmek, kendine doğru çekmek” ve TİEM Ünlü *sür-* “kovmak, sürgün etmek, uzaklaştırmak, yüzdürmek, kendine doğru çekmek”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

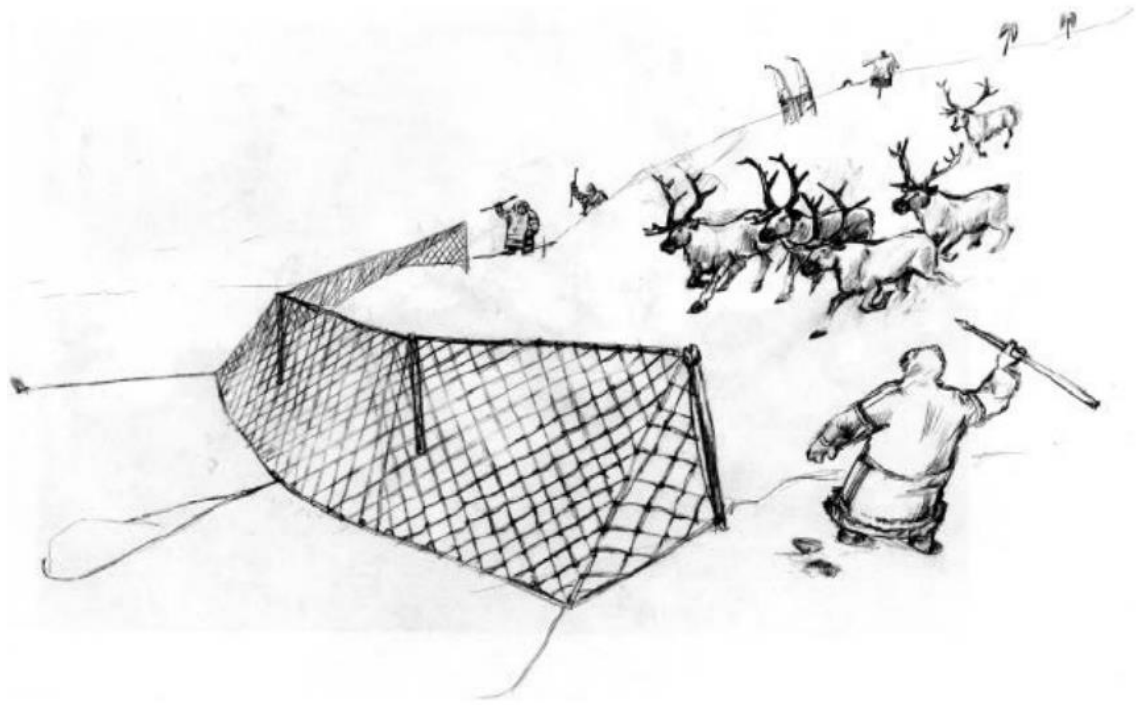
Clauson *sürgülē-* eyleminin **sürgū* “sürme, takip etme” kelimesine dayandığını, bu kelimenin de *sür-* “sürmek, takip etmek” eyleminden geliştiğini ifade etmiştir (1972, s. 851a).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *sürgü* maddesini “1. (kapı için) civata, mandal, sürgülü halka; 2. tüfek kaması; 3. çekmece” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin kökeninin Genel Türkçe **sūr-* olduğunu belirtmiştir (2019, s. 311b).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime, Mainz 50’nin ön yüzü 13-14. satırlarında tanıklanmaktadır. Metinde *sürgü* kelimesiyle birlikte kullanılan eylemin *tik-* “dikmek” olduğu görülmektedir. Sürgü adı verilen bu düzeneklerin, avlanacak hayvanı belli bir noktaya (aktif olarak hayvanın avlanacağı bir yere ya da çukur vs. tarzında hazırlanan bir tuzağa) yöneltmek için, çit ve ağ gibi unsurların dikilmesi suretiyle hazırlanan tuzaklar olduğu düşünülebilir. Bu yazılı veriyle eski Türklerin, bazen başka bir av faaliyetinin tamamlayıcısı olarak; bazen de başlı başına bir av faaliyeti olarak, ağ ya da kazıklardan yapılmış engeller dikerek avlarını belli bir yöne sevkedip avlandıkları tanıklanmaktadır. İdeal durumda *sürgü tikmek* ve *körp kazmak* yöntemlerinin, birbirini tamamlayan iki pasif avcılık düzeneği olduğu söylenebilir. Bu tarz avcılık faaliyetlerinin arkeolojik kalıntıları, Sibiryaya ve Japon adalarında da bilinmektedir (Kardash ve Girchenko, 2021, s. 67-68; Sato, 2005, s. 116-117). Kardash ve Girchenko’nun aktardığı bilgilere göre, bu avcılık faaliyeti MS ilk bin yılın ortalarından beri Sibiryaya bölgesinde uygulanmaktadır. Bu türden av faaliyetinde ağın çok gergin olmayacak şekilde ayarlanması sayesinde av hayvanının (burada geyik) ağa ilişmesi sağlanmaktadır (2021, s. 68) (Resim 8).

Resim 8. Batı Sibirya bölgesinde ilk bin yılın ortalarından beri bilinen ağ yardımıyla geyik avı rekonstrüksiyonu (Kardash ve Girchenko, 2021, s. 68).

(11) ... *añçı-lar erser* : *k(a)ltı* (12) *yol kezip tuzak urdaçı-lar* : *körp kaz* (13) *-daçı-lar kapgan urguçı-lar* : *sürgü* (14) *tikgüç-i-ler yipek tartdaçı-lar erür*.

“Avcılar; yol takip edip tuzak atanlar (yerleştirenler), tuzak çukuru kazanlar, sürgü dikenler ve ip gerenlerdir.” (Zieme, 2016, s. 313).

Ayrıca aynı kökten türediğini ve benzer bir avcılık faaliyetine işaret ettiğini düşündüğümüz bir diğer kullanım da; DLT 599’da *ıt keyikni sürgiledi* “köpek ceylanı kovaladı ve onu yakalamak için peşinden gitti. Herhangi birinin bir şeyin ardından koşup onu yakalamak için saldırması da aynıdır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 490) şeklinde bulunmaktadır. Erdal bu örnekteki **sürgi* kelimesini *sür-* “(bir yere/bir yerden) sürmek, kovalamak” –*gI* fiye şeklinde açıklamaktadır (1991, s. 323). Burada köpeğin geyiği sürmesiyle; geyiği istenen bir yere yöneltmesiyle ilgili değil; onu yakalamak maksadıyla kovalaması kastedilmektedir. Ancak bu eylemin de aynı kökten türemiş bir kelimeyle karşılanması dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu örnekte hayvanı bir yere “süren” köpektir, bir öncekinde ise avı bir yere “kovalayan” unsur değil,

yönlendiren unsura, “sürgü” adı verilen engele dikkat edilmiştir ve bu engel “sürgü” kelimesiyle ifade edilmiş olabilir düşüncesindeyiz.

2.5.10. **tor** “ağ, tuzak”

İlk Türkçe: **tor* “kuş ya da balık yakalamak için ağ” (EDAL, s. 1449).

Ana Türkçe: **tōr* “ağ, tuzak” (TDBUÜ, s. 178).

Ana Bulgarca: **tōr* “tuzak, kuş ya da balık yakalamak için ağ”, Mac. *tör* [tõr] “kapan, tuzak” (WOT, s. 937).

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *toor* → *tor* “ağ; balık tutma sepeti; bir burcun adı (tahminen Sanskritçe *rohini*); bağ (krş. Moğolca *toor*)”, *toor yad-* “balık tutma sepeti yaymak”, *tor tuzak* “ağ ve tuzak, ağ ve ilmik”, *tor tuzak kapgan* “ağ, tuzak ve ilmik” (ayrıca: *toran* “ağ” ve *torla-* “ağ ile asmak (bk. Moğolca *toorla-*)”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *tōr* ~ *tor* “ağ, kuş ve balık avlanan tuzak ve ağ”, KB *tor* “ağ (metinde <<tuzak>> manasında)”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *tor* ve *tōr* maddeleri “ağdan yapılma tuzak, ağ” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 578a).

Räsänen Eski Uygurca *tuz*, *tuzak* “ağ, ilmik” kelimelerini Yazılı (Ortak) Moğolca *toor*, *tuor* kelimesiyle karşılaştırmış ve Eski Uygurca *tor* kelimesinin Moğolcadan alıntı olduğuna işaret etmiştir (1969, 502).

Clauson çalışmasında *tōr* maddesini “kuş ya da balık yakalamak için kullanılan ağ” şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin Kuzeydoğu Türk dilleri haricindeki çağdaş Türk dillerinde bulunduğunu ifade etmiştir (1972, s. 528b).

Şçerbak, Eski Türkçe *tor* ile Yazılı Moğolca *tour*, Orta Moğolca *tōr* “ağ” kelimelerinin bağlantılı olduğunu; kelimenin Moğolcadaki şekillerinin Türkçeden alıntılandığını ifade

etmiştir. Eski Türkçede bir kumaş çeşidi adı olan kelimelerin çoğunun kaynağının ise Çince olduğunu belirtmiştir (2019, s. 149).

Eren çalışmasında *tor* maddesini “sık gözlü ağ” olarak anlamlandırmış, kelimenin Orta Türkçede *tōr* “tuzak, ağ” şeklinde tanıklandığını ifade etmiştir. Doerfer’e katılarak (TMEN II, s. 606-607) kelimenin Moğolcaya *toğur*, *tōr* olarak geçtiğini; Macarca *tör* kelimesinin Türkçeden alıntılandığını, ancak *tōr* > *tör* geçişinin düşündürücü olduğunu dile getirmiştir. (1999, s. 413 a).

Tenişev, çalışmasında kelimenin Moğolcadan Türkçeye geçtiğini tereddütlü bir şekilde göstermiştir. Ancak **tuz* kökünün, DTS ve EDPT gibi kaynaklar tarafından desteklenmediğini ifade etmiştir (2001, s. 419-420).

Ramstedt, Kalmukça *tor* “ağ; peçe; kafes” kelimesiyle birlikte aynı anlama geldiğini belirttiği Eski Uygurca *tor* kelimesine de yer vermiştir (1935, s. 401).

Doerfer, kelimenin Moğolcadaki karşılığının farklı biçimlerde bulunduğunu düşünmüş ve bunun nedenini Genel Türkçe *tor*’un Moğolcaya farklı kronolojik katmanlarda girmesine bağlamıştır (TMEN II, s. 606-607).

EDAL yazarları bu kelime kökünün, **du’rak* “tuzak” olarak tasarladıkları kelimeyle olan ilişkisinin pek de açık olmadığını; TMEN II (s. 606-607) ve Şçerbak 1997’de belirtilenin aksine; kelimenin Moğolcaya Türkçeden geçmediğini belirtmişlerdir (2003, s. 1449).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *tor* maddesini “balık veya kuş yakalamak için kullanılan) ağ” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin Farsça *tor* “balık ağı” kelimesinden alıntılandığını düşünmüştür (2019, s. 330).

Tietze Türkiye Türkçesi *tor* “sık gözlü ağ; Netz” kelimesinin Eski Türkçede *tor* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir (TETTL VII, s. 144).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime mecazî olarak Eski Uygurcada *tuzak* kelimesiyle ikileme oluşturmuş vaziyette, *tugmak ölmeklig tor tuzak* (m) “doğum ve ölüm (Sanskritçe *saṃsāra*) ağı ve tuzağı

(mecaz)” (Wilkens, 2021, s. 754) şeklinde tanıklanmaktadır. Bahsi geçen metinde kelimeyi Wilkens, “ağ” olarak anlamlandırmıştır.

Burkancı metinlerden Maytr. 75/5’te çok sayıda geyik öldürmüş olan avcıların cehennemde çektikleri ızdırapdan bahsedildiği bir kısımda, avcılarının alevli ağlar içinde ızdırap çektikleri belirtilmiştir. Kelime bu bahiste, *tor* şeklinde, “ağ” anlamıyla iki defa geçmektedir. Ancak kelime burada avcılık bağlamıyla kullanılmamıştır.

kiçig tamularda toğmuş erürl(er) kim yime ol örtlüg yalınlig torlar içinte yörgenmiş emgeklig tınlıg-lar erserler .. olar öñre ajunta añçı mañçı keyikçi ertiler .. sansız tümen keyik- -lerig ölürdi-ler ertiler .. ol tıtağın anta ölüp tamuda toğdı-lar .. tamudın qurtulup amtı bu ört-lüg torların yörgenmiş etüzlüg kiçig tamularda toğmuş erürler (Tekin, 1976, s. 140-141).

“Küçük cehennemlerde doğmuşlardır. Ve bu alevli ağlar içinde sarılmış, ızdıraplı yaratıklara gelince, bunlar evvelki âlemde (ajun=Sanskritçe. gati) avcı idiler. Sayısız geyikleri öldürmüşler idi. Bu sebepten orada olup cehennemde doğdular. Cehennemden kurtulup şimdi bu alevli ağlarda çevrilmiş, (herhangi bir) vücutları (olduğu hâlde) küçük cehennemlerde doğmuşlardır.” (Tekin, 1976, s. 248).

Maitr 51/116/174 v5’te *tor* kelimesi; yine bir çeşit tuzağı ifade eden *tuzak* ve *kapgan* kelimeleriyle birlikte, instrumental (vasıta) eki almış olarak bulunmaktadır. Metinde adı verilen bu üç tuzak yardımıyla kuş avlandığı anlaşılmaktadır.

Maitr 51/116/174 v5

torın tuzakın kapganın kuşlayu ...

“torla, tuzakla, kapanla kuş avlayarak...” (1991, s. 384-385).

Eski Uygurca metinlerde *toor* kelimesiyle kullanılan bir diğer yardımcı eylem *yad-*’tır. “Yaymak, sermek” anlamına gelen bu yardımcı eylem *toor*’un balık tutmak için kullanılan bir tür sepeti de ifade ettiğini göstermektedir (Wilkens, 2021, s. 733).

Bir Maniheist günah çıkarma metninde kastedilen *tor* ve *tuzak*’ın bağlanılan ve çözülen bir yapıda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iki tuzak türünün ana bileşeninin ip olduğu düşünülebilir.

tugmak ölmekl[i]g torug tuzakıg şeşteç[i] bolalım

kılınçlıg bag bukagug üztecçi bolal[ı]m

“(Yeniden) doğmak ve ölmek ağı ve tuzağını çözen biz olalım. Eylemin bağını, prangasını koparan biz olalım!” (Clark, 2013, s. 117).

Daśakarmapathāvadānamālā metninde (1800-1803) *toor*, *tuzak* kelimesiyle ikileme olarak kullanılmış ve “tuzak kurmak” anlamında *yarat-* eyleminden faydalanılmıştır. Yaratmak eyleminin kullanılması sebebiyle bahsi geçen tuzağın ağ şeklinde olmayan, farklı parçaların birleştirilmesiyle inşa edilen bir yapıda olduğu düşünülebilir. Bağlamda *keyikçi* adı da tuzak kuran avcıyı ifade etmek için kullanılmıştır. Metinde tuzakla avlanan hayvan dişi geyiktir (*muygak*).

Anta ötrü raştramukê atl(ı)g keyikçi ol arıgda barıp toor tuzak yaratdı .. kêçmedin ara anta ol altun önlüg edgülüg muygak tuzakda ... (Elmalı, 2016, s. 123).

“Bu arada Rāştramukhya adlı geyik avcısı onun (yaşadığı) ormana gidip tuzak kurdu. Çok geçmeden orada o altın renkli, iyilik (sahibi) dişi geyik tuzakta ...” (Eren, 2016, s. 249).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 3565’te *tor* kelimesi datif (yönelme) eki alarak *kir-* “girmek” eylemine bağlanmış bir şekilde tanıklanmaktadır. Dolayısıyla *tor*, içerisine avın girdiği ve avın bu şekilde yakalandığı bir tuzağı, düzeneği ifade etmektedir. Kelimenin geçtiği beyitte *tor*’a girmesinden bahsedilen varlık *yalñuq* “insan”dır. Kısacası burada dinî içerikli bir mecazî kullanım söz konusudur.

usayuq bu yalñuq idî suq közi

qalı torqa kirmez bu yalñuq özi (Arat, 2007, s. 358).

“İnsan gâfildir ve gözü de çok harîstir; böyle olan insan nasıl tuzağa düşmez.” (Arat, 1998, s. 260).

Kelime, DLT 469’da *yap-* eylemine örnek olarak veilen *er tōr yaptı* cümlesinde tanıklanmaktadır. Bahsi geçen cümleyi Atalay “adam tuzak kurdu (adam, kuş ve başkalarını yakalamak için tuzak kurdu).” (2006, s. 57), Ercilasun ve Akkoyunlu “adam kuş vb.ne ağ attı.” (2014, s. 375), Clauson “adam kuş vb.nin üzerine ağ attı (*alqā*).” (1972, s. 871a) şeklinde aktarmıştır. Atalay’ın aktarması, Kaşgarlı’nın *yap-* kelimesini

alqā “[el-elqā’] (hemzenin fethi ve elifin meddiyle) Cem’i, bırakılmış nesnelere” (Vankulu lügatı)⁸ olarak Arapçaya tercüme etmesi sebebiyle isabetli gözükmemektedir. Dolayısıyla burada *tor*, Clauson ile Ercilasun ve Akkoyunlu’nun da isabetli olarak belirttikleri gibi; tuzak alanına bırakılan, salınan bir çeşit ağ ya da tuzak mekanizması (ağı) şeklinde anlamlandırılabilir. *Tor* kelimesinin *sal-* ve *yad-* “yaymak” eylemleriyle birlikte kullanıldığı örneklere de rastlamamızın, bu açıklamayı sağlamlaştırdığını düşünmekteyiz.

DLT 495’te *tōr* kelimesi Kaşgarlı tarafından “kuş ve balık avlanan tuzak ve ağ” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 397) şeklinde anlamlandırılmıştır.

Kelime DLT 461’de *yagmur* kelimesini açıklamak için yazılmış olan bir şiirde geçmektedir. Verilen örnekte *bulut*, yağmurun gerip tuttuğu bir *tor*’a benzetilmiştir. Bağlam avcılıkla ilgili olmasa da, akuzatif (yükleme) eki alan *tor* kelimesiyle, *kerip tut-* “gerip tutmak” eyleminin birlikte kullanımı dikkat çekicidir. Bu bağlama göre *tor* gerilerek tutulan bir çeşit ağıdır. Dolayısıyla şiirde *tor*’un, ava uygun olarak hazırlanmış, gergin bir şekilde tutularak avlanmaya yarayan bir tür ağ anlamını da kapsayabileceği düşünülebilir.

kuydı bulut yagmurın

kerip tutar ak torın

kırka koğtı ol karın

akın akar eñreşür

Bu şiiri Kaşgarlı şu şekilde açıklamaktadır: “Bulut yağmurunu döktü; ağını havaya yaydı. Bununla bulutu kastediyor. Karını dağa bıraktı; oradan sel olup, inleyip şırıldayarak akmaktadır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 365).

DLT 601’de kelime *meñ* “kuş yemi” kelimesi açıklanırken verilen örnekte geçmektedir. Bu örnekte tuzak yardımıyla avı yapılan hayvan *kuş*’tur. Kuş yakalamaya yarayan tuzağın adı olarak ise *tōr* kelimesi kullanılmış; bu kelime takılmak, yakalanmak anlamındaki *ılın-* eylemine datif (yönelme) ekiyle bağlanmıştır. Bağlamdan yakalamak

⁸ <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (erişim tarihi: 12.04.2023).

maksadıyla *kuş*'u *tör*'a yöneltmek için *meḡ* “kuş yemi” kullanıldığı bilgisi kanıtlanmaktadır:

kuş törka meḡ için ılınur “kuş, içindeki yem için tuzağa takılır. Bu, rızık ararken birinin sevmediği bir duruma düşmesi hâlinde söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 493).

2.5.11. **tuzak/tuzaq** “tuzak”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *tuzak* ~ *tuz(a)k* “tuzak, ilmik”, *tuzak ur-* “tuzak kurmak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *tuzak* “tuzak; avda kullanılan ağ”, KB *tuzaq* “tuzak”, TİEM –, AH *tuzağ/tuzaq* “tuzak”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *tuzağ* ve *tuzaq* maddesi “(ipten yapılma) tuzak” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 594a).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca *tuz* kelimesini “ağ”; Eski Uygurca *tuzak* kelimesini “ağ, göz”, Orta Türkçe *tuzak*, *tuzakı* kelimelerini “kapan, tuzak” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin Yazılı (Orta) Moğolca karşılığı olarak Yazılı (Orta) Moğolca *toor*, *tour* “ağ” kelimesini göstermiş ve bu kelimenin *tor* “ağ” şeklinde çeşitli Türk dillerine geçtiğini belirtmiştir. “Tuz” anlamına gelen kelimenin kökenini Räsänen, **tūz* (< **tūr*) şeklinde uzun ünlülü olarak tasavvur etmiştir (1969, s. 502b).

Clauson çalışmasında *tuzak* (?*d-*) maddesini “tuzak, kapan” vb. şeklinde anlamlandırmış, kelimenin çağdaş Türk dil gruplarının hepsinde bulunduğunu dile getirmiştir (1972, s. 573).

Ramstedt Kalmukça *tor* “ağ; peçe; kafes” kelimesini açıklarken; aynı anlamda olduğunu belirttiği Eski Uygurca *tor* kelimesine de yer vermiştir (1935, s. 401).

Doerfer, kelimenin Yakutçadaki şeklinin anlamını göz önünde bulundurarak kelimenin Türkçedeki orjinal anlamının “ilmik” olduğunu düşünmüştür (TMEN II, s. 612-613).

Sevortyan çalışmasında, teorik olarak M. Räsänen’in bahsettiği olasılığın göz ardı edilemeyeceğini; çünkü **tuz* kelimesinin fonetik korelasyonunun Türkçe *tor* “ağdan yapılma tuzak, ağ” kelimesi ve türevleriyle ilgili olabileceğini yazmıştır. Kelimenin belirsiz olan ikinci morfolojik kısmının (-*aq* ~ -*āq* ~ -*ağ*), muhtemelen fiye olduğunu belirtmiştir (1980, s. 290).

Eren *tuzak* maddesini “kuş veya yabanî hayvan yakalamaya yarayan araç veya düzen” şeklinde açıklamış, kelimenin Anadolu’da *duzak* şeklinde geçtiğini dile getirmiş; Yakutça *tuhax*, *tusax* kelimelerinin “ip; ilmek; zincir, bukağı” anlamlarını ilginç bulmuştur. Kelimenin kökeninin bilinmediğini ve Türkçe *tuzak* ve *tor* “ağ” kelimelerinin arasında bağlantı bulunmadığını belirtmiştir (1999, s. 420 a-b).

Tenişev, Yakutça *tuhax* “ilmek”, “ip, sicim, at kılı ilmek” ve Şorca *qıl* “at kılı” kelimelerinin “tuzak, ilmek” anlamına gelmesini dikkat çekici bulmuştur. Bu nedenle, G. Doerfer’in *tuzaq* için birincil anlamı “ilmek” olarak tanımlamasına katılmıştır. Buna ek olarak, Genel Türkçe *tuzaq*’ın, muhtemelen Moğolca kaynağına dayanan Mançuca *tusixa* “(şahinler ve diğer kuşlar için, bir ağacın çatallarına monte edilmiş) bir ağ” (SSTMYa II, s. 222) kelimesiyle karşılaştırılabileceğinden bahsetmiştir (2001, s. 421).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *tuzak* maddesini “kapan, tuzak” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin gelişimini *tuzak* < Genel Türkçe **tuzak* < **tuz* “ağ” şeklinde tasarlamış; bu kelimeyle Türkiye Türkçesi *tor* arasında bağlantı kurulup kurulamayacağını sorgulamıştır (2019, s. 333).

Tietze *tuzak/duzak* kelimesinin Eski Türkçede *tuzaq* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir (TETTL VII, s. 176).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime IB 61’de datif (yönelme) eki alarak *ilin-* “takılmak, yakalanmak” eylemine bağlanmış vaziyette bulunmaktadır. Bağlamda tuzakla yakalanmak istenen hayvan *turhá* “turna”dır. Tuzağın yerleştirildiği yer *kuş tüşneki* “kuş yuvası” olarak tanımlanmaktadır. Buradan, kuş yakalamak için yapılan, ipin çeşitli şekillerde düğümlenmesiyle hazırlanan tuzakların varlığına dair doğrudan bir bilgi edinilmektedir. Metne göre, yuvasındaki tuzağa farkında olmadan takılan turna, uçamadan öyle durmuştur. IB’de bu fal uğursuz olarak yorumlanmıştır.

turhá kuş tüşnekişe konmuş. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur tir.

Ança biliñler: Yab[l]ak ol (Tekin, 2013, s.25).

“Turna kuşu tüneğine konmuş. Farkına varmadan tuzağa takılmış, uçamadan oturuyor, der: Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.” (Tekin, 2013, s. 33).

Kelime, Mainz 50’nin ön yüzünün 12. satırında *tuzak urdaçı* “tuzak kuran, yerleştiren; tuzakçı” bileşeninde yer almaktadır. Burada *tuzak* kelimesiyle birlikte işleyen eylemin *ur-* olduğu tanımlanmaktadır. Üzerine gelecek zaman partisibi (sıfat-fiil) gelen *ur-* eyleminin anlamları düşünüldüğünde; User’in, Eski Türk yazıtları söz varlığıyla ilgili çalışmasında verdiği anlamlardan, bağlama en uygun olanı “4. kurmak, tesis etmek” anlamıdır (2016, s. 745). Buna göre Eski Türk yazıtlarında *ur-* eyleminin nesnesi olan yapı *k(a)rgu* “gözetleme kulesi”dir (2016, s. 531). Wilkens çalışmasında *tuzak ur-* yapısını “tuzak kurmak” şeklinde anlamlandırmıştır (2021, s. 768). Bu anlamlandırmaların ve *ur-* eyleminin yardımıyla, burada bahsedilen tuzağın, inşa edilen, bir düzenek ifade eden bir mekanizma olduğu düşünülebilir. KB ve DLT’de yer alan örneklerde *tuzak*’tan bahsedilme şekli, tuzağın yapısında ip ya da ağ içerebileceği katkısını yapmaktadır.

(11) ... *añçı-lar erser : k(a)ltu* (12) *yol kezip tuzak urdaçı-lar : körp kaz* (13) *-daçı-lar kapgan urguçı-lar : sürgü* (14) *tikgüçi-ler yipek tartdaçı-lar erür.*

“Avcılar; yol takip edip tuzak atanlar (yerleştirenler), tuzak çukuru kazanlar, sürgü dikenler ve ip gerenlerdir.” (Zieme, 2016, s. 313).

Maitr. 51/116/174 v5’te *tuzak* ile kuş avlandığı tanımlanmaktadır:

torın tuzakın kapganın kuşlayu...

“Torla, tuzakla, kapanla kuş avlayarak...” (1991, s. 384-385).

Kelime eski Uygur metinlerinden *Dasakarmapathavadanamala*'da *toor* kelimesiyle birlikte ikileme oluşturmuş biçimde tanıklanmıştır. Akuzatif eki alan bu iki kelime, *ur-* eylemine bağlanmıştır. Kullanılan eylemden dolayı, bahsi geçen tuzakların “dikilen, dikilerek hazırlanan” ya da “inşa edilen” bir düzenek olduğu düşünülebilir. *Tor* ve *tuzak* yardımıyla yakalanması hedeflenen avlar *uçugma kuşlar* “uçan kuşlar”dır. Bu bağlamda kuşların, etleri ve yünleri için avlandığı yazılmıştır:

toorın tuzakın urup uçugma kuşlarıg tutup yuñı kanatı birle ugratı (Shogaito, 1998, s. 52).

“Tuzak kurup, uçan kuşları yakalayıp, tüyü ve kanadı ile yemeye başladı.” (Şen, 2007, s. 48).

Tor ve *tuzak*'a birlikte bir Maniheist günah çıkarma metninde de rastlanmaktadır. Bu bağlamda kastedilen bağlanılan ve çözülen bir yapıda inşa edildiği ve dolayısıyla, bu iki tuzak türünün ana bileşenin ip olduğu düşünülebilir.

tugmak ölmekl[i]g torug tuzakıg şeşteç[i] bolalım

kılınçlıg bag bukagug üztecçi bolal[ı]m

“(Yeniden) doğmak ve ölmek ağı ve tuzağını çözen biz olalım

Eylemin bağı, prangasını koparan biz olalım!” (Clark, 2013, s. 117).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 3637'de *et öz* “vücut” avcıya benzetilmiş, insanın kendisine adeta *tuzaq* ve *ağ* kurarak, onu umulmadık bir anda yakalamayı beklediği izlenimi uyandırılmıştır. Beyitte pasif avcılık terimleri olarak yer alan *tuzaq* ve *ağ* düzeneklerinin yerine yerleştirilmesi anlamında *yad-* “yaymak” eylemi kullanılmıştır.

Et öz bir yağı ol idi sarp yağı

qamuğ yirde yadmış tuzaqı ağı (Arat, 2007, s. 366).

“Bu vücut bir düşmandır ve çok çetin bir düşmandır; o her yere tuzak ve ağını yaymıştır.” (Arat, 1998, s. 264).

Tuzaq kelimesi KB 4824'te datif (yönelme) eki alarak *ilin-* eylemine bağlanmıştır. *İlin-* eylemi ip ya da ağla yakalanmaya işaret ettiği için, burada bahsedilen tuzağın ip ya da ağ kullanılarak oluşturulan bir tuzak olduğunu düşünebiliriz. Tuzağın avını yakalaması, avın hareketini kısıtlaması dolayısıyla, *berkit-* “sıkılaştırmak > sıkı bir şekilde tutmak, yakalamak?” eylemiyle ifade edilmiştir. Ancak burada bir pasif avcılık aracı olan *tuzak*, dinî bir göndermeye sahip olacak biçimde, bir benzetme unsuru olarak yer almaktadır:

Bu dünya işi bek tuzaqçı turur

tuzaqqa ilinme sini berkitür (Arat, 2007, s. 482).

“Bu dünya işi sağlam bir tuzaktır; tuzağa düşme, seni sınımsız yakalar.” (Arat, 1998, s. 348).

DLT 111'de *tuzaq* kelimesi yine datif (yönelme) eki alarak *ilin-* eylemine bağlanmış, birlikte “tuzağa yakalanma, takılma” anlamını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu cümlede özne, yani tuzağa takılan *keyik* “av”dır. Yani bahsi geçen örnekte *keyik*, av hayvanı, avı yapılan hayvan anlamında kullanılmıştır:

keyik tuzakka ilindi “av tuzağa takıldı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 100).

Kelime, DLT 214'te *karga* kelimesi açıklanırken verilen örnekte *tuzak* şeklinde tanımlanmaktadır. Avcının *karga* (ya da genel anlamda olarak kuş şeklinde de düşünülebilir) avlamada araç olarak *tuzak* kullandığı; *karga*'yı tuzağa çekmek için tuzağa yem (*meñ*) koyduğu görülmektedir. Metinde avcının kendini saklama prensibinden bahsedilmesinin nedeni; bahsi geçen tuzak mekanizmasını avcının bizzat kendinin harekete geçirecek olmasıdır (Metni tamamlayacak bilgiler için bk. 2.3.3.3. *abçı/avçı/awçı* “avcı” ve 2.3.4.1. *meñ* “av, yiyecek”).

karga kalı bilse muñın ol buz sokar

awçı yaşıp tuzak tapa meñke yakar

“Karga mihnet ve açlık hissederse buzu bile gagalar. Avcı kendini sakladığı takdirde, (karga) yemi görünce aldırmandan tuzağa bile girer.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 184).

DLT 191'de *tuzak* kelimesi “tuzak; avda kullanılan ağ” şeklinde anlamlandırılmış ve bu kelimeyi örneklendirmek için bir şiire yer verilmiştir. Bu şiirde, eski Türk kültüründe,

yerin altına gömülerek hazırlanan tuzağa *ogrı tuzak* “(kelimesi kelimesine) gizli tuzak” dendiği tanıklanmaktadır. Kelimenin Kaşgarlı tarafından anlamlandırılmasının ve verilen örneğin de işaret ettiği üzere, burada bahsedilen tuzak; yere kazılan ve üzeri çalı çırpıyla örtülerek gizlenen bir çukur ya da bir düzene olmalıdır. Çukurun ya da tuzak düzeneğinin üzerinin örtülmesinin nedeni, tuzağın av tarafından görülmesinin engellenmek istenmesi olmalıdır. Bu şekilde yere çukur açılarak hazırlanan tuzak çukurları için arkeolojik veriye, Sibiryaya ve Aynu topluluklarında rastlanmaktadır (Kardash ve Girchenko, 2021, s. 66; Sato, 2005, s. 109) (Resim 6). Bu tarz çukurlar özellikle hayvanların göç yolları ya da çokça kullandıkları doğal patikalar üzerine, çeşitli engellerle bu yol daraltılarak kurulmakta; bazen de avlanan hayvanlar bu tuzak çukurlarına doğru, avcılar tarafından sevkedilmektedir. DLT’deki bağlamda bu gibi uygulamalar konusunda detay verilmemiştir. Bahsi geçen tuzak çukuruyla ilgili verilen tek detay, bu çukurun gizlilik prensibiyle oluşturulmasıdır.

ikledi meniñ ađak

körmedip ogrı tuzaq

igledim andın uzaq

emlegil emdi tuzaq

“Ayağım ansızın yerin altında gömülü bulunan tuzağa bastı. Uzun süre hasta oldum. Ey güzel, beni tedavi et.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 163).

AH 456’da *elik* “geyik”in *tuzaq* “tuzak”a yakalanması *ilin-* eylemiyle dile getirilmiştir. *Tuzaq*, *ilin-* eylemine datif (yönelme) ekiyle bağlanmıştır. *İlin-* eyleminin anlam katmanları gereği, burada bahsi geçen tuzağın ip ya da ağ kullanılarak yapılmış olduğu çıkarımı yapılabilir.

qaşa birle ilnür tuzaqqa elik (Arat, 2006, s. 76).

“Geyiği tuzağa düşüren kaderdir.” (Arat, 2006, s. 98).

2.5.12. **yapgak** “kuş avlamak için kullanılan bir çeşit tuzak” [*yap-* “(duvar vs.) inşa etmek, (kapı) kapatmak, (bir şeyleri) örtmek, (bir şeyleri) birleştirmek” -*gAk* (fiye)]

İlk Türkçe: **yAp-* “yapmak, yaratmak, ayarlamak” (EDAL, s. 1528).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *yapgak* “kuş avlamak için kullanılan bir çeşit tuzak”, KB –, TİEM 73 Kök ve TİEM Ünlü, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *yapgak* maddesi “bir tür tuzak” olarak anlamlandırılmıştır (s. 235).

Clauson çalışmasında *yapğāk* kelimesinin, *yap-* eyleminden tekrar eden hareketi ifade eden ekle türetildiğini belirtmiş; kelimeyi “kuş yakalamakta kullanılan bir tür tuzak (ya da ağ, *al-fuxūx*) şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin Osmanlı Türkçesi *yapākū* “yapağıdaki yün” kelimesiyle karıştırılmaması gerektiğini eklemiştir (1972, s. 874b).

Erdal kelimenin muhtelelen *yap-* “örtmek” köküne dayandığını DLT *er tor yaptı* “adam ağı kuşların üzerine attı.” cümlesini de hatırlatarak ifade etmiştir. Kelimeyi oluşturan *-gAk* ekinin görevlerinden birinin alet adları oluşturmak olduğunu da eklemiştir (1991, s. 391).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 462’de *yapgāk* kelimesi “kuş avlamak için kullanılan bir çeşit tuzak” şeklinde anlamlandırılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 367). Tuzak hakkında başka bir bilgi verilmemiştir.

2.5.13. **yipek** “ip; ipten oluşturulan bir tür tuzak” [*< yip* “ip” +*Ak* (iiye) (küçültme eki)]

İlk Türkçe: **yip/*yip* “ip” (EDAL, s. 890).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: **ip* “iplik” ya da **yip* < **ip* “dikiş için bir tür alet (? iğne, ? iplik)” (WOT, s. 827).

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *yipek* “ip; ip ile oluşturulan bir tür tuzak”

Karahanlı Türkçesi: DLT *yip* “ip, iplik”, KB *yip* “ip”, TİEM 73 Kök *yip* “ip” ve TİEM Ünlü *yip* “ip”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Zieme *yipek tart-* deyimini “ipi gerginleştirmek” şeklinde anlamlandırmış; *yip* “ip” kelimesinin iyi bilindiğini, ancak *yipek* şeklinin bu dönem için kayıtlı olmadığını ifade etmiştir. Eski Türkçe +*Ak* küçültme ekinin daha önce kaydedildiğine değinen Zieme, “ipek” kelimesinin “ip” kelimesinden türemesinin imkânını sorgulamış; bu metinde Türkçe “ipek” anlamına gelen kelimenin ilk kaydına rastlamış olabileceğimizi belirtmiştir (2016, s. 316).

Levitskaya ESTYA IV’te kelimenin nispeten geç bir vakitte (en erken XIII. yy.) ortaya çıktığını; DTS ve EDPT’de bulunmadığını ifade etmiştir. Vámbéry’nin öne sürdüğü ve farklı araştırmacılar tarafından da desteklenen *yip* > *yipek* türemesine katılmıştır. Yazara göre kelimenin sonunda +*ek* küçültme eki bulunmaktadır (s. 270).

Räsänen çalışmasında Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi *yipek* kelimesini “ipek” olarak anlamlandırmış; kelimenin yapısını *yip+ek* şeklinde tasarlamıştır (1969, s. 204a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime, Mainz 50’nin ön yüzü 13-14. satırlarında tanıklanmaktadır. Metinde *yipek* kelimesiyle birlikte kullanılan eylemin *tart-* “çekmek, germek” olduğu görülmektedir. Dolayısıyla *yipek tart-* olarak tanıkladığımız bu pasif avcılık eyleminin “ipi gerginleştirerek tuzak hazırlamak” ya da “ip ile hazırlanmış bir tuzağı, uygun bir zamanda harekete geçirmek” hareketlerini; özellikle de ilkini içerdiğini düşünebiliriz.

añçı-lar erser : k(a)ltı yol kezip tuzak urdaçı-lar : körp kaz-daçı-lar kapgan urguçı-lar : sürgü tıkgüçi-ler yipek tartdaçı-lar erür.

“Avcılar; yol takip edip tuzak atanlar (yerleştirenler), tuzak çukuru kazanlar, sürgü dikenler ve ip gerenlerdir.” (Zieme, 2016, s. 313).

2.6. AV YERLERİ

Av faaliyetinin gerçekleştirildikleri mekânlar da, bu faaliyetin tüm elemanlarıyla yeniden yapılandırılması hususunda önemli bir yer tutmaktadır. Belli avcılık faaliyetleri, özel olarak hazırlanmış bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Özellikle kağan ve beylerin gerçekleştirdikleri *soylu avları* belli oranda düzenlenmiş ve avlama yasağıyla içerisinde bulunan vahşi hayvanların çoğalmasının sağlandığı bölgelerdir. Bu bölümde, Eski Türkçe yazılı metinlerde rastlanan av faaliyetinin gerçekleştirildiği yerler incelenmiştir.

2.6.1. **awlak ?** “avlak?” [*av* “av faaliyetinin genel adı” +*lAg* (iiye) < +*lA-* (ifye) –(*X*)*g* (fiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: *awlak* (Aydın, 2018, s. 91).

Eski Uygur Türkçesi: –

Karahanlı Türkçesi: DLT–, KB–, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Brockelmann çalışmasında *avlaq* kelimesinin –*laq* eki olarak oluşturulduğunu; kelimenin esasında *avla-* eylemine gittiğini belirtmiştir (1954, s. 118).

Sevortyan çalışmasında, kelimenin tarihî ve çağdaş Türk dillerinde bulunan *avla-* eylemine $-a(q)$ eylemlerden yer adı yapan fiye getirilmesiyle oluşturulduğunu; kelimenin çeşitli varyantlarının Oğuz ve Uygur dil gruplarında bulunduğunu ifade etmiştir. Kelimenin Türk dillerindeki *ağlaq* ve *ağlah* gibi varyantlarının Moğolca *ağlağui ~ ağlağu* “inziva”, “ıssız yer”, “çöl”, “ıssız yer” kelimesiyle bağlantılı olabileceğini belirten Sevortyan; kelimenin geliştiği kök olan *ab ~ av* kelimesinin, Altay dilleri için ortak bir kök olduğu düşüncesindedir (1974, s. 64).

Tietze Anadolu Ağızlarında bulunan *avlak* “av yeri” kelimesinin *avla-* eylemine yer adı yapan $-(a)k$ ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir (TETTL I, s. 394).

Erdal kelimeyi oluşturan $+lAg$ ekinin, $+lA-$ ifye ile $-(X)g$ fiye’nin birleştirilmesiyle oluştuğunu, bu iki ekin ve birleşimlerinin herhangi bir şekilde yer ifade eden bir anlama sahip olmadıklarını ifade etmiştir (1991, s. 108).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Erhan Aydın’ın okuması doğruysa, kelime Eski Türk yazıtlarından Arhanan Yazıtının 1. satırında (Mo 22) kayıtlıdır. Erhan’ın da şüpheli olarak gördüğü bu okuyuşun haricinde, eski Türk dönemi eserlerinde kelime tanıklanmamıştır. Ancak bu kelime sonraki dönem tarihî ve çağdaş Türk dili yadigârlarında çeşitli fonetik değişikliklerle bulunmaktadır.

teyr<i>ken kunçuy yegen botur erkin awlak? eri bolup turdı yañı köl tarkan küdegü kelirti bunça <...> süg <...> eki kaya teg bek bolzun.

“Kutlu prenses, Yegen Botur Erkin Avlak? eri olmuştu? Yangı Köl Tarkan güvey getirdi. Bunca <...> orduyu <...> iki kaya gibi sağlam olsun.” (Aydın, 2018, s. 91).

2.6.2. **kuşlag** “kuşlak, kuşların bol bulunduğu yer” [$< kuş$ “kuş, kuş avı” - lAg (iiye) $< +lA$ (ifye) $-(X)g$ (fiye)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *kuşlag* “kuşlak, kuşların bol bulunduğu ve avlandığı yer” ve *kuşlaglan-* “kuşlak edinmek”, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *quşlağ* maddesi “genellikle kuşların avlandığı, kuş habitatının bulunduğu yer” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 471a).

Clauson çalışmasında *kuşlāğ* maddesinin *kuşlā-* eyleminden türediğine değinmiş, Kâşgarlı Mahmud’un kelimeyle ilgili açıklamasını “birçok kuşun olduğu ve avlandıkları yer” şeklinde tercüme etmiştir (1972, s. 672b). Buna ek olarak bu kelimedenden türemiş *kuşlağlan-* (1972, s. 673b) ve *quşlağlan-* (1969, s. 471a) kelimeleri DLT’de tanıklanmaktadır.

Erdal çalışmasında *kuşlag* kelimesinin sadece DLT’de tanıklandığını, kelimenin burada “kuş bölgesi (kuşların çok olduğu bölge)” olarak anlamlandırıldığını ifade etmiş ve kelimenin muhtemelen eylemden türemiş bir isim olduğunu belirtmiştir (1991, s. 109).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:**Karahanlı Dönemi Eserleri:**

DLT 234’te Kaşgarlı, *kuşlag* kelimesini “kuşlak. Orada kuşlar bol bulunur ve avlanır.” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin kökü düşünüldüğünde; kuş avlama konusunda özelleştirilen ya da özelleşmiş bulunan bölgeler bu şekilde ifade edilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 203). DLT 403’te, bu gövdeden türetilen *kuşlaglan-* kelimesine “*xān bu yirig kuşlaglandı* “han, bu yeri kuşlak edindi; orada kuş avlar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 313) cümlesini örnek olarak vermiştir. Bu cümleyle hanların belli bölgeleri kendilerine kuş avlamak için özel olarak ayırdıkları ve bu işlemin *kuşlaglan-* şeklinde ifade edildiği bilgisi tanıklanmaktadır.

2.6.3. **sagır** “av alanı, avlak; soylu avı”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *s(a)gır* “(runik yazılı) sürekl avı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *sagır* “hükümdarların maiyetiyle birlikte yaptığı bir tür av”, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *sıgır* (1969, s. 502b) ve *sagır* maddeleri “baskın, sürekl avı” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 481a).

Clauson *sağır* kelimesini “sürgün avı” şeklinde anlamlandırmış, Kıpçakça alanındaki araştırmacıların kelimeyi *sıgır* şeklinde yazdıklarını, ama bunun büyük ihtimalle bir hata olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kelimenin *sağır* “sağır” kelimesiyle bağlantılı olmadığını, bu kelimenin ilk kez 14. yy’da tanıklandığını ifade etmiştir. Karahanlı döneminde ilk hecenin sedasız (unvocalized) olduğunu tespit edip, Kaşgarlı’nın kelimeyle ilgili bahsini şu şekilde çevirmiştir: “kral ve halk tarafından yapılan bir tür av (*şayd*); kral, onları (yabani hayvanları) aramak için kendini yormadan, halkını yabani hayvanları (*al-wuhūş*) (bir yerde) toplamaları ve kendisine doğru sürmeleri için çalılıklarda ve açık alanlarda (*al-acām wa'l-fayāfi*) dağıtır (*yabutt*) ve o ayağa kalkar ve istediği zaman atışa başlar (*bayn yadayhi*)” (1972, s. 814b). Bir diğer çalışmasında Clauson *sagır* “(hayvanları korunaklı yerlerinden çıkarıp süren) avcı halkası” (1968, s. 14) olarak anlamlandırmıştır.

Kelimenin etimolojisine dair net bir görüşe rastlanmamıştır. Kelimenin kullanımına bakıldığında “avlak” anlamı ön plana çıkmaktadır. Kaşgarlı ise kelimenin “bir tür soylu avı” anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu iki anlam göz önünde bulundurulduğunda, mantıken “av bölgesi” > “bu bölgede gerçekleştirilen av faaliyeti” şeklinde bir anlam geçişi söz konusu olabilir. İlk Moğolca **siğui* (Halha Moğolcası *şuguy*, Buryatça *şugı*,

Kalmukça *şuhu* “(nehir kıyısında bulunan) orman, koruluk, çalılık” (Sanjeev vd., 2018, s. 111), Oyratça *şuğar* “sık orman; koru, çalılık” (Krueger, 1978, s. 458); Mançu-Tunguzca **siğī* “yoğun orman, çalılık” (Evenkice *siğī* “çalılık, orman”, Evence *hiği* “çalılık, (yoğun) orman, tayga”, Negidalce *sivū/siğī/siğū* “çalılık, orman”, Oroçça *siçai* “çalı”, Udegeyce *siçamp’ai* “(yoğun) çalılık”, Ul’çça *sēy* “çalılık, (yoğun) orman”, Oroçça *sīgi/sii* “çalılık, (sık) orman; (çok sayıda) çalı çırpı”, Nanayca *sio/siu* “çalılık”, Mançuca *şa/şuva* “çalılık, (dağların kuzey yamacındaki) orman”) (Tsintsius, 1977, s. 77) kelimelerinin Eski Türkçe *sagır* kelimesiyle ilgisi düşünülebilir.

Moğolca kelimenin Mançu-Tunguzcada denkliğinin bulunması (Tsintsius, 1977, s. 77), Türkçe kelimenin de Altayistik açısından değerlendirilebileceğini düşündürebilir. Ancak, henüz kelimeye makul bir Türkçe kök bulunamaması ve kelimenin Türkçe etimolojisinin yapılamaması onun alıntı olma ihtimalini de göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Moğolca ve Mançu-Tunguzca kelimeler “orman, çalılık alan” gibi anlamlara vurgu yapmaktadır. Av faaliyetinin gerçekleştirildiği alanlardan olan ormanlık bölgeleri ifade eden kelime, incelediğimiz Eski Türkçe kelimeyle bu açıdan benzerlik göstermektedir. Kelimenin özellikle Oyratça *şuğar* varyantına yakınsaması, Moğolcanın Oyratçaya yakın Eski Türkçeyle çağdaş bir varyantından Türkçeye geçmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Tibet dillerinden Zhangzhungçada bulunan *rkur* “çalılık, orman” (Martin, 2010, s. 40) kelimesi de Moğolca, Mançu-Tunguzca ve Eski Türkçede bulunduğunu düşündüğümüz bu kelimeyle ilgili olabilir. Özellikle Zhangzhungça kelimenin *gyur/sgyur* varyantları incelediğimiz kelimeyle fonetik ve semantik açıdan uygunluk göstermektedir. Ancak bahsi geçen dile hâkimiyetimiz bulunmadığından daha ileri bir değerlendirme yapamadığımızı da itiraf etmek gerekmektedir.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

IB 63’te *Kanlık süsi* “hanın ordusu”nun ava çıktığı (*abka ün-*) yer, *sagır* “avlak” kelimesiyle ifade edilmiştir. Burada bahsedilen bu alan, büyük bir ihtimalle kağan için özel olarak ayrılmış ve belki de düzenlenmiş bir alan olmalıdır. Eski Türklerde bu türden, kağana özel olarak ayrılmış av alanlarının bulunduğu bilinmektedir (Allsen, 2006, s. 16-19, 46). Avlak içinde (*sagır içre*) avlanan hayvanın *elik kiyik* “erkek karaca”

olduğu tanıklanmaktadır. Avı yapılan hayvanın avlak içerisine girmesi *kir-* eylemiyle ifade edilmiştir.

Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmuş. Kara kamağ süsi ögirer tir.

Anca biliñler: Edgü ol (Tekin, 2013, s. 26).

“Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013, s. 33).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 183'te Kaşgarlı *sagır* kelimesini “hükümdarların maiyetiyle birlikte yaptığı bir tür av. Hakan, adamlarını, yabani hayvanları toplayıp kendisine doğru sürmeleri için, bozkıra ve ormana gönderir. O da peşlerine düşmeden, durduğu yerde yorulmadan onları avlar.” şeklinde açıklamıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 156).

2.6.4. **simek** “orman; sığ bir akarsu ağzına toprak yığılarak oluşturulan yapay gölet (?) ya da bu şekilde açılan çukurlar (?)”.

İlk Türkçe: **simek* “orman” (EDAL, s. 1332-1333).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *semek* ~ *s(e)mek* “orman”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Räsänen Eski Uygurca *semek* ya da *simek* şeklinde okuduğu kelimeyi “orman” olarak anlamlandırmıştır (1969, s. 409).

DTS yazarları kelimeyi Eski Türkçe *semek* olarak okumuş ve kelimenin *arığ* kelimesiyle ikileme oluşturarak “orman” anlamına geldiğini yazmışlardır (s. 51, 495).

Clauson kelimenin Eski Türkçede, çoğunlukla *arığ* kelimesiyle ikileme şeklinde bulunduğunu ve “koru, orman” gibi anlamlara geldiğini ifade etmiştir. *Semekle-* eyleminde de bu kökü görmüştür (1972, s. 828-829).

Erdal, Clauson’un görüşünü eleştirmiş, Eski Türkçe *semekle-* okuyuşunu *simek+le-* olarak düzeltmiştir. “orman, koru” anlamına gelen kelimenin *semek* şeklinde okunması gerektiğini ifade etmiştir (1991, s. 445).

EDAL yazarları kelimenin yalnızca Eski Uygurcada bulunduğunu, diğer Altay Dilleri de düşünüldüğünde Ana Türkçe kelimenin **simek* < **semek* şekline geri götürülebileceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, kelimenin Eski Uygurcada *semek* şeklinde bulunuyor olma ihtimalinden de söz etmişlerdir (s. 1333).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime *Altun Yaruk* 602/7’de, balık avlamak için balıkçılar tarafından oluşturulan bir yapay göleti ifade edecek biçimde kullanılmıştır. Bağlama göre, balıkçılar bu göleti oluşturmak için, bir ırmağın sığ akan bölümüne büyük taşlar koyarak set çekmişler ve suyun önceki akış yönünde bir gölet oluşturmuşlardır. Böylelikle balıkçılar, oldukça sığ olan bu gölette rahatlıkla balık yakalayabilme imkânı bulmuşlardır. Bu örnekte avcı, doğal yer şekli olan akarsuyun kıvrım yaptığı bir bölgeyi düzenleyerek, av faaliyetine daha uygun bir hâle getirmiştir (Bağlamın yorumunun tamamlanması için bk. 2.3.13. *balıkçı* “balıkçı, balık avcısı”).

Ol ögüz kızıgınta üküş telim balıkçı kuvragı yığılıp balık tartgu simekin kılurlar erti .. anın ol ögüz suv-ıning berü bo kölke kelgülik tog agzın yimirip suvug öngi kemişmişlerin körti (Kaya, 1994, s. 318).

“O ırmak kıyısında çok kalabalık bir balıkçı topluluğu yığılıp balık tutmaya yarayan gölü yapıyorlardı. O sırada, o ırmağın beri, bu göle akan bent ağzını doldurup suyun önünü değiştirenleri gördü.”

U IV 34, 57'deki bağlamda kelime *arığ simek* şeklinde bir ikileme olarak “orman” anlamıyla tanıklanmaktadır. Metinde, bu ormanın kağana özel olarak ayrılmış ve düzenlenmiş bir avlak olup olmadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak burada bahsi geçen av faaliyeti, kuşkusuz *soylu avi*'dir (royal hunt) ve askerî bir düzene yakın olarak tertiplenmiş olmalıdır. Bu gibi avlar genellikle, kağana özel olarak tahsis edilmiş ve düzenlenmiş av alanlarında gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla burada bahsi geçen ormanın, av için özel olarak düzenlendiği düşünülebilir. Ormanda avlandığı bilgisi verilen hayvanlar *keyik* “geyik” ve *sıgun*'dur “erkek geyik; maral” (Bağlamın yorumunun tamamlanması için bk. 2.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”).

53 ... *bir oğurda ol dntipali ilig alp qatağ awçı erenleri alp-a-gut-ları birle arığ simekte awqa atlanıp bardı. Ülügsüz sansız keyiklerig awlap ölürdi. Adın bir arığda altun önglüg körgeli körtle sıgun bar erdi. Yıltı yüz-in arz-i-lar teg amrılmış köngülüğ tüz-ün yawaş. Alqu sıgun-larda keyikler-de adruqraq biş yüz sıgun-lar-ning yırçisi iligi begi erdi. Ötrü ol dntipali ilig alqu alpağutu birle keyik awlap yortup anıng arasınta ol biş yüz sıgun-larnı körüp //p awlap altı tegirmi-leyü t/...* (Gabain, 1931, s. 34).

“Bir zamanlar kral Dantipāla, cesur, güçlü avcıları ve kahramanlarıyla avlanmak için ormana gitti. Sayısız geyik öldürmüştü. Başka bir ormanda altın rengi bir maral vardı, çok güzel görünüyordu; bir hayvan gibi bir görünüme sahipti, (ama) aynı derecede barışçıl bir yapıya sahipti, asil ve yumuşaktı; Tüm marallardan ve geyiklerden daha mükemmel, beş yüz maralın lideri ve kralı. O kral Dantipāla ve tüm kahramanları peşinden koşarken, o beş yüz maralı gördüler...” (Gabain, 1931, s. 35).

Aynı metnin Hami versiyonunda yer alan ifadeler, avcılığın yapılaş tarzını ve soylu avı olma niteliğini daha da açıklığa kavuşturmaktadır.

24. sayfanın arka yüzü, 489-490. satırlar

y(e)mä bir ugurda ol dantapale elig han adın bir arığ simekke avka atlantı ...

“Ve bir zaman o kral, Dandapala, başka bir ormanda ava gitmek için atına bindi.” (Shimin vd., 2006, s. 155).

2.7. AVDA YARDIMCI HAYVANLAR

Vahşi hayvanlar ile insanlar arasında güç, koku alma, hız vb. konularda hayvanlar lehine önemli farklar vardır. Dolayısıyla avcı, söz konusu dezavantajı gidermek için yaratıcı düşünmek zorunda kalmıştır. Tuzak vb. yöntemler bu dezavantajı gideren önemli zekâ ürünleridir. Ancak avcı, tuzaktan başka yöntemler bulabilmiş ve av repartuarını genişletmiştir. Doğada kendisi için avlanan vahşi hayvanları çeşitli yöntemler kullanarak yeterli miktarda evcilleştirmek ve bu hayvanların avlarda kendine yardım etmesini sağlamak; şüphesiz bu yöntemlerin en yaratıcılarından. Bu bölümde, avda yardımcı kullanılan hayvanlar incelenmiştir. Bahsi geçen yardımlar, avcıya hız ve takip yeteneği gibi konularda destek sağlamaktan avı bizzat yakalamaya varacak kadar farklılaşmaktadır.

2.7.1. at “at”

İlk Türkçe: **āt* “at” (EDAL, s. 317).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *at* “at”, YenYaz. *at* “at”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *at* ~ (*a*)*t* “at, posta zincirindeki at, posta atı; dönemsel bir yıl adı; yedi mücevherden biri”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *at* “at, kısırak”, KB *at* “at (hayvan)”, TIEM *at* “at, binek hayvanı”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

EDAL yazarları kelimenin Ana Altayca şeklini *ātV* “at” olarak tasarlamış; Ana Tunguzca **abdu*- “sığır, sürü; mal, mülk; bez, kumaş”, Ana Moğolca **aduğu*- “at; sığır; sürü, yığın; sürmek” ve Ana Türkçe **āt* “at” kelimelerini karşılaştırmışlardır. Kelimeyi *Batı İzolesi* olarak nitelendiren EDAL yazarları, Ana Altayca kelimenin **atbV* ya da **abtV* şeklinde de yeniden yapılandırılabilirliğini ifade etmişlerdir (s. 317).

Poppe Eski Türkçe *at* “at” kelimesinin **akta>*akt>at* şeklinde bir dönüşüm yaşadığını; Yazılı Moğolca *ağta* “iğdiş edilmiş erkek at” kelimesinin de aynı köke (**akta*) geri gittiğini düşünmüş ve bu iki kelimeyi bir denklik olarak sunmuştur (VGAS, s. 121).

VEWT’de Ana Türkçe **āt* “at” kelimesinin tüm çağdaş Türk dillerinde bulunduğu belirtilmiştir (s. 30).

DTS’de Eski Türkçe *at* kelimesi “at” olarak anlamlandırılmıştır (s. 65).

EDPT’de Eski Türkçe *at* “at” kelimesinin neredeyse her zaman “binek atı” anlamını içerecek şekilde kullanıldığı ifade edilmiştir. Bazı modern Türk dillerinde kelimenin “damızlık at” anlamının zıttı olarak “iğdiş edilmiş” anlamına geldiği belirtilmiştir (s. 33).

Leksika’da kelimenin Ana Türkçede **at* “at” şeklinde bulunduğu ifade edilmiştir. Kelimenin bazı çağdaş Türk dillerinde “iğdiş edilmiş (örneğin, öküz)” ve “eşek” anlamlarına gelebildiği yazılmıştır. *Leksika*’da kelimenin etimolojisini ortaya koymak için, herhangi bir Moğol dili vasıtasıyla Orta Farsçadan Türk dillerine girdiği düşünülen *ağta* “iğdiş edilmiş hayvan” kelimesi ve *atan* “iğdiş edilmiş deve” olmak üzere iki farklı kelimeyle karşılaştırma girişiminden bahsedilmiştir. Kelimenin Türkçe şeklinin **aqt > at* gibi bir gelişim yaşadığı ve Ana Türkçe-Moğolca **aqta* şekline geri gittiği yazılmıştır. Hint-İran ve Toharlar diğer topluluklar tarafından at yetiştiricileri olarak tanımlanmış, at yetiştiriciliğini (ve bahsi geçen kelimeyi) Orta Asya’ya (ve Türk-Moğol halklarına ve onların dillerine) onların getirdiği ifade edilmiştir. Ancak *Leksika*’ya göre bu alıntılama olayı, Orta Farsça döneminde değil, daha önceki bir ana-dil döneminde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu görüşün, kelimenin Mançu-Tunguz dillerindeki eskiliğiyle de desteklendiği ifade edilmiştir (s. 441).

Sevortyan *at* kelimesinin Eski Türkçede “at”, çağdaş Türk dillerinde “at”, “iğdiş edilmiş at”, “iğdiş edilmiş hayvan”, “eşek” ve “iğdiş edilmiş erkek” gibi anlamlara geldiğini ifade etmiş, kelimenin etimolojisine dair kendinden önceki fikirlere yer vermekle yetinmiştir (ESTYa I, s. 197-198).

Şçerbak *at* kelimesinin ve türevlerinin çağdaş Türk dillerinin hepsinde “at”, bazı Türk dillerinde aynı zamanda “iğdiş edilmiş, bakımlı at”, “eşek” ve “genel olarak iğdiş

edilmiş erkek” gibi anlamlara geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca “iğdiş edilme” anlamının, türle ilgili anlamdan önce geldiğini belirtmiştir (1961, s. 83).

Eren (1999, s. 24) Türkiye Türkçesi *at* “binme, yük çekme veya taşıma gibi işlerde kullanılan hayvan” kelimesinin eski ve yeni Türk dillerinde, bazen birtakım değişikliklerle bulunduğunu ifade etmiştir.

Tietze (TETTL I, s. 376) çalışmasında Türkiye Türkçesi *at* “bilinen hayvan; erkek at” kelimesinin Eski Türkçe *at* kelimesinden geliştiğini ifade etmiştir.

Stachowski (2019, s. 66) Türkiye Türkçesi *at* “at” kelimesinin bazı çağdaş Türk dillerindeki hâllerine yer vermiş ve kelimenin Genel Türkçe **at* “iğdiş edilmiş at” kelimesinden geliştiğini belirtmiştir.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Yenisey bölgesi yazıtlarından Hemçik-Çırgakı yazıtında avda yardımcı olarak atların da kullanıldığı tanıklanmıştır. Avda atların avcıya ettikleri yardım, kuşkusuz avcıyla avı arasındaki hız farkını kapamasıdır. Bu sayede avcı, avını gözden kaçırmamakta ve takibi sürdürebilmektedir. Eski Türklerden kaldığı düşünülen kaya resimlerinde avlanan atlılara sıklıkla rastlanması, at üstünde avlanmanın eski Türkler arasında yaygın olduğunu doğrulamaktadır (Resim 2, Resim 3).

... 4. *aşnuki atlarım eşintim abga ben er altı yüz tamk<a> at 5. say t'eg sarig altunum ik gerçin eg[ri tev]em ağı yüder tanyım.*

“Önceki atlarımı koşturdum. Ava (giderken) bindiğim altı yüz damgalı atım, 5. Çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım, semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim, ipekli kumaşlar taşıyan taylarım.” (Yıldırım vd., 2013, s. 109-110).

Eski Uygur Dönemi Eserleri

U IV 34, 57’de bahsi geçen avda atın da yardımcı olarak kullanıldığı bilgisi, *atlanıp bar-* “ata binerek; atla gitmek” ibaresinden çıkarılmaktadır. Metinde avın gerçekleştirildiği alan ormandır. Dolayısıyla eski Türkler yalnızca bozkırda değil, ormanda da at üstünde avlanma bilgisine ve kabiliyetine sahiptiler.

53 ... *bir oğurda ol dntipali ilig alp qatağ awçı erenleri alp-a-ğut-ları birle arığ simekte awqa atlanıp bardı* (Gabain, 1931, s. 34).

“Bir zamanlar kral Dantipāla, cesur, güçlü avcıları ve kahramanlarıyla avlanmak için ormana gitti.” (Gabain, 1931, s. 35).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 2583’te av faaliyetinde ve askerî harekâtlarda at kullanıldığı yazmaktadır. Beylerin bu konuda uyarılmalarından, bu iki faaliyetin eski Türkler için benzer derecede tehlikeli görülmüş olduğunu tanıklamaktayız.

qalı tuşsa beglerke yanluq hağa

tuşar at öze quşta awda süde (Arat, 2007, s. 271).

“Eğer beylere bir felâket ve belâ gelirse, bu avda, kuş avında veya seferde hareket esnâsında gelir.” (Arat, 1998, s. 192).

2.7.2. **barak** “(avda kullanılan) çok tüylü köpek” [< Farsça *bārak* “muhteşem bir at” ?]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *barak* “çok tüylü köpek”, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

VEWT’de Eski Türkçe *barak* kelimesi “Yaygın inanışa göre yaşlı bir kartalın son iki yumurtasından birinden çıkan uzun tüylü köpek” olarak anlamlandırılmıştır (1969, s. 62).

DTS yazarları Eski Türkçe *baraq* maddesini “olağanüstü çevikliği ve kıvraklığıyla ayırt edilen, uzun tüylü bir köpek. Av köpekleri arasında en iyisi olarak kabul edilir.” şeklinde açıklamışlardır (s. 83).

Doerfer (1971, s. 102-117) Eski Türkçe *baraq* kelimesinin Soğdça ya da Pehleviceden bir alıntı olduğunu düşünmüştür. Ona göre kelime Orta Farsça *bārak* “muhteşem bir at” kelimesine dayanmakta olup daha sonra bu kültür dairesinde “Hz. İsa’nın bineği” > “Hz. Muhammed’in İsrā’daki bineği” > “Hz. Muhammed’in Mi’rāc’da bindiği hayvan” gibi bir anlamsal gelişim göstermiştir. Buna paralel olarak Türk kültüründe *baraq* kelimesi “şamanın bineği” > “şamanik bir hayvan; şamanın bizzat kendisi; herhangi bir tüylü hayvan” > “kıllı insan; kartaldan doğma tüylü av köpeği; vs. “ gibi anlamsal gelişmelere uğramıştır.

Clasuson etimolojik çalışmasında Eski Türkçe *barak* kelimesini “uzun tüylü köpek” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin Kırgızca, Kazakça, bazı kuzey doğu Türk dilleri ile Osmanlı Türkçesinde orjinal anlamıyla bulunduğunu; bazen daha genel bir anlama gelecek şekilde kilim, hayvan vs.’nin “tüylü, uzun tüylü” olanı anlamına geldiğini belirtmiştir. DLT’deki kelimeyi “uzun tüylü köpek” olarak açıklayan Clauson, kelimenin DLT’deki açıklamasını “Türkler, bir akbabanın yaşlandığında iki yumurta bırakıp onları kuluçkaya yatırdığına; birinden en hızlı ve en iyi avcı olan *barak* denen bu köpeğin, diğerinden de bir civcivin çıktığına ve bunun, onun son kuluçkası olduğuna inanırlar” olarak tercüme etmiştir (1972, s. 360a).

Eren Türkiye Türkçesi *barak* kelimesini “bir tür tüylü av köpeği” olarak anlamlandırmış, kelimenin ağızlarda “çok tüylü köpek” olarak bulunduğunu ifade etmiştir (1999, s. 39).

Tietze etimolojik çalışmasında Eski Türkçe *baraq* kelimesini “uzun tüylü köpek” olarak anlamlandırmış ve Anadolu Ağızlarında kelimenin *baraḥ* varyantının bulunduğunu, Eski Anadolu Türkçesinde bu kelimedden *+cuk* küçültme ekiyle türemiş olan *baracuk* “uzun tüylü küçük köpek” kelimesine rastlandığını ifade etmiştir (TETTL I, s. 475).

Şçerbak, *barak* kelimesinin Eski Özbekçede “katır” kelimesine karşılık geldiğini, çağdaş Türk dillerinde “bir köpek türü” anlamında bulunduğunu belirtmiştir (1961, s. 95).

Stachowski çalışmasında bazı çağdaş Türk dillerinde (Kırgızca, Karakalpakça, Özbekçe ve Uygurca) *barak* kelimesini “uzun tüylü bir av köpeği” olarak anlamlandırmış, kelimenin etimolojisinin belli olmadığını ifade etmiştir. Kelimenin Farsça *bārak* “atlı, süvari” kelimesiyle ilgili olduğuna dair Eren’de (1999 s. 39) bulunan görüşü inandırıcı bulmamıştır (2019, s. 78-79).

KWb’de Kalmukça *bar^{ng}* “bekçi köpeği, çoban köpeği; kıvırcık tüylü bir köpek cinsi” kelimesiyle Kırgızca ve Osmanlı Türkçesi *baraq* “yoğun tüylü köpek” kelimesini karşılaştırmıştır (s. 34).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelimeye Eski Türkçede yalnızca DLT 190’da rastlanmaktadır. Kaşgarlı, *barak* kelimesini şu şekilde açıklamıştır: “Çok tüylü köpek. Türklerin inancına göre akbaba yaşlandığı zaman iki yumurta yumurtlar; onların üstüne kuluçkaya yatar. Bu yumurtalardan birinden *barak* adı verilen köpek çıkar. Bu, en hızlı koşan ve avı en iyi koruyan köpektir. Diğer yumurtalardan da akbabanın yavrusu çıkar ki o da en son yavrusudur.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 162). Bu tanımlamaya göre avda kullanılan ve *barak* adı verilen hayvanın doğuşu ve hızı olağanüstü özellikler taşımaktadır. Çeşitli özellikleri yönüyle insanlara olağanüstü bir varlıkmış gibi görüldüğünü tahmin edebileceğimiz bu gibi hayvanların etrafında benzer anlatıların oluşması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Buna göre *barak*, avının peşini kolay kolay bırakmayan, bir av köpeğinin sahip olması gereken en önemli özellik olan hıza da sahip olan bir hayvandır. Bu hayvanın uzun tüylü olduğunun özellikle belirtilmesi, onu daha soğuk bir iklimin parçası olarak düşünmemize neden olabilir. Dolayısıyla *barak*, soğuk bölgelerde kullanılan bir av köpeği olmalıdır.

2.7.3. **esri** “kaplan”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *esri* ~ (*e*)*sri* “renkli, alacalı, rengârenk, lekeli, benekli, desenli; ...”, (*e*)*sri* (*i*)*mga* “benekli yaban keçisi”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *esri* “kaplan”, KB *esri* “kaplan”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.**Etimoloji:**

Şçerbak çalışmasında eski Türk dillerinde *esri* ve *toja* kelimelerinin “kaplan” anlamında bulunduğunu belirtmiştir (1961, s. 139).

DTS’de *esri* maddesi “1. benekli, alaca, 2. kaplan” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 184a).

Clauson çalışmasında *esrī* maddesini “benekli, noktalı”; bu nedenle, çeşitli türlerde benekli kedigiller, “leopar” ve benzerleri şeklinde anlamlandırmıştır (1972, s. 250 a-b).

Tekin çalışmasında Eski Türkçe *esri* kelimesini “lekeli, benekli, puanlı” olarak anlamlandırmıştır (2013, s. 53).

Räsänen çalışmasında Orta Türkçe *esri* kelimesini “panter” şeklinde anlamlandırmıştır (1969, s. 50b).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:**Eski Uygur Dönemi Eserleri:**

Kelime IB 49’da geçmektedir, ancak bu bağlam insanların avcılık faaliyetiyle ilgili değildir. *Esri* kelimesi bu bağlamda “lekeli, benekli, puanlı” anlamıyla bulunmaktadır. Bu bağlamda avcılık açısından yalnızca *esri amga*’nın kayalık yerlerde yaşadığına dair bilgi bulunmaktadır ve bu metin, hayvanın davranış şeklinin ve yaşadığı coğrafi bölgeye dair bilginin eski Türkler tarafından gözlemlendiğini kanıtlamaktadır.

bars kiyik eñleyü meñleyü barmış. Ortu yirde amgaka sokuşmış. Esri amga yalım kayaka ünüp barmış, ölümte ozmış. Ölümte ozupan ögire sebinü yortıyur tir. Ança bilij: Edgü ol (Tekin, 2013, s. 24).

“Bir kaplan avlanmaya gitmiş. Orta yerde bir yaban keçisine rastlamış. Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş. Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013, s. 32).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5379’da *esri* kelimesi “kaplan”; bu bağlamda “(avda kullanılan) kaplan” anlamıyla bulunmaktadır. Buna ek olarak, kara avcılığında *esri*’ye ek olarak köpeğin (*it*) de yardımcı olarak kullanıldığını tanıklamaktayız. Avda *esri* gibi yırtıcıların kullanıldığı; geç dönem Taştık mezarlarından çıkan tahta plakalar üzerine nakşedilmiş resimlerde de tanıklanmaktadır. Bu çizimlerden birinde kaplan benzeri yırtıcı bir hayvan, at sırtından atlayan bir şekilde resmedilmiştir (Gryaznov, 1971, s. 99-101). Esin bu parsın av için terbiye edildiğini ifade etmiş; bu çizimlerin savaş ve sürekle avlarına ait olduğunu belirtmiştir (Esin, 1978, s. 19).

uçarığ uçurmaz seniñ quşlarıñ

yorırığ yoritmaz kör esriñ itin (Arat, 2007, s. 535).

“Senin av kuşların uçanı uçurmaz; senin kaplanın, köpeğin yürüyenini yürütmez.” (Arat, 1998, s. 386).

2.7.4. **it/it** “it, köpek”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: **it* (*ıyt?*) “it, köpek” (TDBUÜ, s. 176).

Ana Bulgarca: **eth* (VEWT, s. 174b).

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *it* “1. köpek 2. köpek yılı”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *it* ve *it* “köpek, it; dönemsel bir yıl adı; dönemsel bir günün adı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *it* ve *it* “köpek”, TİEM 73 Kök *it* “it, köpek”, RKT *it* “it, köpek”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *it* maddesi “köpek” olarak anlamlandırılmıştır (s. 215 a-b).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca *it* maddesini “köpek” şeklinde anlamlandırmış, Yakutça *itie*, *yty* “su samuru, lutra vulgaris” (ve *işt* ve Ana Bulgarca *éth*) kelimesinin **itexi* şeklinden geliştiğini; Cürcence *jìn-tāh-hûng* < **indaχun*, Mançuca *indaχün* “köpek, on iki hayvanlı takvimin on birinci yılı”, Tunguzca *inda* şekillerini de vererek belirtmiştir (1969, s. 174b).

Clauson çalışmasında *it* maddesini “köpek” olarak anlamlandırmış, kelimenin ünlülerinin Eski Türkçe (Türkü) ve Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi döneminde ve günümüz Kuzeydoğu lehçelerinden Tuvacada hâlâ art ünlülü (kalın) bulunduğunu belirtmiştir (1972, s. 34a).

Şçerbak çalışmasında kelimeye madde başı olarak *it* “köpek” şekline yer vermiş; modern dillerin malzemelerinin karşılaştırılması ve eski anıtların tanıklığının, kelimedeki seslendirmenin başlangıçta sağlam olduğunu ve hemen hemen tüm Türk dillerinde görülen, kelimenin *it* şeklindeki değişiminin son zamanlarda meydana geldiğini dile getirmiştir. Bu arada, bu değişikliğin bir dizi başka kelime için de söz konusu olduğunu ve bu nedenle, belirli bir genel dilsel eğilim olarak hareket ettiğini ifade etmiştir. *İt* kelimesinin hemen hemen tüm Türk dilleri tarafından bilindiğini dile getiren Şçerbak; istisnaların, köpeğin *adai* olduğu Hakas dili ve *köpek* kelimesinin bulunduğu diğer bazı Türk dilleri olduğunu belirtmiştir (1961, s 127).

Doerfer çalışmasında *it* “köpek” şeklinin *it* şeklinden daha eski olduğunu ifade etmiştir (1965, s. 173-174).

Sevortyan çalışmasında kelimenin ilk sesinin (*ı-* ve *i-*) yeniden yapılandırılması konusundaki sorunun, her iki ünlünün de eski lehçe kaynaklarına geri dönmesi olduğunu dile getirmiştir. *It* kelimesinin daha eskiliği hakkında kategorik ifadeleri (Şçerbak, 1961, s 127; TMEN II, s. 173-174) doğrulamanın zor olduğunu belirtmiş, eski *ı-* > yeni *i-*’nin “belirli bir genel dilsel eğilim olarak hareket ettiği” (Şçerbak, 1961, s 127) gerçeğine yapılan atfın doğrulanması gerektiğini yazmıştır. Çağdaş Türk dillerinden Uygurca, Sarı Uygurca ve Salarca’da sızıcı olan *-ş-* sesinin ikincil olduğunu dile getirmiştir (1974, s. 385).

Tenişev, kelimenin yeniden yapılandırılması konusunda **it ~ *ıt* “köpek” şekilleri arasında kararsız kalmıştır. Buna ek olarak köpeğin Türk kültüründeki önemine, çeşitli atıflarda bulunarak değinmiştir (2001, s. 648-649).

Besli, kelimenin *ıyt* varyantının daha eski olduğunu düşünmüş, *i-* foneminin, *-y-* foneminin etkisiyle oluştuğunu ifade etmiştir (2010, s. 193).

Eren çalışmasında *it* maddesini “köpek” olarak anlamlandırmış, kelimenin Eski Türkçeden beri var olduğunu ve Orta Türkçede *it* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir. Salarca, Sarı Uygurca gibi diyalektlerde *işt* (~ *işt*) şeklinde bulunan kelimedeki *-ş-* foneminin sonradan türediğine değinen Eren, kelimenin eski hâlinin *it* olduğunu dile getirmiştir (1999, s. 196 a-b).

Tietze çalışmasında Türkiye Türkçesi *it* maddesini “köpek” olarak anlamlandırmış; Clauson’a (1972, s. 34) dayanarak kelimenin Eski Türkçe *it* şeklinden geliştiğini ifade etmiştir (TETTL III, s. 641-642).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *it* maddesini “köpek (Canis lupus familiaris)” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin < Genel Türkçe **it ~ it* şeklinden geliştiğini ifade etmiştir. Bazı Türk dillerinde bulunan *-y-* ve *-ş-* fonemlerinin belirsizliğini koruduğunu belirtmiştir (2019, s. 190a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 121’de avda kullanılan köpeği avlanan hayvana yöneltmek için avcının, *üşkür-* eylemini gerçekleştirdiği bilgisi bulunmaktadır. Bağlamda, *keyik*’in datif (yönelme) eki olarak bağlandığı bu eylem, “teşvik etmek” olarak anlamlandırılmış ve insanlar için de kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Bu eylem, *üşkür-* “üfleme, ıslık çalmak, (kuş ıslığa benzer biçimde) ötmek” eylemiyle aynı eylem olmalıdır. Dolayısıyla avcının, köpeği vahşi hayvanın peşinde koşturmak için bir çeşit ıslık çaldığı düşünülebilir. Avda av köpeklerinin kullanımı, eski Türklerden kaldığı düşünülen kaya resimleriyle de tanıklanmaktadır (Resim 3, Resim 4).

ol itig keyikke üşkürdi.

“Köpeği av için teşvik etti. Adamı bir şeye teşvik etmek için de kullanılır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 108).

DLT 355’te ağırlanan misafir yemekten sonra izin isteyince, ona söylenen bir şiire yer verilmiştir. Bu şiirden, kişilerin köpek ve atlarını avcılara ödünç olarak verebildikleri ve avlarından pay bekledikleri çıkarımı yapılabilir. Bu, adeta bir tarla sahibinin tarlasını işleme için bir çiftçiye, elde edilecek olan ürünün belli bir kısmını alması karşılığında kiralmasına benzemektedir. Av konusunda eğitilmiş köpeğe ve ata, yine başka bir avcının sahip olacağını düşünmek de son derece normal olacaktır. Yani bu ve benzeri durumlarda, köpeği ve atı ödünç veren de büyük bir ihtimalle avcıdır. Bahsi geçen şiirde, av köpeği anlamında, genel anlamda köpeği ifade eden *ıt* kelimesi kullanılmıştır. Şiire göre köpeği ve atı ödünç alan avcı, köpeği bile doyuracak bir av bulamamıştır. Üzerine, atı da gereğinden fazla yormuştur. Avcının avını yakalayamaması, adına avlandığı kişinin *kut*’unu da yitirmesine sebep olmuştur. Köpek ve at bu şiire göre *kāz* “kaz” ve *korday* “bağırtlak”; yani iki kuş türünü avlamada kullanılmıştır. Kuş avlarında köpeklerin, vurulan kuşu avcıya getirme gibi bir kullanımı söz konusu olmuştur.

toğgurmadı ıtımını

torgurgalır atımını

sürdi meniñ kutumını

kāz takı kordayımı

“Atını, köpeğini, av kuşlarını ödünç verdiği, fakat bir şey yakalayamayan avcıyı niteleyerek diyor ki: Köpeğimi doyurmak için bile bir av bulamadı. Atım da koşmaktan neredeyse zayıf düşecekti. Kazımı ve bağırtlağımı kovduğu gibi benim talihimi de kovdu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 283).

DLT 418’de köpeğin yaban hayvanını kaçırdığına dair bir cümle bulunmaktadır. Bu cümle net bir şekilde avcılık bağlamına işaret etmese de av faaliyeti sırasında köpeklerin kullanıldığı bilinmektedir. Köpekler av sırasında yaban hayvanlarını yakalamaları şeklinde yetiştirilip kullanılacakları gibi onları belli yönlere sürmek ya da yaban hayvanı sürüsünde bir karmaşa çıkararak bazı hayvanları tek bırakmak için de kullanılabilir. Dolayısıyla burada köpeğin av sırasında ikinci kullanımına dair bir bilgi bulunuyor olabilir. Buna göre köpeğin vahşi hayvanları belli yönlere sürmek ya da

yaban hayvanı sürüsünde bir karmaşa çıkararak bazı hayvanları tek bırakmak için kovalamaları *tezit-* eylemiyle ifade edilmiş olabilir. Bu eylemin kullanılmasının ardındaki bir diğer olası sebep de, av sırasında köpeğin istenmemesine rağmen vahşi hayvanları ürkütüp kaçırmaması olabilir.

it keyikni tezitti.

“Köpek, yabani hayvanı kaçırttı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 328).

DLT 474’te, av faaliyeti sırasında köpeğin vahşi hayvanı yakalaması *yapuş-* eylemiyle ifade edilmiş, “vahşi hayvan” anlamındaki *keyik*, datif (yönelme) eki alarak bu eyleme bağlanmıştır.

it keyikke yapuşdı.

“Köpek, ava yapıştı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 379).

KB 3601’de *awçı* kelimesi, *it* kelimesinin niteleyicisi göreviyle metinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu beyitte geçen *awçı it* ibaresi “av köpeği” anlamına gelmektedir. Bahsi geçen beyitten avda kullanılan köpeklerin şişmanlatılmamasının, onların eğitiminin bir parçası olduğu çıkarımı yapılabilir. Metne göre şişmanlamamış ve besine ihtiyaç duyan av köpeği, sahibine ve onun vereceği yiyeceklere muhtaç olduğunu hisseder ve sahibine ve onun isteklerine itaatkâr olur.

Tükel awçı it teg et özke baqın

Semiz bolsa bilmez idisi haqın (Arat, 2007, s. 362).

“Vücûda bak, tam bir av köpeği gibidir; semirirse, sâhibinin hakkını tanımaz.” (Arat, 1998, s. 262).

KB 5379’da *esri* ve *it*’in *yorırıg yoritma*’masıyla “yürüyeni yürütmemesi” kastedilen, elbette ki kara avcılığıdır ve bu beyitten, *esri* “kaplan” ile birlikte *it*’in de av faaliyetlerinde avcıya yardımcı olarak kullanıldığı tanıklanmaktadır.

uçarıg uçurmaz seniñ quşlarıñ

yorırıg yoritmaz kör esriñ itij (Arat, 2007, s. 535).

“Senin av kuşların uçanı uçurmaz; senin kaplanın, köpeğin yürüyeni yürütmez.” (Arat, 1998, s. 386).

KB 6364'te hükümdara, kötü olduğundan bahsedilen üç şey köpek (*it*) (av köpeği), avkuşu (*quş*) ve vücut (*et öz*) olarak verilmiş; bu üçünün de semirtilmemesi; şişmanlatılmaması gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla (avda kullanılan) *it* ve *quş*'un eğitiminin bir parçası olarak, bu hayvanların şişmanlatılmaması ve bunun, bu hayvanların yaşam tarzı hâline getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

ay ilig bu üç ara semzi yawuz

biri it biri quş birisi et öz (Arat, 2007, s. 630).

“Ey hükümdar, şu üç şeyin semizi fenâdır; biri köpek, biri av-kuşu, biri de vücûttur.” (Arat, 1998, s. 456).

KB 6364'te yola gelmesi gerektiğinden bahsedilen üç şeyden birisi de *it* “köpek”tir. KB 6365'te bu üç şeyin, dolayısıyla *it*'in da, yola gelmeleri (*yolın tut-*) ve itaatkâr olmaları (*yolqa kir-*) için aç bırakılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Aç bırakma uygulaması, avda kullanılan kuş ve köpek gibi yardımcı hayvanların eğitiminde önemli bir rol oynamaktadır. Aç bırakılan hayvan, kendini sahibine muhtaç hisseder ve sahibine karşı koyacak güce sahip olmadığından, onun isteklerini yerine getirir. Buna ek olarak, hayvanların eğitiminin bir parçası olan aç bırakmanın, *açur-* “acıktırmak, aç bırakmak” (Arat, 1979, s. 4) kelimesiyle ifade edildiği tanıklanmaktadır.

açurğu bulariğ yolın tutsa keğ

anın yolqa kirse boyun egse keğ (Arat, 2007, s. 630).

“İyice yola gelmeleri için, bunları aç bırakmak lâzımdır; bunlar ancak böylelikle yola gelir ve boyun eğerler.” (Arat, 1998, s. 456).

Aşağıdaki bağlamdan *quş* “kuş” ve *it* “köpek”in avda kullanılması ve bunların eğitime dair bilgiler tanıklanmaktadır. Av köpeklerinin eğitiminin bir parçası olarak, onların şişmanlatılmaması, özellikle av öncesi doyurulmamaları bilgisi aşağıdaki beyitte tekrarlanmaktadır. Bu metinde *aw awla*'yan; yani av faaliyetini gerçekleştiren *it*'dir.

Yolın qımsasa quş mejin edlemez

Semiz bolsa it toq awın awlamaz (Arat, 2007, s. 630).

“Yolunu sıkı bir murâkabe altında bulundurmazsan, kuş avını yakalamaz; köpek tok ve semiz olursa, av peşinde koşmaz.” (Arat, 1998, s. 456).

KB 6368, av faaliyetinde kuş ve köpekten faydalandığının bir diğer örneğidir. Burada kuşun avlamada yardım ettiği hayvan *ördek*, köpeğin *as* olduğu yazılmıştır. Köpeğin *as* avlamada kullanılmasının nedeni, tilki avından bahsedildiğinde belirtildiği gibi (2.3.7.22. *tilkü* “tilki”), bu hayvanın avı sırasında değerli olan kürke zarar gelmemesini sağlamaktır.

quşuñ awlamasa bir ördek yas ol

ıtıñ qoğsa awın yası bir as ol (Arat, 2007, s. 630).

“Kuşun avlamazsa, bunun zararı bir ördektir; köpeğin avını bırakırsa, zararı nihâyet bir kakımdır.” (Arat, 1998, s. 456).

TİEM 73’te aşağıda verilen parçada İslam inancı gereği helal hayvanlar sayılmış, avda yardımcı hayvan kullanarak avlanmanın helal sayıldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda *ıt* kelimesi geçmese de, *ıt* da avda yardımcı olan hayvanlardan olduğu için, burada verilen bilgi tezimiz için kullanışlı olabilir. Buna göre yardımcı hayvan kullanarak avlanmak helaldir. Yardımcı hayvanların avlanan hayvanı yakalamaları *tut-* eylemiyle ifade edilmiştir.

5. satır

... ayğıl helâl qılındı silerke arığlar ol kim öğretse siler awlağlılardın eterçiler öğret siler anlarqa anıñdın kim öğret(t)i silerke tañrı yeñler anıñdın kim yemedip yığıp tut(t)ılar siler üze yāđ qılınlar tañrı atını anıñ üze (Kök, 2004, 75).

“De ki: “Allah’ın size öğrettiğini onlara, avcı hayvanlara, öğreten avcılarının avlattığı temiz (nimetler), size helal kılındı. Sizin için yemeyip yığıp tuttuklarından yiyin. Onun üzerine Allah adını anın.”.

RKT’de İslam inancı gereği, köpek ve kuş yardımıyla avlanan hayvanın helal sayıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu bağlamda *awlağlı it quş* yapısı “avlayan (av için kullanılan) köpek ve kuş” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Bu metinde *awlağlı*, *it* ve *quş*’un niteleyicisi göreviyle bulunmaktadır. Ayrıca, av için eğitilmiş köpek ve kuşların, av faaliyetinde kullanıldığı ve bu hayvanlar yardımıyla av faaliyetini gerçekleştiren ya da bu yardımcı hayvanları eğiten kişinin adı olarak *üterçi* kelimesinin kullanıldığı bilgisini edinmekteyiz.

RKT 27/18a2=5:4

Helâl qilındı sizke arıǵlar, ol kim ögrettiñiz awlaǵlı it quşlardın üterçiler... (Ata, 2004, s. 236).

“Size temiz (nimetler) helal kılındı. Avlayan köpek ve kuşlardan avcılar...”.

2.7.5. **kırguy** “atmaca”

İlk Türkçe: **kır-*, **kırguy*, **kıragan* “1. şahin, doğan 2. (bir av kuşunun) kusursuzluğu” (EDAL, s. 680).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: **χirǵuy* < **kırguy* “atmaca” → Mac. **xirǵuy* > *heryō* | *herjó* [heryō] *arch* “şahin” (WOT, s. 428)

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *kırguy* “atmaca”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *kırguy* “atmaca (Accipiter nisus)”, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *qırǵuy* maddesi “atmaca” olarak anlamlandırılmıştır (s. 446a).

Clauson çalışmasında *kırǵūy* maddesini “atmaca, Accipiter misus” olarak anlamlandırmış, kelimenin Kuzeydoğu grubu haricinde diğer Türk dil gruplarının tamamında bulunduğunu, Kuzeydoğu Türk dillerinde ve diğer bazı dillerde bu kelime yerine Moğolca *karçiǵay* kelimesinin alıntılandığını belirtmiştir (1972, s. 654-655).

Şçerbak çalışmasında Eski Türkçe *qırǵuy* ile Orta Moğolca *qırǵuy* ve Yazılı Moğolca *kırguy* “doğan” kelimelerine birlikte yer vermiş; kelimenin Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtmiştir (2019, s. 134).

Räsänen çalışmasında Orta Türkçe *kırguy* kelimesini “atmaca”, *qa(y)rǵ(ǵ)uy* kelimesini “Sadece avlanmak için eğitilmiş özellikle güçlü bir şahin; gyrfalcon” olarak

anlamlandırmış, kelimenin dengi olarak Yazılı (Ortak) Moğolca *kirgui* “atmaca” kelimesini göstermiştir (1969, s. 266b).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *kirgū*, *kirgū* “atmaca” kelimesiyle birlikte Çağatay Türkçesi *qırğı*, Osmanlı Türkçesi *qırqav* kelimelerini vermiştir (1935, s. 232).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *kirgıy* < *kirguy* kelimesini “atmaca (Accipiter nisus)” olarak anlamlandırmış, kelimenin Orta Türkçede *kirguy*, Eski Kıpçak Türkçesinde *kirgi* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir. Brockelmann’ın, kelimenin kuşun çıkardığı sestene geliştiğine dair görüşüne yer veren Eren, Macarca *karvaly* “atmaca” kelimesinin eski bir Türk dilinden alıntılandığını, kelimenin bazı Slav dillerinde de bulunduğunu yazmıştır (1999, s. 237-238).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *kirgıy* maddesini “atmaca (Accipiter nisus)” olarak anlamlandırmış, kelimeyi Genel Türkçe **kyrgı(y) ~ *kurgu(y)* kökenine dayandırmıştır. Bunun yanında kelimenin onomotopoeik (yansıma sestene kaynaklanmış) olabileceğini ifade etmiştir (2019, s. 221a-b).

EDAL yazarları kelimeyi bir Türkçe-Tunguzca izolesi olarak değerlendirmişler, Şçerbak 1997, 139’a atıf yaparak kelimenin Türkçeden Moğolcaya *kirgui* şeklinde geçtiğini belirtmişlerdir (2003, s. 680).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Eski Türklerin avcı kuşları eğiterek avlarda yardımcı olarak kullanıldığına dair çeşitli destekleyici kanıtlar söz konusudur (bk. Resim 4, Resim 9 ve Resim 10). Dolayısıyla yazılı metinlerde yırtıcı kuşların avda kullanıldığına dair doğrudan bir bilgiye rastlanmasa da çeşitli yırtıcı kuş adlarına bu alt başlıkta yer verilmiştir. Kelime, DLT 316’da *turuş-* eylemi açıklanırken örnek olarak verilen atasözünde geçmektedir. Kelime bu bağlamda avcılık faaliyetiyle ilgili bir kullanıma sahip olmasa da, *kirguy*’un *sunğkur*’dan daha küçük bir kuş olduğu bilgisi bu atasözüyle tanıklanmaktadır.

Resim 9. Avcı kuşunu salmış atlı bir avcı. Tamgalı Vadisi, IV vadi VI-VIII. yüzyıl (Rogojinskiy, 2011, s. 240; İbekeyeva, 2015, s. 120).

Resim 10. Alıcı kuşlarıyla iki atlı avcı ve yardımcıları. Sauskandık Vadisi, Karatau sıradağları VI-VIII. yüzyıl (İbekeyeva, 2015, s. 229).

Kiçig ulugka turuşmas, kurguy suşkurka karışmas. “Küçük güçlü bile olsa büyüğe mukavemet edemez; çünkü büyüğün hileleri ve aklı vardır. Nasıl ki atmaca sungurların en büyüğü ile baş edemez.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 259).

2.7.6. **kuş** “(avda yardımcı olarak kullanılan avcı) kuş”

Kelimenin Eski Türkçe ve önceki dönemlerdeki durumuna ve etimolojisine dair bilgiler 2.8.18. *kuş* “kuş” bölümündedir. Burada yalnızca *kuş* kelimesinin Eski Türkçede “(avda yardımcı olarak kullanılan avcı) kuş” anlamındaki kullanımlarına yer verilmiştir.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 6366’da *kuş* kelimesi “(avda kullanılan avcı) kuş” anlamıyla tanıklanmaktadır. Buradan av kuşlarının eğitiminin, yollarının bir şekilde kısılması, engellenmesiyle yapıldığını öğreniyoruz. Ayrıca metinde av kuşunun avı *meng* olarak adlandırılmıştır. Aşağıda *kuş*’un *meñin edle-*’si “hürmet etmek, değer vermek, ehemmiyet vermek, aklına getirmek, tesir etmek” (Arat, 1979, s. 142-143) (metinde “takip etmek, peşinden gitmek” anlamı olmalı), kuşun avını kovalaması anlamında kullanılmaktadır.

Yolın qısmasa kuş meñin edlemez

Semiz bolsa it toq awın awlamaz (Arat, 2007, s. 630).

“Yolunu sıkı bir murâkabe altında bulundurmazsan, kuş avını yakalamaz; köpek tok ve semiz olursa, av peşinde koşmaz.” (Arat, 1998, s. 456).

KB 6368’den, av faaliyetinde kuş ve köpekten faydalandığına yeniden tanıklık etmekteyiz. Burada *kuş*, *ördek* avlamada yardım eden “alıcı kuş” anlamındadır.

kuşuñ awlamasa bir ördek yas ol

itüñ qoğsa awın yası bir as ol (Arat, 2007, s. 630).

“Kuşun avlamazsa, bunun zararı bir ördektir; köpeğin avını bırakırsa, zararı nihâyet bir kakımdır.” (Arat, 1998, s. 456).

RKT’de İslam inancı gereği köpek ve kuş yardımıyla avlanan hayvanın helal sayıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu bağlamda *awlağlı it quş* yapısı “avlayan (av için kullanılan) köpek ve kuş” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir.

Helâl kıldı sizke arığlar, ol kim öğrettiñiz awlağlı it quşlardın üterçiler... (RKT 27/18a2=5:4) (Ata, 2004, s. 236).

“Size temiz (nimetler) helal kıldı. Avlayan köpek ve kuşlardan avcılar...”.

2.7.7. **küzen** “kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan, Arap tavşanı (Jerboa)” [*< köz +An* (hayvan adlarında bulunan parçacık) *< köz* “göz” ?]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *küzen* “kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan”, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Ünal, Eski ve Ortak Türkçe hayvan adlarında bulunan donuk bir *An* ve *lAn* morfeminin bulunduğunu ifade etmiş, bu morfemle oluşturulmuş hayvan adlarına *küzen* “bir tür fare, Arap tavşanı (gerboa)” kelimesini de eklemiştir. Ancak bu hayvan adının köküyle ilgili bir açıklama yapmamıştır (2022, s. 129).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime DLT 204’te *küzen* “kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan” şeklinde geçmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 174). Ne yazık ki,

DLT’de ve başka bir kaynakta *küzen* olarak adlandırılan bu hayvanın, kuş ve köstebek avlamada nasıl kullanıldığına dair detaylı bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kelime *İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin*’de (355a/2 (1)) *közen* şeklinde “gelincik” anlamıyla bulunmaktadır (Toparlı, 1992, s. 558). Bu türde bir okunuş kelimenin kökeninin *köz* “göz” kelimesiyle ilgisini düşündürmektedir. Köstebek, gelincik, fare vb. hayvanların adları konusunda “göz” kavramından yararlandığı örnekler de söz konusudur (bk. *köstebek* (Eren, 1999, s. 261)). Ek olarak, Erdal *kösürKen* kelimesinin kökeninde *köz-süz* “gözsüz” kökünün bulunabileceğini, bu kelimenin Kumancada “köstebek” için kullanıldığını ifade etmiştir (1991, s. 88). Kelime *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugali*’de *küzen* “gelincik” şeklinde kayıtlıdır (Toparlı vd., 2000, s. 14).

Arap Tavşanı (Jerboa) uzun arka kısa ön bacaklı, zıplayarak hareket eden bir canlıdır. Bazılarının tavşan benzeri uzun kulakları bulunmakla birlikte bazılarının kulakları fare kulağına benzer şekilde kısadır. DLT’de fareyle kıyaslandığı için, burada bahsedilen tür, kısa kulaklı olan bir Arap Tavşanı olmalıdır. Zira uzun kulaklı Arap Tavşanları daha çok çöl bölgelerinde bulunmaktadır. Bu hayvan türü Kuzey Afrika ve Doğu Asya’dan Çin ve Mançurya’ya uzanan aralıkta yaşamaktadır. Asya’da bulunan Arap Tavşanları 3 metreyi bulan kış yuvaları kazabilmektedir. Dolayısıyla bu hayvanların açık alandan ziyade, yaşadıkları delikte kısırılmaları şeklinde yakalandıkları düşünülebilir. Zira kovalandıkları takdirde bu hayvanlar saatte 24 km hıza ulaşabilmektedirler. Ancak bu hayvanlar genellikle ot yiyerek beslenmektedirler. Dolayısıyla bu durum avlarda kullanıldıklarına dair bilgiyi biraz şüpheli hâle getirmektedir. Doğada bu hayvanın avcıları ise tilki, baykuş ve yılanıdır. Belki de avcılar bu tür hayvanları, özellikle tilkileri ve bazı yırtıcı kuş türlerini tuzaklarına ya da av alanlarına çekebilmek için yem olarak kullanmış olabilirler (Burton ve Burton, 2002, s. 1323-1324).

2.7.8. laçın “şahin kuşu”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: **lāçın* “doğan, şahin” (TDBUÜ, s. 174).

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *laçın* “doğan, şahin, ala doğan (s./bk. Orta Moğolca *laçın*) (→ *naçın*)” ve *Laçın* “erkek adı; kişi adının bir parçası”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *lāçın* “şahin” ve *Lāçın* “yiğitlikten dolayı verilen erkek adı”, KB *laçın* “şahin kuşu”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *laçın* maddesi “aksungur (ak doğan); şahin (doğan), bayağı doğan (alaca doğan) (Falco peregrinus)” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 332a).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca ve Orta Türkçe *laçın* kelimesini “doğan (şahin), bir atmaca türü” şeklinde anlamlandırmış; Ramstedt’in bu kelimeyi, Yazılı (Ortak) Moğolca (KWb, s. 272) *naçın* “şahin”, Korece *naçen* “Latin ya da Avrupa şahini”, Sino-Korece (SKE, s. 135) *la-tjen* kelimeleriyle karşılaştırmasına katılmıştır (1969, s. 313).

Clauson çalışmasında *lāçın* maddesini “doğan (şahin)” şeklinde anlamlandırmış; kelimenin neredeyse kesin olarak alıntı olduğunu, alıntılı olduğu dilin de Toharca olabileceğini dile getirmiştir (1972, s. 763b).

Doerfer, Hun dilini incelediği makalesinde, Eski Türkçe *laçın* “doğan (şahin)” kelimesinin Hsiung-nu ve Avar dillerinden alıntılanmış olabileceğini düşünmüştür (1973, s. 7).

Şçerbak Eski Türkçe *laçın* kelimesi ile Orta Moğolca *laçın* ve Yazılı Moğolca *naçın* “laçın, şahin” kelimelerine birlikte yer vermiş; Moğolca kelimelerin Türkçeden alıntı olduğunu, Türkçe kelimenin de fonetik sebeplerden ötürü (söz başı *l* fonemi) başka bir dilden alıntılanmış olması gerektiğini belirtmiştir (2019, s. 125).

ESTYa VII yazarları, *lāçın* maddesinin birincil anlamının, şahin cinsinden kuşlar ve bazı diller için şahingiller (Kazakça, Karakalpakça) olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Her durumda, Türk ve diğer bozkır halkları arasında geleneksel olan avlanma kuşları olarak uzmanlıklarının önemli olduğunu ifade eden yazarlar, baştaki *l-*

foneminin birçok Türkologun inandığı gibi kelimenin Türkçe olmayan kökenine işaret ettiğini ifade etmiştir (s. 6-9).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *natsın* “doğan (şahin)” kelimesini, aynı anlama geldiğini belirttiği Osmanlı Türkçesi ve Şorca *laçın* kelimesiyle karşılaştırmıştır (1935, s. 272).

Palló, *kökür-çün* kelimesinde bir *+çın* küçültme ekini görmüş ve bu şekilde oluşan çeşitli kuş isimlerinin bulunduğunu belirtmiştir. *Laçın*, *laçın* kelimeleri de bu kuş isimlerine örnek olarak verilmiş; bu kelimenin oluşumunu *ala* “alacalı, büyük benekli” *+çın* kuş adı yapan ek şeklinde açıklamıştır. Dolayısıyla yazar burada, kelime başındaki *a* foneminin düştüğünü düşünmüştür (1923, s. 155).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *laçın* maddesini “bir cins şahin (*Falco peregrinus*)” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin *laçın* şeklinde eski dönemlerden beri kullanıldığına, Orta Türkçe ve Kıpçak Türkçesinde *laçın* şeklinde geçtiğine değinmiştir (1999, 277 a-b-278a).

Tenişev çalışmasında kelime başı *l-* foneminin ödünç almayı gösterdiğini dile getirmiştir. SKE’de (s. 135) Türkçe *laçın*, Moğolca *naçın*, Korece *naçen* “doğan (şahin)” kelimesiyle karşılaştırıldığını hatırlatan Tenişev; Korece kelimenin açıkça Moğolcadan alıntı olduğunu; Türkçe ve Moğolca kelimeler arasındaki ilişkinin net olmadığını ifade etmiştir. Ona göre kelime bilinmeyen bir kaynaktan gelen gezici bir kelimedir (2001, s. 170).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *laçın* maddesini “alacadoğan (şahin) (*Falco peregrinus*)” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin, kelime başı *l-* fonemi nedeniyle yabancı kökenli sayılması konusunda Şçerbak’a (1997, s. 129) katılmayarak; bu fonemin önses düşmesi sebebiyle açıklanabilir olduğunu ifade etmiştir. Kelimeyle ilgili esas sorunun daha ziyade Türkiye Türkçesindeki *//* foneminin damaksız telaffuzu olduğunu belirtmiştir (2019, s. 245).

Tietze kelimenin Anadolu Ağzlarında *laçın/laçın* “kartal, atmaca, doğan; şahin” olarak bulunduğunu belirtmiştir (TETTL IV, s. 453).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

AYS X'da *laçın* kelimesi, datif (yönelme) eki almış bir biçimde, *kovit-* eylemine bağlanmış vaziyette bulunmaktadır. *Laçın*'ın kovaladığı hayvanlar ise, Budist anlatı geleneğine göre, *üç kögürçgen atayı* “üç güvercin yavrusu”dur. Bağlam, insanın avcılık faaliyetiyle doğrudan ilişkili değildir.

373. ... *üç kögürçgen atayı laçın-ka kovitur erken birisi tutsukup ikegüsi korkınçlıg ozar bolur tep* (Gulcalı, 2021, s. 170).

“... üç güvercin yavrusu (bir) doğan tarafından avlanırken/kovalanırken birisi yakalanıp (diğer) ikisi korkup kaçıyordu.” (Gulcalı, 2021, s. 268).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 206'da *lāçın* “şahin. Yırtıcı kuşlardandır.” olarak anlamlandırılmış, ayrıca kelimenin kişi adı olarak da kullanıldığı yazılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 176).

DLT 517'de avcı kuş (şahin) kullanılarak yapılan avlarda *tovil* “davul” çalındığı bilgisi verilmiştir. Davulun kullanım amacına ve şekline dair bir bilgi bulunmasa da, şahini çağırmak ya da avcı kuşun eğitiminin bir parçası olarak (şartlı koşullanma), kuşa avlanma komutunu vermek için kullanıldığı düşünülebilir. Bunun yanında, DLT 431'de tarlada bulunan serçe ve benzeri kuşların korkutulması için de davul (*kakratgu*) çalındığı bilgisi mevcuttur (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 337). Dolayısıyla *tovil*'in çalınmasının nedeni, avlanmak istenen kuşların korkutulması ve onları şahin için birer hedef hâline gelerek uçuşmalarını sağlamak da olabilir.

tovil “av sırasında şahin için çalınan davul” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 416).

KB 2381'de *laçın*'ın kuş kovması, *küwez alp*'ın ordu sevketmesine benzetilmiştir. Burada *qow-*, *laçın*'ın avlamak maksadıyla avının peşinden gitmesi anlamına sahiptir. Bağlam doğrudan avcılıkla ilgili değerlendirilemese de, *laçın*'ın yırtıcılığının vurgulanması ve bu hayvanın insanlar için ilham olması açısından konumuz için kullanışlı olabilir (bk. 2.3.2.9. *qow-* “kovmak, sürmek” ve 2.3.7.12. *kuş* “kuş”):

Küwez alp sekirtip çerig sürse bat

Laçın quş qowar teg töker qanları (Arat, 2007, s. 252).

“Mağrur kahraman seyirterek, sür’atle ordusunu sürer; kuşlara saldırması gibi, hücum eder ve kanlar döker.” (Arat, 1998, s. 177).

2.7.9. **suḡkur** “akdoğan, şahin”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *suḡkur* “ak sungur, akdoğan”, YenYaz. *suḡkur* “şahin”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *suḡkur* “doğan, sungur (s./bk. Moğolca *singqur*)” ve *Suḡkur* “kişi adının bir bölümü; erkek adı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *suḡkur* “yırtıcı kuşlardan birinin adı, sungur (*Falco rusticolus*)”, KB *suḡqur* “sungur kuşu”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *soḡqur* maddesi “akdoğan” şeklinde anlamlandırılmış, kelimenin *şuḡqar* hâlinde de bulunduğu belirtilmiştir (s. 508b).

Clauson çalışmasında *suḡkur* maddesini “avcı kuş, modern zamanlarda ve büyük bir ihtimalle her zaman, “akdoğan, *Falcogryfalco*” şeklinde anlamlandırmış; kelimenin Eski Uygurca şeklinin (yalnızca kişi adı olarak not edilen) *suḡkur* (ya da *suḡkor*) olduğunu ifade etmiştir. Bu kelimenin Moğolcada erken dönem bir alıntı olarak olağan *sı-* > *şı* fonetik değişmesiyle; *şıḡkor* (ya da *şıḡğor*) şeklinde bulunduğunu dile getirmiştir. Karahanlı döneminde kelimenin gerileyici ünlü benzeşmesi (retrogressive vocalic assimilation) sebebiyle *suḡkur* hâline geldiğini, kelimenin bu hâlinin Osmanlı Türkçesinde yaşadığını (*suḡkur/suḡğur*), Moğolcada da benzer bir gelişmeyle *şoḡkor* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir (1972, s. 838).

Räsänen çalışmasında KB ve AH *soŋkur* kelimesini “doğan (şahin)” olarak anlamlandırmış; bu kelimeyi Korece *latjen soŋsolmaj* ve Yazılı (Ortak) Moğolca *naçin soŋxor* kelimeleriyle karşılaştırmıştır (1969, s. 428b).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *soŋxor* “bir tür doğan (şahin)” kelimesinden bahsederken, kelimenin denginin Genel Türkçede de bulunduğunu ifade etmiştir. Mançuca *soŋkon* kelimesinin ise Yazılı (Ortak) Moğolca *şiŋgur*, *soŋgur* kelimesinden alıntılandığını düşünmüştür (1935, s. 364).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *sungur* maddesini “doğan benzeyen, yırtıcı, avcı kuş” olarak anlamlandırmış; kelimenin Eski Türkçe (Uygurca) *sıŋkur* kelimesinin, ilk hecede meydana gelen Türkçe *sı-* > Moğolca *şı-* gelişmesi sebebiyle, Moğolcada *şiŋgur* hâline geldiğini belirtmiştir. Çağdaş Türk dillerinin büyük bir bölümünde kelime başındaki fonemin *ş-* olduğuna değinen Eren, kelimenin Arapça, Farsça, Gürcüce gibi dillere geçtiğini, Eski Macarcada *szongor* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir (1999, s. 377b).

Tietze Türkiye Türkçesi *sungur/songur* “doğan benzer yırtıcı avcı kuş (kişi adı olarak da kullanılır, doğanların başı)” kelimesinin Eski Türkçe *sıŋgur* şeklinden geliştiğini ifade etmiştir (TETTL VI, s. 380).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime DLT 316’da *туруş-* eylemi açıklanırken örnek olarak verilen atasözünde geçmektedir. Kelime bu bağlamda avcılık faaliyetiyle ilgili bir kullanıma sahip olmasa da, *suŋkur*’un *kırguy*’dan daha büyük bir kuş olduğu bilgisi bu atasözünüle tanıklanmaktadır.

Kiçig ulugka turuşmas, kırguy suŋkurka karışmas.

“Küçük güçlü bile olsa büyüğe mukavemet edemez; çünkü büyüğün hileleri ve aklı vardır. Nasıl ki atmaca sungurların en büyüğü ile baş edemez.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 259).

2.7.10. taygan “tazı, av köpeği”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *taygan* “tazı (s./bk. Moğolca *taig-a*)”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *taygan* “köpeklerden beli en ince ve kulakları en sarkık olanı, tazı”, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Şçerbak çalışmasında köpeğin, arkeolojik verilerle kanıtlandığı gibi, erken Neolitik Çağ’dan beri doğu halklarının yaşamında önemli rol oynayan evcil hayvanlardan biri olduğunu ve bunun, köpeğe dair çeşitli adların (ırk adları) bolluğundan görülebileceğini dile getirmiştir (1961, s. 127).

DTS’de *taygan* maddesi “tazı” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 528a).

Clauson çalışmasında *tayğān* maddesini “tazı, borzoi” (borzoi: dar kafalı ve ipeksi, tipik olarak beyaz kürklü büyük bir Rus kurt köpeği) şeklinde anlamlandırmış, kelimenin büyük ihtimalle eski hayvan adı oluşturan –ğān ekiyle oluştuğunu ifade etmiştir. Kelimenin bazı Kuzeydoğu Türk dillerinde, Güneydoğu Türkçesinde ve Kuzeymerkez Kırgızcada bulunduğunu; diğer dillerde genellikle *tazı* (Farsça) kelimesinin bu kelime yerine kullanıldığını belirtmiştir (1972, s. 568b).

Erdal, Türkçe *kuzı* “kuzu” kelimesiyle aynı anlama gelen Moğolca *kurigan* kelimesinin açıkça ilişkili olduğunu, Moğolcada +*gAn* (bu ekin +*gAnA*’dan farklı olduğunu) ekinin çeşitli hayvanların adlarında bulunan yaygın bir biçimlendirici (morfem) olduğunu ifade etmiştir. Bu vesileyle, Türkçede de +*gAn* morfeminin zaman zaman hayvanları ifade eden leksemeler oluşturduğunu belirtmiştir (1991, s. 87). Buna ek olarak, EDPT’de hayvanları ifade eden °*gAn* hecesiyle biten başka leksemelerin (kelimelerin) bulunduğunu yazmış, *taygan* “tazı” kelimesine de bunlar arasında yer vermiştir. Erdal, Doerfer’in kelimenin kökenini *tay-* eyleminde arama girişimini, *tay-* eyleminin tüm

örneklerde yatayda değil düşeyde bir hareketi ifade etmek için kullanılması sebebiyle eleştirmiştir (1991, s. 88).

Ramstedt Kalmukça *tāḡvn* “av köpeği” kelimesiyle birlikte bazı Türk dillerinde bulunan *taigan* “tazı” ve aynı anlamda bulunan Mançuca *taixā* kelimelerine yer vermiştir (1935, s. 388b).

Doerfer kelimenin Çağatay Türkçesi ve bazı çağdaş Türk dillerinde de bulunan *tay-* “kaymak” eylemine *-gan* partisip (sıfat-fiil) eki eklenmesiyle oluştuğunu yazmıştır. Kelimenin oluşumunun mantığını; hayvanın hızlı koşarken, özellikle yön değiştirirken gösterdiği kayma hareketi şeklinde açıklamıştır. Kelimenin Türkçeden Moğolcaya, Moğolcadan da Mançucaya geçtiğini ifade etmiştir (1965, s. 446).

Räsänen çalışmasında, Teleütçe *taykan* ve Çağatay Türkçesi *taygan* “av köpeği, tazı” kelimelerinin Yazılı (Ortak) Moğolca *tayigan* “av köpeği, orman köpeği” kelimesinden alıntılandığını ifade etmiş; Moğolca kelimenin kökenini Moğolca **tayı* “orman” + Türkçe **kan* “köpek” şeklinde açıklamıştır (1969, s. 456a).

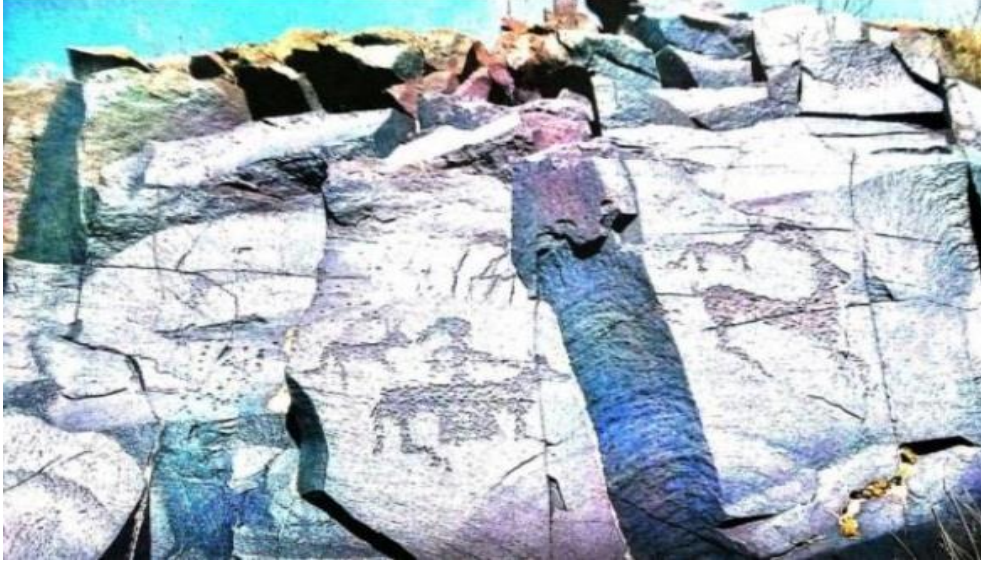
Tenişev çalışmasında, kelimenin büyük olasılıkla *tay-* “kaydırmak” eyleminin *-gan* ekini almış bir türevi olduğunu düşünmüş; köpeğin koşarken, özellikle yön değiştirirken kayma hareketine benzer olan hareketi sebebiyle böyle bir türetim yapıldığı konusunda TMEN II s. 446’ya katılmıştır. Tenişev, Ramstedt’in (KWb, s. 388b), Moğolcada bulunan kelimenin Türkçe ve Mançuca paralellerinden bahsettiği için, *taygan*’ı Ana Altayca olarak gördüğünü düşünmüş; ancak, Mançuca *tajxa* “tazı” kelimesinin SSTMYa II 152’ye göre Moğolcaya dayandığını ifade etmiştir (2001, s. 423).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 212’de *taygan* kelimesine bir şiirde rastlanmaktadır. Bu şiirde eline avcı kuş alıp küheylana binmiş bir şekilde dağ geçisine (avlanma maksadıyla) yetişen; vahşi hayvanları, tazıları onların (vahşi hayvanların) üzerine salarak avlayan; yine tazılar yardımıyla tilki yakalayan bir avcı tasvir edilmiştir. Bu bağlamdan, *taygan*’ın avlarda; özellikle tilki avlarında kullanıldığı tanıklanmaktadır. *Taygan* bu tür avlarda, avın peşinden koşup onu yormak, avı bir tarafa doğru yönlendirmek, onu yakalamak gibi işlemlere sahip olabilir. Metinde, *taygan*’ı avın üzerine salmak anlamında *taygan ıd-*

eylemi kullanılmaktadır (Metni bütüncül olarak anlamlandırmak için bk. 2.3.2.5. *abla- /awla-* “avlamak” ve 2.3.2.13. *tut-* “tutmak, yakalamak”). Av köpeklerinin, Eski Türklerden kaldığı düşünülen av konulu kaya resimlerinde avcıya yardımcı olduğu oldukça sık bir şekilde tanıklanmaktadır (Resim 4, Resim 5, Resim 11).

Resim 11. Av köpekleriyle geyik avlayan atlı avcı. Karakır Dağı, 8. tepe VI-VIII. yüzyıl (İbekeyeva, 2015, s. 198).

çagrı alıp arkun münüp arkar yeter

awlar keyik taygan ıdıp tilkü tutar

Şiirin açıklamasını, Ercilasun ve Akkoyunlu'ya göre Kaşgarlı şu şekilde yapmaktadır:

“Adamın avlanmasını tasvir ederek diyor ki: Eline çakır kuşunu alıp küheylana binerek

dağ keçisine erişir. Vahşi hayvan ve tilkileri de ince belli, sarkık kulaklı köpeklerle (tazılarla) yakalar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 182).

Taygan, DLT 271’de *sew-* eylemiyle ilgili verilen atasözü örneğinde tanıklanmaktadır. DLT 212’de olduğu gibi, burada da *taygan*’ın *tilkü* “tilki” avında kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca atasözünün açıklamasında verilen bilgidен *taygan*’ın iyi koşan, avda uzmanlaşmış ve tilki avında tilkiyi yakalama şeklinde bir kullanıma sahip olduğu çıkarımı yapılabilir.

Taygan yügürgenni tilkü sewmes “Anlamı: Tilki iyi koşan av köpeklerini sevmez. Çünkü o kendisini yakalar. Bu, akranları arasında faziletçe üstün olan ve onların kıskançlık ve nefretlerine maruz kalanlar için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 237-238).

Kelime DLT 435’te *tışlat-* eylemine örnek olarak verilen şiirde geçmektedir. Bahsi geçen şiirde *taygan*’ı ava doğru yönlendirmek, *taygan* yardımıyla avlanmak *ıd-*; *taygan*’ın avı yakalaması *tışla-* “dişlemek, ısırma” eylemiyle ifade edilmiştir. Şiire göre *taygan*’ın kullanıldığı avlarda *tilkü* “tilki” ve *toņuz* “domuz” avlanmıştır. Kaşgarlı’nın yaptığı açıklamaya göre bu iki hayvana ceylan da eklenmiştir. Bahsi geçen hayvanların avlanması sırasında, *taygan*’a yardımcı olmak ve avlanan hayvanları korkutmak ve şaşırtmak için, onlara (avlanan hayvanlara) taş atıldığı (*taşlat-*) bilgisi de bu şiirde tanıklanmaktadır. Dolayısıyla *taygan*’ın kullanıldığı bazı avlarda, avı yapılan hayvanı korkutmak, onu belli bir yöne doğru sevk etmek için, onlara (avı yapılan hayvan) taş atmak, bu karmaşık faaliyetin bir parçası olmuştur. Roux buradaki taş atma eylemini, kan dökmeden avlanma isteğinin bir sonucu olarak görür (1994, s. 181). Bu bilgiyi tanımlayabildiğimiz yegâne kaynak da bu metindir.

çagrı birip kuşlatu

taygan ıdıp tışlatu

tilkü toņuz taşlatu

erdem bile öğlelim

“Av ve kır gezisini niteleyerek diyor ki: Çakırdoğan kuşunu gençlere veririz; avlanırlar. Tazıları; ceylan, domuz ve tilkileri dişlesin diye alırız. Ona (tazıya) yardımcı olmak için onları taşlarız. Güzel işlerle de övünürüz.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 340).

2.7.11. **togan** “doğan”

İlk Türkçe: **dogan* “doğan (şahin)” (EDAL, s. 1376).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: *togan* “doğan” (Şirin, 2016, s. 313, 742).

Eski Uygur Türkçesi: HA *togan* ~ *tog(a)n* “doğan, şahin”, *togan kuş* “doğan, şahin”, *Togan* “erkek adı; kişi adının bir bölümü”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *toğan* “doğan”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

EDAL yazarları Altayistik açıdan kelimeyi Türkçe-Japonca izole sözcük olarak değerlendirmişlerdir (2003, s. 1377).

DTS’de *toğan* maddesi “doğan (şahin)” olarak anlamlandırılmıştır (s. 571a).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca *toğan* kelimesini “doğan (şahin)” olarak anlamlandırmıştır (1969, s. 483b).

Clauson *togan* (*d-*) maddesini bir tür “doğan (şahin)” olarak anlamlandırmış; kelimenin yalnızca Güneybatı Osmanlı Türkçesinde “doğan (şahin)” anlamında genel bir terim olarak bulunduğunu belirtmiştir (1972, s. 470b).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *tūgan* “akdoğan” kelimesiyle birlikte Yazılı (Ortak) Moğolca *tujgun*; Osmanlı Türkçesi *toyğan* “küçük bir kuş” ve Çağatay Türkçesi *toğan/toğan* “küçük bir yırtıcı kuş” kelimelerine de yer vermiştir (1935, s. 413).

Sevortyan çalışmasında, Türkiye Türkçesi *doğan* kelimesinin, farklı (çeşitli) yırtıcı kuşlar için, ancak çoğunlukla doğan (şahin) anlamında olacak şekilde kullanıldığını belirtmiştir. Tarihî ve çağdaş Türk dillerinde bulunan *doğan* ~ *toğan* ~ *tuğan* kelimelerini oluşturan kökün muhtemelen *doğra-* ~ *toğra-* olduğunu ve bu eylemin eskiden “et parçalamak”, “didiklemek” anlamlarına gelen eylemle aynı eylem olduğunu

ifade etmiştir. *Doğ-an*, vb. şekillerin *-(a)n* ekiyle yapılmış eylem ismi veya partisip (sıfat-fiil) olduğunu, *-an* morfeminin diğer eski türevlerde bilindiğini (*yıl-an* “yılan”, *biç-en* “saman”, *sıç-an* “fare, sıçan”, vb.) belirtmiştir. Kelime kökü olan *toğrul* kelimesinin de bu kökle ilişkili olduğunu yazan Sevortyan, eylem amacı anlamında **toğ-*’ın doğrudan bir türevinin, *-m* ekiyle oluşturulan *toğum* “kesim amaçlı sığır; kesilen bir hayvanın karkası (eti)” kelimesinin bulunduğunu dile getirmiştir. Çağatay Türkçesi *toyqar* “bir tür şahin” kelimesinin, görünüşe göre **toğ-* eylemiyle ilgili olarak aynı kökten olduğunu ifade etmiştir (1980, s. 247-248).

Tietze çalışmasında Türkiye Türkçesi *doğan* maddesini “kuş avında kullanılan küçük bir yırtıcı kuş” olarak anlamlandırmış ve kelimenin Eski Türkçe *toğan* kelimesinden geliştiğini belirtmiştir (TETTL II, s. 410).

Tenişev öncelikle kelimeyi **toygan* olarak yeniden yapılandırmış ve kelimenin Genel Türkçeden Kalmukçaya *tūğan* şeklinde geçtiğini dile getirmiştir. Ona göre (modern dillerde özel ad olarak korunan) DLT *togrıl* “av şahini” aynı köke ait olabilir. Genel Türkçe *toğan*, *toyğan* kelimelerinin farklı eylemlerden türediğini kabul etmenin pek meşru olmadığını; bu kelimelerin diftong yansımalarının düzgün olduğunu ifade etmiştir. Kelimenin dış paralelliklerinin Korece **tawàki*, Japonca *táká* “doğan (şahin)” olduğunu belirtmiştir (2001, s. 169-170).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *doğan* maddesini “doğan (şahin) (Falco)” olarak anlamlandırmış; kelimenin **togaŋ* şeklinden geliştiğini ve bu şeklin de Genel Türkçe **tog-* (> Türkiye Türkçesi *doğra-*) şeklinden ortaya çıktığını belirtmiştir (2019, s. 130a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

IB 44’te kelime, insanın avcılık faaliyeti dâhilinde olmasa da, yırtıcı bir kuş olan *togan*’ın beslenmek amacıyla yaptığı avcılık bağlamıyla tanıklanmaktadır. Tabii ki burada, insanın, *togan*’ın avcılık davranışına, avladığı hayvana dikkati oldukça önemlidir. Bu dikkat sayesinde insan, bu gibi yırtıcı hayvanları manipüle etmenin yolunu düşünmüş ve bu hayvanların kendileri için avlanmalarını sağlamıştır.

Dolayısıyla bu falda, *togan*'ın avı olan *tabıſgan*'ı gökyüzünde görerek dalış yapması ve tırnaklarını avına geçirerek avlamaya çalışması önemli bir detaydır.

Togan kuş tenriden kodı tabıſgan tipen kapmış. Togan kuş tırnakı suçulunmiş yana tıtinmiş. Togan kuşuñ tırnakı ügüşüpen kalıyu barmış, tabıſgan terisi üngüşüpen yügürü barmış. Antag tir.

Ança biliñler: Yabız ol (Tekin, 2013, s. 23).

“Bir şahin (işte) bir tavşan! diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş. (Bu arada) şahinin pençeleri yolunmuş ve sıyrılmış. Şahin pençeleri yolunmuş olarak uçup gitmiş, tavşan derisi soyulmuş olarak koşup gitmiş. (Fal) böyle diyor. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.” (Tekin, 2013, s. 31).

2.8. AVI YAPILAN HAYVANLAR

Eski Türkler çeşitli sebeplerle farklı pek çok hayvanı avlamıştır. Bu hayvanlar, yaşadıkları ortama ve kendilerini diğer canlılardan ayıran önemli özelliklerine göre; kara, hava ve deniz hayvanları olarak üçe ayrılabilir. Bundan başka bu hayvanların avlanma nedenleri de, avlanmaları için ayırt edici bir sebeptir. Besin maddesi olmadan ticaret metası olmaya, ilaç için kullanılmadan alet yapımına yaramaya, avcıya prestij sağlamadan tekstil ürünü olmaya pek çok neden bu bölümdeki hayvanların avlanmasına sebep olmuştur.

2.8.1. **adıg** “ayı”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. *adıg* “ayı ve kişi adı”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *adıg* ~ (*a*)*dıg* “ayı” ve “erkek adı; kişi adının bir bölümü”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *adıg* “ayı” ve *ayıg* “Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde ayı”, KB *adıg* “ayı”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Poppe çalışmasında Eski Türkçe *adıg* kelimesinin **aduğ* < **adugū* “ayı” şeklinde bir gelişime sahip olduğunu belirtmiş; kelimenin Yazılı Moğolca karşılığı olarak da *adugusun* “hayvan, evcil hayvan”, *adugun* < **adugū(n)* “at sürüsü” kelimelerini vermiştir (1960, s. 130).

DTS’de *adıg* maddesi “ayı” olarak anlamlandırılmıştır (s. 14).

Clauson sözlüğünde *adıg* maddesini “ayı” şeklinde anlamlandırmıştır. Ayrıca kelimenin “Büyük Ayı takımıydızı” gibi metafor anlamlara da bazen sahip olduğunu belirtmiştir (1972, s. 45-46).

Tenişev çalışmasında Eski Uygurca, DLT ve KB *adıg* “ayı” kelimesinin ana şeklini **adıg* olarak tasarlamıştır. Bu kelimenin Altayistik açısından karşılaştırılması hususunda Poppe’ye katılarak, Moğolca *adugun* “hayvan, sığır” kelimesini vermiş; Türkçede bu hayvanın tabu olması sebebiyle kelimenin anlam daralmasına uğradığını belirtmiştir (2001, s. 159).

Vámbéry çalışmasında Türkçe için *at*, *ay*, *as*, *et*, *ey*, *es* gibi kelime kökleri tasarlamış ve bu köklere “baba, büyükbaba, kuzen, ayı” gibi anlamlar vermiş; Uygurca *ata* “baba” ile *atıq* “ayı” kelimelerini karşılaştırmıştır (1878, s. 24).

Sevortyan, kelimenin kökeninin **ay-* ~ **ad-* “eski olmak” eylemiyle ilişkilendirilebileceğini düşünmüş; Hakasça ve Çuvaşçada DLT’ye benzer olarak “ayı” anlamının, *aba* “baba”, “yaşlı adam” kelimesiyle örtmece olarak dile getirildiğini ifade etmiştir. Buradan hareketle, *ayı* ~ *adıg* kelimesinde bir *-ı* (<*-ığ?) ekinin varlığı ve dolayısıyla kelimenin kökeninin *ay-ı*, *ad-ıg* **“yaşlı”, *“yaşlı adam”* şeklinde açıklanabileceğini düşünmüştür. Öte yandan bazı Türk dillerinde bulunan *avı* kelimesinin *ayı*’dan değil; *aba/abu* “baba” kelimesinden gelişmiş olabileceğini düşünmüştür. Sevortyan ayrıca, Vámbéry’nin *atik* kelimesini *at* (?), *ay* (?) “baba” (1878, s. 24) kelimesiyle karşılaştırmasını gerekçesiz olarak değerlendirmiştir, (1974, s. 112-113).

Şçerbak çalışmasında, Sibiryaya Türklerinin ve özellikle Yakutların ayıyla ilgili çeşitli yasakları (tabuları) bulunduğunu; sonuç olarak, ayının kendi adının kaybolduğunu ve bunun yerine çok sayıda örtmecenin ortaya çıktığını belirtmiştir (1961, s. 130).

Eren eserinde Türkiye Türkçesi *ayı* maddesini “memelilerin etobur takımından olmakla birlikte meyve ve bal da yiyen iri gövdeli hayvan” olarak anlamlandırmıştır. Eren, Orta Türkçede *adığ* şeklinde bulunan bu kelimenin DLT’de yazdığı üzere, Oğuzlar, Kıpçaklar, Yağmalarda *ayığ* biçiminde bulunduğunu ve Kıpçaklarda *ayığ* kelimesinin yanı sıra *apa* kelimesinin de kullanıldığını belirtmiştir. Sibiryaya Türklerinin, özellikle de Yakutların ayıya saygı duyduklarını ve bu durumun bazı söz yasaklarına sebep olduğunu belirtmiştir. Eren’e göre bunun bir sonucu olarak da Kıpçaklarda *ayığ* kelimesinin yanı sıra “ata”, “ana”, “büyük kardeş”, “büyük kız kardeş” gibi anlamlara gelen *apa* kelimesinin de kullanıldığını tespit etmiştir (1999, s. 28).

Tietze Eski Anadolu Türkçesi *ayı/ayı* “bilinen hayvan” kelimesinin Eski Türkçe *adığ* şeklinden geliştiğini belirtmiştir (TETTL I, s. 417).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

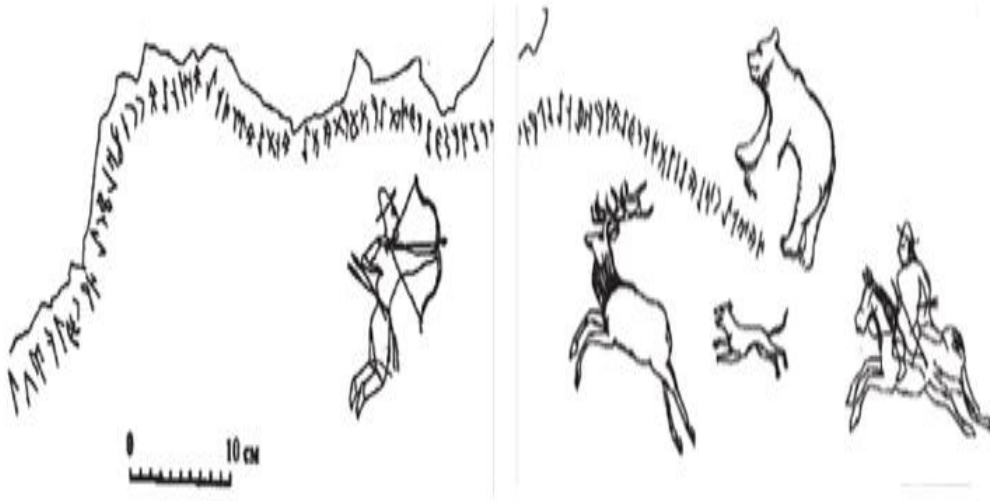
Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

El-Bajı (YE 68) yazıtının 18. satırında *adığ* “ayı” kelimesi akuzatif (yükleme) eki almış olarak *tut-* eylemine bağlanmış vaziyette tanıklanmaktadır. Bağlamda ayıyı niteleyen *kara* kelimesi hem ayının türüne işaret edebilecek bir biçimde “boz ayı” hem de *qara quş* “sıradan kuş” örneğinde olduğu gibi sıradanlık ifade edecek bir biçimde kullanılmış olabilir. Ancak ayının türünü ifade edecek bir kullanım, bağlama daha uygundur. Bağlamın yorumu için bk. 2.3.2.13. *tut-* “tutmak, yakalamak”.

18. *tagdaki kara adığıg eligin tut[dum]* (Yıldırım vd., 2013, s. 153).

“Dağdaki kara ayıyı elle tuttum.”.

Eski Türk yazıtlarında ayının avlandığına dair bahsedilen örnekten başka bir örnek olmasa da, eski Türklerden kalan Kurgak 1/A-78 yazıtının üzerinde bulunan bir av tasvirinde ayıya yer verilmesi dikkat çekicidir. Bu kompozisyonda ayının avlanıp avlanmadığı net değildir (Resim 12).

Resim 12. Bir geyik av sahnesinde ayı tasviri. Gorno Altay’ın Koş-Ağaç bölgesinde (Kurgak 1/ A-78 yazıtı) (Vasilyev, 2013, s. 208-209).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5376’da, avlandığı bildirilen yırtıcı hayvanlar arasında *ağıg* “ayı” da sayılmıştır (Beyitin tam olarak anlaşılması için bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”).

Böri tilkü arslan ağıg ya toñuz

Seniñdin qutulmaz ölüir awda tüz (Arat, 2007, s. 534).

“Kurt, tilki, arslan, ayı veya domuz hiçbiri senin elinden kurtulamaz, hepsini de avlar öldürürsün.” (Arat, 1998, s. 386).

Kelime DLT 43’te *ağıg* şeklinde ve “ayı” anlamıyla tanıklanmaktadır. Kelimeyi açıklamak için yazılan atasözünde *ağıg*’ı avlayan kişi anlamında, genel anlamda da hayvan avlayan kişi anlamına sahip olan *awçı* kelimesi kullanılmıştır. *Awçı*’nın *ağıg*’ı avlama yöntemi *al* “hile, aldatma”; *ağıg*’ın *awçı*’dan kurtulma yöntemi ise *yöl* “yol, yolculuk, sefer” kelimesiyle ifade edilmiştir. Buradan hareketle *ağıg* avında, aradaki güç farkından dolayı, *awçı*’nın kurnaz davranması gerekliliği sebebiyle, belki de çeşitli tuzaklar kurarak *ağıg*’ı yakalamaya çalıştığı sonucuna varabiliriz.

Awçı neçe al bilse ağıg ança yōl bilir. Atasözü Ercilasun ve Akkoyunlu'ya göre, Kaşgarlı tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “Avcı avlanmak için ne kadar hile yolu bilirse ayı da kaçmak için o kadar yol bilir. İki dahi karşı karşıya geldiği zaman bu söz kullanılır.” (2014, s. 30).

DLT 54'te Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde *ağıg* yerine *ayıg* “ayı” kelimesinin kullanıldığı yazılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 40).

2.8.2. **amga/ımg** “yaban keçisi”

İlk Türkçe: **yımg* “wild mountain she-goat (dişi vahşi dağ geyiği)” (EDAL, s. 1003).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *amga/amgı korgan* “II. Köktürk Kağanlığı döneminde *kışlag* olarak kullanılan bir kale, Keçi Kalesi”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *ımg* ~ (i)*ımg* ~ (i)*ımg(a)* “dağ keçisi”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *ımg* “dağ keçisi”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Poppe çalışmasında Yazılı Moğolca *imağan* “keçi” kelimesini ve kelimenin farklı dönemlerdeki Moğol dillerinde bulunan hâllerini; Korece *jem-so* “keçi” ve Eski Uygurca *yımg* “dişi dağ keçisi” kelimeleriyle karşılaştırmıştır (1960, s. 32).

Şçerbak Eski Türkçe *yımg* kelimesinin Genel Türkçe **đımg* ana şeklinden geliştiğini belirtmiştir (1961, s. 118).

DTS yazarları *ımg* maddesini “keçi” (1969, s. 218b) şeklinde anlamlandırmış ve okuyucuyu *yımg* maddesine yönlendirip, bu maddeyi de “dişi vahşi dağ keçisi” (s. 267a) olarak anlamlandırmıştır.

Räsänen çalışmasında KB *yımğa/imğa* kelimesini “dağ keçisi” şeklinde anlamlandırmış, Yazılı (Ortak) Moğolca *imagan*, Kalmukça *yamān* “koyun, keçi” kelimelerini bu kelimenin dengi olarak vermiştir (1969, s. 165 a-b).

Clauson eserinde *imğa* maddesini “vahşi dağ keçisi” şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin sonunda bir *-ğa* eki tasarlamıştır. Orhon Türkçesi döneminde kelimenin telaffuzunun *amğa* şeklinde görüldüğünü, Runik yazı kurallarına göre kelimenin *imğa* olarak okunmasının zor olduğunu belirtmiştir. Kelimenin erken bir dönemde Moğolca tarafından *imağa(n)/ima'a(n)* “(vahşi) erkek keçi” şeklinde alıntılandığını, Gizli Tarih’te kelimenin çoğul şekli olarak *ima'at* kelimesinin bulunduğunu ifade etmiştir. Clauson; Şçerbak’ın (Şçerbak, 1961, s. 118) kelime başında aslen bir *y-* foneminin bulunduğu dair fikrini, KB’deki kelimenin yanlış yazılması sebebine bağlamıştır. Ayrıca Clauson, Orhon Yazıtlarında, *Amğa: Kurğan kışlap* ve *Amğı:* (taş burada aşındığı için yanlış okunmuştur) *Kurğan kışladukda:* “kışı Amğa Kurğan’da geçirdikten sonra” cümlesinde geçen *Amğa Kurgan* ibaresini (kelimenin doğru okunuşunun muhtemelen *Amğa Koriğin* olduğunu) “Hakan için ayrılmış vahşi keçilerin bulunduğu av sahasında” şeklinde anlamlandırmıştır (1972, s. 158a).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *yamān* “dişi keçi, keçi” kelimesiyle birlikte, Türkçe *imğa*, *yımğa* “vahşi keçi” kelimesini vermiş; Mançuca *niman*; *imağan* kelimelerinin Türkçeden alıntı olduğunu belirtmiştir (1935, s. 214).

Tenişev çalışmasında, incelediğimiz kelimenin başındaki *y ~ Ø* (sıfır) nöbetleşmesini ve dudak ünsüzünden önceki ilk hecedeki *ı ~ i* karşılıklarını dikkat çekici bulmuş; kelimenin Tuva dilinde (*çuңма ~ чуғма*) fonetik olarak metatez ve asimilasyona uğramış bir şekilde bulunduğunu hatırlatmıştır. *a* foneminden ve kelimenin semantiğinden hareketle Yakutça *imağa* kelimesinin Evenkiceden (krş. Evenkice *imağan* “keçi; albino geyiği” ← Moğolca) alıntılandığına değinmiştir. *teke* “dağ keçisi” kelimesiyle *yumğa*, *dumğa* “dişi dağ keçisi” kelimelerinin karşılaştırıldığı Altay ağızlarının verilerinin, kelimenin birincil anlamının “dişi dağ keçisi” olduğunun açığa çıkmasına katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Kelimenin Moğolca ve Mançu-Tunguz dillerinde paralelliklerinin bulunduğunu belirtmiştir (2001, s. 154-155).

EDAL yazarları Yakutça *imaga* kelimesinin *-g-* fonemi sebebiyle, büyük ihtimalle, Evenkiceden alıntı olduğunu ifade etmişlerdir (2003, s. 1003). Korecedeki **n-*

foneminin kaybının sebebinin açık olmadığını, bunun belki de **jám-* < **njám-* şeklinde aykırılışma (dissimilation) sebebiyle gerçekleşmiş olabileceğini dile getirmişlerdir. Moğolca *yimağan* “keçi” kelimesinin Türkçeden alıntı olabileceğini; ancak kelimenin Yazılı Moğolca *nimağan* ve Buryatça *namā* varyantlarının özgün olabileceğini belirtmişlerdir (2003, s. 1004).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Clauson çalışmasında, Kül Tigin yazıtının Kuzey yüzü 8. satırında ve Bilge Kağan yazıtının Batı yüzü 31. satırında; *Amğa Kurğan kışlap* ve *Amği* (Clauson taşın burada tahrip olduğu için, bunun yanlış bir okuma olduğunu, kelimenin doğrusunun *Amğa* olması gerektiğini ifade etmiştir.) *Kurğan kışladukda* ibaresini “Amğa Kurğan’da kışı geçirdikten sonra” olarak çevirmiş; doğru okunuşun büyük ihtimalle *amğa koriğin* olduğunu dile getirmiş; ifadeyi “kağana ayrılmış vahşi keçi avlanan alan” şeklinde aktarmıştır. Dolayısıyla *amğa koriğ*’ın büyük ihtimalle bir yer adı olduğunu çıkarımını yapmıştır (1972, s. 158a). Clauson’un görüşünü kabul edersek, Orhon yazıtlarındaki bu ifadeyi, *amga*’nın avlandığına dair dolaylı bir kanıt olarak düşünebiliriz.

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Kelime IB 49’da doğrudan insanların avcılık faaliyetiyle ilgili olmayan bir bağlamda geçmektedir. Bu metinde *esri*, *amga*’nın niteleyicisi konumundadır. Metinden hareketle, *esri amga*’nın davranış şeklinin ve yaşadığı coğrafi bölgeye dair bilginin eski Türkler tarafından gözlemlendiği, bu gözleme göre *esri amga*’nın kayalık yerlerde yaşadığı bilgisi kanıtlanmaktadır.

bars kiyik enleyü menleyü barmış. Ortu yirde amgaka: sokuşmış. Esri amga yalım kayaka ünüp barmış, ölümte ozmış. Ölümte ozupan ögire sebinü yoriyur tir.

Ança biliñ: Edgü ol (Tekin, 2013, s. 24).

“Bir kaplan avlanmaya gitmiş. Orta yerde bir yaban keçisine rastlanmış. Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş. Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013, s. 32).

Kelime, Burkancı metinlerden olan Maytr. 75/5'te çok sayıda geyik öldürmüş olan avcılarının cehennemde çektikleri ıztırapdan bahsedildiği bir kısımda, cehennemdeki yaratıklardan birini ifade edecek biçimde *ımğa* şeklinde ve “dağ keçisi” anlamıyla geçmektedir.

kiçig tamularda toğmuş erürler munta toğup sığun muyğaq başlığ ımğa teke adğırağ suqağ başlığ tamuğluğ tınlıqlar kelip (Tekin, 1976, s. 140-141).

“küçük cehennemlerde doğmuşlardır. Burada doğduktan sonra geyik başlı, dağ keçisi, teke, erkek geyik, beyaz geyik başlı (olan) cehennemlik yaratıklar gelip.” (Tekin, 1976, s. 248).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5373'te beylerin ve hükümdarların iyi avcı olduklarının belirtildiği ve avladıkları hayvanların bildirildiği bir kısım bulunmaktadır. İyi avcılığın savaşçılık ve prestij göstergesi olması durumundan daha önce de bahsedilmişti (2.3.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”, 2.3.2.10. *ölür-* “öldürmek” vs.). Avcılık faaliyeti açısından hangi hayvanların hangi bölgelerde bulunduğunu bilmek, avcı için son derece önemlidir. IB 49'da da geçtiği gibi, *amga/ımğa*'nın kayalarda yaşadığı bilgisine, KB metninde de rastlamaktayız ve bu bilgi avcılık bağlamında, bu hayvanın görülebileceği yer konusundaki bilgiyi yansıtması bakımından önemli görülebilir. Bu beyitte av faaliyetinin nesnesi olan *ımğa* “dağ keçisi” ve *teke* “geyik”in yaşadıkları coğrafi bölgenin *qaya* “kaya, kayalık bölge” olduğu belirtilmiştir. Bu hayvanları avladığından dolayı olarak bahsedilmektedir ve bu hayvanların elinden kurtulamayacağı *ersig böke* “yiğit pehlivan” olarak bahsedilen kişi, bey/hükümdardır. Dolayısıyla metne göre, *ersig böke* olmanın göstergelerinden ve gereklerinden birinin de, avcılık konusunda kabiliyetli olmak olduğu düşünülebilir.

qayada yoriğli bu ımğa teke

qutulmaz seniğdin ay ersig böke (Arat, 2007, s. 534).

“Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler; ey yiğit pehlivan, hiçbiri senin elinden kurtulamaz.” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.3. **as, az** “kakım”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: WOT **ās* “ermin”.

Ana Bulgarca: WOT **yās* “ermin” (> Çuv. *yus* “ermin”).

Eski Doğu Türkçesi: WOT **ās* “ermin”.

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. *as*, *az* “kakım”, A *az*, *as* “gelincik, as”.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *ās* ve *āz* “as, kakım”, KB *as* “hermin, hermelin, kakım, kürkü kıymetli olan bir hayvan”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *as* maddesi “ermin” şeklinde anlamlandırılmaktadır (s. 59a-b).

Clauson çalışmasında *ās* maddesini “uygun bir biçimde “ermin”, bazen “gelincik” için de kullanılır.” şeklinde anlamlandırmıştır. Clauson’a göre uzun vokal ve sedasız kelime sonu konsonantı olağandışıdır; ancak görünüşe göre orjinaldir. Clauson, Kaşgarlı’daki *āz* ve Orta Çağ ve modern dönem *ars* varyantlarını açıkça ikincil şekil olarak görmektedir ve *ars*’ın belki de Arapça *’irs* kelimesinden etkilenerek oluşturulduğunu belirtmiştir (1972, s. 240a).

Räsänen çalışmasında Genel Türkçe *ās* kelimesinin kökenini **ās* olarak tasarlamış ve kelimeyi “ermin, kakım” olarak anlamlandırmıştır (1969, s. 28 b).

Şçerbak çalışmasında Genel Türkçe *as* kelimesinin *ars* “ermin” şeklinden geliştiğini ifade etmiş; Eski Türkçe ve Altaycada (Altay Türkçesi) *ās* şeklinin, *ars* şekli ile *as* arasında bir geçişi gösterdiğini düşünmüştür. Kelimedeki vokalin (ünlü) uzunluğunun bu geçişe işaret ettiğini de kelimeyle ilgili verdiği bilgilere eklemiştir (1974, s. 191).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *as* kelimesini “çok değerli postu için avlanan bir hayvan, kakım” şeklinde anlamlandırmış ve ağızlarda *as*, *ars*, *aris* “gelincik” ve “sincap” şeklinde bulunduğunu belirtmiştir. Bu kelimenin eski çağlardan beri kullanıldığına değinen Eren; Kâşgarlı Mahmud’un verdiği, Orta Türkçe döneminde *as*’ın yanında *az* biçimine de rastlandığına ve Eski Kıpçak Türkçesinde *as* “gelincik” ve

“kakım” şeklinde kullanıldığına dair bilgiyi dile getirmiştir. Eren’e göre Anadolu ağzlarında bulunan *ars*, *arıs* biçimlerindeki –r– fonemleri sonradan türemiş olup Kırgızca *ars* kelimesindeki –r- fonemi de ikincildir. Sevortyan’ın bu –r- fonemlerini aslı olarak düşünmesi, Eren tarafından yanlış olarak değerlendirilmiştir (Eren, 1999a, s. 20).

Tenişev’in çalışmasında Genel Türkçe **iars* maddesi “ermin” şeklinde anlamlandırılmıştır. Kelimenin çoğu kaynakta “ermin; gelincik” anlamına geldiğini; bunun yanında metafor olarak “kurnaz” anlamının da geliştiğini ifade etmiştir. Kelimenin Arapçadan alıntılanması hakkındaki varsayımın reddi için ESTYa I’i (s. 191-192) işaret etmiştir. İlk diftongun yeniden yapılandırılmasının, Çuvaşça biçimden kaynaklandığını; kelimenin son kısmının, normalde farklı fonemlere (seslere) ayrışan *-*rs* kombinasyonunu yansıttığını (örn. *arslan*) ifade etmiştir. Son olarak Tenişev, kelimenin dış paralellerinin henüz bulunamadığını belirtmiştir (2001, s. 163).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *as* maddesini “ermin (Mustela erminea)” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin özellikle Kırgızca’daki biçimine atıfta bulunan Stachowski; kelimeyi Genel Türkçe **ars*’tan getirmiş ve kelimenin Genel Türkçeye Arapça *‘irs* “gelincik”ten geçmiş olabileceğini ESTYa I’e (s. 191) ve Eren’e (1999, s. 20) dayanarak belirtmiştir (2019, s. 65b).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

6. Uibat (YE 98) yazıtında ölen kişinin avladığı (*öl(ü)r-*) hayvanların arasında *k(a)r(a)* (*a)s* “kara kakım” da sayılmıştır. *k(a)r(a)* (*a)s*’ın özellikle kürkü için, dolayısıyla ekonomik bir nedenle avlanmış olma ihtimali söz konusudur. Avlamak anlamında burada kullanılan terim, *ölür-* eylemidir. Öldürülen hayvanların sayıları ise, bu mezar taşında belirtilmemiştir. Ölen kişi tarafından avlanan hayvanların avlandığı bilgisinin verilmesinin, totemizmle ya da geçiş töreniyle ilgisi de düşünülebilir (User, 2008, s. 36) (Ayrıca bk. 2.3.7.1. *toñuz* “Domuz”).

ölürtüm kök böri kar<a> as bugu ölürtüm.

“öldürdüm. Bozkurt, kara kakım (ve) Sibirya panteri? öldürdüm.” (Yıldırım vd., 2013, s. 188).

Tepsey VIII (YE 123) yazıtında kelime *az* şeklinde tanıklanmıştır. Bahsi geçen yazıtta, *az* ve *irbis*'e ölen kişinin ağzından seslenilmesi, totemizmle ilgili olabilir. Bu hayvanların ölen kişi tarafından sıklıkla avlanmış olması ve bu sebeple, ölen kişinin varlıklarının ve yeteneklerinin ifade edildiği mezar taşında, bir hayıflanma ifade edebilecek bu ifadeye yer verilmiş olabilir. Bahsi geçen ifadede seslenme edatlarının kullanılması, bu düşünceyle uyumlu görünmektedir. Daha önce öldürülen hayvanlardan adeta hayıflanarak bahsedilen mezar taşı ifadelerini de burada hatırlatmak gerekecektir.

g? ay külüg az a irbis e.

“(Adım) Ay Külüg. Kakım ve Sibiry panteri!” (Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013. s. 215).

Altay Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

L. N. Tıbıkova vd.'nin okuyuşu kabul edilirse; kelime, Dağlık Altay bölgesi yazıtlarından Biçiktu Boom IV (A-54) yazıtında *az* “gelincik, as” (Mozioglu, 2015, s. 34-37) şeklinde tanıklanmaktadır. Bu okumayı yapan yazarlar, bahsi geçen yazıtla birlikte çok sayıda av sahnesinin bulunduğunu belirterek okumalarını desteklemişlerdir. Bu okumaya göre *(ë)l(i)k* ve *(a)z*'in avlanması, *k(ë)s-* “kes-” eylemiyle ifade edilmiştir.

L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya ve M. Erdal'ın Okuyuşu⁹

b(e)n ... (ë)l(i)k (a)z k(ë)sd(i)m.

“... ben... yabanî keçiler (karaca, güderi), kakımlar (as/ermin) öldürdüm (Kelimesi kelimesine: kestim).”.

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 6368'de, *as* “kakım”ın avlanmasında *it* “köpek” kullanıldığı ve bu faaliyetin *aw* “av” terimiyle ifade edildiği tanıklanmaktadır.

quşuñ awlamasa bir ördek yas ol

itüñ qoğsa awın yası bir as ol (Arat, 2007, s. 630).

⁹ https://www.altay.uni-frankfurt.de/runika_1.htm (bk. BICHIKTU-BOOM IV [A-54] yazıtı).

“Kuşun avlamazsa, bunun zararı bir ördektir; köpeğin avını bırakırsa, zararı nihâyet bir kakımdır.” (Arat, 1998, s. 456).

2.8.4. **balık/balıq** “balık”

İlk Türkçe: **bālık* “balık” (EDAL, s. 1076).

Ana Türkçe: **bālık* “balık” (TDBUÜ, s. 172).

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *balık* “balık”, *balık öti* “balık safrası”, *balık tutguçı kişi* “balıkçı” ve *Balık* “erkek adı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *balık* “balık”, KB *balıq* “balık”, TİEM 73 Kök ve TİEM Ünlü *balıq* “balık”, RKT *balıq* “balık”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Tolstov, Hint-Avrupa ve Ural-Altay dillerinde *bal/bar* (*par, pur*) kökünün, oldukça eski bir döneme kadar gittiğini; Hint-Avrupa dilleri ayrılmadan önce, Geç Neolitik Çağ’da; yani, MÖ 3. binyıldan MÖ 2. binyılın başlarına kadar geriye gittiğini belirtmiştir. Tolstov’un bu görüşüne göre *bal/bar* suyla ilgili olan; “bataklık, su birikintisi, durgun su ve şehir” anlamlarına sahip olabilen bir kelimedir. Tolstov Türkçe *balıq* “şehir” ve *balıq* “balık” kelimelerinde bulunan kökün bu anlamlar arasında nöbetleşebilmesinin sebebini ise; Türk dillerinin oluşumunun tamamlandığı dönemde, muhtemelen MS 1. binyılın ortalarında, Türk topluluklarının yerleşim yeri olarak göl, nehir ve bataklık kıyılarında, balıkçılığı da içeren bir yaşam stratejisi benimsemiş olmaları şeklinde açıklamıştır. Yazara göre arkeolojik ve etnografik materyaller de bu görüşü desteklemektedir (1947, s. 71-75).

Tenişev kelimenin Altayistik açısından prototipinin şu şekilde olduğunu belirtmiştir: Ana Altayca **piālu* “balık”; Mançu-Tunguzca **falu* (> Mançuca *falu* “balık, çipura

balığı” (SSTMYa II, s. 298); Moğolca **bilagu* “tatlı su kefali, sazan”; Halhaca *bulū*, Buryatça *bulūshai*; Korece *palgaŋi* “sazan”, Japonca **piramai* “kedi balığı (kambala)” (2001, s. 177).

DTS’de *balaq* ve *balıq* maddesi “balık” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 80a-b).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca *balık*, *balak* “balık” kelimesinin **baluk*, **balık* gibi şekillere geri götürülebileceğini düşünmüştür (1969, s. 61b).

Clauson çalışmasında *balık* maddesini “balık” şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin bütün çağdaş Türk dillerinde ya da dil gruplarında bulunduğunu dile getirmiştir (1972, s. 335b).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *balğ*’ *zağ*’sñ “bir balık türü: çipura? sazan?” kelimesiyle birlikte Genel Türkçe *balıq* “balık”, Mançuca *falū* “bir tür çipura” kelimelerini de vermiştir (1935, s. 31).

Rásonyi, balıkların en canlı izlenimlerinden birinin parlıltı, ışıltı olduğunu düşünmüş ve Genel Türkçe *balık* “balık” kelimesinin de bu anlamı veren bir köke dayandığını ifade etmiştir (1941, s. 99).

EDAL yazarları, Ramstedt tarafından Altayistik bakış açısıyla karşılaştırılan Kalmukça *balğä zağäsñ* “bir tür balık” kelimesinin Türkçeden alıntı olduğunu belirtmişlerdir (2003, s. 1076).

Sevortyan kelimenin kökeni konusunda Rásonyi’nin görüşüne; Genel Türkçede bahsedilen parlamak, ışıldamak anlamlı eylemin *bal-* kökünden değil; *balq-/balqı-* eyleminden türediği, *balq-/balqı-* kökünden *balıq* kelimesini elde etmenin imkânsız olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Sevortyan kelimedeki kök vokalinin (ünlüsünün) etimolojik olarak uzun olduğunu, bu uzunluğun birçok Türk diline yansıdığını ifade etmiştir. *Balıq* kelimesinin etimolojisi konusunda, S. P. Tolstov’a yaklaşan bir görüşe sahip olan Sevortyan, kelimenin kökünü *bāl-/bal-* (veya *bāl/bal*) “küçük hendek” olarak tasarlamış ve bu köke *-(a)q* eylemden isim yapım ekinin eklendiğini savunmuştur (1978, s. 59-60).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *balık* maddesini “suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı” şeklinde anlamlandırmış; kelimenin Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Kıpçak Türkçesinde de aynı şekilde bulunduğunu

ifade etmiştir. Buna ek olarak, kelimenin kökünün bilinmediğine değinmiş ve kelimeyle ilgili çalışmaları hatırlatmıştır (1999, s. 36).

Tietze çalışmasında Türkiye Türkçesi *balık* kelimesini “bilinen hayvan cinsi” olarak anlamlandırmış, Clauson’a dayanarak (1972, s. 335) kelimenin Eski Türkçede *balıq* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir (TETTL I, s. 463).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *balık* maddesini “balık (Piscis)” şeklinde anlamlandırmıştır. Bu kelimenin DLT *balık ~ bāl̄k* “çamur, kil” kelimesiyle ilişkili olduğunu, böylece “balık” anlamının; örneğin: *“sığ çamurlu suların dibinde yaşayan balıklar” gibi daha eski olan bir anlama kadar izlenebileceğini belirtmiştir (2019, s. 77a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Altun Yaruk 602/7’de, yapay bir gölet oluşturularak balık avlandığından bahsedilmektedir. Balıkçıların balıkları yapay gölden ağ yardımıyla mı yoksa elleriyle mi yakaladıklarına dair net bir bilgi verilmemiş, balık avlama faaliyeti için *balık tart-* “balık çekmek” eylemi tercih edilmiştir. Bu yardımcı eylemden, bahsi geçen balık avında ağ ya da benzeri bir av aletinin kullanıldığı düşünülebilir.

Ol ögüz kıdıgınta üküş telim balıqçı kuvragı yığılıp balık tartgu simekin kılurlar erti .. anın ol ögüz suv-ıning berü bo kölke kelgülik tog agzın yimirip suvug öngi kemişmiş-lerin körti (Kaya, 1994, s. 318).

“O ırmak kıyısında çok kalabalık bir balıkçı topluluğu yığılıp balık tutmaya yarayan gölü yapıyorlardı. O sırada, o ırmağın beri, bu göle akan bent ağzını doldurup suyun önünü değiştirenleri gördü.”.

Abhidharmakosabhasya-tıka Tattvartha’nın Eski Uygur Türkçesi versiyonunda balık yakalama faaliyeti *balık tud-* “balık tutmak” eylemiyle ifade edilmiştir. Balıkçılar bu faaliyeti *toor* adı verilen balık ağından yararlanarak gerçekleştirmişlerdir.

ken bar erti balıqçı kişi anıñ san miñ balık tudgu tıltagında basa toor yadıp... (Shogaito, 1991, s. 180).

“Sonra balıkçı kişi vardı. O binlerce balığı tutmak için ağ serip...” (Şen, 2007, s. 51).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime, avcılık bağlamıyla, DLT 375'te *sermeş-* eylemine örnek olarak verilen *ol maña balık sermeşdi* “o, balığı sudan çıkarmada bana yardımcı oldu.” cümlesinde geçmektedir. *Sermeş-* eyleminin daha genel olarak, “Herhangi bir sıvıdan, farklı türden bir şeyi çıkarmak” anlamına da sahip olduğu, “tenceden tutmacı süzmede yardım etmek” anlamında da kullanıldığı eklenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 295). Bu cümlede, birden fazla kişinin, belki de yardımlaşarak, balık avı faaliyetini gerçekleştirebildiği çıkarımı yapılabilir. Bu eylemi ifade eden *sermeş-*'in “herhangi bir sıvıdan, farklı türden bir şeyi çıkarmak” ve “tenceden tutmacı süzmede yardım etmek” anlamı da akılda bulundurulur; burada bahsedilen balık avının (elek benzeri ya da bir ağ şeklinde) bir aletle gerçekleştirilmiş olma ihtimalinin söz konusu olduğunu düşünebiliriz. Ancak, örneğin geçtiği cümlenin aktarımı; bu türden bir detaya işaret etmemekte, balığın elle de tutulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Ayrıca, balığın avlandığını, *balıkçı* “balıkçı, balık avcısı” kelimesinin varlığıyla ve tarihî kaynakların verdiği bilgilerle de tanımlayabiliriz (bk. 2.3.3.13. *balıkçı* “balıkçı, balık avcısı”).

2.8.5. bars “pars, leopar”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *bars* “1. kaplan 2. kaplan yılı, 3. 711 yılında Türgiş kağanı ilan edilen Köktürk beyi 4. adına I. Altinköl yazıtı dikilen bey”, YenYaz. *bars* “leopar, pars (yılı); kişi adı”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *bars* ~ *b(a)rs* < Toharca A *pers* “renkli, alaca”, “kaplan; dönemsel bir yıl adı; dönemsel bir günün adı; bir saatin adı (s./bk. Moğolca *bars*)”, *bars bağlamak* “kaplan bağlama”, *bars keyik* “kaplan”, *Bars* “< Toharca A *pers* (“renkli”, “alaca”) “kişi adının bir bölümü”, *Barsçı* “kişi adının bir bölümü”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *bars* “pars”, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *bars* maddesi “kaplan” (s. 84b) şeklinde anlamlandırılmıştır.

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca *bars*, *bārs* “kaplan” ve Orta Türkçe *bars* kelimesi ve türevlerini “panter, kaplan, leopar” şeklinde anlamlandırmış; bu kelimenin Moğolcaya *bars*, *bar*; Rusçaya *bars* şeklinde geçtiğini belirtmiştir (1969, s. 63 b-64 a).

Clauson çalışmasında *bars* (*p-*) maddesini “Uygun bir şekilde “leopar”, ancak açık bir şekilde Türkçede diğer kedigiller için de kullanılmıştır. 12 yıllık hayvan takvimindeki hayvanlardan birisi” şeklinde anlamlandırmıştır. Clauson kelimenin çok erken bir Farsça alıntı olduğuna değinmiş, ancak hangi İran dilinden alındığının belirsiz olduğunu dile getirmiştir (1972, s. 368a-b).

Şçerbak çeşitli çağdaş Türk dillerinde bulunan *bars/pars/ba(r)s* kelimelerini “pars”, “leopar (panter)” şeklinde anlamlandırmış; Altayca *bar* ve Tuvaca *par* “kaplan” kelimelerinin Moğolca *bar* < *bars* kelimesiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. *Bars yılı* yapısını, on iki yıllık hayvan döngüsünde bir yıl olarak tanımlamıştır (1961, s. 139).

Doerfer çalışmasında Genel Türkçe *bars* “panter, Felis panthera” kelimesinin Farsçaya geçtiğini tespit etmiştir. Ona göre *bars* Sibirya Panteri anlamına sahip değildi; bunun için Türkçede *qaplan* kelimesi bulunmaktaydı. *Bars*, Panter ve Felis uncia (kar leoparı) için de kullanılmamıştı; zira bu hayvanlar için Türkçede *irbiz* kelimesi kullanılmıştı. Doerfer *bars* kelimesinin başlangıçta yalnızca Asya’da bilinen bir yırtıcı olan Felis panthera’yı dile getirdiğini; daha sonraları diğer kedigilleri de ifade edecek şekilde kullanılabilirliğini belirtmiştir. Doerfer son olarak, Genel Türkçe *bars* kelimesinin etimolojisinin şimdilik belirsizliğini koruduğunu ifade etmiştir (1965, s. 235-238).

Tenişev çalışmasında kelimenin Ana Türkçede büyük olasılıkla İran aracılığıyla ortaya çıktığını ifade etmiştir. Tuvaca ve Hakasça *par*’ın aynı etimolojiye sahip olduğunu; büyük olasılıkla bu kelimenin Çincenin etkisiyle bu dillerde bulunduğunu; ama karşılık gelen Çince kelimenin de aynı gezgin kökün bir yansıması olduğunu belirtmiştir (2001, s. 157b).

Tietze çalışmasında Türkiye Türkçesi *bars/pars* maddesini “postu benekli iri bir yaban kedisi” şeklinde anlamlandırmış ve Clauson’a (1972, s. 1368) katılarak kelimeyi Eski Türkçe *bars* kelimesine götürmüştür. Bunun yanında Doerfer’in (1965, s. 685) Eski Türkçe *bars* kelimesinin kökeninin henüz açıklanamadığını belirttiğine de yer vermiştir. (TETTL I, s. 484)

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *pars* maddesini “Leopard, Panther (Felix pardus)” “leopar, panter (Felix pardus)” şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin Farsça *pārs* (? *bārs*) kelimesinden ödünçlendiğini belirtmiştir (2019, s. 277).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Yenisey yazıtlarından Begre (YE 11) yazıtının 10. satırında ölen kişinin avladığı hayvanların yanında, avlamadığı hayvanlara da yer verilmiştir. Ölen kişi tarafından avlanmayan hayvanlardan biri *bars*’tır. Bu hayvanın ölen kişinin boyu için töz olması nedeniyle öldürülmediğinin özellikle bildirilmesi ihtimali konusunda, User’e (2008, s. 36) katılmaktayız (Metnin tamamlayıcı yorumu için bk. 2.3.2.10. *ölür*- “öldürmek”).

Yeti böri ölürdüm e barsıg kökmekig ölürmedim e.

“Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibiryaya panteri öldürmedim.” (Yıldırım vd., 2013, s. 45-46).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Irk Bitig 31’de bulunan aşağıdaki parçada ava çıkan yırtıcı bir hayvan olan *bars keyik* “vahşi pars”ın başka bir hayvanı avlama faaliyetinin genel adı olarak, datif (yönelme) eki almış *eñ meñ* ikilemesi tanıklanmıştır. Aynı ikilemenin akuzatif (yükleme) eki almış hâli ise; av, parsın avladığı hayvan, parsın yemi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

bars keyik eñke meñke barmış. Eñin meñin bulmuş (Tekin, 2013, s. 22).

“(Bir) kaplan avlanmaya gitmiş. Avını bulmuş.” (Tekin, 2013, s. 30).

IB 49’da *bars*’ın diğer hayvanları kendisi için avlamaya çıkmasından bahsedilmektedir (Metnin tamamlayıcı yorumu için bk. 2.3.2.2. *añla/-eñle*- “avla-”, 2.3.6.2. *esri* “kaplan” ve 2.3.7.4. *amga* “yaban keçisi”).

bars kiyik eñleyü menleyü barmış. Ortu yirde amgaka: sokuşmış. Esri amga yalım kayaka ünüp barmış, ölümtte ozmış. Ölümtte ozupan ögire sebinü yorıyur tir.

Ança biliş: Edgü ol (Tekin, 2013, s. 24).

“Bir kaplan avlanmaya gitmiş. Orta yerde bir yaban keçisine rastlanmış. Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş. Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013, s. 32).

Altın-Köl I yazıtının 4. satırında, parsın saldırganlığı, ölen kişiyle özdeşleştirilmiştir. Buna benzer özdeşleştirmeler, totem inancının, töz inancının bir yansıması olarak da düşünülebilir. Gücüyle ve saldırganlığıyla korkulan ve buradan hareketle saygı duyulmaya başlanan bu hayvan, topluluk tarafından kutsal olarak düşünülebilir. Ayrıca öldürülen hayvanın gücünün avcıya geçmesi düşüncesi de, bu özdeşleştirmenin temelini oluşturabilir.

Yerdeki bars tegim e erdemligim e bökm[edim]

“Yeryüzündeki pars (gibi) saldırışım (ve) kahramanlığıma doymadım.” (Yıldırım vd., 2013. s. 83).

Eski Uygurcada bulunan *bars bağlamak* “kaplan bağlama” (HA) deyimini *bars*’ın avda yardımcı hayvan olarak kullanılmış olabileceği ve bağlama işinin *bars*’ın eğitiminin ya da bu hayvanı av sırasında kontrol etme girişiminin bir parçası olabileceği düşünülebilir. Ancak bu hayvanın avda yardımcı olarak kullanıldığına dair yazılı bir delile rastlanmamıştır.

2.8.6. **böri** “kurt”

İlk Türkçe: **börü* “wolf” (EDAL, s. 344).

Ana Türkçe: **böri* “kurt” (TDBUÜ, s. 184).

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. *böri* “kurt; kişi adı”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *bōri* “kurt” ve *Bōri* “kişi adının bir bölümü; erkek adı”, Maytr. *bōrisiz* “düşmansız”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *bōri* “kurt, bōrü”, KB *bōri* “kurt”, TIEM 73 Kök *bōri* “kurt”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *bōri* maddesi “1. kurt. 2. (erkek) çocuk” olarak anlamlandırılmıştır (s. 118 a).

Räsänen çalışmasında Türkmençe *bōri* (< ? **bīrū*) ve Eski Türkçe *bōri* kelimelerini “kurt” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin Türkçeye gelişini < Osetçe *bereg*, *bīrey* “kurt” < Farsça **bīru-ka* şeklinde tasarlamıştır (1969, s. 84 a-b).

Clauson *bōri* maddesini “kurt” olarak anlamlandırmıştır. Bu kelimenin bulunmadığı Güneybatı çağdaş Türk dillerinden Azerbaycan Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde, bu kelime yerine *kurt* kelimesinin bulunduğunu, Türkmencede *bōri* kelimesinin bilindiğini, ama bu dil için standart olmadığını belirtmiştir (1972, 356 a-b).

Vámbery, kurdun göçebe Türklerin sürüleri için oldukça tehlikeli bir hayvan olduğunu vurguladıktan sonra; Çağatay Türkçesi ve Uygurca *bōri* kelimesinin, “gri, buz grisi” anlamına geldiğini düşündüğü *bür*, *bör*, *bor* kelime köklerinden geliştiğini açıklamıştır (1879, s. 202).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *beltʳæg* “kurt yavrusu, yavru kurt” kelimesiyle Eski Türkçe *bōrü*, *bōri* “kurt” kelimelerini birlikte vermiştir (1935, s. 42).

Şçerbak; Vámbery’nin, *bōrü* “kurt” kelimesinin *bör*, *bor* “gri” kökünden geliştiğine dair yaptığı açıklamanın büyük itirazlara uğramadığını ifade etmiştir. Buna rağmen; kurt anlamına gelen Soğdça kelimenin (Soğudça *wyrk*, Sanskritçe *vṛkah*, Avesta Dili *wəhrko*), Türkçedekine çok yakın olduğunu da belirtmiştir (1961, s. 131-132).

Tenişev çalışmasında kelimenin Doğu İran kökenli olduğu varsayımının (Sakaca *birgga* veya Osetçe *biræg*’den), kelimenin *-k* fonemli varyantlarının erken tespitlerinin olmamasından dolayı kabulünün zor olduğunu; bu fonemin ikincil bir ek yapısı olabileceğini ifade etmiştir. Doğu İran dilindeki kelimenin Türkçeden alıntı olup olmayacağını da sorgulandığına değinmiş; Türkçe kelimenin Altayca oldukça iyi

paralelliklerinin bulunduğunu belirtmiştir: Moğolca *beltereg* < **berte-leg*, *berte çinua* (KWb, s. 42) “kurt yavrusu”, Mançu-Tunguzca **birin* “ayı, dişi kaplan” (SSTMYa I, s. 84-85) (2001, s. 159-160).

Tietze Anadolu Ağzlarında bulunan *börü* “kurt” kelimesinin Karaçay-Balkarcadan geldiğini düşünmüştü (TETTL I, s. 653).

EDAL yazarları Türkçe kelimenin bir Doğu İran kaynağından ödünç alındığına dair hipotezin, temel olarak -*k* fonemiyle erken onaylanmış biçimlerin eksikliğinden dolayı zorluklarla karşılaştığını belirtmişlerdir (2003, s. 344).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Yenisey yazıtlarından Begre (YE 11) yazıtının avcılıkla ilgili olan 10. satırında, ölen kişinin *yeti böri* öldürdüğü (*ölür-*), *bars* ve *kökmek* öldürmediği (*ölürme-*) yazılmıştır. Avlanan hayvanın öldürüldüğü, sayısı da verilerek ifade edilmiştir. Eski Türklerin kurda saygı duydukları ve hatta türeyiş mitlerinin temel unsuru olarak onu düşünmeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu hayvanın avlanması fikrine şüpheyle yaklaşılabildi. Ancak eski Türklerin benimsedikleri yaşam tarzı, hayvanlarını ve sürülerini korumaları gerekliliğini de ortaya koymuştur. Dolayısıyla kurdun avlanmasının meşru görülme gerekçesi, bu ekonomik sebepte aranabilir. Ayrıca bu hayvanın yırtıcılığı ve kürkünün değerli ve nadiren ele geçebileceği düşünüldüğünde, avlandığının sayıyla bildirilmesi, ölen kişinin bu konuda bir prestij ve maharet gösterme isteği olabilir. Buna karşın ölen kişinin avlamadığı (*ölürme-*) hayvanlara da (*bars* ve *kökmek*) yer verilmesi dikkat çekicidir (Metnin tamamlayıcı yorumu için bk. 2.3.2.10. *ölür-* “öldürmek” ve 2.3.7.6. *bars* “pars, leopar”). Sürülere karşı saldırgan olabilecek bu iki hayvanın öldürülmemesi ise, bu iki hayvanın totem olma özelliğini sürdürmelerine bağlanabilir. Bu durum kurda sık rastlanması ve kurdun sürülere karşı tehlike olma ihtimalinin daha fazla olması; *bars* ve *kökmek*’e çok sık rastlanmaması ve dolayısıyla bu hayvanların sürülere o kadar da tehlike oluşturmaması şeklinde bir açıklama yapılması durumunda çelişmeyebilir.

Yeti böri ölürdüm e barsıg kökmekiğ ölürmedim e.

“Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibiry panteri öldürmedim.” (Yıldırım vd., 2013, s. 45-46).

6. Uybat (YE 98) yazıtında ölen kişinin avladığı (*öl(ü)r-*) hayvanların arasında *kök böri* “bozkurt” da sayılmıştır. *Kök böri*’nin özellikle korunma, prestij edinme ve/veya bu hayvanların değerli kürkünü elde etme amacıyla avlanmış olma ihtimali söz konusudur. Özellikle *böri* ve *as*’ın renklerini (belki de türlerini) belirten nitelemelere de yer verilmesi, bu hayvanların ölen kişi tarafından kürkleri için avlanmış olma ihtimalini arttırmaktadır. Avlamak anlamında burada kullanılan terim, *ölür-* eylemidir. Öldürülen hayvanların sayıları ise, bu mezar taşında özellikle belirtilmemiştir. Ölen kişi tarafından avlanan hayvanların avlandığı bilgisinin verilmesinin, totemizmle ya da geçiş töreniyle ilgisi de düşünülebilir (User, 2008, s. 36) (Ayrıca bk. 2.3.7.5. *as*, *az* “kakım” ve 2.3.7.1. *toñuz* “Domuz”).

<...> *ölürtüm kök böri kar<a> as bugu ölürtüm.*

“<...> öldürdüm. Bozkurt, kara kakım (ve) Sibiryaya panteri? Öldürdüm.” (Yıldırım vd., 2013, s. 188).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Eski Uygur Türkçesi döneminde *börisiz* kelimesinin “düşmansız (kelimesi kelimesine: kurtsuz)” (Wilkens, 2021, s. 193) anlamına gelmesi oldukça ilgi çekicidir. *Böri*’nin yırtıcılığı ve saldırganlığı düşünüldüğünde, eski Türklerin sürülerine ve kendilerine karşı son derece telikeli olan bu hayvanı adeta düşman olarak tasavvur etmeleri anlaşılabilir. *Böri* kelimesinin düşman imgesine sahip olmasına, KB’de de rastlanmaktadır.

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5376’da avlandığı bildirilen hayvanlar arasında *böri* de sayılmıştır (Beyitin tam olarak yorumlanması için bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan” ve 2.3.7.3. *adıg* “ayı”).

Böri tilkü arslan adıg ya toñuz

Seniñdin qutulmaz ölür awda tüz (Arat, 2007, s. 534).

“Kurt, tilki, arslan, ayı veya domuz hiçbiri senin elinden kurtulamaz, hepsini de avlar öldürürsün.” (Arat, 1998, s. 386).

KB 5378’de avcı, yırtıcılığı ve avcılığı açısından boz kurta benzetilmektedir (Eski Türklerde kendini yırtıcı hayvanlarla özdeşleştirme hususunda bk. 2.3.7.6. *bars* “pars, leopar”).

qalıqta uçuğlı qara quş yori

seniñdin keçümez aya kök böri (Arat, 2007, s. 535).

“Havada uçan kara kuş sürüleri..., ey boz kurt, canlarını senin elinden kurtaramazlar.” (Arat, 1998, s. 386).

KB 2311’de ordu kumandanının vasıflarından bahsedilirken, kumandanın kuvvet açısından *böri* gibi olması gerektiği yazılmıştır. Roux, beyitte adı geçen hayvanların aslında Türk boylarının simgeleri olduğu görüşündedir (1994, s. 176). Buradan hareketle, bu boyların ordularını yönetecek olan komutanın, belki de bu boyların simge hayvanlarının (totem) güçlerine sahip olması gerektiği düşünülmüş olabilir. Alternatif yorum ise biraz daha basit bir şekilde, burada yırtıcı hayvanların ve bunlardan biri olan olan *böri*’nin, bu özelliğiyle (yiğitlik göstermesi gereken kişilere) ilham olmuş ve bir benzetme unsuru olarak bu beyitte geçmiş olmasıdır. Benzer bir durum, 14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl başlarında yazıldığı düşünülen Oğuz Kağan Destanındaki (Ağca, 2019, s. 62) Oğuz’un tasvirinde de görülebilir. Buna göre Oğuz “ayak(lar)ı sığır ayağı gibi, beli kurt beli gibi, sırtı samur sırtı gibi, göğsü ayı göğsü gibi” ifadeleriyle tasvir edilmiştir (Ağca, 2019, s. 67).

Toñuz teg titimlig böri teg küçi

ağığlayu azğır qutuz teg öçi (Arat, 2007, s. 245).

“O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır.” (Arat, 1998, s. 172).

Böri kelimesi, Eski Uygur Türkçesinde kayıtlı olduğu gibi, KB 5591’de de, *yağı* kelimesiyle ikileme olacak şekilde, “düşman” anlamıyla tanımlanmış olabilir. Bir diğer ihtimal de, *böri* kelimesinin bu beyitte “kurt” anlamıyla kullanılmış olmasıdır. Eğer burada ikinci ihtimal geçerliyse, *böri* ve *yağı* tehlike bakımından birbirine benzetilmiştir. Ancak bu durum, bir gerçekliği de yansıtmaktadır. Çoban için en önemli sorun hayvanlarına saldıran *böri*’dir. Hükümdar için ise, halkına saldıran *yağı*’dır. Dolayısıyla hayvanlarını kurttan korumak çobanın, halkını düşmandan korumak da

hükümdarın en önemli görevlerindedir. Koruma tedbirlerinden biri de *böri* ve *yağı*'nın avlanması/öldürülmesi olabilir.

Er at qaldı emdi saña tapğuçı

yağıqa börike bu ol yortğuçı (Arat, 2007, s. 555).

“Şimdi senin hizmetinde bulunan kimseler kaldı; düşmana ve kurda karşı koyan bunlardır.” (Arat, 1998, s. 400).

KB 5591’de olduğu gibi, KB 5594’te de *yağı* ve *böri* kelimeleri “düşman” anlamına gelecek şekilde ikileme olarak kullanılmış olabileceği gibi; *böri* kelimesi bu beyitte, “kurt” anlamıyla bir tehlikeyi ifade edecek şekilde kullanılmış olabilir.

yağıqa börike itinsü tolum

adaşqa bolup öz yağıqa ölüm (Arat, 2007, s. 555).

“Düşmana ve kurlara karşı silâhlarını hâzır buldursunlar; dosta yâr olup, düşmana ölüm olsunlar.” (Arat, 1998, s. 400).

KB 5164’te *böri* düşmana benzetilmeye devam etmiştir.

qalın aç büriler yığıldı saña

qoyuğ keđ küdezgil ay ilçi toña (Arat, 2007, s. 515).

“Bir sürü aç kurt senin etrafına toplanmıştır; ey kahraman hükümdar, koyunları iyi muhâfaza et.” (Arat, 1998, s. 373).

Karahanlı dönemi Kur’an tercümelelerinden TIEM 73’te *böri* “kurt”un insanlara karşı saldırgan olabildiği bilgisi tanıklanmaktadır.

TIEM 73 174r/1-174v/1

aydılar ay atamız biz awlanu bardımız erdi taqı qoğtımız yūsufnu tonlarımız qatında. yedi anı böri (Kök, 2004, s. 168).

“Dediler: Ey atamız! Biz avlanmaya gitmiştik. Yusuf’u elbiselerimizin bulunduğu yerde bıraktık. Onu kurt yedi.”.

2.8.7. **bugu** “Sibiryaya panteri (?)”

İlk Türkçe: **bugu*, -*ra* “1. (erkek) geyik 2. deve aygırı” (EDAL, s. 1102).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. *bugu* “Sibirya panteri?”.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

EDAL yazarları Ana Türkçe kelimeyi **bugu*, -*ra* şeklinde tasarlamış; “(erkek) geyik; deve aygırı” şeklinde anlamlandırmışlardır. Kelime, Altayistik açısından bir *Batı İzolesi* olarak nitelendirilmiş; Ana Tunguzca kelimeyi **pegu(le)*- (*/*po-*) “genç ren geyiği, ren geyiği”, Ana Moğolca **bojir* “(ren geyiği, su samuru gibi hayvanların) erkeği” şeklinde yeniden yapılandırmışlardır (2003, s. 1102).

DTS’de *buğu* maddesi “geyik” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 120b).

SSTMYa I yazarları Mançu-Tunguzca *buğu* madde başı olarak verdikleri, “alageyik, geyik” şeklinde anlamlandırdıkları kelimeyi; Ana Moğolca *buğu* “alageyik”, Moğolca *buga* “geyik, alageyik” kelimeleriyle denk olarak göstermişlerdir (1975, s. 101-102).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *buğ^v* “(erkek) geyik” kelimesiyle birlikte; aynı anlama geldiğini belirttiği Eski Türkçe *buğu* kelimesine de yer vermiştir (1935, s. 58).

Şçerbak’a göre bazı çağdaş Türk dillerinde çeşitli şekillerde bulunan *bugu* kelimesi, *buka* “boğa” kelimesiyle bir bağlantı göstermektedir. Başlangıçta *bika* kelimesinin erkek geyik anlamında kullanıldığının varsayılabilceğini; ancak daha sonra, kelimenin varyantlarından birinin semantik izolasyonu nedeniyle, sadece boğayı göstermeye başladığını dile getirmiştir. Şçerbak ayrıca geyik ve geyik tür adlarından *sıgın* ve *buğu*’nun erkeği, *ivi*’nin ise dişiye belirtebileceğini ifade etmiştir. Bu görüşünü de, Tuva dilinde *sıgın* ve *ivi* arasındaki anlamsal ayrımın, *sıgın*’ın “erkek geyik”i, *ivi*’nin “dişi

(ren geyiği?) geyik”i dile getirecek şekilde geliştiğini hatırlatarak desteklemiştir (1961, s. 134).

Räsänen eserinde Çağatay Türkçesi ve Kazakça *buğu* kelimesini “geyik, alageyik” şeklinde anlamlandırmış ve kelimeyi Yazılı (Ortak) Moğolca (KWb, s. 58) *bugu* “(erkek) geyik” kelimesiyle ilişkilendirmiştir (1969, s. 86 a-b).

Sevortyan çalışmasında tarihî ve çağdaş Türk dillerinde bulunan *buqa* “boğa”, *buğu* “geyik”, *buğur* ve *buğra* “deve” kelimelerinin tarihsel olarak birbiriyle yakından ilişkili olduğunu ve eylemin taşıyıcısı anlamına gelen göstergeler olan *-a*, *-u*, *-ur* ögelerinin eylem-isim veya bir tür eylem-isim türevi olarak nitelendirilebileceğini düşünmüş; tüm bu kelimelerin kökünde bir * *buq-* (erkeklikle ilgili?) *“örtmek, kapamak” eylemi görmüştür. Bu görüşün eksikliğini ise; *buğu* kelimesiyle birlikte, daha erken olduğu varsayılan **buqu* formuna Türk dillerinde rastlanmaması olarak belirtmiştir (1978, s. 237-238).

Tenişev kelimenin Türkçede geç tespit edilmiş olmasına ve sınırlı dağılıma sahip olmasına dayanarak, erken bir Moğolca alıntı olduğunu ifade etmiş; Altayistik açısından denginin Genel Türkçe **buka* “boğa” olduğunu belirtmiştir (2001, s. 152).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Yıldırım vd.’nin okuyuşunu kabul edersek, 6. Uybat (YE 98) yazıtında ölen kişni avladığı (*öl(ü)r-*) hayvanların arasında *bugu* “Sibirya panteri?” de sayılmıştır. *Bugu*’nun özellikle korunma ya da prestij edinme amacıyla avlanmış olma ihtimali söz konusudur. Avlamak anlamında burada kullanılan terim, *ölür-* eylemidir. Öldürülen hayvanların sayıları ise, bu mezar taşında özellikle belirtilmemiştir. Ölen kişi tarafından avlanan hayvanların bilgisinin verilmesinin, totemizmle ya da geçiş töreniyle ilgisi de düşünülebilir (User, 2008, s. 36) (Ayrıca bk. 2.3.7.5. *as*, *az* “kakım”, 2.3.7.1. *toņuz* “Domuz” ve 2.3.7.7. *böri* “kurt”).

ölürtüm kök böri kar<a> as buğu ölürtüm.

“öldürdüm. Bozkurt, kara kakım (ve) Sibirya panteri? Öldürdüm.” (Yıldırım vd., 2013, s. 188).

2.8.8. **elik** “Geyik, erkek karaca”

İlk Türkçe: **elik* “karaca, yaban keçisi” (EDAL, s. 501).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. *elik* “geyik, erkek karaca”, A *elik* “keçi”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *elik* “(runik yazıyla) erkek karaca (→ elik)” ve *elik* “erkek adı; kişi adının bir bölümü”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *elik* “dağ keçisi, yaban keçisi”, TİEM –, AH *elik* “geyik”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Tenişev kelimenin Altayistik açısından paralellerinin bulunduğunu ifade etmiştir: Moğolca **ili* “küçük geyik”; Ana Mançu-Tunguzca *elne-ken* “geyik yavrusu” (SSTMYa II, s. 457-458). Bu denkliği temel alarak, kelimenin ortak anlamının “yavru geyik, küçük geyik” olduğunu düşünmüştür (2001, s. 153).

EDAL yazarları kelimeyi batı izole sözcüğü olarak düşünmüşlerdir (2003, s. 501).

DTS’de *elik* maddesi “dişi dağ keçisi, yaban keçisi (vahşi keçi)” şeklinde, *elik keyik* “dişi dağ keçisi” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 171).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca *elik* maddesini “yaban keçisi” olarak anlamlandırmış, Yazılı (Ortak) Moğolca karşılığı olarak *ili* “geyik yavrusu” (KWb, s. 207), *ilgi(n)* “keçi postu” kelimelerinin Mançuca karşılığı olarak da *ilgin* kelimesine yer vermiştir (1969, 40 b).

Clauson *elik* kelimesinin yalnızca bazı Kuzeydoğu Türk dillerinde yaşadığına değinmiş ve araştırmacıların çoğunun kelimeyi “karaca (roe-buck)” şeklinde, bazılarının ise “dişi yaban keçisi (female wild goat)” şeklinde anlamlandırıdığını belirtmiştir. Ancak

kelimenin orjinal anlamının neredeyse kesin bir şekilde “karaca (roe-buck)” olduğunu dile getirmiştir (1972, 142a).

Ramstedt Kalmukça *ilgñ* “keçi postu” kelimesini açıklarken; Altayca ve Şorca *elik* “karaca” kelimesini Yazılı (Ortak) Moğolca *ili* “geyik yavrusu” kelimesiyle birleştirmiştir (1935, s. 207).

Şçerbak çalışmasında kelimenin kökeni konusunda açıklama yapmamış, kelimenin Türk dillerindeki hâllerini vermekle yetinmiştir (1961, s. 121).

Sevortyan çalışmasında Genel Türkçe *elik* maddesini “dağ keçisi; alageyik; dişi; evcilleşmemiş, vahşi” gibi şekillerde anlamlandırmıştır. Sevortyan, kelimenin ilk anlamının, 1. verilen anlam olduğunu, 3. ve 4. sırada bulunan anlamların bundan daha soyut olduğunu; “alageyik” anlamının, benzerlik yoluyla anlamsal aktarımın sonucunda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Genel Türkçe *elik* ile Moğolca *ili/il* “genç geyik”, “açık kahverengi” kelimelerinin fonetik olarak tartışmalı olsa da türdeş (aynı kökten) olabileceğini düşünmüştür. Verilen tüm Türkçe ve Moğolca anlamların bileşiminin, geyik -alageyik-, dağ keçisi gibi belirli bir hayvan sınıfına atıfta bulunduğunu ifade eden Sevortyan; *elik* kelimesi ve aynı kökten kelimelerin “yavru, çocuk” anlamlarına da gelebildiğine dikkat çekmiştir (1974, s. 265-266).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *elik* maddesini “dağ keçisi” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin eski çağlardan beri *elik* şeklinde kullanıldığını dile getirmiştir (1999, s. 132 b).

Tietze çalışmasında Anadolu Ağzlarında *elik* maddesini “dağ keçisi, karaca” olarak anlamlandırmış, kelimenin Eski Türkçede *elik* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir (TETTL II, s. 535).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Abakan (YE 48) yazıtında avcılığı çeşitli şekillerde övülen ölen kişinin, *elik* de avladığı; yazıtta bahsedilen avcının ölümünden sonra bu hayvanların sayısının artacağı bildirilerek, dolaylı olarak ifade edilmiştir (Metnin tam olarak anlaşılması için bk. 2.3.2.3. *kuşla*- “kuş avlamak; alıcı kuş yardımıyla avlanmak”, 2.3.3.3. *abçı/avçı/awçı* “avcı” ve 2.3.3.7. *quşçı* “kuşçu”).

6. *iç yer* : *(e)l(i)ki* : *(a)rtzun* : *(a)tçı* : *(a)lp tutuk yok* (Şirin, 2016, s. 671).

“İç Yer ceylanları çoğalsın (onları) vuracak Alp Tutuk (artık) yok.” (Şirin, 2016, s. 185).

Bu metinde ölen kişinin yokluğundan dolayı, yaşamış olduğu bölgede geyiğin artacağı belirtilmekte, böylelikle ölen kişinin avcılık yetenekleri dolaylı olarak övülmektedir. Metindeki *atçı* kelimesini; (her ne kadar kelimeyi *atçıl* şeklinde okusa da doğru anlamı veren) Malov’a (1952, s. 95) ve Kormuşin’e katılarak “atıcı” şeklinde anlamlandırmanın bağlama oldukça uygun düşeceği görüşündeyiz. Dolayısıyla bu kelimenin bir partisip (sıfat-fiil) yapısı olması ve *-(da)çı* ekini almış bir yapıdan da hece düşmesi (haploloji) neticesinde metindeki hâle gelmiş olması söz konusu olabilir. Kormuşin bu görüşünü, satırın hemen ardından gelen satırda da *-daçı* ekli bir yapının (*kuşladaçı*) geçmesi ve aynı yapının YE-28/9’da bulunmasıyla desteklemektedir (2017, s. 69). Buradan hareketle, *elik*’in atılacak, fırlatılacak bir silahla avlandığı sonucuna varılabilir. *Elik*’lerin artacağından bahsedilen bölge olan *İç yer* ise, ölen kişinin ya da ölen kişinin bağlı olduğu beyin hâkimiyet alanı içinde yer alan bölge olmalıdır. Farklı bir ihtimal olarak; Avrasya tarihinde beylere/kağanlara ait özel avlak alanların bulunması; burada, bu avlak alanları “içerisinde” yer alan *elik*’lerden bahsediliyor olma ihtimali de söz konusu olabilir. Eğer durum böyle ise, *iç yer* ile avlak alan, avlak alanın içi de kastediliyor olabilir. Ancak Şirin’in de belirttiği üzere, *iç* sözcüğünün anlam alanı düşünüldüğünde, “has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez” (2016, s. 729) gibi anlamlar, ilk ihtimali daha kuvvetli hâle getirmektedir.

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Uygur dönemi runik harfli metinlerden olan IB 63’te kelime *elik kiyik* şeklinde “erkek karaca” anlamıyla tanıklanmaktadır. *elik kiyik*’in av bağlamında girdiği yer; yani avlandığı yer *sagır* “avlak”tır ve *içre* edatıyla *kir-* “girmek” eylemine bağlanmıştır. Ayrıca *sagır içre* yapısı, *iç yer* yapısını çağrıştırıyor görünmektedir. IB’de yer alan bu faldan hareketle, kağanın ordusuyla ava çıktığı, yani bireysel avlanmanın dışında; kolektif ve adeta askerî nizamda bir avcılık faaliyeti yapıldığı tanıklanmaktadır. Moğolcada *aba* kelimesi bu tür bir avcılık faaliyetini dile getirecek şekilde uzmanlaşmıştır (bireysel avcılık faaliyeti için *ang*) (Jagchid ve Hyer, 2018, s. 28). Bu durum Eski Türkçede de böyle bir ayırım olup olmadığını düşündürebilir. Buna ek

olarak, bahsi geçen *elik*'leri, avcılık faaliyetine katılanlar elleriyle tutarak yakalamışlardır (*eligin tut-*). Bu yapı da El-Bajı (YE68) yazıtının 18. satırındaki *tagdaki kara adığıg eligin tut[dum]* (Yıldırım vd., 2013, s. 153) “Dağdaki kara ayıyı elle tuttum.” ifadesini anımsatmaktadır. Bu tarz bir anlamlandırmanın var oluşu, yazıttaki ibareyi bahsedildiği gibi anlamlandırma konusunda destek sağlamaktadır. Dolayısıyla, *elik*'in, avcılarının bizzat elleriyle de tutarak yakalayabildikleri bir hayvan olduğu tanıklanmaktadır. Tabii ki bu, çok sayıda asker/avcının katıldığı bu tür bir avda, alanın daraltılmasıyla, mümkün olabilmiştir. Avın başarıyla sonuçlanması ise, hanın askerlerinin sevinmesine (*kara kamag süsi ögir-*) sebep olmuştur (Avda başarının sevinç vesilesi olmasının psikolojik yönüyle ilgili bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”).

Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmuş. Kara kamag süsi ögirer tir.

Anca bilişler: Edgü ol (Tekin, 2013, s. 26).

“Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013, s. 33).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

AH 456'da *elik* “geyik”in *tuzaq* “tuzak”a yakalanması, *ilin-* eylemiyle dile getirilmiştir. *Tuzaq*, *ilin-* eylemine datif (yönelme) ekiyle bağlanmıştır. *İlin-* eyleminin anlam katmanları gereği, burada bahsi geçen tuzağın ip ya da ağla yapılmış olduğu çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla *elik*, bu türden bir tuzakla da yakalanabilen, avlanabilen bir hayvandır.

qaza birle ilnür tuzaqqa elik (Arat, 2006, s. 76) “Geyiği tuzağa düşüren kaderdir.” (Arat, 2006, s. 98).

2.8.9. **ıwıq/ıwık** “çöl ve sahralarda yaşayan dişi ceylan (*Gazella dorcas*), kayalıklarda yaşayan geyik” [$< ? *iv(i) + Ik$]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *ıvık* “çöl ve sahralarda yaşayan dişi ceylan (*Gazella dorcas*)”, KB *ıvıq* “kayalıklarda yaşayan geyik”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *ıvıq* maddesi “dağ keçisi, karaca (*Capreolus*)” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 221b).

Clauson çalışmasında *ıvık* maddesini “dişi ceylan” şeklinde anlamlandırmış; “ceylan”ın erkeğinin *sukak* kelimesiyle dile getirildiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak Clauson, kelimenin Orta Çağ’da yanlış bir okuma sebebiyle *ayrak* vb. şekilde bulunabileceğini; ancak bu kelimenin “dallanan boynuzları olan bir hayvan” mantığıyla *ayır-* (*ağir-*) kelimesinden türeme bir isim olabileceğini dile getirmiştir (1972, s. 8 a-b).

Erdal, EDPT’deki *ıvık* kelimesiyle ilgili girdinin, *adgırak*’dan gelişen düzenli Oğuz formu olduğunu ve *ıvık* kelimesinin yanlış okunması olmadığını dile getirmiştir. Buradan hareketle, *adgır+ak* kelimesinin anlamındaki ayrımın oldukça erken ortaya çıktığı çıkarımını yapmıştır. KB 5374’te geçen *ıvık*’ın, DLT 46’da “taşlık arazilere ve çöllerde bulunan dişi antilop” olarak anlamlandırıldığına değinmiştir. “Antilop” teriminin, (boynuzlar sayılmaksızın) genel olarak geyiği andıran bir dizi geviş getiren memeli için kullanıldığından bahsetmiş, Kaşgarlı’nın tanımındaki ilgili maddenin sınırlayıcı mı yoksa açıklayıcı mı olduğunu kendisine göre belirsiz olduğunu belirtmiştir. Orta Türkçe kaynakların tamamının kelimeyi uzun, ince uzuvları olan bir antilop türü olan “ceylan” şeklinde tercüme ettiğini belirten Clauson, *ıvık* kelimesinin de bu hayvan grubuna ait olduğunu ifade etmiştir (1991, s. 42). Buna ek olarak Erdal, +*Ak* ve +*Ik* morfemlerinin (eklerinin) dominant olmadığından dolayı, vokallerle biten tabanlara eklendiğinde aynı şekle sahip olduklarından bahsetmiştir. *Örümçik*, *ıvık*, ve

ayrıca *alaçuk* “çadır” kelimelerinin, bu nedenle; prensipte, her iki formasyona da ait olabileceğinden bahsetmiştir (1991, s. 43).

Räsänen çalışmasında Orta Türkçe *ıwık* maddesini “ceylan” olarak anlamlandırmıştır (1969, s. 168b).

Şçerbak, geyik ve geyik türü anlamında kullanılan Tuvaca *ivi* kelimesinin dişilik anlamı da barındırabileceğini ifade etmiştir. Tuva dilinde *sıgın* ve *ivi* kelimeleri arasındaki ayrımın *sıgın* “erkek geyik”, *ivi* “dişi geyik” şeklinde olduğunu dile getiren Şçerbak, Tuvaca *ivi*’ye ek olarak, “dişi geyik” anlamında Türkiye Türkçesi *burçın*, *burçun* (< *bur*; -*çın*, -*çun*, dişi cinsiyetine ait Moğol ifade biçimi olarak bilinmektedir) kelimesini de eklemiştir (1961, s. 134, 135).

Tenişev çalışmasında kelimenin Altayistik açısından paralelinin Moğolca *ivi* “ren geyiği” olabileceğini; kelimenin Tuvaca’ya *ivi* şeklinde alıntılanarak geçtiğini (ancak Samoyedçede de *ivi* şeklinde bulunduğunu) ifade etmiştir (2001, s. 153).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Iwık kelimesinin DLT 46’daki açıklamasını, Ercilasun ve Akkoyunlu şu şekilde Türkçeye aktarmışlardır: “çöl ve sahralarda yaşayan dişi ceylan (*Gazella dorcas*)” (2014, s. 32).

Kelimenin DLT 126’da yer aldığı örnekte, eski Türklerin bu hayvanın bir davranışı olan, sıra hâlinde, arka arkaya hareket etmelerine dikkat ettikleri tanıklanmaktadır.

ıwık b̄r b̄rke uğlağdı.

“Ceylanlar birbirlerinin ardı sıra gittiler.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 111).

Kelime Eski Türkçede avcılık faaliyeti çerçevesinde, DLT 136’da, *awlat-* eylemini açıklamak için verilen örnekte tanıklanmaktadır. *Iwık*’ın avlanması, *awla-* eyleminin faktitif (ettirgenlik) eki almış hâliyle dile getirilmiştir.

ol maņa ıwık awlattı.

“O, bana ceylan vb. şeyleri avlattı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 119).

KB 5374'teki beyitte geçen *ıwıq* kelimesini Arat, “sarp kaya geyikleri” olarak anlamlandırmaktadır. Ayrıca bu beyit, *ıwıq* dâhil adı geçen hayvanların, besin ihtiyacını karşılamak maksadıyla avlandıklarına kanıttır. Beyitte bu hayvanlardan *yim* “yem, yiyecek” olarak bahsedilmesi de bundan dolayıdır. Bu durum ayrıca, yaban hayvanlarının konar-göçer Türk topluluklarının beslenmelerindeki yerine de işaret etmektedir.

sıgun muyğağ erse suqaq ya ıwıq

saña yim tükemez ay edgü qılıq (Arat, 2007, s. 534).

“Erkek ve dişi dağ keçileri, ak geyik veya sarp kaya geyikleri, bunlar senin için tükenmez bir yiyecek, ey iyi tabiatli,” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.10. **irbis/irbiç** “Sibirya panteri”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *ibris/irbiç* “Sibirya panteri”, YenYaz. *irbis* “Sibirya panteri”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *irbis* “leopar, pars (s./bk. Moğolca *irbis*)” (ayrıca *irbiz*) ve Maytr. *irpiç* “vaşak”, TT VI *irpis* “vaşak”.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Clauson çalışmasında *irbiş* maddesini “Sibirya panteri, Felis İrbis” şeklinde anlamlandırmış; kelimenin Moğolcaya *irbis* şeklinde geçtiğini; buradan da Avrupa zooloji terminolojisine girdiğini, bazı Kuzeydoğu lehçeleri tarafından *irbis* şeklinde geri alıntılanmış olduğunu ifade etmiştir. Kuzeydoğu Türk dillerinden olan Tuvacada bulunan *irbiş* şeklinin büyük bir ihtimalle orjinal şekli koruduğuna değinmiş, ancak

orjinal şeklinin korunmuş hâlinin *irpiş* olmasının beklendiğini belirtmiştir. Eski Uygurcadaki bütün erken dönem tanıklıklardan hareketle, alfabenin oldukça belirsiz olması sebebiyle, kelimenin son foneminin çok da kesin olarak tespit edilemediğini; bunun kesinlikle *-s* olmadığını ve *-ç* ve *-z*'nin de olası olmadığını kaydetmiştir (1972, s. 199a).

Tenişev çalışmasında Genel Türkçe **irbiş* kelimesini “leopard, pars” olarak anlamlandırmış, kelimenin Eski Uygurcada *irbiş* ve *irbiç* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir. Tenişev kelimenin anlamlarını; tüm kaynaklarda “panter, leopard, Felis irbis” ve Uygurcada bir takımyıldız adı olarak tespit etmiştir. Buna ek olarak Tenişev, modern dillerin *irbiz*, *irbis* gibi biçimlerinin Moğolcadan geri alıntılama olduğuna inanan Clauson’un yorumunu en inandırıcı yorum olarak görmüştür. ESTYA’da verilen *ilbirs* varyantının modern biçimlerinin, büyük olasılıkla söz konusu kelime ile *yöl-bars*’ın kontaminasyonunun (kirlenmesinin/bulaşmasının) bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Tenişev ayrıca, kelimenin başka bir dildeki olası paraleli olarak Moğolca **elbeḡkü* “rakun” kelimesini göstermiştir (2001, s. 156-157).

Şçerbak Altayca *irbis* ve Tuvaca *irbiş* kelimelerinin Moğolca *irves*’ten alıntılandığını yazmıştır. *Yolbars*, *alabars* ve *albars*’ın bileşik sözcükler olduğunu; bu kelimenin bileşim olarak *bars*’dan başka, kabaca aynı anlama sahip olan *ala* ve *al* sıfatını, ya da *yol* sıfatını içerdiğini belirtmiştir. Bunlardan ilkinin Hakas dilinde (*alabarıs* “aslan”), ikincisinin büyük fonetik değişikliklerle Uygurcada (*ilviz*, *yilviz* “leopard”) olduğunu ifade etmiş; ayrıca Kırgızca *ilbirs* “bars”, Özbekçe *ilvirs* “kar leopardı” kelimelerine de yer vermiştir. Ona göre *alabars* ve *albars*’ın *ilbirs*, *ilvirs* şekillerine dönüşmesi; görünüme göre, kelime başı *y-* foneminin etkisi altında gerçekleşmiştir. Räsänen’in, sebepsiz yere Uygurca *ilviz*, Kırgızca *ilbirs* ve Özbekçe *ilvirs*’in **al-bars* kelimesiyle etimolojik bağlantısı olmayan bağımsız kelimeler olarak kabul ettiğini (krş. Fince *ilves* “vaşak”, Livonca *īlbâks*) belirtmiştir (1961, s. 138-139).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Kelime Tehtiin Gol 1 yazıtında *irb(i)ç* şeklinde yazılmış; “kar leopardı” olarak anlamlandırılmıştır (Metnin yorumu için bk. 2.3.2.1. *sançın-* “Mızraklanmak, kargı, mızrak vb. aletle avlanmak”).

irb(i)ç er(i)p s(a)nç(i)ntı (Tehtiin Gol 1) (Şirin, 2016, s. 660).

“Kar leoparı büyüyüp (yetişip) mızraklandı (avlandı)/kar leoparı yakalandı (avlandı) ve mızraklandı.” (Şirin, 2016, s. 660; Battulga vd., 2006, s. 7).

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Tepsey VIII (YE 123) yazıtında *az* ve *irbis*’e ölen kişinin ağzından seslenilmiştir. Bu durum totemizm inancını çağrıştırmaktadır. Ayrıca ölen kişinin bu hayvanları avlamada uzmanlaşmış olması ihtimali de, bu hayvanlara seslenilmesinin nedeni olabilir.

g? ay külüg az a irbis e

“(Adım) Ay Külüg. Kakım ve Sibiry panteri,” (Yıldırım vd., 2013. s. 215).

2.8.11. kaz/qaz “kaz”

İlk Türkçe: **Kār* “kaz” (EDAL, s. 532).

Ana Türkçe: *kāz* “kaz” (TDBUÜ, s. 173).

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *kaz* “kaz”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *kāz* “kaz”, KB *qaz* “kaz”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

EDAL yazarları Ana Türkçe **Kār* “kaz” kelimesini Ana Mançu-Tunguzca **gār(u)a* “baykuş; kuğu” tasarısıyla karşılaştırmışlardır (s. 532).

Tenişev kelimenin Ana Türkçe **gāz* “kaz” şeklinden geliştiğini ifade etmiş; kelimeyi Altayistik açısından Ana Altayca **garʼz* “kaz, kuğu”; Ana Mançu-Tunguzca **gāru* “kaz”; Korece *kirəki* “kaz”; Japonca *kari* “kuğu, yabancı kaz” kelimeleriyle karşılaştırmıştır (Leksika, s. 171).

DTS yazarları Eski Türkçe *qaz* kelimesini “kaz” şeklinde anlamlandırmış ve etimolojik herhangi bir değerlendirme yapmamıştır (s. 438-439).

Clauson Eski Türkçe *kāz* “kaz” kelimesinin DLT’de muhtemelen yanlış bir şekilde “ördek”; *ördek* kelimesinin “kaz” olarak anlamlandırıldığını ifade etmiştir. Kelimenin neredeyse kesin olarak erken bir Hint-Avrupa dilinden, muhtemelen Toharcadan alıntılanmış olabileceğini belirtmiştir (EDPT, s. 679).

Räsänen çalışmasında Orta Türkçe *kāz* “kaz” kelimesinin **kāz* (<**kār*) şeklinde bir gelişim yaşadığını belirtmiş; kelimeyi Mançuca *garu* (**kāra-gū*) “kuğu” ~ Tunguzca *gāre* “baykuş; büyük gri kuğu” kelimeleriyle karşılaştırmıştır (VEWT, s. 243).

Sevortyan kelimenin **kār* şeklinde yeniden yapılandırılmasına, z-r denkliği kanıtlanana kadar karşı çıkmanın doğru olacağını ifade etmiş ve kelimenin ana şeklini **qaz* olarak yeniden yapılandırmıştır (ESTYa V, s. 184).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *kaz* “kaz” kelimesinin Genel Türkçe **kāz* şeklinden geliştiğini ifade etmiş ve kelimenin etimolojisinin **kā* yansıma sesine dayanıp dayanmadığını sorgulamıştır (2019, s. 213).

Tietze Türkiye Türkçesi *kaz* kelimesini “malum kuş” olarak anlamlandırmış, kelimenin Eski Türkçede *qaz* şeklinde bulunduğunu yazmıştır (TETTL IV, s. 176-177).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 355’te yer alan şiirde köpek ve at yardımıyla *kāz* “kaz” ve *korday* “bağırtlak”; yani iki kuş türünün avlandığına dair bilgiye rastlanmıştır. Kuş avlarında köpeklerin, vurulan kuşu avcıya getirme ve avı takip etme, atın ise ava yaklaşımda hız farkını kapatma gibi bir işlevinin olduğu düşünülebilir.

toğgurmadı itımnı

torgurgalır atımnı

sürdi meniñ kutumnı

kāz takı kordayımı

“Atını, köpeğini, av kuşlarını ödünç verdiği, fakat bir şey yakalayamayan avcuyu niteleyerek diyor ki: Köpeğimi doyurmak için bile bir av bulamadı. Atım da koşmaktan neredeyse zayıf düşecekti. Kazımı ve bağırtlağımı kovduğu gibi benim talihimi de kovdu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 283).

2.8.12. **kekük** “bir tür kartal” [? < *kek-* “gagalamak” -*ük* fiye]

İlk Türkçe: **göjke* “kerkenez, Falco tinnunculus, atmaca” (EDAL, s. 552).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *kekük* ~ *k(e)kük* “guguk (kuşu); bir doğan türü (s./bk. Moğolca *kökege, köküge, kökei, kökegükei*)”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *kekük* “kerkenez, kemiği aşk için hazırlanan büyüde kullanılan bir kuş (Falco tinnunculus)”, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Clauson kelimeyi “bir tür av kuşu” olarak anlamlandırmış, kelimenin Arapça açıklaması olan *al-zummac* kelimesinin anlamının kesin olmadığını belirtmiştir (1972, s. 710b).

Tenişev çalışmasında **göjke-n-ek* “kerkenez” kelimesini açıklarken; kelimenin Eski Uygurca *kekük* ve Karahanlı Türkçesi *kekük* “bir tür doğan (şahin)” kelimesiyle alakalı olabileceğini ifade etmiştir (2001, s. 170).

EDAL yazarları Altayistik açısından kelimeyi Türkçe-Tunguzca izole sözcük olarak nitelemişler ve yaptıkları karşılaştırmanın güvenilir görüldüğünü belirtmişler; ancak Türkçedeki ön sıra vokalin (nedeninin) belirsiz olduğunu ifade etmişlerdir (2003, s. 552).

Paçacıoğlu kelimenin *kek-* “gagalamak” -*ük+* fiye şeklinde oluştuğunu yazmıştır (2016, s. 362).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 409’da yer alan *kekük*’ün kemiğinin büyüde; özellikle aşk için hazırlanan büyüde kullanıldığı bilgisi (Erclasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 320), bu hayvanın büyüde kullanılmak amaçlı avlanmış olabileceğine dair dolaylı bir delil sayılabilir.

2.8.13. *kéyik/géyik* “yabani hayvan”

İlk Türkçe: **geyik* “1. vahşi hayvan 2. kuş 3. karaca” (EDAL, s. 631).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *keyik* “av hayvanı, geyik”, YenYaz. *kéyik* ve *géyik* “yabani hayvan”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *keyik* ~ *key(i)k* “yabani hayvan, vahşi hayvan; geyik; vahşi, yabani”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *keyik* “yabani hayvan (vahş), av hayvanı (şayd), herhangi bir hayvanın vahşisi (geyik, kaban, dağ keçisi vb. hayvanlar)”, *keyik* “geyik, ceylan (zaby)” ve *keyik kişi* “maymuna benzeyen vahşi insan” (*keylik kişi*), *keyik söğüt* “yaban söğüdü”, KB *keyik* “geyik”, TİEM Ünlü *keğik* “geyik”, RKT *keyik* “vahşi hayvan, yırtıcı hayvan”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

EDAL yazarları, kelimeyi Altayistik açılarından Türkçe-Tunguzca izole kelimesi olarak düşünmüş; ancak Moğolca *kik lağusa* “katır”; (genellikle “tüylü varlık” olarak açıklanan) Eski Japonca *ke-mono* “hayvan” kelimelerine de yer vermişlerdir (2003, s. 631).

DTS’de *keyik* kelimesi “1. geyik, alageyik; genel olarak hayvan (canavar), 2. vahşi, yabani” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 294b-295a).

Räsänen çalışmasında Eski Türkçe ve Orta Türkçe *keyik* kelimesini “vahşi hayvan, geyik” şeklinde anlamlandırmıştır (1969 s. 247).

Clauson çalışmasında *këyik* (?g-) kelimesinin orjinal olarak herhangi bir “dört ayaklı vahşi av hayvanı” anlamında olduğunu; bundan dolayı bazı belirli vahşi hayvanlar için bir isim olarak “geyik, vahşi keçi, vs.” ve sıfat olarak “vahşi, evcilleştirilmemiş” gibi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığını belirtmiştir. Clauson bunun için bazı metinlerde kelimenin doğru anlamına karar vermenin sıklıkla zor olduğunu dile getirmiştir. Clauson’a göre, çağdaş Türk dillerindeki kelimenin ilk hecesinde bulunan *e* ve *i* fonemleri arasındaki nöbetleşme; Eski Kırgızca (Yenisey Kırgız yazıtlarının dili) ve Türkü’de (Orhon Türkçesi) olduğu gibi, kelimenin orjinalde de *-ë-* fonemiyle bulunduğunu onaylamaktadır (1972, s. 755a-b).

Şçerbak çağdaş Türk dillerinde *kiyik* şeklinde bulunan kelimenin eski şeklinin *kidik* olduğunu belirtmiştir (bk. Kırgızca *kedik* “kuzu, annesiz kalan”). *Kiyik* kelimesinin bir grup canlı (vahşi hayvan) için bir tanım olduğunu ifade eden Şçerbak; kelimenin Yazılı Moğolcada paraleli olarak *görügestün* kelimesini göstermiştir. Karay ve Kazak dillerinde bu genel anlamın baskın hâle geldiğini ve *kiyik*’in sadece genel olarak vahşi hayvanların bir sıfatı olarak değil, aynı zamanda onları birleştiren belirli bir özelliğin bir işareti olarak da kullanıldığını belirtmiştir (1961, s. 120-121).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *geyik* maddesini “1. erkeklerinin başında uzun ve çatalı boynuzları olan memeli hayvan (*Cervus elaphus*), 2. kuş” şeklinde anlamlandırmış; kelimenin Eski Türkçeden beri kullanıldığını, Orta Türkçede *keyik* “yaban hayvanı; aslında yabanî olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar” ve Kıpçak Türkçesinde *keyik* “yabanî hayvan” şeklinde bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Eren, kelimenin Sırpçaya *gèika* şeklinde geçtiğini dile getirmiştir (1999, s. 155a).

Tenişev çalışmasında Çuvaşça ve Hakaşça şekillerin *-y-* fonemine tanıklık ettiğini; *-d-* fonemini içeren şekillerin (“Kutadgu Bilig”de ve Kutb’un “Hüsrev ü Şirin”inde) *aşırı düzeltmeyi* temsil ettiğini dile getirmiştir. Kelimenin Altayistik açısından olası paralelleri olarak Mançu-Tunguzca **giw-çen* “karaca” (SSTMYa I, s. 148) kelimesini vermiştir (2001, s. 151-152).

Tietze eserinde Türkiye Türkçesi *geyik/geyik* maddesini “maruf av hayvanı” şeklinde anlamlandırmış, Clauson’a dayanarak kelimenin Eski Türkçedeki hâlinin *kēyik* olduğunu belirtmiştir (TETTL III, s. 201).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *geyik* maddesini “geyik (Cervus)” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin DLT’de *keyik* “1. vahşi; 2. oyun; 3. geyik; 4. dişi geyik”, KB’de *keḍik* “hayvan” şeklinde ve anlamında bulunduğunu ifade etmiş; kelimenin gelişimini **kēdik* “1. vahşi; 2. vahşi hayvan” şeklinde tasarlamıştır. Buna ek olarak çalışmada, kelimenin Soğudça (?) *keḍ* “garip, tuhaf” kelimesiyle ilgisi de sorgulanmıştır (2019, s. 157).

ESTYa V yazarları, kelimenin Çuvaşçada ve diğer Türk dillerinde bulunan şekillerinin -y- orta fonemine tanıklık ettiğini; *keḍik*’in 12. yy. sonu, 13. yy. başına tarihlenen KB’de kayıtlı olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, -y- orta fonemli şekillerin Kâşgarlı Mahmud’un sözlüğünde (11. yy.) ve *Altın Yaruk*’ta (muhtemelen 10. yy.) mevcut olduğunu belirtmiştir. Söz konusu kelimenin ilk hecesinde bir dizi dil ve lehçede, *e* şeklindeki daralmanın ikinci hecenin dar sesli harfinin etkisinden kaynaklandığını; dolayısıyla *e* sesini yeniden yapılandırma eğiliminde olduklarını ifade etmişlerdir. Böylece kelimenin fonetik gelişimini **kəyik > keyik > kiyik > kīk > kik* olarak tasarlamıştır. Yazarlar, kelimenin tarihî ve çağdaş Türk dillerinde sahip olduğu anlamlar düşünüldüğünde; bunların en eskisinin “(hayvanlar ve bitkiler için) vahşi” anlamının olduğunu ifade etmiştir. Çift toynaklı (Artiodaktil) hayvanların adı olarak *keyik* “geyik, antilop” kelimesinin, genellikle hayvan türlerini ayırt eden renk adlarıyla; sıfatlarla kullanıldığını belirtmiştir. *Keylig* (< *keyiklig*) kelimesine de değinen ESTYa V yazarları; kelimenin *kiyilik* “insana benzer”; yani *keylig* “key’e veya *keyik*’e benzer” gibi bir anlamsal gelişme gösterdiğini düşünmüşlerdir. *Keyik* ~ **keḍik* kelimesindeki **key* ~ **ked* ~ **keḍ* kökünü, *key*, *keḍ*, *ked* “olağandışı, tuhaf/yabansı” kelimesiyle karşılaştırmanın ve kelimeyi Soğudcada aramanın imkânını sorgulamışlardır (s. 21-23).

Dybo, -y- fonemi konusunda ESTYa V yazarlarına katılmaktadır. Clauson’un (1972, s. 755) Eski Kırgızca (Yenisey Kırgız yazıtlarının dili) ve Türkü (Orhon Türkçesi) şekillerine dayanarak kelimenin orjinalde de -*e*- fonemiyle bulunduğu şeklindeki görüşünü eleştirmiş; Çuvaşça’daki yansımanın açık bir *e*’ye işaret ettiğini dile getirmiştir. Kelimenin Türkiye Türkçesinde *g*- fonemiyle bulunmasının, yeniden

yapılandırmada *g'ye işaret ettiğini; ama Türkmencedeki sertleşmeyi açıklayamadığını ifade etmiş; bunun Kıpçak etkisi olup olmadığını sorgulamıştır. Kelimeyle ilgili güvenilir bir dış etimolojinin henüz bulunmadığına değinen Dybo; kelimenin Altayistik açısından paralellik olasılıklarının bulunduğunu (a) Mançu-Tunguzca *giwu(n) “karaca; yaban keçisi”, Moğolca *geyü(n) “kısrak” (Dybo’ya göre anlamsal olarak Türkçe *Koyun “koyun”, “dişi toynaklı” kelimesinin bu kelimelerle karşılaştırılması daha tatmin edicidir) b) Mançu-Tunguzca *kaygari: Evence kayir “yabani keçi” (“karaca”? Eğer “misk geyiği” ise, o zaman bu durumun daha çok Eski Türkçe *Kayir’den “misk, kunduz akıntısı (çişisi)” gelen Türkizm olarak nitelendirmiştir) yazmıştır. Dybo, olası bir alıntı kaynağı olarak Yenisey dillerini göstermiş Ana Yeniseyce *ga?j “av, vahşi hayvan” (Ketçe kl?j “av”, Sımca kx?j “av”, Kotça köja “geyik”; Asanca köja “ren geyiği”); Yenisey dillerine dayanan etimolojinin, Türkçe kelime için hâlâ en makul ihtimal olduğunu belirtmiştir. Dybo kelimenin temel anlamının “avlanma konusu olarak av, vahşi hayvan” olduğunu düşünmüştür. Dybo’ya göre, orta Türk bölgesinde (yani Karluk-Kıpçak), anlamın “vahşi” hâline gelmesi oldukça erken gözlemlenmiştir ve bu anlama dayanarak, kelimenin batı Kıpçak dillerinde “acımasız/vahşi” “ıssız”, vb. anlamlara geldiğini düşünmüştür. Son olarak Dybo, Türk dünyasının doğu ve güney bölgelerinin, çeşitli yabani geviş getiren hayvan türlerine özel kelimeleri erken dönemlerde türettiğine değinmiş; özel anlamların genetik olarak, birbirinden farklı alanlarda ayrı ayrı ortaya çıktığını dile getirmiştir (2013, s. 141-144).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Tonyukuk yazıtının Güney yüzünde; Türk halkının Çogay Kuzı’na ve Kara Kum’a yerleştiği bilgisi verilmektedir. Clauson, devletin kurulma aşamasında yaşanan bu yerleşme olayının biraz zor şartlar altında gerçekleştiğini düşünmüş ve normal durumda geçim kaynağı hayvan sürüleri olan Türklerin, bu zorlu dönemde avcılığa bel bağladıkları çıkarımını yapmıştır (1968, s. 10). Ancak, bu bağlamda, Türk Kağanlığı için işlerin normale döndüğü bir dönem kastedilmiş olabilir. Yani Tabgaç boyunduruğunda bulunan Türkler, artık benimsedikleri ve kendilerini Tabgaçlardan ayıran hayata kavuşmuşlardır. Bu hayatta avcılık faaliyeti önemli bir yer tutmaktadır.

Hatta bu yorum, avcılık açısından değerlendirilecek olan cümleden hemen sonra, olumlu bir ifadeyle; halkın karnının tok olması bilgisiyle desteklenebilir. Burada, Clauson'un işaret ettiği gibi zor bir duruma işaret ediliyor olsa idi, sonrasında halkın tok olduğu gibi bir bilgi gelmezdi. Kısacası burada, artık Çin boyunduruğundan çıkmış olan Türklerin, adeta bereketli olarak düşündükleri atalarının yaşam biçimine geri dönmeleri vurgusu söz konusu olmalıdır. Dolayısıyla işler normale döndüğünde halkın tok olması, av hayvanı ve tavşan avlanmasına bağlanmış gibidir. Bu düşünceyi destekleyecek bir örneğe, 15. yüzyıl sonları 16. yüzyıl başlarında yazıldığı düşünülen Dede Korkut boylarından *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* boyunda rastlanmaktadır. Metinde yaralı olan Boğaç Han'ın iyileşmesi onun at binip ava çıkmaya başlamasıyla (Ergin, 2019, s. 32-33) ifade edilmiştir. Dolayısıyla avlanma, normale dönmenin, sağlıklı hâle gelmenin bir göstergesi olarak sunulmuştur (Yazıcı, 2009, s. 108). Kısacası, temel geçim kaynağı hayvancılık olan eski Türkler, bu faaliyetin yanında, normal koşullarda avcılığa da geçim konusunda bel bağlamışlardır. Bu bağlamda *kiyik* “av hayvanı” anlamıyla bulunmaktadır ve bu bağlam, İkinci Türk Kağanlığı halkının avcılığı konusunda, dolaylı bir delil sayılabilir.

T Güney 8. satır

k(e)yi(k) yiyü : t(a)b(i)şg(a)n y(e)yü ol(u)rur (e)rt(i)m(i)z : bod(u)n bog(u)zı : tok (e)rti
(Şirin, 2016, s. 638).

“Çoğay’ın kuzey yamaçlarında ve Kara Kumda av hayvanı ve tavşan yiyerek otururduk (ikamet ederdik). Halkın boğazı toktu.”.

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Altın-Köl I’de (YE 28) kelime *këyik* şeklinde “yabani hayvan” anlamıyla tanımlanmaktadır. Adına mezar taşı yazılan Una Bars’ın avcılık konusundaki becerileri, o öldükten sonra yaşadığı ya da avlandığı bölgedeki (*altun soña yış*) yabani hayvanların artacağı belirtilerek ifade edilmiştir. Metinde, bu yabani hayvanların avlanması anlamında *at-* “(ok, mızrak vb. fırlatmalı silahları) atmak” eylemi (< *at-daçı*) tercih edilmiş ve bu eylem üzerine *-daçl* gelecek zaman partisibini almıştır.

7. *altun soña yış këyiki artgıl taşgıl atdaçı ? <u>na(?)barsım adrılı bardı yita*
(Yıldırım vd., 2013, s. 83).

“Altun Songa (ormanlık) Dağı’nın yabani hayvanları art, taş! (Ok vb.) atacak Una Bars ayrılı verdi. Ne acı!”.

Kelime Yenisey yazıtlarından Hemçik-Çırgakı (YE 41) yazıtında, kelime başında *k->g-* fonetik değişikliğiyle, *gëyik* şeklinde geçmiştir. Kelimenin bu bağlamda spesifik olarak geyik anlamıyla mı, yoksa vahşi hayvan anlamıyla mı geçtiği kesin olarak anlaşılmamaktadır. *Gëyik*’in avlanması, *gëyik at-* şeklinde ifade edilmiştir. Yaban hayvanlarının hızlı olmaları, bazen de güçlü olmaları sebebiyle, bu hayvanların fırlatmalı bir silahla (ok, mızrak vb.) avlanmaları, avcının aradaki hız ya da güç farkını ortadan kaldırması için oldukça gereklidir. Kelimeyle ilgili bağlamdan *ab/aw/av* maddesinde bahsedilmiştir.

7. *başça barım yaşça y²il²ki esizim e abda gëyik at<d>ım kan²<i> ergey*

“Çok sayıda varlığım, (olgunluğa erişmiş) at sürülerim! Avlarda vurduğum yaban hayvanları! Hani nerede (şimdi onlar)?” (Yıldırım vd., 2013, s. 109-110).

Kızıl-Çıraa II’de (YE 44) savaşı işaret eden *yagi* ve avı işaret eden *këyik* kelimelerinin, birlikte anılmaları; eski Türkler tarafından bu faaliyetlerin benzer olarak algılandığının bir göstergesi sayılabilir. Ayrıca ölen kişinin *tezig këyikde alp* olması, alplık unsurlarından birinin avcılık olduğunu da gösteriyor olabilir. *Këyik* kelimesi bu bağlamda *tezig* niteleyicisiyle birlikte, yaban hayvanlarının hızına dikkat çekecek bir şekilde kullanılmıştır.

2. *ka[dır ya]gıda yagıçı ben tezig këyikde alp ben teñri elimke tusom tokuz er ölürtüm* (Yıldırım vd., 2013, s. 117).

“Güçlü düşmana (karşı) savaşçıyım. Hızlı koşan yaban hayvanına (karşı) yiğidim. Kutsal yurduma yararım (şudur): Dokuz asker öldürdüm.” (Yıldırım vd., 2013, s. 117).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

IB 31 ve IB 49’da *keyik* kelimesi “vahşi hayvan” olarak anlamlandırılmıştır. Metinde *bars*’ın, *kiyik* avlamaya gittiğinden bahsedilmiştir. *Bars* tarafından avlanan *keyik*’in “vahşi hayvan”, *amga* “yaban keçisi” olduğu sonraki cümlede belirtilmiştir.

31. *bars kiyik eñke meñke barmış. Eñin meñin bulmiş* (Tekin, 2013, s. 22).

“(Bir) kaplan avlanmaya gitmiş. Avını bulmuş.” (Tekin, 2013, s. 30).

bars keyik enleyü menleyü barmış (Tekin, 2013, s. 24).

“bir kaplan avlanmaya gitmiş.” (Tekin, 2013, s. 32).

Kelime Eski Uygurca dönemi eserlerinden Köñül Tözin Ukıtdaçı Nom XXVII 351-XXVIII 364 aralığında geçmektedir. Kelimeye, Budaların vaaz edip bıraktıkları ve öğretmenlerden öğrenilen yöntemlerin anlaşılıp düşünülmesinin yeterli olmayacağını; önemli olanın onların davrandığı gibi davranmanın; yani bilgiyi eyleme dökmenin olduğunun örneklenmesi sırasında, dinî bir durumu açıklamak için somut bir analogi olarak avcılık faaliyetine atıfta bulunulmasıyla rastlamaktayız. Bahsi geçen bağlamda *keyik*'in avlandığı silah *ok*'tur ve bu faaliyet *keyik at-* şeklinde ifade edilmektedir. *Keyik*'i avlama işini ise *keyikçiler* yapmaktadırlar.

inçe k(a)ltı bir bölük keyikçilerde oza bardaçılar ok birle keyik atıp ol atmış keyikin alıp barıp atmış okın yasın ol oronta kodup kenki kişilerke inçe tep bitip kodsar bo erser keyik atmış ok ya ol tep kênki kişiler kelip ol bitigig körtükde ol bitigig ok ya birle kötürüp körüp sakınıp öziñe keyik yok erip kişiniñ okın yasın kötürüp yorıp neteg sevinip yorır erser ançulayu yme katıglantaçılar burhan'larnıñ bahşılarnıñ özleriniñ tanuklamışın bitip kodmak üze ulamak üze kênki kişi'ler ol bitig kodmuşın ulamışın buldukta ol ulamış nomların eliginde kötürüp köñül'inte sakınıp yorıp katıglanmamak üze ol tözünler teg edgüke tegmedin kurug küsenip yoriyurlar (Yiğitoğlu, 2011, s. 54-54).

“Örneğin bazı avcılardan önden gidenleri, okla geyik avlayıp avladıkları geyiği alarak, attıkları oku ve yayı orada bırakıp sonradan gelen kişilere şöyle yazıp bıraksa: “Bu, geyik vurmuş ok-yaydır.” Sonra gelen kişiler gelip de o yazıyı gördüklerinde o yazıyı ok ve yayla götürüp, (onlara) bakıp düşünerek kendisi için geyik bulunmasa (da) o kişinin ok ve yayını götürüp nasıl sevinirse aynı şekilde eziyet çekenler, Buddhaların, öğretmenlerin kendilerinin tanık olduğu (şeyleri) yazıp bırakmalarıyla, eklemeleriyle ardından gelen kişiler o bırakılan yazıyı bulduklarında, eklenmiş öğretileri ellerinde götürüp iç'lerinde düşünürler. Eziyet çekmeyerek o asiller gibi iyiye ulaşmadan boş (şeyleri) arzuluyorlar.” (Yiğitoğlu, 2011, s. 68).

U IV 34, 57'de kelime *keyik* şeklinde “geyik”, av faaliyetinin genel adı anlamına gelecek şekilde geçmiştir. Bağlama göre av yapılan yer *arığ simek* “orman (ikileme)”dır. Dolayısıyla burada geyiklerin çok sayıda bulunduğu düşünülebilir.

Metinde de burada avlanan hayvan sayısı ile ilgili *ülüksüz sansız* “sayısız; sayılamayacak, pay edilemeyecek kadar çok (ikileme)” nitelemesi kullanılmıştır (Bağlamı tam anlamak için bk. 2.3.1.1. *ab/aw/ av* “(genel manada) av faaliyeti; avı yapılan hayvan”, 2.3.2.5. *abla-/awla-* “avlamak”, 2.3.2.10. *ölür-* “öldürmek” ve 2.3.3.3. *abçı/avçı/awçı* “avcı”).

53 ... *bir oğurda ol dntipali ilig alp qatağ awçı erenleri alp-a-güt-ları birle arığ simekte awqa atlanıp bardı. Ülügsüz sansız keyiklerig awlap ölürdi. Adın bir arığda altun önglüg körgeli körtle sığun bar erdi. Yılgı yüz-in arz-ı-lar teg amrılmış köngülüğ tüz-ün yawaş. Alqu sığun-larda keyikler-de adruqraq biş yüz sığun-lar-ning yirçisi iligi begi erdi. Ötrü ol dntipali ilig alqu alpağutı birle keyik awlap yortup anıng arasın ta ol biş yüz sığun-ları körüp //p awlap altı tegirmi-leyü t/...* (Gabain, 1931, s. 34).

“Bir zamanlar kral Dantipāla, cesur, güçlü avcıları ve kahramanlarıyla avlanmak için ormana gitti. Sayısız geyik öldürmüştü. Başka bir ormanda altın rengi bir maral vardı, çok güzel görünüyordu; vahşi gibi bir görünüme sahipti, (ama) aynı derecede barışçıl bir yapıya sahipti, asil ve yumuşaktı; Tüm marallardan ve geyiklerden daha mükemmel, beş yüz maralın lideri ve kralı. O kral Dantipāla ve tüm kahramanları peşinden koşarken, o beş yüz maralı gördüler...” (Gabain, 1931, s. 35).

Burkancı metinlerden olan Maytr. 75/5’te kelime *keyik* şeklinde geçmekte ve “geyik” olarak anlamlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra, *keyik* “geyik” avcılarının *añçı mañçı keyikçi* şeklinde ifade edildiği, avlama faaliyeti anlamında *ölür-* eyleminin kullanıldığı tanıklanmaktadır.

4. *olar öñre ajunta añçı mañçı keyikçi ertiler .. sansız tümen keyik-lerig ölürdi-ler ertiler ...* (Tekin, 1976, s. 140-141).

“Bunlar evvelki âlemde (ajun=Sanskritçe gati) avcı idiler. Sayısız geyikleri öldürmüşler idi.” (Tekin, 1976, s. 248).

Kelime, Hami’de bulunan Uygurca *Daşakarmapathavadanamala* metin parçasında (214-218), avcılık bağlamı dışında, “vahşi hayvan” anlamıyla geçmektedir:

alku yalñok oglnı bir ikinti[ke] amranmaklıg bağın neçe ked katıg bag[lıg]lar .. yme kenki küñinte munı teg ök sın suburgan ara amrakıntın adrılp kuş keyik birle turu kalırlar.

“Bütün insan evlatları ne kadar sıkı bir sevgi bağıyla birbirlerine bağlanırlarsa bağlansınlar, son günlerinde, mezarda böyle, sevdiklerinden ayrılırlar, kuşlar ve vahşi hayvanlarla baş başa kalırlar.” (Shimin vd., 2005, s. 94-95).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 89’da kelime akuzatif (yükleme) eki almış bir şekilde *eğer-* eylemine bağlanmaktadır. Bu cümlede *keyik*, avı yapılan hayvana işaret etmektedir ve “vahşi hayvan” anlamıyla kullanılmaktadır. Cümleden anlaşılacağı üzere, avda uzmanlaşmış köpekler de *keyik* avında kullanılmıştır. Bu örnekte *eğer-* eylemi avcılık faaliyeti kapsamında *ıt*’ın *keyik*’i kovalaması, avı takip etmesi anlamıyla kullanılmıştır.

bu ıt ol keyikni eğergeren

“Bu köpeğin âdeti devamlı avını aramaktır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 80).

DLT 111’de *keyik*, av hayvanı, avı yapılan hayvan anlamıyla tanıklanmıştır. Bu örnekte *keyik* “av” yakalamakta *tuzak*’tan faydalanılmıştır. Tuzağın yapısının ise; *ilin-* eyleminden de anlaşılacağı üzere, ağ şeklinde ya da ipten oluşturulmuş olduğu düşünülebilir.

(ilin-) keyik tuzakka ilindi

“Av tuzağa takıldı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 100).

DLT 136’da *keyik* ve *kulan*’ın avlandığı bildirilmektedir. Bu iki hayvan, metinde bahsedilen kutlama çerçevesinde, *yigitler* tarafından avlanmışlardır. Avcılık faaliyeti bu şiirde *awla-* eylemiyle ifade edilmiştir. Bu faaliyetin psikolojik etkisi örnekte *awın-* “(bir şeyle, biriyle) avunmak; (bir şeye, birine) alışmak” olarak yer almıştır (bk. 2.3.2.5. *abla-/awla-* “avlamak” ve 2.3.7.2. *kulan* “Yaban eşeği”).

yigitlerig işlet

yıgaç yemiş ırgatu

kulan keyik awlatu

bağram kılıp awnalım

“Kır eğlencesini tasvir ederek diyor ki: Delikanlıları ağaç ve meyve sallamakta kullanırız. Geyik vb. yaban hayvanlarını avlamalarını emrederiz. Böylece günlerce eğlenerek avunuruz.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 118).

DLT 121’de *keyik* “vahşi hayvan” avında *ıt* “köpek” kullanıldığı bilgisi tanıklanmaktadır.

ol ıtıg keyikke üşkürdi

“Köpeği av için teşvik etti. Adamı bir şeye teşvik etmek için de kullanılır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 108).

Kelime DLT 157’de *keyik* “ceylan” şeklinde geçmektedir. Bağlamdan *awçı*’nın *keyik*’i yakalamak için kullandığı yöntemin, avdan gizlenme eylemini içerdiği anlaşılmaktadır. Bu yöntem metinde *añdı*- “hile yapmak, gizlenmek” eylemiyle ifade edilmiştir.

awçı keyikni añdıdı.

“Avcı ceylana hile yaptı, onu elde etmek için gizlendi.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 136).

DLT 212’de *keyik* “vahşi hayvan” anlamıyla tanıklanmaktadır. *Keyik*’in avlanması, *awla*- eylemiyle dile getirilmiştir. Ercilasun ve Akkoyunlu’nun, Kaşgarlı’nın açıklamasını aktarmalarına göre, *keyik aw*’ında *taygan* “tazı”dan faydalandığı tanıklanmaktadır.

çağrı alıp arkun münüp arkar yeter

awlar keyik taygan ıdıp tilkü tutar

Şiirin açıklamasını, Ercilasun ve Akkoyunlu’ya göre, Kaşgarlı şu şekilde yapmaktadır: “Adamın avlanmasını tasvir ederek diyor ki: Eline çakır kuşunu alıp küheylana binerek dağ keçisine erişir. Vahşi hayvan ve tilkileri de ince belli, sarkık kulaklı köpeklerle (tazılarla) yakalar.” (2014, s. 182).

DLT 418’de yabani hayvan avlarında köpeklerin de yardımcı olarak kullanıldığı tanıklanmış olabilir. Buna göre köpeğin avdaki görevi, vahşi hayvan sürülerinin arasında dalıp bir karmaşa çıkarmak ve bazı hayvanları gruptan ayırarak ideal hedef hâline getirmek olabilir. Bunun için *tezit*- eylemi tercih edilmiştir. Bu eylemin işaret ettiği bir diğer durum da köpeğin av sırasında istenmeyen bir davranış olarak vahşi

hayvanları ürkütmesidir. Bahsi geçen örnekte *keyik* “vahşi hayvan” anlamıyla tanıklanmıştır.

it keyikni tezitti.

“Köpek, yabani hayvanı kaçırttı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 328).

DLT 474’te, *keyik* “vahşi hayvan” datif (yönelme) eki alarak *yapuş-* eylemine bağlanmıştır. *yapuş-* eylemini gerçekleştiren ise köpektir. Bahsi geçen metinde köpeğin doğrudan avını yakalama maksatlı kullanımı tanıklanmaktadır.

it keyikke yapuşdı.

“Köpek, ava yapıştı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 379).

2.8.14. **kiş** “samur”

İlk Türkçe: **kīl* “samur” (EDAL, s. 817).

Ana Türkçe: **kīš* “samur” (TDBUÜ, s. 183).

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *kiş* “samur”, YenYaz. *kiş* “samur”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *kiş* “samur, samur derisi” ve *kiş* “kişi adının bir bölümü; erkek adı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *kīš* “samur (Martes zibelilina)”, KB *kiş* “samur, samur kürk”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS’de *kiş* maddesi “samur” şeklinde anlamlandırılmaktadır (s. 31a).

Räsänen, Eski Türkçe ve çeşitli Türk dillerinde *kiş* kelimesinin **kīš* (<* *kīl*) şeklinden geliştiğini düşünmüş, kelimenin “samur” anlamında olduğunu belirtmiştir. Kelimenin Samoyedçe *šili*’den (< **kili*) alıntılanmış olduğunu ifade etmiştir (1969, s. 272b).

Clauson çalışmasında *kış* maddesini “samur” olarak anlamlandırmış ve Doerfer’e (1967, s. 1698) dayanarak kelimenin Farsçada alıntı olarak bulunduğuna değinmiş; ancak Ural ya da Hint-Avrupa dillerinden Türkçeye alıntı olarak geçmediğini belirtmiştir (1972, s. 752b).

EDAL yazarları Samoyedçedeki kelimenin Türkçeden alıntılındığını ifade etmişlerdir. Çuvaşça şeklin düzensizliği ortaya çıkardığı ve belki de Ana Türkçe **Külül* “fare, köstebek” kelimesiyle birleşmeyi yansıttığı şeklinde bir görüşe yer vermişlerdir. Altayistik bağlamında kelimenin batı izole sözcüğü olduğunu; bu kelimenin yer aldığı denklige, belki de Eski Japonca *kase* “deniz kestanesi” kelimesinin eklenebileceğini ve Türk dillerinde **kıl* < **kıl* şeklinde ikincil bir ön sıraya geçmenin farz edilebileceğini belirtmişlerdir (2003, s. 817-818).

Şçerbak çalışmasında *kiş* kelimesinin, Türk dillerinde eski bir kelime olmasına rağmen; Türkçe kökenli olmasının ciddi şüpheler uyandırdığını belirtmiştir. Genel Türkçe *kiş* kelimesinin Kamaşça *şili* kelimesiyle etimolojik bağlantılarının çok muhtemel olduğunu ifade etmiştir (1961, s. 143).

Doerfer, Genel Türkçe ve Samoyedçe kelimelerin benzerliklerinin tesadüfi olabileceğini; Genel Türkçe ve Samoyedçe arasında oldukça şüpheli olan çok az eski bağlantı bulunduğunu belirtmiştir (1967, s. 665).

ESTYa V yazarları, tarihî ve çağdaş Türk dillerinde bulunduğunu belirttikleri kelimenin anlamlarını “1. samur (hayvan ve kürk) 2. kunduz kürkünden yapılmış olan kürk manto” şeklinde tespit etmişler, kelimenin kökenine dair olan etimolojik araştırmalara yer vermişlerdir (s. 77-78).

Tenişev çalışmasında, literatürde farklı yorumlanan Genel Türkçe ve Samoyed dilleri (Kamaşça *şili*, Koybalca *ssile* “samur”) arasındaki ödünclemenin yönü konusunda, Genel Türkçe → Samoyedçe lehine karar verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kelimenin güvenilir Altay paralellere sahip olduğunu (Ana Altayca **k'il'u* “küçük kürklü hayvan”: Mançu-Tunguzca **xulu-kī* “sincap” (SSTMYa II, s. 263-24), Moğolca **kulgana* “fare”) dile getirmiştir (2001, s. 162-163).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Aşağıda yer verdiğimiz örneklerde *kiş*, avcılıkla ilgili bir bağlamda bulunmamaktadır. Buna ek olarak, aşağıdaki örneklerde *kiş*'in, bir ticaret metası olarak, başka topluluklardan ya da memleketlerden getirildiğine dair bilgiler söz konusudur. Ancak tarihî kayıtlardan edindiğimiz bilgi, eski Türklerin de *kiş* avcılığı yaparak, bunların kürklerini ticari bir meta olarak kullandığı yönündedir (İzgi, 1989, s. 57-58; Golden, 2017, s. 215; Şeşen, 2017, s. 72). Ayrıca, KB'de bulunan *kişçi* “avcı” kelimesinin kökeni de, *kiş* kelimesine dayanmaktadır. Bu kelimenin varlığı, eski Türklerde *kiş* avcılığı konusunda uzmanlaşmış avcılarının olduğuna delil olabilir.

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

BK K 11-12'de *kiş*'in yağma ya da ticari faaliyet sonucu elde edilmiş olduğu çıkarımı yapılabilir.

s(a)r(i)g (a)ltu]nın : ür(ü)ñ : küm(ü)şin : kırg(a)gl(i)g : kut(a)yın : kinl(i)g : (e)şg[(i)tis]in : özl(ü)k : (a)tın : (a)dg(i)rın : k(a)ra k[işin], kök : t(e)y(e)ñin : türk(ü)me : bod(u)n(u)ma : k(a)zg(a)nu : birt(i)m : iti birt(i)m ... (Şirin, 2016, s. 312).

“sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipekli kumaşını, kokulu ipekli kumaşını, şahsi atını aygırını, kara samur (kürkünü), boz renkli sincap (kürkünü) Türküm halkım için kazanıverdim, düzeni kuruverdim.”

BK G 12'de *kiş*'in cenaze merasimine katılan kişiler tarafından getirildiği bilgisi yer almaktadır.

(e)dgü : özl(ü)k (a)tın : k(a)ra : kişin kök : t(e)y(e)ñin : s(a)ns(i)z : k(e)l(ü)r(ü)p : kop : kot(t)ı (Şirin, 2016, s. 312).

“iyi şahsi atını, kara samur (kürkünü), boz renkli sincap (kürkünü) oldukça fazla getirip hepsini bıraktı (cenaze merasiminde teslim etti).”

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Telee yazıtında (YE 46) adına mezartaşı dikilen kişi, evcil olan *egri teve* “tek hörgüçlü deve” ve *tört butl<ug> yılkı*'ya “dört bacaklı at sürüsü” benzer bir şekilde, yurdundaki *kiş*'leri de, adeta kendine ait saymaktadır.

3. *Ëlde kişim egri tevem tört butl<ug> yılkim*

4. *buñum yok* (Yıldırım vd., 2013, s. 121).

“Yurdumda samurlarım, tek hörgüçlü develerim, dört bacaklı at sürüm (var.) sıkıntım yok.” (Yıldırım vd., 2013, s. 121).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime DLT 498’de *kīš* “samur (Martes zibelilina)” şeklinde bulunmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 399).

BK K 11-12 ve BK G 12’dekine benzer bir şekilde, KB 4425 ve KB 5367’de de *kiš* ve *kiš*’ten elde edilen ürünlerin ticaretle elde edildiği yazılmıştır.

satıġcı yoq erse ajun kezgüçi

qačan kedġey erdiñ qara kiš içi (Arat, 2007, s. 445).

“Dünyayı dolaşan bu satıcılar olmasa idi, kara samur kürkü ne zaman giyerdin.” (Arat, 1998, s. 320).

Ajun tezgünür ilde arqış yorıp

aġı çuz tiyiñ kiš alır sen tirip (Arat, 2007, s. 534).

“Kervanların diyâr-diyâr gezerek, dünyayı dolaşır; sen ipekli ve sırmalı kumaşlar ile sincap ve samur kürkleri toplarsın.” (Arat, 1998, s. 385).

2.8.15. korday/qorday “kuğu, pelikan”

İlk Türkçe: **korday* (< **korm-day* ?) “pelikan; kuğu” (EDAL, s. 650).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doġu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. –, YenYaz. –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *korday* “kuğu”, KB *qorday* “kuğu kuşu”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Tenişev Ana Türkçe kelimeyi **korday* (< **korm-day* ?) “balıkçıl” olarak göstermiştir. Kelimenin Karahanlı Türkçesi döneminde “pelikan” anlamına sahip olduğunu, Moğolca *qorda* “pelikan” kelimesinin Türkçeden alıntı olduğunu yazmış; kelimenin dış paralelleri olarak Korece *kǎrmjǎki*, Japonca *kámámái* “martı”, Mançu-Tunguzca **kompari* “balıkçıl” kelimelerini göstermiştir (s. 173).

EDAL yazarları bahsi geçen kelimenin pek çok kuş adının olduğu gibi, dil akrabalığı için biraz güvenilmez bir kök olduğunu ifade etmişlerdir. Kelimenin Altayistik açısından denklikleri olarak Ana Tunguzca **karmu-/*karbu-* “bir tür kırlangıç; bir tür ördek”, Ana Japonca **kámámái* (~ *-ia*) “martı” ve Ana Korece **kǎrmjǎki* “martı” kelimelerini vermişlerdir (s. 650).

DTS’de Eski Türkçe *qorday* kelimesi “pelikan” olarak anlamlandırılmıştır (s. 458).

Clauson Eski Türkçe *kordāy* kelimesinin büyük bir kuşu, belki de esas olarak “pelikan”ı ifade ettiğini belirtmiştir (EDPT, s. 649a).

Tezcan KB’de yer alan kelimenin “kuğu kuşu” olarak anlamlandırılmasına karşı çıkmış, kelimenin farklı araştırmacılar tarafından “karabatak” ve “pelikan” olarak anlamlandırıldığını belirtmiştir (1981, s. 50).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *χord° şowūn* “pelikan” kelimesiyle birlikte Yazılı (Ortak) Moğolca *qorda* kelimesini, Tarançice (doğu Türkistan Tarançi ağzı) *qordoi* “pelikan” ve Koybalca *qordı* “balıkçıl” kelimeleriyle karşılaştırmıştır (KWb, s. 187).

VEWT’de (s. 282) Orta Türkçe *korday* kelimesi “karabatak” olarak anlamlandırılmış; Ramstedt’e (KWb, s. 187) dayanarak Yazılı (Orta) Moğolca *qorda* “pelikan” kelimesiyle karşılaştırmıştır.

ESTYa VI’da kelimenin eski ve çağdaş Türk dillerindeki hâllerine ve anlamlarına yer verilmiş, kelimenin Ramstedt (KWb, s. 187) ve Räsänen (VEWT, s. 282) tarafından Yazılı (Ortak) Moğolca *qorda* “pelikan” kelimesiyle karşılaştırıldığı ifade edilmiştir (s. 77).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5377’de sayılan ve KB 5378’de avlandığı dolaylı yolla ifade edilen kuşlar arasında *qorday*’a da yer verilmiştir.

quğu qorday erse ya turna yuğa

ya toy tut ya yügdik ya toğlıç ya qa (Arat, 2007, s. 534).

“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, toğlıç ve kazlar¹⁰.” (Arat, 1998, s. 386).

DLT 355’te av sırasında elden kaçtığı ifade edilen iki kuştan biri olarak *korday* “bağırtlak” tanıklanmıştır.

toğgurmadi itimni

torgurgalır atimni

sürdi meniñ kutumni

kāz takı kordayımı

“Atını, köpeğini, av kuşlarını ödünç verdiği, fakat bir şey yakalayamayan avcıyı niteleyerek diyor ki: Köpeğimi doyurmak için bile bir av bulamadı. Atım da koşmaktan neredeyse zayıf düşecekti. Kazımı ve bağırtlağımı kovduğu gibi benim talihimi de kovdu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 283).

2.8.16. **kökmek** “Sibiry panteri?, bir tür geyik?”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. *kökmek* “Sibiry panteri?”.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB –, TİEM –, AH –.

¹⁰ Tezcan, Arat’ın anlamlandırmasını *qa* “bir tür kuş adı” olarak düzeltmektedir (1981, s. 45).

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Clauson çalışmasında *kökmek* kelimesinin, Malov'a (1957, s. 65) göre Güneydoğu Sarı Uygurcada *kegmek* şeklinde (*Keri Kökmek* “bir tür geyik”) bulunduğunu ifade etmiş, kelimenin Yenisey Kırgız yazıtlarının dilinde (9. yy.) “(yedi kurt öldürdüm, ama) *barsıǵ kömekig ölürmedim* “leopard ya da erkek geyik öldürmedim” şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir (1972, s. 711b).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Yenisey yazıtlarından Begre (YE 11) yazıtının 10. satırında *kökmek* kelimesi, akuzatif (yükleme) eki almış bir şekilde, *ölürme-* eylemine bağlanmıştır. Ölen kişinin *kökm(e)k*'i öldürmediğinden bahsedilmesi ilgi çekicidir. Bu konuda User'in, bu hayvanların avlanmama nedenini, onların töz olmasına bağlaması konusunda katılmaktayız (2008, s. 36) (Metinle ilgili tamamlayıcı bilgi için bk. 2.3.2.10. *ölür-* “öldürmek”, 2.3.7.6. *bars* “pars, leopard” ve 2.3.7.7. *böri* “kurt”).

Yeti böri ölürdüm e barsıǵ kömekig ölürmedim e.

“Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibiryaya panteri öldürmedim.” (Yıldırım vd., 2013, s. 45-46).

2.8.17. **kulan/qulan** “Yaban eşeği” [< **kul* “kulak” +*An* (hayvan adlarında bulunan parçacık)]

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *kulan* “yaban eşeği”.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *kulan* “yabani eşek”, KB *qulan* “yaban eşeği”, TiEM 73 Ünlü *qulan* “yaban eşeği”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Kelime, Şçerbak tarafından **kula*, **kulan* “sarımsı gri; açık sarı, doru” sıfatlarıyla bağlantılı olarak düşünülmüştür (1961, s. 95).

DTS yazarları *qulan* maddesini “kulan, vahşi Asya eşeği” şeklinde anlamlandırmıştır (s. 465).

Clauson *kulān* maddesini “vahşi eşek, Equus hemionus” şeklinde anlamlandırmıştır (1972, s. 622b).

Tenişev çalışmasında Ana Türkçe **kulan* maddesini “vahşi eşek” şeklinde anlamlandırmıştır. Bu çalışmada, incelediğimiz kelimenin Moğolca **kulan* “vahşi eşek”ten erken bir alıntı olduğunu, Moğolca kelimenin Altayca paralelinin Türkçe **kulun* “tay” ve muhtemelen Mançu-Tunguzca **gulu-ke-çen* “dişi yaban geyiği, üreme çağındaki geyik” olduğunu ifade etmiştir (2001, s. 155-156).

Räsänen eserinde Orta Türkçe *kulan* maddesini “vahşi at ve vahşi eşek” şeklinde anlamlandırmıştır (1969, s. 298 a-b).

Ramstedt Kalmukça *χul* “vahşi at, kulan” kelimesiyle birlikte Osmanlı Türkçesi ve Kazakça *qulan* kelimesine de yer vermiştir (1935, s. 195).

Tietze Anadolu Ağzlarında *kulan* “iki üç yaşında dişi tay; kısırak; vahşi at ve eşek yavrusu” kelimesinin Eski Türkçede *qulan* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir (TETTL IV, s. 384).

EDAL yazarları Türkçe *qulan* ve Mançuca *qulan* kelimesinin Moğolcadan alıntılı olduğunu ifade etmişlerdir (2003, s. 735).

Düşüncesini Georg’un (1999/2000, s. 152-157) *kulgak/kulkak* “kulak” kelimesini **kul(+ak)* (< **kul* “kulak”) şeklinde açıklamasına ve hayvan adlarının sonunda bulunan donuklaşmış *An* ve *lAn* morfemine dayandıran Ünal, kelimenin etimolojisini **kul* “kulak” ve hayvan adlarında bulunan *An* morfemi şeklinde açıklamıştır (2022, s. 129).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Kelime 1. Del Uul yazıtının 2. satırında tanıklanmaktadır. Bu satırdaki avcılıkla ilgili kısmı “Çy¹ Alp ile (ya da Çy¹ halkından, bodunundan alp(ler) ile) altmış kulan, altı deve, yirmi kurt öldürdüm.” şeklinde aktarabiliriz. Metne göre öldürülen kulan sayısı altmıştır (Metnin tam olarak anlaşılması için bk. 2.3.2.10. *ölür*- “öldürmek”).

1. *t(e)ŋri k(a)n(i)m : ig(i)t(t)ük(i)n : buŋ(u)m yok :*

2. *(e)lig (e)r b¹(?)içw(n²?) : t²wl¹wk : çy¹ (a)lpın : (a)ltm(i)ş : kul(a)n öl(ü)rtim : (a)ltı t(e)be öl(ü)rt(ü)m : y(e)g(i)rmi bōr[i] öl(ü)rt(ü)m* (Şirin, 2016, s. 658).

“Kutsal (yüce) kağanım himaye ettiği için (kağanımın himaye etmesinden dolayı) sıkıntım yok.” (Şirin, 2016, s. 144).

“Elli er (kişi) [av için] ... Alp ile altmış kulan öldürdüm, altı deve öldürdüm, yirmi kurt öldürdüm.”

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime, DLT 136’da *ırgat*- eylemini açıklamak için örnek olarak verilen bir şiirde geçmektedir. Kır eğlencesi sırasında (*bağram*), bu eğlencenin bir parçası olarak, toplayıcılık faaliyetlerinden (*yıgaç yemiş ırgatu*) başka, avcılık faaliyetinin de gerçekleştirildiği tanıklanmaktadır. Bahsi geçen av faaliyetinin bir parçası olarak avlanan hayvanlardan biri de *kulan*’dır.

yigitlerig işletü

yıgaç yemiş ırgatu

kulan keyik awlatu

bağram kılıp awnalım

“Kır eğlencesini tasvir ederek diyor ki: Delikanlıları ağaç ve meyve sallamakta kullanırız. Geyik vb. yaban hayvanlarını avlamalarını emrederiz. Böylece günlerce eğlenerek avunuruz.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 118).

DLT 209’da kelime “yabani eşek” olarak anlamlandırılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s.179).

Kelime, DLT 214'te *çuwga* “rehber ve komutan” kelimesi açıklanırken verilen Kıpçak ve Oğuz lehçesine ait atasözünde, sürü anlamıyla tanıklanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 184).

KB 5375'te kelime *qulan* şeklinde “yaban eşeği” anlamıyla geçmektedir. Bahsi geçen beyitte beylere ve hükümdarlara hitap edilmektedir. *Qulan* “yaban eşeği”, *tağı* “tağı” ve *kök teke* “boz geyik” gibi hayvanların yakalanması/avlanması *tut-* eylemiyle ifade edilmiştir ve bu eylemi gerçekleştirenler beyin tebası ya da sarayındaki görevliler olmalıdır. Burada adı geçen hayvanlar, hükümdarın yönettiği alan içerisinde yer aldığı için, metinde bunlardan, hükümdarın zenginliği ve besin kaynağı olarak bahsedilmektedir (Beyitle ilgili tamamlayıcı bilgi için bk. 2.3.2.13. *tut-* “tutmak, yakalamak”).

qulan ya tağı tut tağı kök teke

tutup keldürürler saña ay böke (Arat, 2007, s. 534).

“İster yaban eşeği veya tağı, ister boz geyik olsun, ey pehlivan, bunları, yakalayıp, sana getirirler.” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.18. **kuş/quş** “kuş”

İlk Türkçe: **kuł* “1. kuş 2. ördek” (EDAL, s. 851).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *kuş* “kuş” ve *kuş* “kişi adının bir bölümü”, *kuş kuşla-* “kuş avlamak”, *kuş tut(t)açı* “kuş avcısı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *kuş* “kuş”, KB *quş* “kuş”, TİEM 73 Kök ve TİEM Ünlü *quş* “kuş”, RKT *quş* “kuş” ve *awlağlı it quş* (RKT 27/18a2), AH *quş* “kuş”.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Tenişev çalışmasında kelimenin Altayistik açısından prototipi olarak Ana Altayca **k'ul'* “kuş”; Mançu-Tunguzca **xōlī* “kuzgun”, Moğolca **kuladu* “atmaca” kelimelerine yer vermiştir (2001, s. 168).

EDAL yazarları Türkçe şeklin Ana Mançu-Tunguzca **kila-* “bir tür su kuşu” ya da **kulV-* “aynı anlamda” kelimesiyle karşılaştırılabilir olduğunu belirtmişlerdir (2003, s. 852).

DTS’de *kuş* maddesi “kuş; avcılıkta kullanılan şahin” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 471a).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca ve Orta Türkçe *kuş* maddesini “kuş” şeklinde anlamlandırmıştır (1969, s. 305a).

Clauson çalışmasında *kuş* maddesini “kuş” olarak anlamlandırmış ve sıklıkla bazı kuş adlarında bir nevi ek olarak da kullanıldığını ifade etmiştir (1972, s. 670b).

Stachowski eserinde Türkiye Türkçesi *kuş* maddesini “kuş” olarak anlamlandırmış, kelimenin kökenini Genel Türkçe **kuş* şeklinde tasarlamıştır (2019, s. 240a).

Tietze Türkiye Türkçesi *kuş* “bilinen uçucu canlı türünün genel adı” kelimesinin Eski Türkçede *quş* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir (TETTL IV, s. 409-410).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Maytr. adlı eserde geçen *quşlağu quş* ibaresi “avlanan kuş” şeklinde anlamlandırılabilir. Avın hedefi olan kuş *kögürçgün* “güvercin”dir. Dolayısıyla kelime bu bağlamda, vahşi bir kuşun, diğer bir kuşu avlaması anlamıyla geçmektedir.

24 *anıy ara bir quşlağu quşqa qovıt-muş kögürçgün muñka tarqqa tegip şariputri arħantnuñ köligesiñe sıqıntı inçe ök...*

“Bu arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir hâlde Şariputranın gölgesine sığındı ...” (Tekin, 1976, s. 192).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 601’de *kuş* “kuş” kelimesi, *meñ* “kuş yemi” kelimesi açıklanırken verilen örnekte geçmektedir. Bu örnekte *kuş* avının *tōr* adı verilen bir tuzak yardımıyla yapıldığı

tanıklanmıştır. Metne göre yakalamak maksadıyla *kuş*'u *tör*'a yöneltmek için *meş* “kuş yemi” kullanıldığı bilgisi tanıtlanmaktadır:

kuş törka meş üçün ılınur.

“Kuş, içindeki yem için tuzağa takılır. Bu, rızık ararken birinin sevmediği bir duruma düşmesi hâlinde söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 493).

KB 5378’de *qara quş*, sıfat + isim şeklinde oluşturulmuş bir yapıdır ve beyitteki anlamının “kartal” olmadığı görülmektedir. Önceki beyitlerde bazı kuş türleri saydıktan sonra burada genel olarak yukarıda uçan *qara quş* sürüleri olarak onların (yukarıdaki beyitlerde sayılan kuşların) avlandığından söz edilmektedir.

qalıqta uçuğlı qara quş yori

seniñdin keçümez aya kök böri (Arat, 2007, s. 535).

“Havada uçan kara kuş sürüleri..., ey boz kurt, canlarını senin elinden kurtaramazlar.” (Arat, 1998, s. 386).

KB 6536’da *quş* ilk beyitte “kuş avı, hava avı”; ikinci beyitte genel manada “avı yapılan kuş”u ifade etmek için kullanılmıştır. Buna ek olarak bu bağlamdan, ağla kuş avlandığı çıkarımını yapmaktayız (arkun avı kuş avına benzetilmekte ve kuş avının da ağla yapıldığı anlaşılmaktadır) (bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan” ve 2.3.4.7. *ağ* “ağ”).

Neçe quşqa awqa awındım sewindim

Uçar quş teg arqun ağımda kürettim (Arat, 2007, s. 645).

“Nice kuş ve geyik avı ile avundum, sevindim; uçan kuş gibi, cins atları ağımdan kaçırdım.” (Arat, 1998, s. 469).

KB 2381’de *Küwez alp*’ın “Mağrur kahraman” ordu sevketmesi, *laçın*’ın “şâhin” *quş* “kuş” *qow*’masına benzetilmiştir. Burada *qow*-, avlamak maksadıyla avın peşinden gitmek anlamına sahiptir:

Küwez alp sekirtip çerig sürse bat

Laçın quş qowar teg töker qanları (Arat, 2007, s. 252).

“Mağrur kahraman seyirterek, sür’atle ordusunu sürer; kuşlara saldırması gibi, hücum eder ve kanlar döker.” (Arat, 1998, s. 177).

2.8.19. **muyğaq** “(dişi) dağ keçisi, (dişi) geyik”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *muygak* “dişi maral geyiği” (? *muyga* “isyancı, asi, vahşi; sert başlı hayvan”).

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *muyğaq* “dağ keçisi, geyik”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Şçerbak Eski Uygurcada *muyğak* kelimesinin “dişi maral”ı, *sıgın* kelimesinin “(erkek) geyik”i ifade ettiğini belirtmiştir (1961, s. 134-135).

DTS’de *muyğaq* kelimesi “dişi maral” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 347b).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca *muyğak*, KB *munğak* kelimesinin **muñgak*’dan geliştiğini düşünmüş; kelimeyi “dişi geyik” şeklinde anlamlandırmıştır (1969, s. 344b).

Clauson çalışmasında *muyğak* (*buñgak*) maddesini “dişi maral geyiği” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin KB Viyana nüshasında iki kere *munğak* şeklinde yazıldığını, bu durumun bahsi geçen yazmada genel olan bir hata olabileceğini; kelimenin orjinal hâlinin bir kalıntısı da olabileceğini ifade etmiştir. Durum eğer ikincisiyse, alışkanlık hâline gelmiş eylemleri çağrıştıran eylemden türemiş bir isim olabileceğini ifade etmiştir. *Muyğā* (*b-*) maddesini aşağılayıcı sıfat olarak “inatçı” ya da benzeri şekilde anlamlandıran Clauson; morfolojik olarak kelimenin *muyğak* kelimesine paralel **muy-* (**buñ-*) kökünden gelişmiş olabileceğini belirtmiştir (1972, s. 772b).

Tenişev'e göre kelimenin ana şekli **buñgak*'tır. Kelimenin tüm kaynaklarda dişi maral anlamıyla geçtiğine değinen Tenişev; Altayistik açısından paralellerini şu şekilde vermiştir: Ana Altayca **muñka-*; Moğolca **mindi* “dişi maral”; “dişi kunduz”; Mançu-Tunguzca **moñka* “vahşi geyik” (2001, s. 153).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Burkancı metinlerden olan Maytr. 75/5'te çok sayıda geyik öldürmüş olan avcıların, küçük cehennemlerde doğduktan sonra çeşitli hayvanların başlarına sahip olan yaratıklar tarafından işkenceye uğrayacağından bahsedilmiştir ve bu yaratıkların bir tanesinin başı *muyğaq*'a aittir. Kelime burada avcılıkla ilgili bir bağlamda değildir.

11. *kiçig tamularda toğmuş erürler munta toğup sıgun muyğaq başlıg imğa teke adğıraç suqaq başlıg tamuğluğ tınlıqlar kelip* (Tekin, 1976, s. 140-141).

“Küçük cehennemlerde doğmuşlardır. Burada doğduktan sonra geyik başlı, dağ keçisi, teke, erkek geyik, beyaz geyik başlı (olan) cehennemlik yaratıklar gelip” (Tekin, 1976, s. 248).

Man. I 35/4.-7. satırlarında *muyğaq*'ın (avlanmak maksadıyla) kovalanması, utanmazlık olarak nitelendirilmiştir. *muyğaq*'ın bu amaçla kovalanması anlamında *ider-* eylemi tercih edilmiştir.

bir ökü[ş]muyğaq kör[miş] .. yme muyğaq sıgınuğ ovu[tsuz bi]lig için iderür ermiş.

“Bir sürü dişi geyik görmüş .. ve bunlar utanmaz hareketler yüzünden geyiği kovalarmış.” (Le Coq, 1911-1912, s. 35).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5374'teki kelime Arat tarafından *muyğaq* şeklinde okunmuş, “dişi dağ keçisi” şeklinde anlamlandırılmıştır. Ayrıca bu beyit, *muyğaq* dâhil adı geçen hayvanların, besin ihtiyacını karşılamak maksadıyla avlandıklarını kanıtlamaktadır (Metnin anlamlandırılmasının tamamlanması için bk. 2.3.7.25. *ıwıq* “kayalıklarda yaşayan geyik”).

sıgun muyğaq erse suqaq ya ıwıq

saña yim tükemez ay edgü qılıq (Arat, 2007, s. 534).

“Erkek ve dişi dağ keçileri, ak geyik veya sarp kaya geyikleri, bunlar senin için tükenmez bir yiyecek, ey iyi tabiatlı,” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.20. *sıgun/sıgun* “erkek geyik”

İlk Türkçe: **sig-* “1. geyik, erkek maral 2. büyük sığır” (EDAL, s. 1243-1244).

Ana Türkçe: **sīgun* “yaban sığırı, geyik” (TDBUÜ, s. 176).

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *sıgun* “bir geyik cinsi”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *sıgun* “erkek geyik, Altay maralı (Cervus canadensis sibiricus); bir kuranın adı da (s./bk. Moğolca *soĝu*)”, *sıgun keyik* “erkek geyik, Altay maralı (Cervus canadensis sibiricus)”, *sıgun muygak* “maral 2, erkek ve dişi maral”, *sıgun yelimi* “geyik boynuzundan (üretilen) tutkal”, *sugun müñüzi* “geyik boynuzu”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *sīgun* “erkek geyik (Dama dama)”, KB *sıgun* “yaban sığırı, dağ keçisi”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Tenişev çalışmasında Ana Türkçe **sıgun* kelimesini “maral-geyik (genel isim), (çoğu kaynakta) erkek maral; dağ keçisi” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin Altay prototipini ve Altay dillerindeki yansımasını şu şekilde göstermiştir: Ana Altayca **segi* “geyik, antilop”: Mançu-Tunguzca **seg-žen* “geyik, kızıl geyik” (SSTMYa II, s. 136), Moğolca **seyinek* < **segi-nek* “iki yaşındaki keçi”; Yazılı Moğolca *segeneg*, Kalmukça *sīnæg* (2001, s. 152-153).

DTS’de *sıgun* maddesi “erkek maral” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 503a).

Räsänen çalışmasında Eski Türkçe ve Eski Uygurca *sıgun*, *sugun*; Orta Türkçe *sıgun* kelimelerini “maral” olarak anlamlandırmıştır (1969, s. 415a).

Şçerbak çalışmasında, eski yazılı metinlerde, bu anlama karşılık gelen varyantların anlamsal olarak ayrılması sırasında oluştuğunu düşündüğü *sıgın* ve *sugun*

kelimelerindeki vokallerin arasındaki farka (*sıvin* ~ *sıgın* “bir tür geyik”, *sovun* “dağ keçisi veya keçi”) işaret etmiş; her iki türün de etimolojik bağlantısından şüphe edilemeyeceğini dile getirmiştir. Buna ek olarak, geyik ve maral (geyik türü) adlarından *sıgın* ve *buğu* kelimelerinin bu hayvanın erkek olanını, *ivi* kelimesinin dişi olanını belirtiyor olabileceğini de belirtmiştir. Tuvacada *sıgın* ve *ivi* arasındaki ayrımın başka bir şekilde de gerçekleştirdiğini; *sıgın* kelimesinin burada “erkek maral”, *ivi* kelimesinin “dişi (kuzey (ren geyiği?)) geyik” anlamına geldiğini dile getiren Şçerbak, bazı eski dillerde; *bugu* kelimesinin erkek ve dişi ayırt etmeden, her ikisini de karşılayacak biçimde maral ve geyik anlamlarına geldiğini düşünmüştür. Ali Şir Navai'nin *sıgın*'ı *gevezn* “geyik” ve *ahu* “ceylan” kelimeleriyle Farsçaya çevirdiğine; sırasıyla *buğu* ve *maral* kelimelerinin erkek ve dişi adlandırma olarak bulunduğu dikkat çekmiştir (1961, s. 133-134).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *soğ^o* (*buğ^u soğ^a* ikilemesinde) “dişi geyik, alageyik” maddesiyle birlikte, aynı anlama geldiğini belirttiği Genel Türkçe *sıgın* kelimesine de yer vermiştir (1935, s. 329).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *sıgın* maddesini “alageyik” olarak anlamlandırmıştır. Kelimenin eski çağlardan beri kullanıldığına değinen Eren; Orta Türkçede (DLT) *sığun*, Eski Kıpçakçada *sıgın* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir (1999, s. 363 b).

Tietze Türkiye Türkçesi *sıgın* “yabani geyik, sığır” kelimesinin Eski Türkçede *sıgun* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir (TETTL VI, s. 235).

EDAL yazarları Türkçe *sıgun* tarzındaki şekillerin büyük bir ihtimalle **sıgı-gun* şekline gittiğini; böylelikle kelimenin Türkmencedeki uzunluğunun (*sūgun*) ve Çağatay Türkçesi *soygun* gibi şekillerin açıklanabileceğini belirtmişlerdir (2003, s. 1243-1244).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

BK B 3-6. satır'da *sıgun* kelimesi avcılık faaliyetiyle ilgili bir bağlamda kullanılmamıştır. Ancak buradaki bağlamdan, bu hayvanın çıkardığı sesin eski Türklerce net bir şekilde tanındığına ve hayvanın yaşam alanının net bir şekilde dağ

olarak tespit edildiğine dair çıkarım yapılabilir. Kuşkusuz hayvanı tanımayla ilgili olan bu gibi bilgiler, onun avlanmasında insanlar tarafından kullanışlıdır.

yay bolsar üze teñri köbürgesi eterçe... tagda sıgun etser ança sakınur men.

“Yaz gelince yukarıda gök davulu nasıl gümbürderse... dağlarda geyikler nası böğürürse (işte öyle) yas tutuyorum.” (Tekin, 2003, s. 177).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Man. I 35/4.-7. satırlarında *sıgın*'ın (avlanmak maksadıyla) kovalanması, utanmazlık olarak nitelendirilmiştir. *Sıgın*'ın bu amaçla kovalanması anlamında *ider-* eylemi tercih edilmiştir.

bir ökü[ş]muyğaq kör[miş] .. yme muyğaq sıgınuğ ovu[tsuz bi]lig için iderür ermiş

“Bir sürü dişi geyik görmüş .. ve bunlar utanmaz hareketler yüzünden geyiği kovalarmış.” (Le Coq, 1911-1912, s. 35).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5374'te hükümdara yiyeceğinin tükenmeyeceği belirtilirken bazı av hayvanları bu yiyecekler arasında gösterilmiştir. *Sıgun* da bu hayvanlar arasında sayılmıştır.

sıgun muyğaq erse suqaq ya twıq

saña yim tükemez ay edgü qılıq (Arat, 2007, s. 534)

“Erkek ve dişi dağ keçileri, ak geyik veya sarp kaya geyikleri, bunlar senin için tükenmez bir yiyecek, ey iyi tabiatli,” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.21. **tabışgan/tavışgan/tawışgan** “tavşan” [< **tabış-* (< *tavış-*) “koşmak” –*gAn* (ifye) ya da *tavış* “ses” +*gAn* (hayvan adı yapan morfem)]

İlk Türkçe: **tabılgan* “kır tavşanı” (EDAL, s. 1408).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *tabışgan* “1. tavşan 2. tavşan yılı”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *t(a)bıŷg(a)n* → *tavıŷgan* “tavşan; dönemsel bir yıl adı; dönemsel bir günün adı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *tawıŷgan* “tavşan (*Lepus europeus*)”, KB –, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Tenişev çalışmasında kelimeyi **tawıŷ-gan* < **tawıl-gan* şekline götürmüş ve “tavşan” olarak anlamlandırmıştır. Kelimenin Altay prototipi ve Altay dillerindeki yansıması olarak şu şekilleri göstermiştir: Ana Altayca **t'awl'*; Mançu-Tunguzca **tu-ksa* < **taul-ksa*: Evenkice *tuksakī*, Solonca *turçaxi*, Negidalce *toksakī*, Oroçça *tuksan*, Udegeyce *tuksa*, Ul'çça *toksa*, Orokça *tuksa*, Nanayca *toksa*, Mançuca *toksaka*; Moğolca **taul-ai*: Orta Moğolca *ta'ulai*, Yazılı Moğolca *taulai*, Kalmukça *tülā*, Halha *tūlay*, Mongor *t'ülī*, Dagur *taul'ē*. Ayrıca Tenişev'e göre; kelimenin **tabra-* “acele etmek” eylemiyle olan bağlantısı daha çok halk etimolojisi karakterine sahiptir (2001, s. 164).

DTS'de *tabıŷgan* kelimesi “tavşan” olarak anlamlandırılmış, kelimenin *tabıŷgan yıl* alt başlığında 12 hayvanlı takvimde “tavşan yılı” olarak bulunduğu belirtilmiştir (s. 526a).

Clauson çalışmasında *tavıŷgān* maddesini “tavşan” olarak anlamlandırmış ve kelimenin eski bir hayvan adı eki olan *-ğan* ekiyle yapıldığını ifade etmiştir. Clauson, Starikov ve Nedelyaev'e dayanarak kelimenin 8. yy. öncesinde Kitan dilinde *taoli* şeklinde bulunduğu, buradan da Moğolcaya *taolai* şeklinde geçtiğine değinmiş; bu kelimelerin Türk dilindeki L/R farklılaşmasını yansıttığını (**tawılgān*) belirtmiştir. Ayrıca kelimenin Türkçe ve Moğolcada 12 hayvanlı takvimdeki hayvanlardan biri olduğunu da kaydetmiştir (1972, s. 447a-b).

Erdal, Moğolcada *+gAn* (*+gAnA*'dan farklı olan bir ek) ekinin çeşitli hayvanların adlarında bulunan yaygın bir biçimlendirici (morfem) olduğunu belirtmiştir. Türkçede de *+gAn* morfeminin zaman zaman hayvanları ifade eden leksemeler oluşturduğunu ifade eden Erdal, kelimeyi *tabıŷ-* “koşmak” kökenine dayandıran görüşe bu eyleme Eski Türkçede hiç rastlanmadığını hatırlatarak itiraz etmiş ve kelime eğer bir hayalet kelime değilse *tavıŷ* “ses” kökünü kelime için daha uygun bulmuştur (1991, s. 87-88).

Şçerbak DLT *tavıŷgān yılı* ibaresinin, on iki yıllık hayvan takviminde üçüncü yılın adı olduğunu ifade etmiştir. *Tavşan* ve *toşkan* [*tavşan* < *tav(i)ŷ(ğ)an*, *toşkan* < *t(a)uŷgān* <

tavışğan] şeklinde iki fonetik çeşidin, modern Türk dillerinde; Güney (Oğuz) ve Doğu Türkistan olmak üzere, iki farklı grubun karakteristiğini yansıtacak şekilde bulunduğunu dile getirmiştir. Şçerbak, bu kelimenin *tavış-* “sıçramak”, “atlamak” eylem kökünden türetildiğini ve kelimenin tam anlamıyla Türkçe olduğunu düşünmüştür. Türk dillerinde “tavşan” anlamında ayrıca *koyan* kelimesinin de bulunduğunu belirtmiştir (1961, s. 136-137).

Räsänen çalışmasında kelimenin **tabuşkan* şeklinden geliştiğini düşünmüş, Eski Türkçede *tabışgan* ve Eski Uygurca *tawışkan*, *tawışgan* “tavşan” şeklinde ve anlamında bulunduğunu ifade etmiştir. Kelimenin Teleütçeye *tulay*, Yakutçaya *tūlay* şeklinde geçtiğini belirtmiştir (1969, s. 453a).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *tūlā* “tavşan” (Moğolca *taulai*) kelimesiyle birlikte aynı anlama sahip olan Eski Türkçe *tabışgan* kelimesine de yer vermiştir (1935, s. 413).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *tavşan* > *davşan* maddesini “eti yenen, postundan yararlanan, hızlı koşan bir hayvan türü (*Lepus europeus*)” şeklinde anlamlandırmış; kelimenin Eski Türkçede ve Orta Türkçede *tavışgan* şekliyle, Eski Kıpçak Türkçesinde *tawşan* şekliyle bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Clauson’un da belirttiği gibi, eski ve yeni Türk dillerinde *tavşan* kelimesinden başka, *koyan* (< *kodan*) kelimesinin de kullanıldığını yazmıştır (1999, s. 397b-398a).

EDAL yazarları Altayistik açısından; kelimenin Japoncadaki varyantının *ta-* ön eki + *pasir-* “koşmak” eyleminden türediğine dair geleneksel analizi sorgulamışlar ve Japonca *ta-* ön ekine rastlanmadığını ifade etmişlerdir. Bunun yerine kökün aslında **tapas-* (= Türkçe **tabıl-*) şeklinde olması gerektiğini ve bunun **pasir-* “koşmak” eyleminden ikincil olarak etkilenmiş olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca Türkçe ve Moğolcada kelimenin eylem kökünün de bulunduğunu (Ana Türkçe **tabıl-* “koşmak”, örn. Çağatay Türkçesi *tauş-*, *tawuş-* vb.; Yazılı Moğolca *tauli-*, *tağuli-* “takip etmek, kovalamak”) yazmışlardır (2003, s. 1408-1409).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *tavşan* maddesini “tavşan (*Lepus*)” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin gelişimini Genel Türkçe **tapışgan* < **tapış-* “koşmak, zıplamak” şeklinde açıklamıştır. Bunun yanında Yakutçada kelimenin *tabısxān* şeklinde olduğuna değinip ünlü uzunluğunun sebebini sorgulamış, kelimenin alıntı olma ihtimalini belirtmiştir (2019, s. 323).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

T Güney 8. satır

k(e)yi(k) yiyü : t(a)b(i)şg(a)n y(e)yü ol(u)rur (e)rt(i)m(i)z : bod(u)n bog(u)zı : tok (e)rti
(Şirin, 2016, s. 638).

“Çoğay’ın kuzey yamaçlarında ve Kara Kumda av hayvanı ve tavşan yiyerek otururduk. Halkın boğazı toktu.”.

Tonyukuk yazıtında, bu metnin biraz öncesinde, Türk Kağanlığı için biraz da işlerin normale döndüğü bir dönemden bahsedilmektedir. Dolayısıyla işler normale döndüğünde halkın tok olması, av hayvanı ve tavşan avlanmasına bağlanmış gibidir. Tabii ki, bu dönemde temel geçim kaynağı hayvancılıktı. Ancak bunun yanında, normal koşullarda avın da eski Türklerin günlük hayatlarında önemli bir geçimlik işlevi olduğunu görmekteyiz. Bağlamdan *tabışgan*’ın “tavşan” eski Türkler tarafından avlandığına tanıklık edilmektedir.

2.8.22. *tağı* “dişi yabaneşeği”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: EDAL **tagı* “dişi kulan (yabaneşeği)”.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *tagı* “vahşi, dişi yabaneşeği”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: EDAL *tohə* “at”.

Etimoloji:

Clauson Eski Türkçe *tağı* kelimesini “dişi yabaneşegi, Equus hemionus” şeklinde anlamlandırmış ve *kulān*’ın dişisi olacak bir kullanıma sahip olduğunu belirtmiştir (1972, s. 466a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5375’te beylere ve hükümdarlara hitap edilerek; halkının ya da ona hizmet edenlerin; beylere ve hükümdarlara, tutup getireceklerinin belirtildiği hayvanlar arasında *tağı* “tağı, dişi yabaneşegi¹¹” da sayılmaktadır. Burada adı geçen hayvanların (*qulan* “yaban eşegi”, *tağı* “tağı, dişi yabaneşegi” ve *kök teke* “boz geyik, erkek dağ keçisi¹²”) avlanması/yakalanması, *tut-* eylemiyle ifade edilmiştir. Bağlama dair tamamlayıcı bilgiler için bk. 2.2.12. *tut-* “tutmak, yakalamak”.

qulan ya tağı tut tağı kök teke

tutup keldürürler saña ay böke (Arat, 2007, s. 534).

“İster yaban eşegi veya tağı, ister boz geyik olsun, ey pehlivan, bunları, yakalayıp, sana getirirler.” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.23. **teke** “geyik, erkek dağ keçisi”

İlk Türkçe: **tekegü* “teke” (Tekin, 1987, s. 17).

Ana Türkçe: EDAL **teke* “erkek keçi”.

Ana Bulgarca: **tekū* (Tekin, 1987, s. 17).

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *teke* “teke”.

¹¹ Tezcan, Clauson’a dayanarak kelimenin “dişi yabaneşegi” olarak anlamlandırılması gerektiğini düşünmüştür (1981, s. 61).

¹² Tezcan, Clauson’a dayanarak kelimenin “erkek dağ keçisi” olarak anlamlandırılması gerektiğini düşünmüştür (1981, s. 62).

Karahanlı Türkçesi: DLT *teke* “geyiklerin erkeği” ve *teke* “teke”, KB *teke* “geyik, erkek dağ keçisi”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: *tekou /tekü* “teke, 12 hayvanlı takvimde Tuna Bulgarlarının koyun yılı yerine kullandıkları yıl adı” (Tekin, 1987, s. 17).

Etimoloji:

Kelimenin yalnızca Volga bölgesi Türk dillerinde birleşik kelime olarak kullanıldığına değinen Şçerbak, *teke* kelimesinin bu bölgedeki kullanımını “koç ya da keçi adı yapan leksem” olarak açıklamıştır (1961, s. 112). Şçerbak, kelimenin bazı çağdaş Türk dillerindeki durumlarına değinmiş ve Tuvaca ve Altaycada yalnızca evcil olanı değil, vahşi keçiyi de ifade ettiğini yazmıştır (1961, s. 118-119).

Räsänen çalışmasında DLT *teke* kelimesini “teke” olarak anlamlandırmış ve Kalmukça *tek^a < taki* “teke, erkek keçi”, “vahşi at”, Moğolca *teke* “erkek keçi” ve Mançuca *teçe* kelimelerini bu kelimeyle karşılaştırmıştır (1969, s. 470).

DTS yazarları DLT *tēke* olarak okudukları kelimeyi “keçi” şeklinde anlamlandırmışlardır (s. 550).

Clauson çalışmasında Eski Türkçe *tekē* “erkek keçi” kelimesiyle *erkeç* kelimesinin arasında eğer varsa anlam farkının belirsiz olduğunu ifade etmiş ve DLT *tekē* kelimesinin açıklamasını (*fahlu’l-żibā*) “erkek dağ keçisi” şeklinde tercüme etmiştir (1972, s. 477).

Eren Türkiye Türkçesi *teke* kelimesini “keçinin erkeği” olarak anlamlandırmış; Türkiye Türkçesinde erkek keçi için *erkeç/irkeç* kelimelerinin kullanıldığını, ancak *erkeç*’in “koç” anlamıyla da bulunduğunu belirtmiştir (1999, s. 400).

Tenişev Türk dillerinde iki türlü *teke* kelimesi tasarlamıştır. İkisini de Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde *teke* şekliyle açıklamıştır. Bunlardan ilkinin “vahşi keçi” anlamında bulunduğunu ve Türk dillerinde evcil keçi için eş anlamlı *erkeç* kelimesiyle birlikte bulunduğunu ifade etmiştir. Bu kelimenin Altayistik açısından prototipini Ana Altayca **t’ak’ui* “bulan, geyik”, Mançu-Tunguzca **tōhui* “bulan”; Moğolca **taki* “Przewalski atı”; Yazılı Moğolca *taki*, Kalmukça *tak^a*, Halha Moğolcası *tah*’ şeklinde tasarlamıştır (2001, s. 154). Diğer *teke* kelimesini “(iğdiş edilmemiş) erkek keçi” olarak anlamlandırmış, kelimenin Hint-Avrupa *t’igh* (Eski Almanca *ziga*; Norveç diyalekti

tikka “keçi”) ve Genel Kartvelce *dka* (Gürcüce *tha* “keçi”) kelimesiyle kıyaslandığını ifade etmiştir. Karşılaştırmada verilen Hint-Avrupa dilleriyle Eski Türkçenin etkileşiminin problemleri görüldüğüne değinmiştir (2001, s. 428).

EDAL yazarları Moğolca *taki* “vahşi at” kelimesinin Ana Türkçe **tagı* “dişi kulan (yabaneşegi)” kelimesiyle karşılaştırılabileceğini (alıntı ya da denklik olarak) belirtmişler ve kelimenin Altayistik açısından denkliğini şu şekilde tasarlamışlardır: Ana Altayca **t'ïäku* “boynuzlu hayvan”, Ana Tunguzca **tōKī* “geyik”, Ana Moğolca **togij* “yetişkin geyik” (s. 1430).

Stachowski Türkiye Türkçesi teke kelimesini “erkek keçi” olarak anlamlandırmış ve kelimenin Genel Türkçe **teke* şeklinden geliştiğini ifade etmiştir (2019, s. 324).

Tietze çalışmasında Türkiye Türkçesi *teke* kelimesini “keçinin erkeği” olarak anlamlandırmış ve kelimenin Eski Türkçede *teke* “erkek keçi” şeklinde bulunduğunu yazmıştır (TETTL VII, s. 46).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5375'te beylere ve hükümdarlara hitap edilerek; halkının ya da ona hizmet edenlerin; beylere ve hükümdarlara, tutup getireceklerinin belirtildiği hayvanlar arasında *teke* “geyik, erkek dağ keçisi” de sayılmaktadır. Burada adı geçen hayvanların (*qulan* “yaban eşegi”, *tagı* “tagı, dişi yabaneşegi” ve *kök teke* “boz geyik, erkek dağ keçisi¹³”) avlanması/yakalanması, *tut-* eylemiyle ifade edilmiştir. Bağlama dair tamamlayıcı bilgiler için bk. 2.2.12. *tut-* “tutmak, yakalamak”.

qulan ya tagı tut tağı kök teke

tutup keldürürler saña ay böke (Arat, 2007, s. 534).

“İster yaban eşegi veya tagı, ister boz geyik olsun, ey pehlivan, bunları, yakalayıp, sana getirirler.” (Arat, 1998, s. 386).

KB 5373'te beylerin ve hükümdarların iyi avcı olduklarının belirtildiği ve avladıkları hayvanların bildirildiği bir kısım bulunmaktadır. İyi avcılığın savaşçılık ve prestij

¹³ Tezcan, Clauson'a dayanarak kelimenin “erkek dağ keçisi” olarak anlamlandırılması gerektiğini düşünmüştür (1981, s. 62).

göstergesi olması durumundan daha önce de bahsedilmişti (2.3.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”, 2.3.2.10. *ölür-* “öldürmek” vs.). Avcılık faaliyeti açısından hangi hayvanların hangi bölgelerde bulunduğunu bilmek, avcı için son derece önemlidir. Avlanacak hayvanın davranışlarının ve sıklıkla görüldükleri yerlerin iyi bir şekilde gözlemlenmiş olması avda başarı ihtimalini arttıran önemli bir unsurdur. Bu beyitte av faaliyetinin nesnesi olan *ımğa* “dağ keçisi” ve *teke* “geyik, erkek dağ keçisi”nin yaşadıkları coğrafi bölgenin *qaya* “kaya, kayalık bölge” olduğu belirtilmiştir. Beyitte bu hayvanların avladığından dolayı olarak bahsedilmektedir ve hayvanların elinden kurtulamayacağı *ersig böke* “yiğit pehlivan” olarak bahsedilen kişi, bey/hükümdardır. Dolayısıyla metne göre, *ersig böke* olmanın göstergelerinden ve gereklerinden birinin de, avcılık konusunda kabiliyetli olmak olduğu düşünülebilir.

qayada yoriğli bu ımğa teke

qutulmaz seniñdin ay ersig böke (Arat, 2007, s. 534).

“Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler¹⁴; ey yiğit pehlivan, hiçbiri senin elinden kurtulamaz.” (Arat, 1998, s. 386).

DLT 546’da *teke* kelimesi “geyiklerin erkeği. Onun boynuzundan yay yapılır.” şeklinde anlamlandırılmıştır. Dolayısıyla bu hayvanın avlanmasının ardında boynuzlarından silah yapma amacı da yatıyor olabilir. DLT 546’da *teke* kelimesi “teke” olarak da anlamlandırılmıştır. Dolayısıyla bu kelimeyle iki farklı hayvan türü de karşılanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 446).

2.8.24. **tilkü** “tilki”

İlk Türkçe: **tülki*/**tilkü* “tilki” (EDAL, s. 1471).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

¹⁴ Tezcan, Clauson’a dayanarak kelimenin “erkek dağ keçisi” olarak anlamlandırılması gerektiğini düşünmüştür (1981, s. 62).

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: HA *tilkü* “tilki”, *tilkü üçük* “tilki kürkü”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *tilkü* “tilki”, KB *tilkü* “tilki”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Tenişev çalışmasında kelimeyi **tilkü* “tilki” şeklinde yeniden yapılandırmış ve kelimenin Eski Uygurca ve DLT’de *tilkü*; KB’de *tilki* şeklinde bulunduğunu belirtmiştir. Kelimenin *tük* “tüy” kelimesinden (**tük-lü* şeklinden metatezli) türetilmesinin şüpheli olduğunu, çünkü Altayistik açısından oldukça güvenilir paralelliklerinin bulunduğunu ifade etmiştir: Mançu-Tunguzca **tül-* “kurt, ayı”; Japonca **tuárá* “kaplan” (2001, s. 161b).

DTS’de *tilki/tilkü/tülkü* maddesi “tilki” olarak anlamlandırılmıştır (1969, s. 561a).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca *tilkü*, AH *tilkü/dilkü*, KB *tülki* kelimelerini “tilki” şeklinde anlamlandırmıştır (s. 480b).

Clauson çalışmasında *tilkü* maddesini “tilki” şeklinde anlamlandırmış; kelimenin çağdaş Türk dillerinin ya da dil gruplarının hepsinde, genellikle iki yuvarlak vokalle bulunduğunu belirtmiştir (1972, s. 498b-499a).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *tilki* maddesini “1. burnu sivri, kuyruğu uzun, çok tüylü, sansardan büyük bir hayvan (Vulpes); 2. kurnaz” şeklinde anlamlandırmış; kelimenin Eski Anadolu Türkçesinde *dilkü*, *dilki* şeklinde, Uygur döneminden başlayarak Orta Türkçede de *tilkü* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir. Kelimenin kökeninin Eski Türkçe *tük* (~ *tüg*, *tüy*) “tüy, kıl, yün” kelimesine *-li*, *-lü* ekinin eklenmesiyle oluşturulduğu şeklindeki görüşe (*-li*, *-lü* ekinin *-lig*, *-lüg*’e dayanması sebebiyle), Türkçe **til-* “yutmak” kökünden geldiği şeklindeki görüşe ve Mançuca *celken* ve Tunguzca *sulaki*, *soloki* “tilki” kelimeleriyle karşılaştırılmasına katılmamıştır. Eren, kelimenin kökeninin açık olarak bilinmediğini belirtmiştir (1999, s. 408).

Şçerbak çalışmasında Bang’ın *tülki* kelimesindeki */lk/* fonemlerinin metateze uğradığına, dolayısıyla kelimenin **tükli* ~ **tüklü* şeklinde yeniden yapılandırılabilabileceğine dair fikrine yer vermiştir. Bu yeniden yapılandırmayı, Türk

dillerinde *tük* – “yün”, “saç”, *-li (-lü)* - göreceli sıfat oluşturan ek şeklinde açıklamıştır. Ayrıca Şçerbak, Yakutçada diğer tüm Türk dillerinden farklı olarak tilki anlamında *sasil* (< **d'aşıl* “sarı”, “yeşil”) kelimesinin bulunduğunu ifade etmiştir (1961, s. 135).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *tilki* maddesini “tilki (*Vulpes vulpes*)” şeklinde anlamlandırmış, kelimenin etimolojisinin bilinmediğini ifade etmiştir. Tekin’in (1985b, s. 69) kelimenin kökenine dair yeterli açıklamayı getiremediğini düşünmüştür (2019, s. 329a).

Tietze Eski Anadolu Türkçesi *dilkü*, Türkiye Türkçesi *tilki/tilkü*, Anadolu Ağızları *dilki* “tilki” kelimelerinin Eski Türkçe *tilkü* kelimesinden geliştiğini belirtmiştir (TETTL VII, s. 117-118).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

DLT 212’deki şiirde *tilkü* “tilki”, avcı tarafından, üzerine tazı salınarak (*taygan ıdıp*) yakalanmaktadır (*tut-*). Burada bahsedilebilecek önemli bir detay, tilki avında tazı kullanılmasıdır. Cüssece çok büyük olmayan ve insana oranla hızlı sayılabilecek olan tilkinin yalnızca silahla avlanması oldukça zor bir iş olurdu. Buna ek olarak, tilki avında tazı kullanılmasının bir diğer ve belki de en önemli sebebi, bu hayvanın kürkü için avlanıyor oluşudur. Silahla avlandığında kürküne zarar gelme ihtimali oldukça artacak olan bu hayvanın avında, bu konuda eğitilmiş bir tazının kullanımı, yakalanan avın kürküne zarar gelmesini engelleyebilir. Bunun sebebi, bağlamda avlanma faaliyetini ifade etmek için *tut-* eylemi kullanılmış olmalıdır (bk. 2.3.2.5. *abla-/awla-* “avlamak”, 2.3.2.13. *tut-* “tutmak, yakalamak”, 2.3.6.3. *taygan* “tazı, av köpeği” ve 2.3.7.10. *kéyik/géyik* “yabani hayvan”).

çagrı alıp arkun münüp arkar yeter

awlar keyik taygan ıdıp tilkü tutar

Şiirin açıklamasını ise, Ercilasun ve Akkoyunlu’ya göre, Kaşgarlı şu şekilde yapmaktadır: “Adamın avlanmasını tasvir ederek diyor ki: Eline çakır kuşunu alıp küheylana binerek dağ keçisine erişir. Vahşi hayvan ve tilkileri de ince belli, sarkık kulaklı köpeklerle (tazılarla) yakalar.” (2014, s. 182).

Tilkü kelimesi, DLT 271’de *sew-* kelimesiyle ilgili verilen atasözü örneğinde tanıklanmaktadır. DLT 212’de olduğu gibi, burada da *taygan*’ın *tilkü* “tilki” avında kullanıldığı tanıklanmaktadır. Ayrıca atasözünün açıklamasında verilen bilgiden *taygan*’ın iyi koşan, avda uzmanlaşmış ve tilki avında tilkiyi yakalama şeklinde bir kullanıma sahip olan bir köpek olduğu çıkarımı yapılabilir.

Taygan yügürgenni tilkü sewmes.

“Anlamı: Tilki iyi koşan av köpeklerini sevmez. Çünkü o kendisini yakalar. Bu, akranları arasında faziletçe üstün olan ve onların kıskançlık ve nefretlerine maruz kalanlar için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 237-238).

Kelime DLT 435’te *tışlat-* eylemine örnek olarak verilen şiirde geçmektedir. Bahsi geçen şiirde, yine *taygan* “tazı”nın *tilkü* “tilki” avında kullanıldığı tanıklanmaktadır. Şiirde, *tilkü* de dâhil olmak üzere, bahsi geçen hayvanların avlanması sırasında, *taygan*’a yardımcı olmak ve avlanan hayvanları korkutmak ve şaşırtmak için, onlara (avlanan hayvanlara) taş atıldığı (*taşlat-*) bilgisi de bu şiirde tanıklanmaktadır. Dolayısıyla *taygan* ile *tilkü* avlanırken, *tilkü*’yü korkutmak, onu belli bir yöne doğru sevk etmek için ona taş atmak, bu karmaşık faaliyetin bir parçası olmuştur. Bu bilgiyi tanımlayabildiğimiz yegâne kaynak da bu metindir (Şiirin tamamlayıcı yorumu için bk. 2.3.6.3. *taygan* “tazı, av köpeği”).

çagrı birip kuşlatu

taygan ıdıp tışlatu

tilkü toñuz taşlatu

erdem bile öglelim

“Av ve kır gezisini niteleyerek diyor ki: Çakırdoğan kuşunu gençlere veririz; avlanırlar. Tazıları; ceylan, domuz ve tilkileri dişlesin diye alırız. Ona (tazıya) yardımcı olmak için onları taşlarız. Güzel işlerle de övünürüz.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 340).

Tilkü’nün avlandığı bilgisi, KB 5376’da da yer almaktadır (bk. 2.3.1.1. *ab/aw/av* “av, avı yapılan hayvan, vahşi hayvan”, 2.3.7.3. *adıg* “ayı” ve 2.3.7.7. *böri* “kurt”).

Böri tilkü arslan adıg ya toñuz

Senin din qutulmaz ölür awda tüz (Arat, 2007, s. 534).

“Kurt, tilki, arslan, ayı veya domuz hiçbiri senin elinden kurtulamaz, hepsini de avlar öldürürsün.” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.25. **tiyiŋ** “sincap”

İlk Türkçe: *dEgiŋ “sincap” (EDAL, s. 400).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *teyeyŋ* “1. sincap 2. sincap kürkü”.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *tiyiŋ* “sincap”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Tenişev kelimeyi Ana Türkçe *degiŋ şeklinde yeniden yapılandırmış ve kelimesinin *teyin “küçük madeni para” (Kıpçak, Karluk, Türkmen dil grupları) kelimesinden ayrı tutulması gerektiğini düşünmüştür. Ona göre kelimenin Fin-Ugor dillerinden alıntılandığı hipotezi (VEWT, s. 470) pek doğru değildir. Kelimenin genel Türkçe karakterini açıkça taşıdığını düşünen Tenişev; kelimeyi Türkçe kökenli olarak kabul etmiştir. Buna ek olarak; bu kelimenin Fin-Ugor dilinde alıntı bir kelime olarak bulunması da ona göre şüphelidir. Tenişev’e göre kelimenin Altayistik açısından prototipleri şöyledir: Ana Altayca *çeGun “tüylü hayvan”; Mançu-Tunguzca *žukun “su samuru”; Moğolca (Kuzey-Batı) *žēgeken (önceki bir < žiēgeken değişimiyle mi?) “obur”; Yazılı Moğolca žegeken (2001, s. 164-165).

EDAL yazarları Altayistik açıdan kelimenin Genel Türkçede alıntı olarak bulunduğu (< Uygur dilleri) teorisine katılmamışlardır. Ana Türkçedeki –k- foneminin erken bir asimilasyon (benzeşme) sebebiyle sedalılaştığı olması gerektiğini belirtmişlerdir (2003, s. 400).

DTS’de *teyiŋ* maddesi “sincap” olarak anlamlandırılmıştır (s. 549b).

Räsänen Eski Türkçe *teyiη* kelimesini “sincap” şeklinde anlamlandırmış; kelimenin Ostyakça *taŋge* “sincap”, Vogulca (yeni adıyla Mansice) *lein* “sincap” kelimelerinden alıntı olduğunu düşünmüştür (1969, s. 470).

Clauson çalışmasında *teyiη* (?*tèyiη*) maddesini “sincap” olarak anlamlandırmış; kelimenin anlam genişlemesine uğramasıyla “sincap derisi” anlamını da kazandığını ifade etmiştir. Ona göre Kaşgarlı’daki şekil ve tercüme ise yanlış anlaşılma olmalıdır. Buna ek olarak kelimenin Güneybatı hariç diğer Türk dillerinde yaşadığını, sincap derisinin (kürkü) erken dönem Rusya’da paranın nadir olduğu zamanlarda para birimi olarak kullanıldığını ve *tīn* kelimesinin hâlâ bazı dillerde bu anlamıyla geçtiğini yazmıştır (1972, s. 569a).

Şçerbak, bir sincap adı olarak Genel Türkçe *tiyin* kelimesinin nispeten geç kullanıldığını, sincabın eski Türklerin bulunduğu bölge için tipik olmayan bir hayvan olduğunu dile getirmiştir. Bazı sincap isimlerinin, varlıklarını av inançlarına ve ritüellerine borçlu olduğunu ifade etmiştir (örneğin Altayca *çırbak*, Tuvaca *sırbık* (*cırmuk??*) vb.) (1961, s. 142-143).

Tietze Türkiye Türkçesi *teyin/teyyün/tayın/tehin/teğın/tein/tuyun/tiyin/tin/tiri/tirik/tırık/deyin/değın* “sincap” kelimelerinin Eski Türkçe *teyiη* şeklinden geliştiğini ifade etmiştir (TETTL VII, s. 93).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Aşağıda yer verdiğimiz örneklerde Şirin tarafından *t(e)y(e)η* şeklinde okunan kelime, avcılıkla ilgili bir bağlamda bulunmamaktadır. Buna ek olarak, aşağıdaki örneklerde *t(e)y(e)η*’in, bir ticaret metası olarak, başka topluluklardan ya da memleketlerden getirildiğine dair bilgiler söz konusudur. Ancak tarihî kayıtlardan edindiğimiz bilgi, eski Türklerin de *t(e)y(e)η* avcılığı yaparak, bunların kürklerini ticari bir meta olarak kullandığı yönündedir (İzgi, 1989, s. 57-58; Golden, 2017, s. 215; Şeşen, 2017, s. 72).

BK K 11-12’de *kiş*’in yağma ya da ticari faaliyet sonucu elde edilmiş olduğu çıkarımı yapılabilir.

s(a)r(i)g (a)ltu]nın : ür(ü)ğ : küm(ü)şin : kurg(a)gl(i)g : kut(a)yın : kinl(i)g : (e)şg[(i)tis]in : özl(ü)k : (a)tın : (a)dg(i)rın : k(a)ra k[işin], kök : t(e)y(e)ğın : türk(ü)me : bod(u)n(u)ma : k(a)zg(a)nu : birt(i)m : iti birt(i)m ... (Şirin, 2016, s. 312).

“sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipekli kumaşını, kokulu ipekli kumaşını, şahsi atını aygırını, kara samur (kürkünü), boz renkli sincap (kürkünü) Türküm halkım için kazanıverdim, düzeni kuruverdim.”.

BK G 12’de *kiş*’in cenaze merasimine katılan kişiler tarafından getirildiği bilgisi yer almaktadır.

(e)dgü : özl(ü)k (a)tın : k(a)ra : kişin kök : t(e)y(e)ğın : s(a)ns(i)z : k(e)l(ü)r(ü)p : kop : kot(t)ı (Şirin, 2016, s. 312).

“iyi şahsi atını, kara samur (kürkünü), boz renkli sincap (kürkünü) oldukça fazla getirip hepsini bıraktı (cenaze merasiminde teslim etti).”.

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime KB 5367’de *tiyîğ* “sincap” şeklinde ve anlamında bulunmaktadır. Ticaret unsuru olarak kullanılan sincap kürkünün elde edilmesi ise ticarete bağlanmıştır (bk. 2.3.7.11. *kiş* “samur”).

Ajun tezgînür ilde arqış yorıp

ağı çuz tiyîğ kiş alır sen tirip (Arat, 2007, s. 534)

“Kervanların diyâr-diyâr gezerek, dünyayı dolaşır; sen ipekli ve sırmalı kumaşlar ile sincap ve samur kürkleri toplarsın.” (Arat, 1998, s. 385).

2.8.26. **toğlıç** “todlıç (bir kuş adı)”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *toğlıç*, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS yazarları Eski Türkçe *toğlıç* kelimesini şüpheli bir şekilde “bir tür su kuşu” olarak anlamlandırmıştır (s. 570).

Clauson Eski Türkçe *toğlıç* kelimesine yalnızca bir kez rastlandığını ve kelimenin alıntı olabileceğini belirtmiştir. Kelime Türkçe bir kökene sahipse, *tōđ* “toy kuşu” kelimesi ve *tōđ-* eylemiyle bağlantılı olabileceğini ifade eden Clauson, Türkçede herhangi bir *+lıç/-lıç* ekine rastlanmadığını eklemiştir (1972, s. 456a).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5377’de sayılan ve KB 5378’de avlandığı dolaylı yolla ifade edilen kuşlar arasında *toğlıç*’a da yer verilmiştir.

quğu qorday erse ya turna yuğaq

ya toy tut ya yügdik ya toğlıç ya qağ (Arat, 2007, s. 534).

“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, toğlıç ve kazlar¹⁵.” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.27. toņuz “Domuz”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

¹⁵ Tezcan, Arat’ın anlamlandırmasını *qağ* “bir tür kuş adı” olarak düzeltmektedir (1981, s. 45).

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: MoYaz. *toŋuz* “Domuz”, YenYaz. Şirin *toŋuz* “domuz”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *toŋuz* “domuz; dönemsel bir yıl adı; dönemsel bir günün adı”, *Toŋuz* “erkek adı; kişi adının bir bölümü”, *toŋuz ölürgüçi* “domuz kasabı”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *toŋuz* “domuz (*Susacrofa domestica*)”, KB *toŋuz* “domuz”, TİEM 73 Kök *toŋuz* “domuz”, RKT *toŋuz* “domuz”, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Vámbéry kelimenin kökenini “büyük”, “güçlü” anlamına gelen *toŋ* (*çoŋ*) kelimesine dayandırmış; evcil domuzun yerleşik bir hayat ve çiftçilik faaliyeti gerektireceği için, burada kastedilenin yaban domuzu olduğunu ifade etmiştir (1879, s. 200).

DTS’de *toŋuz* kelimesi “yaban domuzu, kaban; domuz” şeklinde anlamlandırılmış ve *toŋuz yılı* ibaresi de “on iki hayvanlı takvim döngüsünün on ikinci yılı” şeklinde verilmiştir (s. 575a).

Clauson kelimeyi *toŋuz* (*d-*) başlığında incelemiş ve “domuz” olarak anlamlandırmıştır. Kelimenin vahşi ve evcilleştirilmiş domuz için, cinsiyet farketmeksizin genel bir terim olarak kullanıldığını belirten Clauson; bu kelimenin, XI. yy.’da on iki hayvanlı takvimdeki hayvanlardan biri olduğunu ve *lağzın* kelimesinin yerini aldığını tespit etmiş ve kelimenin tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki hâllerine yer vermiştir (1972, s. 527b).

Räsänen çalışmasında Eski Uygurca ve Orta Türkçe *toŋuz* “domuz” kelimesinin **toŋur* şeklinden geliştiğini düşünmüş, kelimeyi Korece *toń*, *tojaži* “domuz” kelimesiyle karşılaştırmıştır (1969, s. 488 b).

Ramstedt Genel Türkçe *toŋuz* “domuz” kelimesinin **ton-guri* şeklinden türediğini ifade etmiş; kelimeyi, aynı anlama sahip olan Korece *tojaži* (*ton-açi*) kelimesiyle birlikte vermiş ve böylelikle bu iki kelimenin de *ton* köküne gittiğini belirtmiştir (1957, s. 141).

Şçerbak çalışmasında Eski Özbek Türkçesindeki *doŋuz* kelimesinin İslam’ı kabul eden halkların günlük yaşamlarında bulunmayan; yalnızca yaban domuzunun değil, evcil domuzun da adı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu bilgiye ek olarak Şçerbak,

doğuz'un on iki hayvanlı takvimde on ikinci yılın adı olduğunu, Kâşgarlı Mahmud'a dayandırarak dile getirmiştir (1961, s. 124-125).

Eren incelemesinde Türkiye Türkçesi *domuz* kelimesini “eti ve yağı için beslenen evcil hayvan” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin eski çağlarda, Orta Türkçede ve Eski Kıpçak Türkçesinde *toğuz* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. Kelimenin kökeninin karışık olduğuna değinen Eren, eski ve yeni diyalektlerde “yağlı, semiz, şişman” anlamındaki *toğ* (> *doğ*) köküyle *toğuz* kelimesi arasında bağlantı kurmakta ve Ramstedt'in görüşüne de yer vermektedir. Eren *toğuz* kelimedeki *-ğ-* foneminin Türkçe *domuz* kelimesinde *-m-* fonemine dönüştüğünü belirtmiş, eski Türklerin domuzu *lağzın* olarak adlandırdıklarına ve Orta Türkçe dönemiyle birlikte bu kelimenin yerini *toğuz*'a bıraktığına değinmiştir. Bunun yanı sıra Eren, Macarca *disznó* (< *gyisznó*) “domuz” kelimesinin Eski Çuvaşçadan kalma olduğuna ve Çuvaşçadaki *sısna* adının kökeninin bilinmediğine değinmiştir (1999, s. 118-119).

Tietze eserinde kelimeyi Türkiye Türkçesi *doğuz/domuz* maddesinde değerlendirmiş, kelimenin anlamını “mâruf vahşi veya ehlî hayvan” şeklinde vermiştir. Menges'in kelimeyi Çince *t'uğ-cze* “domuz yavrusu” kelimesine dayandığına değinen Tietze, Eski Türkçe */ŋ/* foneminin bugünkü Türkiye Türkçesinde genellikle */n/*'ye döndüğünü, bu kelimedeki fonemin XVI. yy. ile birlikte */m/*'ye döndüğünü belirtmiştir (TETTL II, s. 427).

Kelime, Eski Türkçenin her döneminde tanıklanmış, avcılık bağlamında aşağıda vereceğimiz örneklerde geçmiştir. “Domuz avlamak” anlamında aşağıdaki iki örnekte de *ölür-* eylemi kullanılmıştır. İlk örnekte bir geçiş eylemi/töreni olarak 7 yaşında $y^2g^2r^2$ avlamış olan failin, artan avcılık faaliyetindeki yırtıcılığı, ustalığı vurgulanmak istenmiş ve 9 yaşında $(a)z(i)gl(i)g : toğ(u)z$ “yaban domuzu” avladığı vurgulanmıştır. Bayat, eski Türk inancına göre ilk avın, ilk öldürme faaliyeti olduğu için, yeni hayat için tehlikeli olduğundan bahsetmiştir. Dede Korkut boyları ve Oğuz Destanı gibi anlatılarda, ilk av törenlerinin, çocukluk devrinden yetkinlik devrine geçiş töreni mahiyetine sahip olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, öldürme kabiliyetini çeşitli açılardan (güç, silah kullanma, psikolojik durum vs.) sergilemiş olan genç, artık savaşçılar grubundan sayılabilmektedir (2009, s. 5-6). Oğuz Kağan Destanında, at sürülerini güden ve at binmeyi öğrenen Oğuz'un, bunların ardından avlandığı bilgisi verilmiş, hangi

hayvanları avladığına özel olarak değinilmemiştir. Sonrasında halkına zarar veren bir canavarı yakalamak maksadıyla erkek geyik, ayı ve gergedan avlamış/yakalamış ve bunları, canavarı tuzağına çekmek için yem olarak kullanmıştır. Yem olması için yakalanan bu hayvanların da yırtıcılık ve nadirlik derecesinin giderek arttığı görülebilir. En nihayetinde Oğuz canavarla yüzleşmiş ve onu da alt etmiştir (Ağca, 2019, s. 67-75). Bu faaliyet sonrasında Oğuz evlenmiş (ikinci eşini bir av sırasında bulması da ilginç bir detaydır) (Ağca, 2019, s. 75-81) ve ardından askerî harekâtlara başlamıştır (Ağca, 2019, s. 89-131). Görüldüğü gibi bu destanda çobanlığın ve at binmenin öğrenilmesi- (önemsiz) av-yiğitlik göstergesi olan av (yırtıcılığın artması)-evlilik (av burada da rol alıyor)-savaş tarzı bir gidişat söz konusu olmuştur. Belki de bu anlatı yoluyla kişinin toplumda aşamalar hâlinde kazanacağı beceri ve yetenekler sonraki nesillere aktarılmak istenmiştir. Bu, dönemin ideal insan tipini gelecek nesillere aktarmanın bir yoludur.

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

KÇ 18’de, adına bahsi geçen yazıt dikilen Kül İç Çor’un hayatının önemli anları vurgulanmaktadır. Bu önemli anlar arasında yedi ve dokuz yaşında öldürdüğü (*öl(ü)r-*) (avladığı) hayvanların da zikredilmesi dikkat çekicidir. Kül İç Çor’un dokuz yaşında öldürdüğü belirtilen *(a)z(i)gl(i)g toŋ(u)z* yırtıcı bir hayvandır ve dolayısıyla onu avlamak/öldürmek, özellikle bir güç gösterisi olarak algılanmış olabilir. Yazıtta *ölür-* eylemi bu bağlamda avlanma faaliyeti anlamında kullanılmıştır. Metinde bahsedilen avlanma faaliyetinin *er at* almayla ilgili olduğu konusunda User’e katılmaktayız (2008, s. 36-37). Kül İç Çor’un bahsi geçen hayvanları öldürdüğünde kaç yaşında olduğunun bildirilmesi, onun artık bu yaşlarında bahsi geçen hayvanları avlayabilecek yetenekte ve yiğitlikte olduğunun; erişkinliğe geçtiğinin vurgulanması anlamına gelmektedir ve bu durumu vurgulamak için metinde bu bilgiye yer verilmiş olmalıdır. Ayrıca $y^2g^2r^2$ kelimesini “bir ceylan türü” olarak anlamlandırırırsak, Kül İç Çor’un, artan yaşıyla birlikte, yırtıcılık konusunda daha tehlikeli bir hayvanı (*(a)z(i)gl(i)g : toŋ(u)z*) avladığı bilgisinin verilmesi, bu konudaki kabiliyetinin arttığının da ifade edilmesi anlamına gelmektedir (Metnin bağlamını tamamlamak için bk. 2.3.2.10. *ölür-* “öldürmek”).

[*kü*]l (*i*)ç çor : *y(e)ti y(a)şına : y^2g^2r^2 : öl(ü)rti : tok(u)z : [y(a)]şı[ŋa] : (a)z(i)gl(i)g : toŋ(u)z : öl(ü)rti : (Şirin, 2016, s. 647).*

“Kül İç Çor yedi yaşında ceylan öldürdü, dokuz yaşında yabani domuz öldürdü.”.

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Uybat VI (YE98) yazıtında kelime avcılık faaliyeti çerçevesinde geçmemektedir. Ancak bir üstteki örneği anlamlandırmamıza yarayabilecek şekilde, anıtın itaf edildiği beyin *azıglıg toņuz* ile yırtıcılık açısından adeta özdeşleştirildiğini tanıklamaktayız (Yırtıcı hayvanların, eski Türk toplumunda ilham alınması konusunda bk. 2.3.2.9. *qow-* “kovmak, sürmek”).

Orkon yerini <al>dokda azıglıg toņuz teg tirig beg esiz (Yıldırım vd., 2013, s. 187).

“Orhon yurdunu aldığınızda azılı (vahşi) domuz gibi (idiniz). Beyiniz tirig (idi). Ne yazık!” (Yıldırım vd., 2013, s. 188).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

Uig. II 84 9’da kastedilen vahşi domuz ise; *toņuz ölür-* yapısını “domuz avlamak” olarak düşünebiliriz. Ancak bu cümlede evcil domuzun kastedilmiş olma ihtimali de söz konusudur. Bir önceki cümlede tavuk öldürmekten, bir sonraki cümlede avcılıktan bahsedilmesi biraz kafa karıştırmaktadır. Ancak *toņuz ölür-* ibaresine koşturulan ibare *taqıǵu ölür-* ibaresidir. Sonraki avcılık atfı, meslek adı olan *keyikçi* ve *añçı* kelimeleriyle yapılmıştır. Dolayısıyla bu bağlamdaki öldürme eylemi avcılık faaliyeti çerçevesinde algılanmamalıdır.

toņuz ölürgüçi boltum erser...

“Domuz öldüren olduysam,” (Müller, 1910, s. 84).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Karahanlı dönemi Kur’an tercümelerinden Rylands Nüshası 30/[93b1]-[94a1]’de haram sayılan yiyecekler arasında domuz etinden de bahsedilmiştir. Dolayısıyla İslam dinine girmiş Türkler için, domuz avcılığının beslenme sebebiyle yapılamayacağını; ancak korunma vb. amaçlarla bu tür avcılığın yapılabileceğini düşünebiliriz.

RKT 30/[93b1]

Her-āyīne ḥarām kıldı sizlerniñ üze murdārı, qanı, toņuz etini... (Ata, 2004, s. 57)

“Şüphesiz size murdarı, kanı, domuz etini, ... haram kıldı.”.

RKT'dekine benzer bir şekilde, domuz etinin haram olduğu bilgisi TİEM 73 79v1/7'de de yer almaktadır.

harām kıldı siler üze (7) özi ölmüş, qan, toñuz eti ... (Kök, 2004, s. 74)

“Sizlere kendi ölmüş (olanlar), kan, domuz eti ... haram kılındı.”

2.8.28. **toy** “toy kuşu”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *tōy* (Çiğil lehçesinde *tōd*) “toy kuşu”, KB *toy* “toy kuşu”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

DTS yazarları DLT *toy/toğ* kelimesini “toy kuşu” olarak anlamlandırmıştır (s. 570, 572).

Clauson Eski Türkçe *tōd* kelimesini “toy kuşu, *Otis*” olarak anlamlandırmış ve kelimenin yalnızca Türkiye Türkçesinde yaşıyor olabileceğini belirtmiştir (1972, s. 449b).

Tenişev Karahanlı Türkçesi *toy/toğ* kelimesini “toy kuşu” olarak anlamlandırmış ve kelimenin Ana Türkçe şeklini **toy(ġ)* olarak tasarlamıştır. Tenişev’e göre kelimenin Altayistik açısından kelimenin paralelleri şu şekildedir: Ana Altayca **tojġa-*, Moğolca *toġa-dag*, (?) Mançu-Tunguzca **tojta* > Mançuca *toġton* “kuş adı”. Ayrıca Moğolca kelime bazı Türk dillerinde alıntı olarak da bulunmaktadır (2001, s. 174).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5377’de sayılan ve KB 5378’de avlandığı dolaylı yolla ifade edilen kuşlar arasında *toy*’a da yer verilmiştir.

quğu qorday erse ya turna yuğağ

ya toy tut ya yügdik ya toğlıç ya qağ (Arat, 2007, s. 534).

“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, toğlıç ve kazlar¹⁶.” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.29. turńa “turna”

İlk Türkçe: **durunja* “turna” (EDAL, s. 1388).

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: YenYaz. *turna* “turna”.

Eski Uygur Türkçesi: HA *turna* → *turya* “turna”, *turna kuş* “turna”.

Karahanlı Türkçesi: DLT *turna* “turna”, KB *turna* “turna”, TİEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Räsänen çalışmasında kelimeyi **turuńa* olarak yeniden yapılandırmış; kelimenin Eski Uygurca *turuńaja*, KB’de *turna* “turna” şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak, kelimenin Moğolcada dengi olarak Yazılı (Ortak) Moğolca *turag* kelimesini göstermiştir (1969, s. 501a-b).

DTS’de *turna* ve *turuńaja quş* maddeleri “boz turna, turna” olarak anlamlandırılmıştır (s. 588a-b).

¹⁶ Tezcan, Arat’ın anlamlandırmasını *qağ* “bir tür kuş adı” olarak düzeltmektedir (1981, s. 45).

Clauson çalışmasında *turña* (*d?*) maddesini “turna” olarak anlamlandırmış; kelimenin tüm çağdaş Türk dillerinde ya da dil gruplarında, genellikle *turna*, bazen *turna/torna* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir (1972, s. 551a).

Ramstedt çalışmasında Kalmukça *tur^ug* “genel manada kuş” kelimesi ile Yazılı (Ortak) Moğolca *turag*; Eski Türkçe *turuña* “turna” kelimelerine de yer vermiştir (1935, s. 411).

Polivanov, Genel Türkçe *turna*, Yakutça *turuya* kelimelerini; Korece *turum* ve Japonca **turû* kelimeleriyle birleştirmiştir (1968, s. 164).

Tenişev çalışmasında kelimenin geleneksel Altayistik açısından karşılıklarını; Polivanov’a (1968, s. 164) katılarak, Korece *turum* ve Japonca **turû* “turna” olarak vermiştir (2001, s. 173).

Eren çalışmasında Türkiye Türkçesi *turna* maddesini “sulak yerlerde ve bataklıklarda yaşayan, göçücü, iri bir kuş (*Grus grus*)” olarak anlamlandırmış, Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada da kelimenin bu şekilde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu kelimenin yansıma bir kökene sahip olduğunu düşünen Eren, yabancı dillerde de bu kelimeye benzer seslere sahip kelimelerin aynı hayvanı adlandırmak için kullanıldığını dile getirmiştir (1999, s. 418b-419a).

Stachowski çalışmasında Türkiye Türkçesi *turna* maddesini “turna (*Grus grus*)” olarak anlamlandırmış; kelimenin tarihî gelişimini şu şekilde açıklamıştır: *turna* < Genel Türkçe **turuñā* < **turuñaya* (< ? **tur-* > Türkiye Türkçesi *dur-mak*) > Eski Uygurca *turuñaya* ~ *turuñaya*. Stachowski’ye göre kelime muhtemelen eski bir alıntıdır (ve sonra ortaya çıkan *tur-* “durmak” eylemiyle olan çağrışım ikincil bir halk etimolojisi olmalıdır). Eren’in (1999, s. 418b-419a) bahsettiği yansıma bir köken varsayımını destekleyecek hiçbir kanıtın bulunmadığını dile getirmiştir. Stachowski kelimenin Ketçe ve Yuğca (Jugisch) tarafından alıntılandığını ifade etmiştir (Genel Türkçe (**turuñā* ~) **taruñā* > **tarunga* > **tağunga* > **tağunna* > Ketçe *tağunna*, Yuğca *tağunna* “turna”) (2019, s. 332b-333a).

Tietze Türkiye Türkçesi *turna/durna* “sulak yerlerde ve bataklıklarda yaşayan göçücü, iri bir kuş” kelimesinin Eski Türkçe *turña* şeklinden geliştiğini belirtmiştir (TETTL VII, s. 168).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları:

Abakan (YE 48) yazıtında ölen kişinin avcılığı, o öldükten sonra doğan turnaların çoğalacağı bilgisi verilerek vurgulanmıştır. Kelime bu metinde *turñ(a)* şeklinde yazılmış ve *turñ(a)* avlama anlamında, *kuşl(a)*- eylemi tanımlanmıştır (Metnin tam olarak anlaşılması için bk. 2.3.2.3. *kuşla*- “kuş avlamak; alıcı kuş yardımıyla avlanmak”, 2.3.3.3. *abçı/avçı/awçı* “avcı” ve 2.3.3.7. *quşçı* “kuşçu”). Yazılı metinler haricinde eski Türklerin turna avladıklarına dair bir diğer kanıt da, eski Türklerden kalan ve turnaya benzer bir kuşun atlı bir okçu tarafından vurulmasını gösteren bir av sahnesi çizimidir (Resim 13).

Resim 13. Atlı bir avcı tarafından oklanan turna benzeri bir kuş. Gorno Altay’ın Koş-Ağaç bölgesinde (Vasilyev, 2013, s. 214).

7. *togd(a)y : turñ(a)sı : (a)rtz(u)n : kuşl(a)d(a)çı : b(i)lge tutuk : yok : (a)rtzun : (a)lp k²w̄g²b²n² ol(u)ru k(a)ltı*

8. *y(e)ti urı ogl(u)ñ(u)zka : bökm(e)d(ü)k : k(a)ñ(t)ç(t)m : (a)lp kuşçı (a)bçı tüş(ü)rg(e)k (e)rt(i)ñ(i)z tolku t(a)şka b(e)ñkü tik(e)r m(e)n yita* (Şirin, 2016, s. 671).

“Toğday turnaları çoğalsın (onları) avlayacak Bilge Tutuk (artık) yok.” (Şirin, 2016, s. 185).

“Yedi erkek evladına doymamış babacığım! Cesur kuş avcısı, yaban hayvanı avcısı! Usta avcı idiniz!” (Şirin, 2016, s. 185-186).

Eski Uygur Dönemi Eserleri:

IB 61’de turnanın, ipin uygun bir biçimde düğümlenerek hazırlanan bir tuzak yardımıyla avlandığı tanıklanmıştır. Tuzağın kurulduğu yerin kuşun yuvası olması, kuş yuvalarına da tuzak kurulabildiğine dair bir kanıttır.

turña kuş tüşnekiñe konmış. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur tir.

Ança biliñler: Yab[l]ak ol (Tekin, 2013, s.25).

“Turna kuşu tüneğine konmuş. Farkına varmadan tuzağa takılmış, uçamadan oturuyor, der: Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.” (Tekin, 2013, s. 33).

Karahanlı Dönemi Eserleri:

KB 5378’de avlandığı dolaylı yolla ifade edilen kuşlar 5377’de sayılmış, bunlar arasında *turna* da yer almıştır.

quğu qorday erse ya turna yuğaq

ya toy tut ya yügdik ya todlıç ya qağ (Arat, 2007, s. 534).

“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, todlıç ve kazlar.” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.30. yuğaq “su kuşu, bir nev’i ördek”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: **yugak* “bir tür su kuşu (dalgıç kuşu, kaz)”.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT *yugak* “su kuşu”, KB *yugaq* “su kuşu, bir nev’i ördek”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Räsänen çalışmasında KB *yugak* kelimesini “bir tür su kuşu” olarak anlamlandırmıştır (1969, s. 209).

DTS’de DLT ve KB’de geçen *yugaq* kelimesi “kaz?” şeklinde anlamlandırılmıştır (s. 277).

Clauson Eski Türkçe *yugāk* kelimesinin *yu-* “yıkamak” eyleminden türetilmiş bir tekrarlanan eylemi işaretleyen, kelimesi kelimesine “sürekli yıkanan” anlamına gelen ve “bir tür su kuşu”nu ifade eden bir isim olduğunu belirtmiştir (1972, 901a).

Tenişev çalışmasında Karahanlı Türkçesi (DLT, KB) *yugaq* kelimesini “bir tür su kuşu” olarak anlamlandırmış ve kelimenin Ana Türkçe **yugak* şeklinden geliştiğini düşünmüştür. Tenişev kelimenin Altayistik açısından prototiplerini Ana Altayca **nóngā-* “kaz”, Mançu-Tunguzca **hoŋga-ki*, Korece **nāhi* “toy kuşu” şeklinde tasarlamıştır (2001, s. 171).

EDAL yazarları kelimenin Altayistik açısından denkliklerinin bulunduğunu düşünmüşler ve denkliği şu şekilde tasarlamışlardır: Ana Altayca **hugha* “su kuşu, kaz”, Ana Mançu-Tunguzca **huŋhakī* “kaz” ve Korece ***nāhi* “toy kuşu” (s. 1021).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:

Karahanlı Dönemi Eserleri:

Kelime DLT 118’de ve 452’de *aktur-* eylemi ve *yulak* kelimesi açıklanırken verilen şiir parçasında bulunmaktadır. Kelimenin bulunduğu bu bağlam doğrudan avcılıkla ilgili olmasa da, *yugāk*’ın bulunduğu yerin *yulāk* “küçük ve çok su pınarları” gibi sulak alanlar olduğunun bilinmesi avcılık açısından kullanışlı bir bilgi olabilir:

akturur kōzüm yulāk

tüşlenür ördek yugāk

“Gözlerinin yaşını pınar gibi öyle akıtır ki onlar birikip göl olur. Ördek vb. su kuşları oraya iner.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 106; s. 355).

KB 5377’de sayılan ve KB 5378’de avlandığı dolaylı yolla ifade edilen kuşlar arasında *yuğaq* “su kuşu, bir nev’i ördek” da yer almaktadır.

quğu qorday erse ya turna yuğaq

ya toy tut ya yügdik ya toğlıç ya qaq (Arat, 2007, s. 534).

“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, toğlıç ve kazlar¹⁷.” (Arat, 1998, s. 386).

2.8.31. **yügdik** “bir kuş cinsi”

İlk Türkçe: –.

Ana Türkçe: –.

Ana Bulgarca: –.

Eski Doğu Türkçesi:

Runik Harfli Kağanlık Yazıtları: –.

Eski Uygur Türkçesi: –.

Karahanlı Türkçesi: DLT –, KB *yügdik* “bir kuş cinsi”, TIEM –, AH –.

Eski Batı Türkçesi: –.

Etimoloji:

Räsänen çalışmasında Karahanlı Türkçesi *toğ* “toy kuşu” olarak anlamlandırmıştır (1969, s. 483).

DTS yazarları Eski Türkçe *yügdik* kelimesini “kuş adı” olarak anlamlandırmışlardır (s. 284).

Kelimenin kökü olarak Eski Türkçe *yūg* “tüy, kuştüyü” (Clauson, 1972, s. 910b) düşünülebilir.

¹⁷ Tezcan, Arat’ın anlamlandırmasını *qaq* “bir tür kuş adı” olarak düzeltmektedir (1981, s. 45).

Terimin Eski Türkçe Metinlerde Geçtiği Yerler ve Buna Bağlı Yorumu:**Karahanlı Dönemi Eserleri:**

KB 5377’de sayılan ve KB 5378’de avlandığı dolaylı yolla ifade edilen kuşlar arasında *yügdik*’e de yer verilmiştir.

quğu qorday erse ya turna yuğaq

ya toy tut ya yügdik ya toğlıç ya qağ (Arat, 2007, s. 534).

“Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, todlıç ve kazlar¹⁸.”
(Arat, 1998, s. 386).

¹⁸ Tezcan, Arat’ın anlamlandırmasını *qağ* “bir tür kuş adı” olarak düzeltmektedir (1981, s. 45).

SONUÇ

Bu araştırmada Orhon, Eski Uygur ve Karahanlı döneminden kalma eski Türk yazılı kaynakları taranmış ve avcılık faaliyetiyle ilgili terimler tespit edilmiştir.

Tespit edilen terimlerin geçtikleri bağlam da dikkate alınarak terimler, eski Türklerde avcılık faaliyetini bütüncül olarak anlamamızı sağlayacak bir biçimde eylem-özne-yer-amaç-nesne (elde edilen ürün)-araç düzleminde tasnif edilmiştir. Buna göre eski Türklerde avcılık terimleri Avla İlgili Genel Adlar; Avla İlgili Genel Eylemler; Avcı Anlamındaki Terimler; Aktif Av Aletleri; Pasif Avcılık Alet, Yöntem ve Ürünleri; Av Yerleri; Avda Yardımcı Hayvanlar ve Avı Yapılan Hayvanlar olarak sekiz ana bölümde incelenmiştir.

Avla İlgili Genel Adlar bölümünde *ab/aw/av* ve *aη/eη* terimleri incelenmiştir. Bu iki terimden *ab/aw/av* kelimesi, Türkçede av faaliyetini en geniş anlamıyla ifade eden terimdir. Eski Türkçede terim, av faaliyetinin adı olmasının yanında, “avı yapılan hayvan, vahşi hayvan” anlamlarına da sahiptir. Kelimenin Altay dillerinde dengeli bir dağılıma sahiptir ve Kuzeydoğu Türk dilleri haricinde diğer Türk dillerinde kelimenin çeşitli türevleri mevcuttur.

Aη kelimesinin Türkçe, Moğolca ve Tunguzca denklikleri olduğu not edilmiştir. Kelimeye Orhon ve Uygur dönemlerinde “vahşi hayvan, av” anlamıyla rastlanmıştır, kelimenin Karahanlı Türkçesi döneminde av faaliyeti çerçevesinde bir türevi ve anlamına rastlanmamıştır. Çağdaş Türk dillerinden Kuzeydoğu Türk dillerinin çoğunda *aη* “vahşi oyun (hayvan)” kelimesine rastlanmıştır. Önceleri vahşi hayvan anlamına gelen bu kelime, Kuzeydoğu dillerinde av faaliyeti anlamını da karşılar olmuş, *ab* kelimesinin yerini almıştır. Ayrıca vahşi hayvanların avlanması ve av faaliyetlerini ifade etmek için de *aη* kelimesinden faydalanılmıştır.

Eski Türklerin, avcılığı; avladıkları hayvanın buldukları ortama göre, hava avı (*quş*) ve kara avı (*aw*) olarak düşündükleri tanıklanmıştır. Eski Türklerin balık avladıkları bilinse de, İslam öncesi dönemde bu faaliyet için ayrı bir ad kullandıkları tanıklanmamıştır. Eski Türkçe dönemine ait satırlı Kur'an tercümelerinde avcılık, kara

avı (*yazı awı*) ve su avı (*teñiz awı*) ikilisi şeklinde düşünölmüştür. Bunda Kur'an'ın temelde farklı bir költürün ürünü olmasının etkisi de söz konusu olabilir.

Avla İlgili Genel Eylemler bölümünde *sançın-*, *añla-/eñle-*, *kuşla-*, *meñle-*, *abla-/awla-*, *keyikle-*, *eğer-/eter-* (*eter-<üter-<üterçi*), *añdı-*, *qow-*, *ölür-*, *tuz(a)kla-*, *ilin-*, *tut-* terimleri incelenmiştir. Bu terimlerden *añla-/eñle-*, *kuşla-*, *meñle-*, *abla-/awla-*, *keyikle-* ve *tuz(a)kla-* ad +*LA-* ifye formülüyle oluşturulmuştur.

Añla-/eñle-, *abla-/awla-*, *kuşla-*, *meñle-* ve *keyikle-* vahşi hayvan ya da av faaliyetinin genel adı +*LA-* ifye yardımıyla oluşturulmuştur. Bunlardan *Añla-/eñle-*, *meñle-* ve *keyikle-* kelimelerinin kökünde “vahşi hayvan” anlamı yatmaktadır. *Añla-/eñle-* ve *meñle-* terimleri, vahşi hayvanların başka hayvanları avlamasını ifade etmek için de kullanılmıştır. *Ab-la-/aw-la-* ve *kuş-la-* eylemlerinin kökleri ise, kara avı faaliyetinin adı olan *ab/av/aw* ve kuş avı faaliyetinin adı olan *quş* kelimelerine gitmektedir. *Tuzakla-* eyleminin kökünde, pasif av yöntemine ya da avda kullanılan alete işaret edilmiştir.

Sançın- terimi avda kullanılan alete işaret etmektedir. Eylemin yapısında bulunan $-(X)n$ dönüşlü ve edilgen çatı eki, av faaliyetinin avlanan hayvanın açısından ifade edilmesinden kaynaklanmıştır. Benzer bir şekilde, *ilin-* eylemi de av hayvanının yakalanma biçiminin, av hayvanının açısından ifade edilmesi sebebine dayanmaktadır.

Ölür- terimi, av faaliyetinin doğal bir sonucu olarak av hayvanın ölmesine atıfta bulunan bir eylemdir. *-ür-* faktitif/ettirgenlik eki de av faaliyetinin avcı açısından ifade edilmesi sebebiyle bu terimin oluşumunda kullanılmıştır. *Añdı-*, *qow-* ve *tut-* terimleri av faaliyetinin avcı tarafından gerçekleştirilme tarzına atıfta bulunmaktadır. *Añdı-* eylemi avcının avına sessizce yaklaşması ya da avını sessizce beklemesi prensibine; *tut-* avın herhangi bir tuzak ya da benzeri mekanizma yardımıyla ya da aktif olarak bizzat avcının elleriyle yakalanması prensibine; *qow-* terimi bir hayvanın aktif bir şekilde avlanma maksadıyla kovalanması ya da pasif avcılık yöntemleriyle bir tuzağa doğru sürölmesi prensibine dayanmaktadır. *Eğer-/eter-* (*eter-<üter-<üterçi*) terimi avda kullanılan bir yardımcı hayvanın, avın peşine gönderilmesini ifade etmektedir.

Çalışmamızda av faaliyetini gerçekleştireni; avcıyı ifade etmek için çeşitli formüllerden yararlandığı tanıklanmıştır. Bu formüllerden ilki, vahşi hayvan ya da avı yapılan hayvan adı +*çI* meslek yapma ekiyle oluşturulan terimlerdir: *keyikçi*, *kişçi*, *kuşçı/quşçı*, *meñçi/manççı*, *eñçi/añçı*, *tonuzçı*, *balıkçı*. Av faaliyetini ifade etmede olduğu gibi; avı

gerçekleştireni de en geniş manada ifade eden terimin; genel manada av faaliyeti adı olan *ab/aw* + *çI* meslek yapma eki ile oluşturulduğu tanıklanmıştır: *abçı/avçı/awçı*. Pasif yollarla avlanan avcılarını ifade etmede tuzak adı +*çI* meslek yapma ekinden faydalanıldığı tanıklanmıştır: *torçı, tuzakçı/tuzaqçı, ağcı, çivgaçı*. Av hayvanını yardımcı bir hayvan yardımıyla avlayan avcıyı ifade etmek için kullanılan terim *eterçi/iterçi*'dir. İz sürme konusunda uzmanlaşmış avcılarını ifade etmek için *izçi* terimi kullanıldığı tanıklanmıştır.

Aktif Av Aletleri bölümünde *tüwek, üçleç, ok/oq/oğ* ve *yay/ya* terimleri incelenmiştir. Bu terimlerden *tüwek* ve *üçleç*'e yalnızca DLT'de rastlanmıştır. DLT'ye göre Çiğil lehçesine ait olan *tüwek*, söğüt veya bir ağacın kabuğunun boru gibi çıkarılmasıyla veya doğrudan doğruya borudan yapılan, içine kurusıkı konan ve serçe vurmakta kullanılan bir silahtır. Üfleme yardımıyla kullanılan bu silahın adı olan *tüwek* kelimesi, silah üflenirken çıkarılan yansıma sese dayanmaktadır. Bu silahın kurusıkısının (mermisinin) *tüweklik* olarak adlandırıldığı tanıklanmıştır. Yalnızca DLT'de tanıklanan diğer aktif av aleti adı *üçleç*'tir. DLT'de verilen bilgiye göre tavşan avında kullanılan *üçleç*'in başları demirle birleştirilmiş üç çubuktan oluşan bir alet olduğu tanıklanmıştır.

Pasif Avcılık Alet, Yöntem ve Ürünleri bölümünde *meñ, çanka, tuzak/tuzaq, tor, ırgag, izden, ağ, kapgan, körp, sürgü, yapgak* ve *yipek* terimleri incelenmiştir. Eski Türkçede *meñ* teriminin, avcılık bağlamında, pars ve yırtıcı kuş gibi vahşi hayvanların avları ve kuşları *tuzak* ya da *tor*'a çekmek için bu düzeneklere konan kuş yemi anlamında kullanıldığı tanıklanmıştır. Eski Türkçede, *çanka* terimi avcılık bağlamında yalnızca DLT'de geçmiş ve bu terim “avda kullanılan bir çeşit tuzak” şeklinde geniş bir biçimde anlamlandırılmıştır. Terimin etimolojik olarak Türkçe içerisinde açıklanamaması akılda bulundurulurak Moğolca *janggu* (Halha Moğolcası ve Buryatçada *zanga*, Ordos diyalektinde *džanğu*) “tuzak, kapan, fare kapanı” ve Samoyed-Ostyakça *t'añē/tañu* “tuzak” (İlk Samoyedçe **jâñkâj* “tuzak” > Nganasanca *d'eñguj, d'oñguj* (?) / Orman Nenetsçesi *janķū*) kelimeleriyle ilgisi düşünülmelidir. Moğolca kelime *cegü-* “çekmek, asmak, takmak, kuşanmak, (süs, kılı. vb.) giymek; tuzak veya kapan kurmak” eylemiyle birlikte kullanılmıştır. Eylemin bu anlamlarından hareketle bahsi geçen tuzağın bir tür ilmek ya da ağ yapısına sahip olduğu düşünülebilir. Eski Türkçe *çanqa/çanka* terimi verilen bilgilerden hareketle “(genel manada) tuzak, kapan, (ipten yapılan ya da ağ şeklinde olan) bir tür tuzak” şeklinde anlamlandırılabilir.

Eski Türkçede pasif avcılık araçlarını ve aletlerini en geniş biçimde ifade eden terim *tuzak*'tır. Eski Türkçe metinlerde *tuzak*'ın yakalamada yardımcı olduğu hayvanlar olarak özellikle belirtilenler *kuş*, *keyik* ve *elik*'tir. İncelemelerimizden hareketle *tuzak*'ın *tor* ve *ağ* kelimeleriyle ikileme oluşturduğu tanıklanmıştır. “Tuzak kurmak” anlamında, *tuzak* terimiyle birlikte *ur-* ve *yad-* eylemlerinin kullanıldığına ve *tuzak*'ın kendisine *ilin*'ilen bir düzenek olduğuna rastlanmıştır. DLT'de rastladığımız *oğrı tuzak* “gizli tuzak” ibaresi ise; üzeri çalı çırpıyla gizlenmiş bir tuzak çukurunu ya da düzeneği ifade etmek için kullanılmıştır.

Eski Türkçe metinlerde *tor*'un özellikle kuş ve balık avlamada kullanılan ağ ya da bu amaçla kullanılan bir tür sepeti ifade ettiği tanıklanmıştır. Eski Türkçede genel anlamda ağ ifade eden *ağ* terimi de, özellikle balık ve kuş avında kullanılan bir tür ağ ifade etmek için kullanıldığı tanıklanmıştır.

Eski Türkçeye ait incelediğimiz metinlerden yalnızca DLT'de *irgag*, *izden* ve *saçratgu* terimlerine rastlanmıştır. DLT'de *irgag* teriminin, balık avlamada kullanılan oltayı ifade etmek için kullanıldığı tanıklanmıştır. *izden* teriminin *iz* kelimesiyle ilgili olduğu ve balık avlamada kullanılan ağ ifade ettiği tespit edilmiştir. *saçratgu* teriminin açıklamasından hareketle, bahsi geçen pasif avcılık aracının oldukça karmaşık fikirler içerdiği anlaşılmaktadır. Avlanmak istenen kuşu tuzağa çekmek için yem kullanılmış, tuzak kuştan gizlenmesi için toprakla örtülmüş, çatallı bir ağaç dalı ve düğümlenmiş bir ip kullanılarak kuşun yuvarlak şekilde düğümlenmiş olan tuzağa ayağından ya da boynundan yakalanması hedeflenmiştir.

İncelediğimiz Eski Türkçe kaynaklarda *kapgan* terimine avcılık bağlamında Mainz 50 ve *Maytrısimit*'te iki kere rastlanmıştır. Terimin *ur-* yardımcı eylemiyle kullanılması, *kapgan*'ın bir tür tuzak düzeneğini ifade ettiğini göstermektedir. Eski Türkçe kaynaklara göre *kapgan* adı verilen tuzak düzeneği kuş avlamada kullanılmıştır.

Pasif avcılık araçlar ve yöntemlerinden *körp*, *sürgü* ve *yipek*'e, incelediğimiz Eski Türkçe metinlerden yalnızca Mainz 50'de rastlanmıştır. Bu terimlerin geçtiği cümlede, terimlerle birlikte kullanılan yardımcı eylemlerden hareketle, *körp*'ün tuzak çukuru, *sürgü*'nün avlanmak istenen hayvanları belli bir noktaya sevk etmek için dikilen ağ ve *yipek*'in av hayvanlarını yakalamak için gerilerek hazırlanan ve ipten oluşturulan bir tuzak olduğu çıkarımı yapılmıştır.

Av Yerleri bölümünde *sagır*, *kuşlag*, *awlak* ve *simek* terimleri incelenmiştir. *sagır* terimine IB ve DLT’de rastlanmıştır ve bu terim, kağan için özel olarak ayrılmış *soylu avı* (royal hunt) yerini ifade edecek biçimde kullanılmıştır. Kelimenin etimolojik olarak İlk Moğolca **sigui* (Halha Moğolcası *şuguy*, Buryatça *şugi*, Kalmukça *şuhu* “(nehir kıyısında bulunan) orman, koruluk, çalılık”, Oyratça *şuğar* “sık orman; koru, çalılık”); Mançu-Tunguzca *sigī* “yoğun orman, çalılık” (Evenkice *sigī* “çalılık, orman”, Evence *hiği* “çalılık, (yoğun) orman, tayga”, Negidalce *sivū/sigī/sigū* “çalılık, orman”, Oroçça *siçai* “çalı”, Udegeyce *siçamp’ai* “(yoğun) çalılık”, Ul’çça *sēy* “çalılık, (yoğun) orman”, Oroçça *sīgi/sii* “çalılık, (sık) orman; (çok sayıda) çalı çırpı”, Nanayca *sio/siu* “çalılık”, Mançuca *şa/şuva* “çalılık, (dağların kuzey yamacındaki) orman”) kelimeleriyle bağlantılı olabileceği düşünülebilir. Eski Türklerin av faaliyetini kara ve hava avı olarak ikili biçimde düşünmelerine paralel olarak, av yerlerini de *awlak* ve *kuşlag* olarak ikili düşündükleri tanıklanmıştır. İncelediğimiz Eski Türkçe kaynaklarda *awlak* terimine yalnızca Moğolistan yazıtlarından Arhanan Yazıtı’nda, *kuşlag* terimine ise yalnızca DLT’de rastlanmıştır. DLT’de geçen *kuşlaglan-* teriminden ve bu terimin geçtiği örnekten, soyluların hava avı yapabilmesi için ayrılmış özel *kuşlag*’ların da olduğu anlaşılmaktadır. Eski Türkçe metinlerde rastladığımız bir diğer av alanı adı *simek*’tir. İncelediğimiz Eski Türkçe metinlerde avcılık bağlamıyla iki kere rastladığımız bu terim, Altun Yaruk’ta bir akarsu içerisinde balık yakalamak için bent inşa etme yoluyla oluşturulan bir göleti; U IV 34, 57’de *arığ simək* ikilemesi şeklinde, kağanın askerleriyle birlikte avlanmaya çıktığı ormanlık bir bölgeyi ifade edecek şekilde tanıklanmıştır.

Avda Yardımcı Hayvanlar bölümünde *at*, *barak*, *esri*, *it/it*, *kırguy*, *kuş/quş*, *kūzen*, *laçın*, *sunkur*, *taygan* ve *togan* terimleri incelenmiştir. Eski Türklerin avlarda en çok kullandıkları yardımcı hayvanların başında kuşkusuz *at* gelmektedir. At, av ile avcı arasındaki hız farkını kapatıp avcının bu konudaki kısıtlılığını gidermektedir. Buna ek olarak avcının takip imkânını ve takipte sürekliliği sağladığı için bozkır avcıları için son derece önemli bir yere sahip olmuştur. At, hava ve kara avcılığında yardımcı olarak kullanılmıştır. Eski Türkçede, en geniş manada kuş türünü ifade eden *quş* terimi, bazı durumlarda, avda yardımcı olarak kullanılan avcı kuşları ifade etmek için kullanılmıştır. Avcı kuşun, insan avcılık faaliyetine bizzat avı gerçekleştiren olarak katkı sağladığı av olarak, özellikle *ördek* verilmiştir. Avcı kuşların eğitiminin ya da av sırasında *yol kıs-*

denen bir uygulama tanıklanmıştır. RKT’de avcı kuşları ifade etmek için *awlağlı quş* “avlayan (ava alıştırmış) kuş” kelimesine rastlanmıştır. Bunun yanı sıra *kırguy*, *laçın*, *sunğkur* ve *togan* yırtıcı kuşlarının avda kullanıldığına dair yazılı bir veriye rastlanmamış olsa da, bu hayvanların avda kullanıldığına dair farklı alanlardan gelen katkılar ve bu hayvanların avcılığına dair yapılan vugu, bu yırtıcı kuş adlarının avda yardımcı hayvanlar başlığında değerlendirilmesine sebep olmuştur.

Eski Türkçeye ait incelediğimiz metinlerinden KB’de *esri*’nin kara hayvanı avında kullanıldığı bilgisi tanıklanmıştır. Yalnızca DLT’de bulabildiğimiz örneklerde, *taygan* adı verilen bir nevi av köpeğinin özellikle tilki ve domuz avında, bazen yardımcı bazen de bizzat avı gerçekleştiren hayvan olarak kullanıldıkları tanıklanmıştır. Yine yalnızca DLT’de rastladığımız bir diğer yardımcı hayvan da olağan üstü bir kökene ve hıza sahip olan, tüylü bir köpek türü olarak tasvir edilen *barak*’tır. *Barak*’ın oldukça tüylü olduğundan bahsedildiği için, onun doğal yaşam alanını soğuk iklime sahip bölgeler olarak değerlendirebiliriz. Eski Türkçe metinlerde av faaliyetine eşlik eden hayvanlardan bir diğeri de *it/it*’tir. Özellikle KB’de yer alan bilgilere göre avda yardımcı olarak kullanılan köpeklerin eğitimlerinin ve av öncesi hazırlıklarının, bu hayvanların aç bırakılmasına dayandığı tespit edilmiştir. *it/it*’in *as* avlamada kullanıldığı, spesifik olarak bir örnekte belirtilmiştir. Avda kullanılan köpeği ifade etmek için KB’de özellikle *awçı it* ve RKT’de *awlağlı it* “avlayan (ava alıştırmış) köpek” kelimeleri tanıklanmıştır. İncelediğimiz Eski Türkçe metinlerden elde ettiğimiz, av faaliyetinde kullanıldığına dair bilgi verilen son hayvan *küzen*’dir. Bu Hayvana dair bilgi bulabildiğimiz tek kaynak DLT olup, edindiğimiz bilgi bu hayvanın kuş ve köstebek yakalamada kullanılan sıçan türünde bir hayvan olduğudur. Ne yazık ki, bu hayvana ve bu hayvanın bahsi geçen hayvanların avında nasıl kullanıldığına dair başka bir bilgiye rastlanmamıştır.

Avı Yapılan Hayvanlar bölümünde, incelediğimiz Eski Türkçe metinlerde avlandığı bildirilen *adıg*, *amga/ımg*, *as/az*, *balık/balıq*, *bars*, *böri*, *bugu*, *elik*, *ıwıq/ıwık*, *irbis/irbiç*, *kaz/qaz*, *kekük*, *kéyik/géyik*, *kiş*, *korday/qorday*, *kökmek*, *kulan/qulan*, *kuş*, *muyğaq*, *sıgun/sıgun*, *tabışgan/tavışgan/tawışgan*, *tağı*, *teke*, *tilkü*, *tiyiñ/teyey*, *toğlıç*, *toñuz*, *toy*, *turña*, *yuğaq* ve *yügdik* terimleri incelenmiştir. Bu hayvanlardan *amga/ımg*, *balık/balıq*, *elik*, *ıwıq/ıwık*, *kaz/qaz*, *keyik/kéyik/géyik*, *korday/qorday*, *kulan/qulan*, *kuş*, *muyğaq*, *sıgun/sıgun*, *tabışgan/tavışgan/tawışgan*, *tağı*, *teke*, *toğlıç*, *toy*, *turña*, *yuğaq* ve

yügdik özellikle beslenmek için avlanmışlardır. Bunun yanında *as/az*, *kiş*, *tabışgan/tavışgan/tawışgan*, *tilkü* ve *tiyiñ/teyeñ* beslenmenin yanı sıra derisi ya da kürkü için avlanmışlardır. *adıg*, *bars*, *böri*, *irbis/irbiç*, *kökmek* ve *toñuz* gibi hayvanlar, kişilerin kendilerini ve sürülerini korumak ya da prestij elde etmek için avlanmışlardır. Büyü yapmak için *kekük* kemiklerinden faydalandığı ve bu sebeple avlandığı düşünülebilir.

DİZİN

ESKİ TÜRK AVCILIK TERİMLERİ DİZİNİ

ab/av/aw 11, 13, 14, 17, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 85, 86, 87, 116, 126, 138, 157, 161, 162, 164, 167, 168, 177, 178, 182, 199, 206, 216, 224, 237, 239, 253, 268, 285, 286, 287

abçı/avçı/awçı 14, 37, 53, 57, 66, 86, 87, 88, 89, 90, 102, 106, 107, 111, 112, 138, 153, 164, 168, 176, 199, 200, 239, 241, 280, 287, 290

abla-/avla-/awla- 14, 37, 41, 42, 43, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 66, 77, 83, 84, 87, 98, 123, 138, 157, 164, 177, 178, 179, 182, 183, 192, 206, 218, 226, 239, 240, 241, 251, 267, 286, 290

adıg/adıg 13, 39, 40, 82, 196, 197, 198, 199, 200, 216, 217, 224, 268, 290, 291

agçı 90, 91, 100, 287

amga/ımg 60, 101, 171, 200, 201, 202, 203, 213, 237, 255, 265, 290

añ/eñ 11, 30, 31, 32, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 57, 58, 95, 137, 212, 237, 285

añdı- 44, 56, 57, 89, 241, 286

añla-/eñle- 13, 46, 57, 58, 59, 60, 171, 202, 212, 238, 286

as/az 13, 41, 76, 77, 178, 182, 203, 204, 205, 206, 216, 220, 290, 291

at 34, 39, 50, 165, 166, 167, 168, 175, 230, 244, 247, 271, 289

av/aw/ağ 32, 41, 46, 50, 91, 122, 123, 124, 125, 126, 152, 253, 287, 288

awlak 157, 158, 289

balık/balıq 91, 92, 93, 163, 207, 208, 209, 210, 290

balıqçı/balıqçı 73, 88, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 102, 106, 110, 111, 112, 163, 209, 210, 286

barak 168, 169, 170, 289, 290

bars 14, 49, 60, 76, 137, 171, 202, 210, 211, 212, 213, 215, 228, 236, 237, 238, 248, 290, 291

böri 13, 14, 39, 40, 76, 77, 199, 205, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 248, 253, 268, 290, 291

bugu 13, 76, 77, 205, 216, 218, 219, 220, 257, 290

çanka 126, 127, 128, 287

çıvgaçı 8, 73, 93, 94, 95, 98, 106, 111, 112, 287

eder-, eter- (eter-<üter-<üterçi) 60, 61, 62, 97, 240, 286

ederçi/iderçi/eterçi/iterçi/üterçi 43, 55, 56, 73, 84, 95, 97, 98, 105, 106, 111, 112, 178, 179, 183, 286, 287

elik 17, 35, 36, 65, 154, 161, 162, 221, 222, 223, 224, 288, 290

eñçi/añçı 95, 96, 101, 108, 132, 135, 143, 146, 151, 239, 276, 286

esri 170, 171, 172, 176, 202, 213, 289, 290

ırgag 128, 129, 287, 288

ıt/it 40, 41, 55, 62, 90, 138, 143, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 183, 206, 230, 240, 241, 247, 251, 289, 290

ıwıq/ıwık 12, 54, 224, 225, 226, 227, 255, 258, 290

ilin-/ılın- 14, 62, 63, 64, 65, 114, 137, 149, 151, 153, 154, 224, 240, 253, 281, 286, 288

irbis/irbiç 79, 206, 227, 228, 229, 290, 291

izçi 91, 99, 100, 287

izdeñ 129, 130, 287, 288

kapgan 8, 96, 130, 131, 132, 133, 135, 143, 144, 146, 151, 157, 287, 288

kaz/qaz 175, 229, 230, 247, 290

kekük 231, 232, 290, 291

keyik/kèyik/kiyik/gèyik 14, 31, 34, 35, 36, 37, 45, 46, 47, 49, 53, 54, 55, 57, 60, 62, 64, 65, 66, 77, 83, 87, 89, 96, 100, 101, 102, 108, 116, 122, 137, 143, 146, 153, 164,

174, 176, 192, 210, 212, 221, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 250, 256, 267, 288, 290

keyikçi 53, 66, 73, 86, 88, 91, 92, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 106, 108, 110, 111, 112, 117, 122, 146, 147, 238, 239, 276, 286

keyikle- 53, 65, 66, 286

kırguy 179, 180, 182, 189, 289, 290

kiş 12, 21, 103, 104, 242, 243, 244, 245, 270, 271, 290, 291

kişçi 12, 21, 27, 103, 104, 107, 244, 286

korday/qorday 175, 230, 245, 246, 247, 272, 278, 281, 283, 284, 290

kökmek 14, 76, 212, 215, 247, 248, 290, 291

körp 8, 96, 132, 133, 135, 142, 143, 151, 156, 287, 288

kulan/qulan 14, 75, 84, 240, 248, 249, 250, 251, 262, 264, 290

kuşla-/quşla- 69, 70, 71, 106, 131, 133, 146, 151, 158, 193, 223, 251, 252, 268, 286

kuşlag 158, 159, 289

küzen 183, 184, 289, 290

laçın 69, 82, 83, 184, 185, 186, 187, 253, 289, 290

meñ 14, 40, 44, 49, 65, 72, 89, 108, 113, 114, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 148, 149, 153, 177, 182, 212, 237, 252, 253, 287

meñçi/mañçı 95, 96, 101, 108, 146, 239, 286

meñle- 58, 60, 72, 136, 171, 201, 213, 238, 286

muyğaq 12, 101, 147, 203, 227, 254, 255, 256, 258, 290

ok/oq/oğ 69, 90, 107, 115, 116, 117, 122, 238, 287

ölür- 13, 14, 37, 53, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 87, 88, 95, 96, 98, 101, 102, 106, 108, 111, 112, 113, 146, 164, 205, 212, 215, 216, 220, 237, 239, 248, 250, 273, 274, 275, 276, 286

qow-/quw- 67, 68, 69, 116, 187, 253, 286

quş/kuş “(avcı) kuş” 40, 41, 51, 55, 71, 138, 172, 176, 177, 178, 179, 182, 183, 196, 252, 289, 290

quş/kuş “(avı yapılan) kuş” 41, 50, 69, 100, 105, 126, 137, 149, 151, 152, 158, 187, 198, 217, 239, 251, 252, 253, 278, 290

quş/kuş “kuş avı” 38, 39, 41, 49, 50, 126, 158, 168, 253, 286

quşçı/kuşçı 71, 73, 87, 88, 89, 90, 95, 97, 98, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 186, 280, 286

saçratgu 139, 140, 141, 288

sagır 17, 19, 36, 159, 160, 161, 162, 223, 224, 289

sançın- 77, 78, 79, 80, 229, 286

sıgun/sıgun 12, 37, 53, 101, 124, 164, 203, 227, 239, 255, 256, 257, 258, 290

simek 14, 37, 53, 87, 93, 162, 163, 164, 168, 209, 238, 239, 289

suñkur 180, 182, 188, 189, 289, 290

sürgü 8, 96, 132, 135, 141, 142, 143, 151, 157, 287, 288

tabışgan/tavişgan 196, 258, 259, 260, 261, 290, 291

tağı 84, 251, 261, 262, 264, 290

taygan 54, 55, 83, 189, 190, 191, 192, 193, 241, 267, 268, 289, 290

teke 84, 101, 201, 203, 251, 255, 262, 263, 264, 265, 290

tilkü 13, 39, 40, 54, 55, 83, 192, 193, 199, 216, 241, 265, 266, 267, 268, 290, 291

tiyiñ 12, 245, 269, 270, 271, 290, 291

toğlıç 247, 271, 272, 278, 281, 283, 284, 290

togan 194, 195, 196, 289, 290

toñuz 13, 39, 40, 75, 109, 193, 199, 216, 217, 268, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 290, 291

toñuzçı 73, 92, 95, 96, 98, 109, 110, 112, 286

tor 8, 93, 96, 101, 103, 108, 110, 111, 131, 133, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 155, 287, 288

torçı 73, 95, 98, 106, 110, 111, 112, 287

toy 247, 272, 277, 278, 281, 283, 284, 290

turña 151, 278, 279, 280, 281, 290

tut-/tud- 17, 35, 36, 43, 44, 55, 56, 69, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 98, 100, 152, 162, 178, 187, 192, 198, 207, 209, 224, 241, 247, 251, 262, 264, 267, 272, 278, 281, 283, 284, 286

tuzak/tuzaq 8, 14, 64, 65, 85, 89, 91, 96, 103, 111, 112, 114, 125, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 224, 240, 281, 287, 288

tuzakçı/tuzaqçı 64, 73, 88, 91, 92, 95, 96, 98, 100, 102, 106, 110, 111, 112, 113, 114, 138, 139, 141, 153, 287

tuzakla- 85, 286

tüwek 115, 117, 118, 119, 287

üçleç 115, 119, 120, 287

ya/yay 117, 121, 122, 238, 287

yapgak 154, 155, 287

yipek 8, 96, 132, 135, 143, 151, 155, 156, 157, 287, 288

yüğağ 247, 272, 278, 281, 282, 283, 284, 290

yügdik 247, 272, 278, 281, 283, 284, 285, 290, 291

KAYNAKÇA

- A = Mozioğlu, E. (2015). *Runik Harfli Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Ağca, F. (2019). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- AH = Arat, R. R. (2006). *Atabet'l-hakayık/Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Allsen, T. T. (2006). *The Royal Hunt in Eurasian History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- AYS X = Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bang, A. v. G. ve Rachmati, G. R. (1934). *Türkische Turfantexte VI. Das Buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*. Berlin: De Gruyter.
- Battulga, Ts.-Törbat, Ts.-Bayarhüü, N.-İderhangay, T. (2006). Teytiyn Golın Runi Biçees, *Acta Historica Mongolica*, 7 (1), 5-9.
- Bayat, F. (2009). Sosyo-Ekonomik Bağlımlı Avdan Bozkır Eğlence Avlarına Geçiş. *Acta Turcica*, 1, 1-11.
- Baypakov, K. M., Mar'yaşev, A. N., Potapov, S. A. ve Goryaşev, A. A. (2005). *Eşkiölmes taularındağı petroglifter*. Almatı: OST XXI vek.
- Besli, E. (2010). *Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. - XIII. Yüzyıllar)* (H. İ. Usta ve E. Amanoğlu, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden: E. J. Brill.

- Burton, M. ve Burton, R. (2002). *International Wildlife Encyclopedia, Volume 10*. New York: Marshall Cavendish.
- Clark, L. V. (2013). *Uygur Manichaeian texts: Texts, translations, commentary*. Turnhout: Brepols.
- Clauson, G. (1968). Some Old Turkish Words Connected with Hunting. *Asiatische Forschungen*, 26, 9-17.
- Clauson, G. ve Tryjarski, E. (1971). The Inscription at Ikhe Kushotu. *Rocznik Orientalistyczny*, 34, 7-33.
- Divitçioğlu, S. (2005). *Orta-Asya Türk İmparatorluğu (VI. VIII. Yüzyıllar)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- DLT = Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Doerfer, G. (1971). Baraq and Burāq. *Central Asiatic Journal*, 15 (2), 102-117.
- Doerfer, G. (1973). Zur Sprache der Hunnen. *Central Asiatic Journal*, 17, 1-50.
- DTS = Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad: Nauka SSSRa.
- EDAL = Starostin, S., Dybo, A. ve Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden: Brill.
- EDPT = Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri –fiil-*. Ankara: Akçağ.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Basım Evi.
- Ergin, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

- ESTYa I = Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskij slovar' tyurkskich yazıkov (Obşçetyurkskie in mejtyurkskie osnovı na glasnie)*. Moskva: Nauka.
- ESTYa II = Sevortyan, E. V. (1978). *Etimologičeskij slovar' tyurkskich yazıkov (Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvu "B")*. Moskva: Nauka.
- ESTYa III = Sevortyan, E. V. (1980). *Etimologičeskij slovar' tyurkskich yazıkov (Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvı "V", "G" i "D")*. Moskva: Nauka.
- ESTYa IV = Levitskaya, L. S. (1989). *Etimologičeskij slovar' tyurkskih yazıkov: Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvı "C", "J", "Y"*. Moskva: Nauka.
- ESTYa V = Levitskaya, L. S., Dybo, A. V. ve Rassadin, M. (1997). *Etimologičeskij slovar' tyurkskih yazıkov: Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvu "K", "Q"*. Moskva: Yazıki Russkoy Kul'turı.
- ESTYa VI = Levitskaya, L. S., Dybo, A. V. ve Rassadin, M. (2000). *Etimologičeskij slovar' tyurkskih yazıkov: Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvu "Q"*. Moskva: İndrik.
- ESTYa VII = Levitskaya, L. S., Blagova, G. F., Dybo, A. V., Nasilov, D. M. ve Potseluevskiy, E. A. (2003). *Etimologičeskij slovar' tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvı «L», «M», «N», «P», «S»*. Moskva: Vostočnaya literatura RAN.
- ESTYa IX = Dybo, A. V. (2013). *Etimologičeskij Slovar' Tyurkskih Yazıkov, Tom 9. Etimologičeskij Slovar' Bazisnoy Leksiki Tyurkskih Yazıkov*. Astana: TOO "Prosper Print".
- Galata, Y. C. (2020). *Türklerde Kaya Resimleri ve Mezar Geleneği*. Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Genç, R. (2015). *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Georg, S. (1999/2000). Haupt und Glieder der altaischen Hypothese: Die Körperteilbezeichnungen im Türkischen, Mongolischen und Tungusischen. *Ural-Altäische Jahrbücher*, 16, 143-182.

- Granet, M. (1959). *Danses et Légendes de la Chine Ancienne*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Gryaznov, M. P. (1971). Miniaturı Taştıkskoy Kul'turı (iz rabot Krasnoyarskoy ekspeditsii 1968 g.). *Arheologičeskiy sbornik*, 13, 94-106.
- Gurven, M. D., Allen-Arave, W., Hill, K. ve Hurtado, A. M. (2000). "It's a Wonderful Life": Signaling Generosity among the Ache of Paraguay. *Evolution and Human Behavior*, 21(4), 263–282.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Kalpli Prens Öyküsü* (V. Köken, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Handee, C. J. (1974). A Multiple-Satisfaction Approach to Game Management. *Wildlife Society Bulletin*, 2 (3), 104-113.
- Hao, C. (2021). *A History of the Second Türk Empire (ca. 682-745 AD)*. Leiden: Brill.
- IB = Tekin, T. (2013). *Irk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı* (E. Yılmaz ve N. Demir, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İbekeyeva, S. (2015). *Göktürk Devri Kazakistan Kaya Resimleri*. Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jagchid, S. ve Symons, V. J. (1989). *Peace, War and Trade along the Great Wall: Nomadic-Chinese Interaction through Two Millenia*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Jagchid, S. ve Hyer, P. (2018). *Mongolia's Culture and Society*. London and New York: Routledge.
- Jambalova, S. G. (1991). *Traditsionnaya Ohota Buryat*. Novosibirsk: Nauka.
- Janhunen, J. (1977). *Samojedischer Wortschatz: Gemeinsamojedische Etymologien*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jett, S. C. (1970). The Development and Distribution of the Blowgun. *Annals of the Association of American Geographers*, 60 (4), 662-688.

- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kara, A. (2008). Kazak Türklerinde Kartalla Avcılık. E. Gürsoy-Naskali ve H. Oytun-Altun (Ed.), *Av ve Avcılık Kitabı* içinde (ss. 215-228). İstanbul: Kitabevi.
- Kardash, O. ve Girchenko, E. (2021). Methods of Collective Hunting for Large Ungulates among Tribes of Northern Asia in Archaeology and Ethnography. *Senri Ethnological Studies*, 106, 61-73.
- Kaya, C. (1994). *Altun Yaruk: giriş-metin-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KB I = Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KB II = Arat, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KB III = Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndex* (K. Eraslan, O. F. Sertkaya ve N. Yüce, Haz.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Konstantinov, N., Soenov, V. ve Cheremisin, D. (2016). Battle And Hunting Scenes In Turkic Rock Art of the Early Middle Ages In Altai, *Rock Art Research*, 33 (1), 8-18.
- Kormuşin, İ. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları: Metinler ve İncelemeler* (R. Alimov, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu. (1997)
- Krueger, J. R. (1978-1984). *Materials for an Oirat-Mongolian to English citation dictionary, Parts I-III*. Bloomington: Publications of the Mongolia Society.
- Leksika = Tenişev, E. R. (2001). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov: Leksika*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (G. Karaağaç, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Malov, S. Y. (1952). *Yeniseyskaya Pis'mennost' Tyurkov. Teksti i Perevodi*. Moskva-Leningrad: Nauka.
- Malov, S. Y. (1957). *Yazık Jeltih Uygurov (Slovar' i Grammatika)*. Alma Ata: Akademiya Nauk Kazahskoy SSR.
- Man. I = Le Coq, A. von. (1911-1912). *Türkische manichaica aus chotscho I*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.

- Man. II = Le Coq, A. von. (1919). *Türkische manichaica aus chotscho II*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Man. III = Le Coq, A. von. (1922). *Türkische manichaica aus chotscho III: Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayıq*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Martin, D. (2010). Zhangzhung Dictionary. *Revue d'Etudes Tibétaines*, 18, 5–253.
- Mason, O. T. (1900). Traps of the Amerinds - a Study in Psychology and Invention. *American Anthropologist*, 2 (4), 657-675.
- Maytr. = Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II. Maytrısimit. Burkancıların Mehdîsi maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Meanwell, J. L., Paris, E. H., Lope, C. P., Seymour, L. M. ve Masic, A. (2020). Blowpipes and their metalworking applications: New evidence from Mayapán, Yucatán, Mexico. *PLOS ONE*, 15 (9), 1-22.
- Mikola, T. (2004). *Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Finnisch-Ugrisches Institut.
- MoYaz. = Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MSSNYa = İlliç-Svitç, V. M. (1965-1967) *Materialı k sravnitel'nomu slovaryu nostratiçeskih yazıkov*. Moskva: Etimologiya.
- OTWF I-II = Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: a Functional Approach to the Lexicon*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit.
- Palló, M. (1923). Kisebb Közlemények. Nyelvtudományi Közlemények. *A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása*, 46 (1), 150-158.
- Pamyatniki Runičeskogo Pis'ma Gorno Altaya*. 12 Nisan 2023 tarihinde https://www.altay.uni-frankfurt.de/runika_1.htm adresinden erişildi.
- Polat, M. S. (2008). Göçebe Türklerde Avcılık. E. Gürsoy-Naskali ve H. Oytun-Altun (Ed.), *Av ve Avcılık Kitabı* içinde (ss. 55-63). İstanbul: Kitabevi.

- Polivanov, E. D. (1968). *Stat'i po obščemu yazıkoznaniyu*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Ramstedt Einf. = Ramstedt, G. J. (1957). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft: I. Lautlehre*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ramstedt KWb. = Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmukisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Rásonyi, L. (1941). Török adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz. *Nyelvtudományi Közlemények*, 51 (1), 150-158.
- RKT = Ata, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi: Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Rylands nüshası): giriş-metin-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Rogojinskiy, A. E. (2011). *Petroglifi arheologičeskogo landşafta Tamgalı*. Almatı: Ministerstvo Kul'turı Kazahstana.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (A. Kazancıgil, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları. (1984).
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (A. Kazancıgil ve L. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. (1966).
- Sanjeev, G. D., Orlovskaya, M. N. ve Şevernina, Z. V. (2015). *Etimologičeskiy Slovar' Mongol'skih Yazıkov: I*. Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya.
- Sanjeev, G. D., Orlovskaya, M. N. ve Şevernina, Z. V. (2016). *Etimologičeskiy Slovar' Mongol'skih Yazıkov: II*. Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya.
- Sanjeev, G. D., Orlovskaya, M. N. ve Şevernina, Z. V. (2018). *Etimologičeskiy Slovar' Mongol'skih Yazıkov: III*. Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya.
- Sato, H. (2005). Socio-ecological Research of the Trap-pit Hunting in Jomon Period, Japan. *Bulletin of the Department of Archaeology, the University of Tokyo*, 19, 105-124.

- Şçerbak 1997 = Şçerbak, A. M. (2019). *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. Yüzyıllar)* (R. Alimov, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu. (1997).
- Şçerbak, A. M. (1970). *Sravnitel'naya fonetika tyurkskih yazıkov*. Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Şen, S. (2007). *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü*. Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Samsun.
- Şeşen, R. (2017). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Shimin, G., Laut, J. P. ve Wilkens, J. (2005). Fragmente der uigurischen "Dasakarmapathavadanamala" aus Hami (Teil 1). *Ural-Altäische Jahrbücher*, 19, 72-121.
- Shimin, G., Laut, J. P. ve Wilkens, J. (2006). Fragmente der uigurischen Daşakarmapathavadánamálá aus Hami (Teil 2). *Ural-Altäische Jahrbücher*, 20, 146-169.
- Shogaito, M. (1998). *Daşakarmapathavadanamala*. Kyoto: Nakanishi Printing.
- Shogaito, M. (2003). *Uighur Manuscripts in st. Petersburg: Chinese Texts in Uighur Script and Budist Uighur Texts*. Tokyo: Graduate School of Letters Kyoto University.
- SKE = Ramstedt, G. J. (1949-53). *Studies in Korean Etymology*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Speth, J. D. (2010). *The Paleoanthropology and Archaeology of Big-Game Hunting (Protein, Fat, or Politics?)*. New York: Springer.
- SSTMYa I = Tsintsius, V. I. (1975). *Sravnitel'ny Slovar' Tunguso-Mançjurskih Yazıkov-I*. Leningrad: Nauka.
- SSTMYa II = Tsintsius, V. I. (1977). *Sravnitel'ny Slovar' Tunguso-Mançjurskih Yazıkov-II*. Leningrad: Nauka.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Taşagıl, A. (2012). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TDBUÜ = Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg.
- Tekin, T. (1985). Altaic etymologies based on “sporadic alternations”. *Olon ulsyn mongolç erdemtnij IV ich chural*, 1, 63-72.
- Tekin, T. (1987). *Tuna Bulgarları ve Dilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri* (M. Ölmez, Haz.). İstanbul: Kitap Matbaası.
- TETTL I-VIII = Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı 8 Cilt* (E. Yılmaz ve N. Demir, Ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. *Belleten*, 45 (2), 23-78.
- TIEM 73 Kök = Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73, 1v-235v 2)*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- TIEM Ünlü = Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 235v-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- TMEN I = Doerfer, G. (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen Bd. I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- TMEN II = Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen Bd. II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- TMEN III = Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen Bd. III*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- TMEN IV = Doerfer, G. (1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen Bd. IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Tolstov, S. P. (1947). Goroda Guzov. *Sovetskaya Etnografiya*, 3, 65-102.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve 's-Selâtîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Tryarski, E. ve Hamilton, J. (1975). L'inscription Turque Runiforme de Khutuk-ula. *Journal Asiatique*, 263, 171-182.
- TT I = Bang, W. ve Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfan-Texte I*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- TT II = Bang, W. ve Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfan-Texte II*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- TT III = Bang, W. ve Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfan-Texte III*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- TT IV = Bang, W. ve Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfan-Texte IV*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- TT IX = Gabain, A. von. ve Winter, W. (1958). *Türkische Turfan-Texte IX*. Berlin: Akademie Verlag.
- TT V = Bang, W. ve Gabain, A. von. (1931). *Türkische Turfan-Texte V*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- TT VI = Bang, W., Gabain, A. von. ve Rachmati, G. R. (1934). *Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz yükmäk*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- TT VII = [Arat] Rachmati, G. R. (1936). *Türkische Turfan-Texte VII*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- TT VIII = Gabain, A. von. (1931). *Türkische Turfan-Texte VIII*. Berlin: Akademie Verlag.
- TT X = Gabain, A. von. (1959). *Türkische Turfan-Texte X*. Berlin: Akademie Verlag.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük (10. bs.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uig. I = Müller, F. W. K. (1908). *Uigurica I*. Berlin: Verlag der Königl Akademie der Wissenschaften.
- Uig. II = Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Verlag der Königl Akademie der Wissenschaften.

- Uig. III = Müller, F. W. K. (1922). *Uigurica III*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Uig. IV = Gabain, A. von. (1931). *Uigurica IV*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Ünal, O. (2022). Is the Tocharian Mule an “Iranian Horse” or a “Turkic Donkey”? Further examples for Proto-Turkic */t₂/ [ts]. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 4 (2), 126-154.
- UW = Röhrborn, K. (1977-1978). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen Texte aus Zentralasien. Lieferung 1-6*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Uyg. = Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (eski Uyğurcanın el sözlüğü eski Uyğurca – Almanca – Türkçe)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Vámbéry, H. (1867). *Čagataische Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomatie und Wörterbuch der Čagataischen Sprache*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Vámbéry, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-tatarischen Sprachen*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Vámbéry, H. (1879). *Die Primitive Cultur des Turko-Tatarischen Volkes*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Vankulu Lügati*. 12.04.2023 tarihinde <http://www.kamus.yek.gov.tr/> adresinden erişildi.

- Vasilyev, D. D. (2013). *Korpus Tyurkskih Runičeskih Nadpisey Yujnoy Sibiri. Ç.1. Drevnetyurkskaya Epigrafika Altaya*. Astana: Prosper Print.
- VEWT = Räsänen, M. (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- VGAS = Poppe, N. (1960). *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil I. Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Wilkinson, E. (2013). *Chinese History: A New Manual*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Asia Center.
- WOT = Róna-Tas, A. ve Berta, A. (2011). *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Yazıcı, H. (2009). Dede Korkut Hikayelerinde Av. *Acta Turcica*, 1, 108-122.
- YenYaz. = Aydın, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2013). *Yenisey–Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara: BilgeSu.
- Yiğitoğlu, Ö. (2011). *Köñül Tözün Ukıtdaçı Nom ve Salt-Bilinç Öğretisi*. Basılmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- ZDMG 139/2 = Shimin, G., Klimkeit, H. J. ve Laut, J. P. (1989). Die Geschichte der Drei Prinzen Weitere Neue Manichäisch-Türkische Fragmente aus Turfan. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 139, 328-345.
- Zieme, P. (2016). Some Data on Old Uigur Traps. *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, 133, 309-318.

Ek 1. Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 01/06/2023

Tez Başlığı: Eski Türkçede Avcılık Terimleri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

01/06/2023

Adı Soyadı: RİZA TUNCEL
Öğrenci No: N18141578
Anabilim Dalı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
Programı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DR. PROGRAMI
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976771

Faks: 0-3122977171

E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

Ek 2. Orijinallik Raporu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 01/06/2023

Tez Başlığı: Eski Türkçede Avcılık Terimleri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 291 sayfalık kısmına ilişkin, 01/06/2023. tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Tümitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygularıyla arz ederim.

01/06/2023

Adı Soyadı: Rıza Tuncel

Öğrenci No: N18141578

Anabilim Dalı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Programı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.**DANIŞMAN ONAYI**

UYGUNDUR

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Ek 3. Turnitin Benzerlik İndeksi

Eski Türkçede Avcılık Terimleri

ORJİNALLİK RAPORU

% **6**

BENZERLİK ENDEKSİ

% **6**

İNTERNET KAYNAKLARI

% **3**

YAYINLAR

% **2**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1

www.tdk.gov.tr

İnternet Kaynağı

% **1**

2

acikerisim.pau.edu.tr:8080

İnternet Kaynağı

<% **1**

3

tr.scribd.com

İnternet Kaynağı

<% **1**

4

ia902300.us.archive.org

İnternet Kaynağı

<% **1**

5

acikerisim.ohu.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% **1**

6

www.ejournals.eu

İnternet Kaynağı

<% **1**

7

docplayer.biz.tr

İnternet Kaynağı

<% **1**

8

www.kaznu.kz

İnternet Kaynağı

<% **1**

9

dergipark.ulakbim.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% **1**